MINISTERUL ÎNVĂŢĂMÂNTULUI

INSTITUTUL ROMÂN DE TRACOLOGIE

BIBLIOTHECA THRACOLOGICA

XVI

ANDREI OPAIŢ

ASPECTE ALE VIEŢII ECONOMICE DIN PROVINCIA SCYTHIA

(secolele IV-VI p.Ch.)

Producţia ceramicii locale şi de import

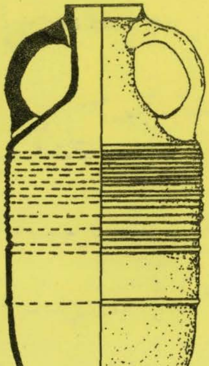

Bucureşti 1996

ASPECTE ALE VIEŢII ECONOMICE DIN PROVINCIA SCYTHIA

Lui Nicolae Gostar, cel care a fost primul
ce mi-a încurajat interesul
în Istoria şi Arheologia Clasică

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Biblioteca Muzeului de Istorie
al
TRANSILVANIEI
INV. 14.692.

MINISTERUL ÎNV

INSTITUTUL ROMÂN DE TRACOLOGIE

BIBLIOTHECA THRACOLOGICA
XVI

Andrei Opaiţ

ASPECTE ALE VIEŢII ECONOMICE DIN PROVINCIA SCYTHIA

(secolele IV-VI p.Ch.)

Producţia ceramicii locale şi de import

Bucureşti 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

CUPRINS

Cuvânt înainte 9

Capitolul I.

Introducere...13

Capitolul II.

A. Considerații privind producția ceramicii romane.................17
B. Modalitățile de producție a ceramicii romane 29
în provincia Scythia

Capitolul III.

Evoluția ceramicii din provincia Scythia în secolele IV-VI.
Considerații tipologice și cronologice 37

◆ A. Recipiente de conservare 37
Dolia...37
Amfore "de masă".... 39
Oale 42

◆ B. Recipiente de transport 44
Amfore de import 44
Amfore orientale 47
Amfore pontice 67
Amfore nord africane 78
Amfore spaniole..89
Amfore de proveniență necunoscută 90
Amfore produse local 92

◆ C. Veselă de bucătărie...94
Oale 95
Oale produse local..95
Oale importate 101
Oale aparținând populațiilor migratoare..........104

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Cratiţe 106
Cratiţe lucrate local 106
Cratiţe de import 107
Tigăi 109
Capace 110
Mortaria 111

◆ D. Veselă de băut (vasa po(ta)toria) 112
Căni 112
Căni unicat 113
Carafe 114
Ulcioare 115
Pahare 121
Cupe 122
Ceşti 123

◆ E. Veselă pentru servitul mesei 126
Veselă produsă local 129
Castroane 129
Farfurii 133
Boluri 134
Veselă de masă pontică 135
Veselă de masă microasiatică 136
Vesela de masă nord africană 138
Vesela de masă cnidiană (?) 140
Farfurii 141
Boluri 142
Local Red Slip Ware 142
Capace 143

Capitolul IV.
Consideraţii privind centrele de producţie a ceramicii locale 145

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capitolul V.

Centrele de producţie din Marea Neagră şi Mediterană şi relaţiile lor cu provincia Scythia 149

- Centrele de producţie pontice 149
- Centrele de producţie est mediteraneene 151
- Centrele de producţie vest mediteraneene 154

Capitolul VI.

Relaţiile economice ale provinciei Scythia cu centrele ceramice din interiorul şi exteriorul Imperiului 157

Capitolul VII.

Concluzii 163

Bibliografie 179

Summary 203

Plates 265

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Cuvânt înainte

Prezenta lucrare este scrisă din dorința de a oferi o imagine generală a evoluției vieții economice din provincia Scythia pornind de la informațiile lăsate de ceramica descoperită în săpăturile arheologice. Se încearcă umplerea unui gol existent în cercetarea românească, studiile întreprinse până recent fiind doar studii ale formelor și decorurilor ceramicii. Recentele analize cantitative ale veselei descoperite la Topraichioi și Murighiol au aruncat o nouă lumină asupra multor aspecte ale relațiilor economice întreținute de provincia Scythia cu alte zone din interiorul și exteriorul Imperiului. Aceste cercetări au permis realizarea unei tipologii a ceramicii romane târzii din Dobrogea. Credem că studiul tipologic și concluziile care au fost trase din aceste analize vor interesa nu numai pe arheologi, dar și pe istorici. Desigur că aceste concluzii sunt departe de a reliefa întreaga viață economică a acestei provincii antice, deoarece vesela ceramică era departe de a constitui articolul favorit în categoria bunurilor importate, ea fiind un articol subsidiat de transportul altor bunuri mult mai valoroase. Cu toate acestea, ea aruncă o lumină asupra principalelor tendințe ale curentelor comerciale ale epocii.

Cartea este departe de a elucida toate problemele ridicate de ceramica romană târzie din Dobrogea. După cum se va vedea, unele capitole, cum ar fi de exemplu acela despre amfore, sunt mai elaborate, nu din motiv că aș iubi mai mult amforele, dar din simplul motiv că aceste recipiente sosesc în provincia Scythia dintr-o multitudine de centre producătoare, ceea ce nu se întâlnește în epoca romană timpurie și cu atât mai mult în epoca elenistică sau greacă clasică. Situația este cu totul inversă când analizăm vesela de masă romană târzie, care devine foarte standardizată, iar numărul centrelor producătoare pare să fie destul de limitat. În plus, lucrarea monografică a lui Hayes (1972) și mai recentele volume de tipologie ceramică (*Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale. Atlante delle forme ceramiche.* Roma, 1982, 1985) realizează un tabel tipologic aproape complet. Cartea noastră se vrea doar un început care să fie continuat și îmbunătățit de viitoarea ge-

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

neraţie de specialişti, ea reprezentând doar stadiul actual al cunoştinţelor şi lipsurilor noastre despre ceramica romană târzie din Dobrogea. Progresele vor fi substanţiale când se vor realiza tipologii locale pentru unele centre producătoare şi în acelaşi timp consumatoare, cum ar fi marile centre de pe linia Dunării, Capidava, Troesmis, Dinogeţia, Noviodunum, Murighiol sau oraşele de pe litoral, Tomis, Histria, Callatis. Numai pe baza acestor tipologii locale se va putea diferenţia ce este pur local de ceea ce este importat, fie din altă parte a provinciei Scythia sau a Imperiului. Publicarea materialelor ceramice descoperite la nord de Dunăre ca de ex. Cireşanu, Budureasca sau Barcea-Tecuci va arunca o lumină deosebită asupra contactelor permanente pe care le-a avut populaţia romanică din această arie cu lumea sud dunăreană. De mare importanţă vor fi studiile de laborator ale pastei, aşa cum au început să se facă pentru Histria. Interesante vor fi şi comparaţiile între statisticile realizate pentru ceramică şi cele obţinute pentru monede şi sticlă.

Multe din ideile mele despre ceramica romană târzie îşi au originile în săpăturile la care am participat, ca student, la Tropaeum Traiani sub conducerea profesorului Nicolae Gostar, regretatul meu mentor. Am continuat să urmăresc aceste idei în cadrul săpăturilor pe care le-am efectuat în calitate de arheolog la muzeul din Tulcea. De-a lungul a aproape douăzeci de ani am avut sprijinul directorului acestui muzeu, Dr. Gavrilă Simion. Colegii din acest muzeu, Dr. V. Baumann, M. Mănucu-Adameşteanu şi Fl. Topoleanu mi-au pus la îndemână mult material inedit. Am beneficiat şi de numeroase sfaturi şi interesante discuţii ceramologice avute cu Dr. Petre Alexandrescu, care mi-a pus la dispoziţie cu generozitate materialul ceramic aflat în depozitele şantierului Histria. O generozitate asemănătoare mi-a fost arătată şi de directorul muzeului din Constanţa, Dr. Adrian Rădulescu precum şi de colegii din acest muzeu, Dr. M. Bucovală, C. Chera, V. Lungu, Z. Covacef, T. Cleante. Colegii de la Institutul de Arheologie din Bucureşti, Dr. M. Coja, Dr. Al. Barnea şi Dr. Al. Suceveanu, mi-au permis să desenez unele piese ceramice descoperite la Argamum, Dinogeţia şi Histria. Tuturor le adresez recunoştinţa mea şi cele mai calde mulţumiri. Gratitudinea mea se îndreaptă de asemenea către profesorul Dan Gh.Teodor, îndrumătorul tezei mele de doctorat, ale cărui sfaturi şi viziune privind mai ales relaţiile

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

provinciei Scythia cu lumea nord dunăreană mi-au fost de un real ajutor. Adresez mulțumiri și unor colegi din străinătate, care m-au ajutat trimițându-mi multe fotocopii dupa articole și cărți care nu-mi erau disponibile în România și anume Dr. Uwe Fiedler și Dr. Jean Y.-Empereur. O importanță decisivă la realizarea acestei lucrări a avut-o și accesul pe care l-am avut la una din cele mai mari biblioteci din America de Nord, aceea a Universității din Toronto. Deosebit de utile mi-au fost discuțiile pe care le-am avut cu profesorul Joann Freed de la Universitatea Wilfried Laurier. Aceste discuții, precum și materialul ceramic pe care l-am studiat împreună cu profesorul Freed în depozitele muzeului din Carthagina, m-au făcut să cunosc mult mai bine materialul nord african.

La sfârșit, dar nu în ultimul rând, o aleasă gratitudine vrem să arătăm Dr. Petre Roman, directorul Institutului Român de Tracologie, care s-a oferit cu generozitate să publice această carte. În ce măsură decizia domniei sale s-a dovedit înțeleaptă rămâne să decidă doar posteritatea.

Andrei Opaiț
Toronto, octombrie 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capitolul I

Introducere

Printre artefactele pe care le studiază arheologul în munca de reconstituire a trecutului se numără mai ales cele realizate din ceramică, sticlă şi metal, ultimele două nepăstrându-se, de obicei, într-o stare de conservare bună. Produsele ceramice, fiind cele mai rezistente, mai comune şi mai numeroase artefacte care apar în descoperirile arheologice, încep din ce în ce mai mult să se bucure de atenţia specialiştilor. Până în ultimile decenii studii complexe ale produselor ceramice nu s-au realizat, atenţia principală concentrându-se asupra motivelor decorative în cadrul studiilor de istorie a artei. De asemenea, cantitatea copleşitoare în care apărea ceramica şi lipsa unor metode riguroase de tipologizare, analiză a texturii pastei şi analiză statistică, făceau ca acest material să fie dificil de mânuit. Cele mai frecvent utilizate criterii pentru tipologia ceramicii erau culoarea vasului, textura pastei sau faptul că erau sau nu lucrate la roată, caracteristici care nu ne dădeau decât informaţii asupra stadiului de dezvoltare tehnică a respectivului centru meşteşugăresc. În realitate, aceste informaţii sunt de importanţă secundară, pe primul plan trebuind să stea criteriul funcţional. Funcţia unui vas este aceea care determină forma, textura pastei şi uneori decorul acestuia (Petrikovits 1972, 131). În paralel cu o corectă atribuire funcţională, cercetările moderne pledează şi pentru o corectă atribuire a denumirilor de vase. În acest sens este remarcabilă lucrarea lui Hilgers (1969), care stabileşte denumirile latine pentru 34 de vase. Petrikovits recomandă folosirea termenului modern pentru vasele la care se cunoaşte funcţionalitatea dar nu şi denumirea latină. Tot el propune ca după identificarea scopului utilizării vaselor ceramice, acestea să fie analizate din punctul de vedere al formei, al texturii pastei, decorului şi al eventualelor semnături care apar pe vas (Petrikovits 1972, 131-32). Doar tratând din acest punct de vedere ceramica vom avea noi informaţii privind nivelul social, gradul de cultură, dieta şi relaţiile economice ale populaţiilor antice. Pornind de la aceste principii au fost stabilite tipologii şi cronologii tot mai detaliate ale ceramicii romane, cu accent deosebit asupra determinării originilor acesteia (Hayes 1972, Keay 1984, Peacock & Williams 1986). În extrema abun-

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

denţa a materialului ceramic care apare în cadrul descoperirilor arheologice putem deosebi următoarele grupuri ceramice:

- **materiale de construcţie:** ţigle, cărămizi, olane, pile de hypocaust, tuburi pentru aducerea apei sau a aerului cald, antefixe etc.
- **vase de mari dimensiuni: dolia,** destinate de cele mai multe ori conservării cerealelor, lichidelor sau fructelor.
- **vase de dimensiuni medii:** amfore care serveau drept ambalaj pentru transportul, uneori şi conservarea vinurilor, uleiului, sosurilor de peşte, mirodeniilor, răşinilor.
- **vase pentru bucătărie (vasa coquina(to)ria):** mortarii, oale, tigăi, cratiţe etc.
- **veselă de masă (vasa escaria):** castroane, boluri, farfurii, platouri.
- **veselă de băut (vasa po(ta)toria):** ulcioare, căni, pahare.
- **vase pentru toaletă:** unguentarii, mici bazine pentru spălat.
- **vase sacre:** urne, patere, afumători, candele, vase lustrale, ampule, aghiazmatare.
- **vase pentru iluminat:** lămpi, sfeşnice.
- **statuete din terracotta.**

În cadrul acestor categorii se pot distinge o serie de produse realizate în unele ateliere locale sau provinciale, cum ar fi materialele de construcţie, vasele de dimensiuni mari, cele mai multe din vasele utilizate în cadrul bucătăriei sau a veselei de servit mâncarea sau băutura, precum şi seria de amfore aşa-zise de "masă", cu baza circulară.

Un loc nu mai puţin important în economia provinciei îl reprezentau şi produsele de import: vinurile, uleiurile şi unele preparate din peşte, care soseau ambalate în amfore. Împreună cu aceste amfore soseau şi unele vase, de calitate superioară, utilizate pentru servit mâncarea, sau, mai rar, pentru prepararea mâncării. Adesea această veselă era fabricată de acelaşi olar care făcea şi amforele, transportul veselei de masă, un produs relativ ieftin, fiind subsidiat de transportul conţinutului amforelor. Această producţie multiplă este atestată de numeroasele descoperiri de ateliere ceramice făcute atât în nordul Africii (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989), estul Mediteranei (Empereur, Kritzas & Marangou 1991; Empereur, Marangou & Papadakis 1992), iar mai recent chiar în Dobrogea (Baumann 1995).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

În lucrarea de față ne propunem să ne ocupăm numai de studiul recipientelor ceramice, lăsând la o parte materialele de construcție, lămpile și statuetele, ca fiind produse ceramice cu funcții mult diferite de ale recipientelor și care presupun un alt gen de studiu.

După ce un lung timp arheologii au acordat o deosebită atenție elaborării de tipologii și cronologii care să fie un prețios instrument în datarea siturilor arheologice, în ultimile decade accentul s-a mutat asupra aspectelor tehnologice și economice pe care le implică ceramica. Studiul acesteia este abordat în termenii analizei spațiale, ceea ce permite ca distribuția acesteia să fie privită sub aspectul marketingului (Hodder 1974a, b; Fulford & Hodder 1975). Analizele fizice, chimice și petrologice ale pastei au contribuit și ele la stabilirea originii unor produse ceramice, cu toate că, în opinia noastră, definitorii rămân în primul rând descoperirile de cuptoare cu ceramică specifică acestora. Acest considerent a determinat recent pe unii specialiști să întreprindă studii serioase asupra cuptoarelor (Swan 1984; Cuomo di Caprio 1985).

Ceramica începe astfel a fi tot mai utilizată în reconstituirea istoriei economice a diverselor provincii ale Imperiului roman, fiind după unii specialiști "the best suited artefact to demonstrate trade and marketing patterns" (Fulford 1978 p.59). Se încearcă înțelegerea principiilor fundamentale, ale mecanismelor și proceselor care operează în industria ceramicii (Peacock 1982). Noua viziune în care apare economia antică în urma acestor cercetări a convins, încetul cu încetul, și pe istorici ca Jones sau Finley, care priveau cu suspiciune tendința arheologilor de a studia bunurile manufacturate și comercializate, comerțul fiind considerat de aceștia drept o activitate lipsită de importanță în antichitate (Jones 1974, 30). Că viziunea istoricilor față de arheologi s-a schimbat o demonstrează Keith Hopkins, continuatorul principiilor "Noii ortodoxii" elaborate de Jones-Finley (Hopkins 1983). Dacă până nu demult arheologii acordau prima atenție realizării unor tipologii descriptive pentru a stabili secvențele temporale, recentele studii ceramologice încep să facă apel la etnografie și antropologie economică pentru a aborda ceramica romană dintr-un punct de vedere deductiv. Se încearcă elaborarea unor modele care să explice modul de producere și de schimb a ceramicii în cadrul unei economii de piață (Van der Leew 1976; Peacock 1982).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capitolul II

Consideraţii privind producţia ceramicii romane

O analiză a ceramicii romane din Scythia se loveşte, ca de altfel în multe alte provincii ale Imperiului, de lipsa unor publicaţii adecvate, atât ale ceramicii, cât şi ale instalaţiilor care au produs ceramica. Deşi ceramica unor situri ca Tropaeum Traiani (Cătaniciu & Barnea 1979) sau Histria (Suceveanu 1982a, b), Troesmis (Opaiţ 1984), Murighiol (Opaiţ 1991a), Topraichioi (Opaiţ 1991b), a fost parţial sau total publicată, nu întotdeauna au fost elaborate tipologii locale şi analize statistice, pe baza cărora să se poată ajunge la alcătuirea unei tipologii generale şi la stabilirea principalelor curente comerciale care activau în cadrul provinciei. În ceea ce priveşte cercetarea atelierelor care au produs o cantitate aşa de uriaşă de ceramică şi materiale de construcţii, situaţia este şi mai dificilă. Aproape toate descoperirile au fost fortuite, iar când cercetarea totuşi s-a produs, nu a fost o cercetatare exhaustivă, care să studieze întregul complex meşteşugăresc (atelier, magazie, groapă de rebuturi etc.). Având în vedere aceasta situaţie, intenţionăm să abordăm studiul ceramicii din provincia Scythia din punct de vedere deductiv, iar în final vom încerca să vedem cum pot fi încadrate descoperirile din Dobrogea în această schemă generală a producţiei ceramicii romane.

Pentru început, credem că va fi utilă o scurtă incursiune în tehnologia ceramicii romane, studiile de laborator ale ceramicii în general şi observaţiile etnografice recente reuşind să îmbunătăţească substanţial cunoştinţele noastre în acest domeniu. Unele manuale de ceramologie, cum ar fi cele ale lui Shepard (1956), Rye (1981), sau Rice (1987), chiar dacă abordează unele aspecte ale ceramologiei de pe poziţiile arheologilor din Lumea Nouă, primind uneori critica ceramologilor din arheologia clasică (Tomber 1990), conţin o bogăţie de informaţii care le fac utile pe orice continent. Specialiştii sunt în general de acord în stabilirea existenţei a cinci faze în producţia ceramică (Hodges 1968, 19; Peacock 1982, 52): **săparea** (pentru obţinerea materiei prime); prepararea; **formarea; uscarea şi arderea.**

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Materia primă. Nici o argilă, imediat după săpare, nu este potrivită pentru modelarea ceramicii. Argilele care provin din depozite secundare-malul râurilor, lacurilor, eleşteelor - după o curăţire de impurităţi pot fi, uneori, folosite. Argila din depozitele primare necesită o expunere prelungită la condiţiile atmosferice, astfel ca ploaia, îngheţul-dezgheţul, să ajute la curăţirea de impurităţi (Hodges 1968, 20).

Prepararea. Ceramica romană era lipsită de mari impurităţi, astfel că nu ştim dacă era o practică obişnuită purificarea argilei prin bazine de lavigaţie sau prin alte procedee sofisticate. Ceramica era de obicei bătătorită cu picioarele pentru a fi bine amestecată cu unele ingrediente adăugate fie pentru a-i reduce plasticitatea, fie pentru a-i coborî temperatura de coacere. De asemenea se eliminau şi toate bulele de aer, care ulterior puteau cauza exfolierea în timpul arderii. Această bătătorire se putea face pe o suprafaţă plată, pavată, aşa cum s-a descoperit în Anglia la Cowley, Dorchester sau New Forest (Peacock 1982, 54), ori putea fi o simplă podea de lemn, aşa cum se obişnuieşte şi azi în Moldova (Paveliuc-Olariu 1981, 19). Cele mai frecvente incluziuni care se adaugă pentru reducerea plasticităţii - degresantul - sunt: nisipul de cuarţ şi silex (adeseori calcinat), argila însăşi (arsă şi măcinată), cioburi pisate, pleavă, scoici pisate. Aceste incluziuni au un mare rol şi în creşterea porozităţii precum şi în reducerea deformărilor în timpul uscării (Hodges 1968, 20; Rice 1987, 75). Alte incluziuni, cum ar fi carbonatul de sodiu, carbonatul de potasiu, calcarul, mica şi variatele componente ale fierului sunt folosite drept fondant, cu rolul de reducere a punctului de sinterizare, ceea ce duce adeseori la o importantă economie de combustibil şi de timp (Hodges 1968, 20; Rice 1987, 72, 95-97; Rye 1981, 32-36). Cercetările ceramologice din Lumea Nouă, efectuate mai ales în condiţii de laborator, cu tehnologie ultra avansată, precum şi observaţiile etno-antropologice asupra băştinaşilor din zonele Americii de Sud şi Oceania, au trezit entuziasm în rândul arheologilor (în special lucrările lui Rye 1976, 1981; Arnold 1971). Cu toate acestea Rice a avertizat asupra pericolului ce-l reprezintă generalizarea acestor experienţe (Rice 1987, 104-9). Că a avut dreptate o arată recentele cercetări efectuate de A. Woods în Anglia pe ceramica preistorică, romană şi medievală. Din aceste cercetări a rezultat clar

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

că anticii nu respectau prescripțiile ceramologilor americani și australieni, de a nu introduce nisip de cuarț, diferite materiale calcaroase și silex în pasta vaselor de bucătărie, care ar duce la slăbirea rezistenței și la șoc termic. Sarea, care este recomandată de acești ceramologi pentru a atenua efectul prezenței cuarțului, este foarte rar întâlnită în pasta ceramicii antice din Britannia. Pasta vaselor antice din Anglia, la fel ca și cea din România și probabil și din alte părți ale Europei, conține nisip, calciu cristalin sau material calcaros: scoici, atât proaspete cât și fosile. A. Woods, citându-i pe Grimshaw (1971) și Cardew (1969), arată că pasta ceramică fiind plină de goluri și pori este arsă la o temperatură scăzută, astfel încât vitrifierea este foarte puțin dezvoltată. Dacă ceramica este arsă la o temperatură mai joasă de 800°C, nu apare nici o contracție a pereților, ci se produce doar o ușoară expansiune, ceea ce face ca pasta să devină mai poroasă. Structura poroasă permite vaselor de bucătărie să reziste șocului termic și fisurilor. Se pare deci că structura grosieră a pastei este factorul crucial în fabricarea acestei vesele, iar tipul de incluziuni folosite ca degresant este irelevant (Woods 1986, 186-70). Este aproape sigur că alegerea degresantului depindea de geologia locală a zonei. La aceste condiții de mediu trebuie adăugate tradițiile culturale, principiul costului minim, precum și dieta consumatorilor care beneficiau de respectivele produse ceramice. Cu cât microsocietatea era mai izolată, cu atât mai mult conservatorismul ei era mai puternic și inhiba orice tendințe experimentale (Rands 1988, 170). Folosirea ceramicii devine deci o formă de cultură, astfel că aceasta poate să fie mărturia unui fenomen de aculturație.

Formarea. În faza următoare se proceda la modelarea și finisarea vasului ceramic. Principalele procedee utilizate în epoca romano-bizantină sunt aceleași ca în epocile precedente: prelucrarea cu mâna; prelucrarea la roata înceată (cu variate grade de rotație); prelucrarea la roata rapidă; prelucrarea în tipar, în model-tipar sau model șablon.

Vasul lucrat cu mâna se poate realiza cel mai bine prin ciupire și presare între degetul mare și celelalte degete. Acesta este probabil modul în care s-au realizat unele cățui sau vase de mici dimensiuni. Procedeul cel mai utilizat este acela al rulourilor netezite ulterior cu o coastă de animal sau bătute cu o lopățică.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Prelucrarea în tipar deschis presupune fixarea tiparului pe roata înceată sau rapidă, după care este umplut cu argilă; un şablon este împins treptat în jos pentru a înlătura orice surplus de argilă şi se ajunge astfel la subţirimea dorită pentru pereţii vasului. Se pare că astfel erau realizate cele mai multe tipuri de tigăi, cratiţe şi castroane.

Turnarea în tipare bivalve presupune folosirea unei argile poroase, capabile să absoarbă marea cantitate de apă existentă în pasta ce se modelează.

Cel mai întrebuinţat procedeu era acela al roţii, care poate fi înceată (cu rotaţie intermitentă), sau rapidă (cu rotaţie uniformă). Roţile pot fi făcute din ceramică (Richter 1957), din rocă: cuarţit sau bazalt (Peacock 1982, 55), sau lemn. Pot avea diverse dimensiuni: mari, situate aproape de sol, învârtite fiind de un ucenic (Hodges 1970, fig. 54, 171), sau înalte, cu o roată situată la partea inferioară, lovită cu piciorul de olar, pentru a transmite, printr-un ax, mişcarea la roata superioară pe care se modelează vasul. Adeseori pot apărea combinaţii între două tehnici: corpul vasului este făcut cu mâna prin procedeul rulourilor, iar buza, cu urme clare de rotaţie, este făcută la roată (Peacock 1982, 55).

Tot în această fază vasele erau decorate, fie prin rulouri sau rotiţe, fie prin lustruiri cu instrumente de piatră sau os. Prin lustruire se realiza nu numai un aspect "comercial", dar se închideau şi porii vasului creând impermeabilitate. Lustruirea este frecventă în cazul vaselor făcute cu mâna sau la roata înceată, dar este aproape total absentă la vasele realizate cu roata rapidă. În epoca romano-bizantină se renunţă la tiparele sofisticate şi bogate în motive decorative animaliere, vegetale sau geometrice, în favoarea unor forme cu pereţii netezi, decoraţia apărând pe buză şi în interiorul bazei. Este încă un semn al decadenţei artistice ce apare în această epocă, decadenţă care va persista tot timpul acestei perioade, în pofida încercărilor imperiale de a încuraja pe artiştii epocii (CTh 13 4). Tiparul lipsit de motive decorative începe a fi utilizat tot mai frecvent, atât în producerea veselei de masă, cât şi a celei de bucătărie. Se realizau astfel vase cu pereţi egali şi se asigura o înaltă productivitate, sacrificându-se calitatea artistică.

Într-un ultim moment al finisării intervine acoperirea cu slip, care astupă eventualele defecte, porii şi dă suprafeţei o culoare atractivă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

El poate fi aplicat cu o perie, prin imersiunea vasului în baia de argilă sau prin turnarea slipului peste vas.

Uscarea este următoarea fază tehnologică. În cadrul unei producții de oarecare amploare, pentru a fi eficientă, uscarea trebuie efectuată în cadrul unei instalații aparte, de cele mai multe ori fiind afectat pentru această operație un șopron sau o magazie, așa cum s-a descoperit în Anglia (Peacock 1982, 67). Alteori putea avea loc chiar în cadrul atelierului pe diverse rafturi (Swan 1984, 48). În caz că uscarea se făcea iarna, încăperea era prevăzută cu o sobă. Uneori vasele se așezau direct în cuptorul de ardere, în care era menținută timp îndelungat o temperatură scăzută înainte ca arderea propriu-zisă să înceapă. În timpul verii se puteau usca și afară, la umbră, dar ferite de curenții reci. Prin procesul de uscare se căuta să se elimine treptat apa care a fost adăugată argilei pentru a se amesteca cu degresanții și fondanții, creându-se astfel o pastă potrivită pentru modelare. Prin uscare, pelicula de apă ce înconjoară particulele de argilă se evaporă, iar plăcuțele de argilă se strâng una lângă cealaltă cauzând contracția pastei și descrescând plasticitatea. În cazul argilei fine, apa de la suprafață se poate evapora mai rapid decât poate fi reînlocuită dinspre interior. Așadar, este foarte important ca produsele fine, care reclamă mai multă apă pentru obținerea plasticității, să fie uscate mai încet. Contracția acestora este mult mai mare decât la vasele făcute din pastă grosieră. Din același motiv, vasele cu pereții de grosime inegală vor avea rate diferite de uscare. O schimbare bruscă de temperatură, sau curenții de aer reci, vor cauza contracții și fisuri (Rice 1987, 63-70).

Arderea. În cadrul acestui proces, prin expunerea vasului la o temperatură relativ înaltă, structura minerală originară a vasului se schimbă și capătă o duritate permanentă. După ce vasele au fost introduse și așezate într-o anumită ordine în cuptor, se începe o creștere gradată a temperaturii. Schimbările care încep să apară acum sunt o continuare a celor începute în timpul procesului de uscare: mișcarea apei de la interiorul spre exteriorul pastei, apoi volatilizarea sub formă de gaze, cauzând pierderea greutății și contracția. La o temperatură de 200-300°C se pierde toată apa combinată

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

mecanic cu pasta în procesul mixării cu ingrediente. Apa combinată chimic (hidroxizii), prezentă în structura moleculară a argilei, se pierde la temperaturi mai înalte, în funcție de rata arderii și de tipul de argilă (de ex. caolinitele pierd apa între 400-500°C). La 900°C este pierdută toată apa din structura chimică a celor mai multe tipuri de argilă, acum suprafața particulelor de argilă fuzionând. Dacă temperatura crește mai mult de 1200°C se ajunge la vitrifiere (Hodge 1968, 23-24; Rice 1987, 104-5). Pentru a coborî punctul de sinterizare, se amestecă în pasta argilei diverși fondanți, cei mai uzuali fiind carbonatul de sodiu, carbonatul de potasiu, calcarul, mica, magneziul și diverși compuși ai fierului (Hodges 1968, 23). În afară de apă sunt eliminate și alte materiale prezente în pastă: carbonul, care începe să se oxideze la 200°C și este eliminat total la 600°C; sulfații, sulfurile, calcitele, piritele dispar între 500-800°C Toate aceste pierderi de materiale duc la o continuă contracție și pierdere de greutate. Contracția este însoțită de creșterea densității și descreșterea porozității, ceea ce este de dorit în cazul veselei de masă, dar de evitat în cazul veselei de bucătărie.

Toate aceste schimbări descrise până acum au fost studiate în condiții de laborator. Este periculos a fi aplicate mecanic aceste concluzii la produsele olarilor antici. Argila olarilor antici nu era nici pur caolin, nici pur illit. De asemenea, la arderea în aer liber pasta nu era coaptă până la maturitatea ei. În cadrul arderii existau trei variabile: durata, temperatura și atmosfera, care nu știm în ce proporție erau respectate de olarii antici. Precizăm aceste aspecte deoarece, în recentele analize de laborator, accentul principal se pune pe estimarea temperaturii de ardere.

Atmosfera de ardere joacă și ea un rol determinant în obținerea unui produs cu anumiți parametri. Tipurile clasice de atmosferă sunt cea oxidantă și reducătoare. Daca în cadrul arderii libere atmosfera este aproape imposibil de controlat, în cuptor se poate atinge un grad înalt de control prin selecția combustibilului și prin regularizarea circulației aerului. Oxigenul, nitrogenul, vaporii de apă, bioxidul de sulf, gaze care se află în cadrul cuptorului, pot afecta culoarea, rezistența, porozitatea și contracția vaselor ce trebuiesc arse. Olarul trebuie să controleze atmosfera atunci când se atinge temperatura maximă, atmosfera în timpul păstrării acestei temperaturi și atmosfera din timpul răcirii (Rice 1987, 80-81). Olarii recunosc diversele

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

momente ale arderii după fumul ce iese din cuptor şi după culoarea pereţilor interiori ai cuptorului, observată printr-un orificiu special (Hodges 1968, 39). Un vas corintian pictat arată interiorul unui cuptor de olar, iar printre vase, în apropierea gurii de tiraj din mijlocul cupolei cuptorului, apar două mici piese triunghiulare, perforate, care reprezentau două probe scoase din cuptor la anumite momente pentru estimarea temperaturii atinse şi a timpului cât mai trebuie să dureze procesul de ardere (Rhodes 1968, fig.17).

Această tehnologie a arderii avea loc într-o varietate de forme, care mergeau de la focul domestic la cuptoarele sofisticate utilizate pentru arderea veselei de tip terra sigillata. Multe din aceste tipuri de instalaţii erau folosite şi în provincia Scythia. Astfel olăria primitivă, lucrată cu mâna, plină de ingrediente organice şi minerale, putea fi arsă şi pe vatra deschisa. Un vas făcut dintr-o astfel de argilă putea fi rotit în foc până ce toate părţile erau arse. Această metodă se mai folosea la sfîrşitul sec. XIX în unele părţi ale Europei, iar astăzi persistă încă în Hebride (Hodges 1968, 36). Alte procedee constau fie din îngrămădirea vaselor la suprafaţa solului, acoperirea cu combustibil şi arderea lor (Peacock 1982, 67; Swan 1984, 53-54), fie din arderea vaselor în groapă, în care se îngrămădeau vreascuri, se aşezau vasele, care, la rândul lor erau acoperite cu cioburi, peste care se puneau alte lemne; pe măsură ce acestea ardeau se adăuga din nou combustibil. Dacă se dorea obţinerea unei atmosfere reducătoare, se puteau adăuga tărâţe. Când se dorea o atmosferă oxidantă se făceau mici goluri în materialul care ardea pentru a lăsa să pătrundă, mai mult oxigen. Aceste tipuri de instalaţii puteau fi amplasate la bunul plac al celor care le utilizau, funcţionarea lor nereclamând surse speciale de materii prime (Rhodes 1968, 3-7; Hodges 1968, 36; Peacock 1982, 67; Cuomo di Caprio 1985, 136).

Utilizarea cuptoarelor reclama îndeplinirea anumitor condiţii. Marele număr de cuptoare descoperite în limitele fostului Imperiu roman au permis specialiştilor tragerea de concluzii, care se verifică prin cuptoarele scoase la lumină în Dobrogea. Multe cuptoare erau situate în apropierea unor drumuri importante, sau ale râurilor (Swan 1984, 48). În amplasarea lor se ţinea cont şi de apropierea de cariera de argilă, de sursa de apă şi de combustibil. În cazul olăriilor destinate să deservească o comunitate urbană, acestea erau în general amplasate *extra muros*, fiind celebră prevederea chartei coloniei

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Urso, din Spania, care interzicea funcţionarea atelierului de ţigle şi veselă în interiorul oraşului (Swan 1984, 49). Acest lucru se verifică şi în cazul atelierelor ceramice din Scythia, care funcţionau, în general, *extra muros*. Unele excepţii, cum ar fi grupul de cuptoare descoperit în spaţiul *intra muros* al Tomis-ului, se explică prin intensa activitate constructivă, dar de scurtă durată, care a avut loc pentru ridicarea unor bazilici în Tomis, precum şi de posibila existenţă a unei argile adecvate la faţa locului (Rădulescu 1969, 340-43). Chiar şi în zonele rurale este greu de citat un atelier în aria rezidenţială a aşezării. Arheologii britanici, care au cercetat sute de cuptoare, au identificat ateliere aflate în interiorul unui spaţiu delimitat prin şanţuri de restul aşezării. Cel mai adesea cărămidăriile funcţionau la un loc cu olăriile, deşi în aceeaşi zonă artizanală puteau funcţiona ateliere de reducere a minereurilor de fier sau de prelucrare şi turnare a obiectelor de bronz. (Swan 1984, 49-50).

O serie de cuptoare descoperite în Dobrogea au permis lui A. Rădulescu să stabilească existenţa a patru tipuri de cuptoare utilizate pentru materialele de construcţii (Rădulescu 1969). Deoarece cuptoarele de ars ceramică au fost mai puţin cercetate, iar cele care au fost săpate încă nu au fost publicate, o tipologie a cuptoarelor de ars vesela ceramică nu a fost realizată încă pentru Dobrogea. O reluare a tipologiei elaborate de A. Rădulescu, ni se pare astfel utilă, multe din elementele utilizate în cadrul cuptoarelor pentru materiale de construcţii fiind reîntâlnite în cadrul cuptoarelor pentru recipiente ceramice. Acest lucru nu este de mirare deoarece, ele sunt întâlnite frecvent împreună în cadrul aceluiaşi atelier, construite şi utilizate fiind de acelaşi olar. Diferenţele se datoresc numai unor raţiuni de ordin economic şi tehnic.

Tipul I, descoperit la Dinogeţia, are o formă rectangulară, prefurniul se continuă în camera de foc, iar platforma de ardere este sprijinită pe pereţi intermediari, străbătuţi şi ei de canale. Se realiza în acest mod o încălzire uniformă a camerei de ardere (Pl. 1). Cuptorul este datat la începutul secolului IV prin două monede (Ştefan 1957; Rădulescu 1969, 336-37). Acest tip are bune analogii în Italia (Cuomo di Caprio 1985, tip IIb) şi Anglia (Swan 1984, Fig. III-v, Fig. XIX).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tipul II, descoperit la Neptun-Comorova, este şi acesta săpat, la fel ca şi primul tip, într-un mal de pământ. Are tot o formă rectangulară, cu latura de 1,90 m. Noutatea o constituie focarul, care este realizat dintr-o singură încăpere boltită, fără nici un stâlp sau zid median de susţinere a platformei de ardere. Aceasta se sprijină pe şapte arce construite din cărămizi (Iconomu 1968, Pontica 2, 235; Rădulescu 1969, 339) (Pl. 1).

O variantă a acestui tip a fost descoperită la Teliţa-Amza. Ea se deosebeşte de cuptorul de la Neptun prin forma camerei de ardere care este de formă circulară, cu diametrul de 4,50 m. Pilaştrii erau dispuşi radial, realizaţi fie din pământ crutat, fie din pietre, chirpic şi cărămizi, iar arcele care susţineau platforma de ardere erau create din fragmente de cărămizi lungi şi grinzi special executate din lut ars. Cuptorul are două faze de folosire, prima în secolul III, iar a doua în secolul IV (Baumann 1995, 37-38, Pl. XV). Acest tip de cuptor are clare analogii în Italia (Cuomo di Caprio 1985, 142, tip I/c).

Tipul III - are drept principală caracteristică existenţa unui picior central de susţinere a platformei de ardere a vaselor. În funcţie de modul în care se făcea legătura între picior şi pereţii camerei inferioare, se pot stabili mai multe variante.

III-1. Cuptorul a fost descoperit la Tomis, are formă rectangulară (2,30 x 3,20 m), iar platforma de ardere este susţinută de un stâlp central şi de un prag cruţat de jur împrejurul focarului (Pl. 1). Merită subliniată descoperirea unui pachet de cărămizi *in situ* în camera de ardere (Rădulescu 1969, 340). Acest tip are analogii în Italia (Cuomo di Caprio 1985, tip Ia) şi Anglia (Swan 1984, tip VII-IX).

III-2. O altă variantă o constituie cuptoarele descoperite la Teliţa, punctul "Mamia" (Simion 1984; Baumann 1991) şi Castelu (informaţie T. Cleante), primul fiind rectangular şi utilizat pentru fabricarea materialelor de construcţie şi proiectilelor, iar ultimul fiind de formă circulară şi utilizat pentru coacerea vaselor (Pl. 2). Ceea ce deosebeşte aceste cuptoare de celelalte piese ale acestui tip este modul de realizare a platformei de ardere. Cuptorul de la Teliţa, cu camera de ardere de formă rectangulară (3,68 x 2,18 m), are

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

structura platformei formată din bare de argilă şi paie, unele piese fiind realizate din fragmente de chiup cioplite, peste care s-a construit platforma grătar propriu-zisă. Astuparea intenţionată a unor orificii pentru tiraj îl face pe autorul descoperirii să presupună că instalaţia nu era destinată doar arderii materialelor de construcţie sau a proiectilelor, descoperite într-o groapă din apropiere, ci şi a unor vase (Simion 1984, 70).

De menţionat perforarea piciorului central pentru obţinerea unei temperaturi ridicate şi uniform repartizate în camera superioară. Acest sistem de realizare a platformei este rareori întâlnit şi în Anglia preromană. El a fost introdus de pe continent, doar cu puţin timp înainte de cucerirea romană (Swan 1984, 56, tip II), pentru a deveni frecvent în secolele II-IV (Swan 1984 62-63, tip VII-IX). Apare şi în Germania la Novaesium, la sfârşitul epocii **augustane**, iar la Bonn în epoca lui Tiberiu (Swan 1984, 63). Faptul că nu este întâlnit în tipologia stabilită de Cuomo di Caprio pentru cuptoarele din Italia ne face să ne gândim la o eventuală origine est-mediteraneană, sistemul fiind întâlnit recent şi în Creta, la Asomatos (Hampe-Winter 1962, 16-22, fig. 17, Pl. 2-3). Lipsa de cercetări în unele zone cheie, cum ar fi Anatolia, nu ne permite să facem prea multe ipoteze. Ceea ce este de remarcat în cadrul tipului III este lipsa de corespondenţă între planul focarului, care este rotunjit şi posedă pilon central (specific cuptorului rotund) şi camera de ardere, care este de formă rectangulară. Probabil că prin această combinaţie se realiza o platformă rezistentă, cu minimum de efort într-un timp scurt.

III-3. Această variantă are o formă circulară şi posedă un picior central de formă tronconică sau bitronconică, realizat din pământ cruţat şi continuat la partea superioară din chirpici. Pragul cruţat de jur împrejurul camerei inferioare nu este continuu ca la prima variantă, ci este dantelat, având o formă radială. Aceste porţiuni avansate ale pereţilor sunt unite prin arcade chirpic întărite cu olane. Pe aceste console se susţinea platforma camerei superioare. Această variantă apare în secolul IV în ferma de la Telliţ-Valea Morilor (Baumann 1995, 296-99). De remarcat că aceste cuptoare circulare au dimensiuni reduse, cu diametre de 1,10/1,20 m, 1,65 m şi 2,60m cînd se utilizau pentru arderea vaselor ceramice, în timp ce pentru arderea materialelor de construcţie cuptorul avea o formă ovoidală dar

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

dimensiunile lui erau mult mai mari, diametrul camerei de ardere fiind de 3,20/3,52 m (Baumann 1995, 199). Acelaşi autor ne informează că tot în acest sit a mai fost descoperit un cuptor de mari proporţii, de formă rectangulară sau pătrată, care era utilizat pentru arderea ţiglelor şi olanelor (Baumann 1995, 269-72). Analogii perfecte nu găsim pentru această variantă. În Anglia, ca şi în Italia sau Franţa, apar cuptoare ovale cu pereţii camerei inferioare radiali dar care fie că nu au picior central, fie că acest picior apare dar are o formă dreptunghiulară ori este înlocuit de o limbă de pământ cruţat care porneşte din peretele opus prefurniului (Swan 1984, Fig. XIV-XV; Cuomo di Caprio 1985, 142, tip Ib; Duhamel 151, Fig. 4).

Tipul IV, apare la Constanţa, Oltina (Irimia, Pontica 2, 1968) şi Ulmetum (Panaitescu, Pontica 14, 1981); este rectangular, cu platforma de ardere sprijinită pe un zid median, care împarte focarul în două spaţii simetrice, zidul nefiind lipit de peretele opus intrării în focar. Din acest zid pornesc câte 4, 5 sau 6 arce spre părţile laterale, contribuind la susţinerea platformei de ardere. În spaţiile dintre arce sunt dispuse orificiile de tiraj (Pl. 1). Acest tip are analogii în Italia (Cuomo di Caprio 1985, tip IIc).

Opinia generală a specialiştilor este că cuptoarele rectangulare erau utilizate cu predilecţie pentru ars materialele de construcţie (McWirr & Vinex 1978). Aceste materiale grele reclamau o coacere înceată şi prin tradiţie ele produceau materiale arse oxidant (Swan 1984, 89). Cuptoarele utilizate în producerea vaselor ceramice necesitau o formă ovală sau rotundă şi dimensiuni mult mai mici pentru a putea fi mai uşor realizată cupola şi controlat curenţii din cuptor. Cu ajutorul lor se putea obţine rapid o atmosferă reducătoare (Swan 1984, 86). Un alt considerent de luat în calcul, în opinia noastră, ar fi şi acela că se reducea riscul pierderii unei mari şarje de vase, în caz că arderea nu era satisfăcătoare, ştiut fiind faptul că exista o mare diferenţă între cele două categorii de produse sub aspectul cantităţii de timp, energie şi talent depuse pentru realizarea acestora. Uneori se întâlnesc şi excepţii, cuptoarele rectangulare fiind folosite şi pentru arderea vaselor ceramice (Peacock 1982, 69). În cazul astupării intenţionate a unor orificii din platforma de ardere, pentru a se arde şi alte materiale în afara celor de construcţie, suprafaţa totală a orificiilor din platformă trebuie

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

să fie egală cu cea a orificiului de evacuare şi cu cea a gurii de alimentare cu combustibil (Duhamel 1973, 146). La Teliţa se pare că acest principiu a fost respectat şi reducerii numărului de orificii i-a corespuns o micşorare a gurii de alimentare a cuptorului (Simion 1984, 70). Cuptoarele de formă rotundă sunt rareori utilizate pentru arderea cărămizilor, aşa cum se întâlneşte la Velia în Italia, Avenches în Elveţia (Peacock 1982, 69), sau Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 299). Vasele cu firnis constituie o categorie aparte, care necesita cuptoare mult mai elaborate decât instalaţiile utilizate pentru arderea vaselor obişnuite. Un alt caz aparte îl constituie şi arderea marilor dolia, atât de frecvent întâlnite în cadrul siturilor romane târzii din Dobrogea. Este aproape sigur că se utiliza acelaşi sistem ca acela folosit şi în prezent în unele zone ale Mediteranei pentru coacerea marilor vase (Hamper & Winter 1962), respectiv construirea unui mare cuptor la suprafaţa solului, de jur împrejurul vasului ce trebuia copt, acesta fiind înconjurat de combustibil. După coacere, pentru recuperarea vasului, cuptorul era în întregime distrus. Aceasta şi explică de ce aceste instalaţii care, judecând după marele număr de dolia descoperite până în prezent, trebuie să fi fost foarte numeroase, nu s-au păstrat până astăzi. Cunoştinţele noastre în acest domeniu se vor îmbunătăţi substanţial după publicarea cuptoarelor de la Argamum, Castelu şi Tomis.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Modalitățile de producție a ceramicii romane în provincia Scythia

Aşa cum aratam şi mai sus, cercetările ceramologice actuale caută să înțeleagă mecanismele care acționau în antichitate în industria ceramicii. Se încearcă, pornind de la modele elaborate de antropologia economică, să se aplice aceste modele şi la studierea producției ceramice şi a schimburilor de produse care, în mod inerent, trebuiau să se fi produs în cadrul unei economii de piață. Unul dintre cele mai recente modele a fost elaborat de Peacock (1982, 8-11), care include opt modalități de producție. Acestea sunt: **producția gospodărească, industria gospodărească, atelierul individual, atelierele concentrate, producția manufacturieră, producția latifundiară, producția militară sau a altor oficialități, producția de factorie.** Dintre aceste opt modalități de producție, cu excepția manufacturii şi a factoriei, aproape toate celelalte pot fi recunoscute, mai mult sau mai puțin, în provincia Scythia.

Producția gospodărească. Este cel mai simplu mod de producție, produsele rezultate fiind destinate consumului propriu. Având în vedere caracterul limitat şi sporadic al acestei producții, vasele erau de obicei lucrate la mână, fără utilizarea roții şi fără a folosi o instalație de ardere specială, ceramica putând fi arsă direct pe vatră. În cazul unei gospodării nomade putem găsi argile variate pentru tipuri de vase identice. În provincia Scythia această ceramică are fie o tradiție locală (Scorpan, *Pontica* 4, 1971), fie aparține unor noi etnii pătrunse recent la sudul Dunării în secolele IV - VI (Opaiț 1991a). Cantitatea redusă în care apare această ceramică în cadrul aşezărilor din sec. IV - V ne face să presupunem că era destinată numai satisfacerii nevoilor casnice proprii.

Industria gospodărească. Acum apar primii paşi spre o specializare meşteşugărească. Aceasta activitate nu ocupa tot timpul olarului, el fiind ocupat în principal cu agricultura. Este posibil ca acest meşteşug să fi fost practicat mai ales de femei. Vasele pot fi lucrate fie cu mâna, dar poate fi folosită şi roata înceată; produsele se pot arde la foc deschis sau în groapă. Această tehnologie de prelucrare şi ardere reclama folosirea unei argile

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

grosiere care, după cum am văzut, răspundea excelent cerinţelor reclamate de pregătirea mâncărurilor. Deşi nu în mare cantitate, aceste tipuri de vase apar în uz alături de vasele de bucătărie realizate dintr-o pastă mai fină şi lucrate la roata rapidă. În cadrul acestei modalităţi de producţie poate apărea comercializarea lor, foarte probabil pentru profit. Aşa se explică apariţia în secolul IV a unor vase de o posibilă tradiţie getică, fie în cadrul unor aşezări rurale (V. H. Baumann, *Peuce X*, 1991, 111, Pl. XI. 31-34), fie urbane (C. Scorpan, *Pontica* 4, 1971, 139-141). O producţie a acestei ceramici în secolul VI nu pare plauzibilă. Foarte probabil că aceste vase erau căutate mai mult pentru calităţile lor fizice sau preţul de cost relativ scăzut decât pentru o evaziune paseistă.

Atelierul individual. Destul de greu se deosebeşte acest mod de producţie de cel anterior. Olarul devine mult mai specializat, deşi olăria nu-i ocupa nici de data aceasta tot anul de activitate, el ocupându-se în principal cu agricultura, principala lui sursă de venit. Olăritul îi furnizează însă un venit suplimentar, astfel că el va căuta să-şi plaseze, fie personal, fie prin intermediul unor agenţi, produsele pe piaţă. Poate folosi chiar câţiva ucenici, probabil dintre rudele sale. Uneltele sunt mai specializate, el folosind roata rapidă şi cuptorul cu două camere şi tiraj la partea superioară. Împărţindu-şi activitatea între olărit şi agricultură, este firesc ca aceste ateliere să se afle în mediul rural. El putea aproviziona cu vase ceramice sau materiale de construcţie un sat sau mai multe sate învecinate. Acestui tip de atelier credem că-i aparţinea cuptorul de la Neptun (Iconomu 1968), ce era situat în marginea unui *vicus* roman târziu. Depozitul de ţigle descoperit la Teliţa, punctul "Livada Maicilor" putea aparţine tot unui atelier individual (Rădulescu 1971). La fel trebuie să fi fost şi atelierul de la Teliţa-Amza, care aproviziona cu materiale de construcţie aşezarea rurală lângă care funcţiona. Probabil că unii din aceşti meşteşugari erau itineranţi, lucrând mai ales sezonier, stabilindu-se în cadrul unor aşezări unde îşi puteau desface produsele şi aveau argilă de calitate. Probabil că aceştia erau şi creatorii marilor *dolia*, întâlnite în Scythia atât în mediul rural cât şi urban. Fiind vase mari ele trebuiau lucrate local, un transport al lor la distanţe prea mari nefiind economic, procedeu identic cu cel întâlnit şi azi în Cipru (London

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

1989, 67-68). Care era raportul între acest olar şi proprietarii terenului de unde îşi procura materia primă şi combustibilul, este greu de precizat. Probabil că meşterul plătea o chirie în bani sau mai degrabă în produse.

Nuclee de ateliere. În cadrul acestui mod de producţie atelierele sunt grupate, formând complexe meşteşugăreşti. Această concentrare poate fi favorizată fie de existenţa unei cariere de argilă deosebit de valoroasă, fie de piaţă. Prelucrarea ceramicii este singura şi principala activitate. Cooperarea în cadrul acestui mod de producţie este unul din cele mai importante avantaje. Instrumentele folosite sunt de un înalt profesionalism: roata rapidă, tipare, cuptoare perfecţionate etc. Produsele sunt încredinţate intermediarilor pentru a fi comercializate la mare distanţă. În provincia Scythia, poate şi pentru că centrele urbane au fost mai cercetate, aceste nuclee industriale apar cel mai frecvent la periferia oraşelor, în aşa numita zonă *extra muros*. Faptul că acestea apar în mare număr la periferia oraşelor se datorează probabil şi unui fenomen specific părţii estice a Imperiului, unde oraşele rămân principalele centre productive. În Vest, în această perioadă, se înregistrează o decădere a oraşelor, iar meşteşugarii fug spre mediul rural (Jones 1964, 762-63), situaţia din Anglia fiind clasică (Fulford 1977). În provincia Scythia, din a doua jumătate a secolului V, se pare că se reduce numărul satelor şi fermelor, populaţia migrând către oraşe, după cum indică cercetările de teren şi sondajele efectuate în mai multe aşezări rurale (A şi C. Opaiţ & Banica 1992, 109; Baumann 1995). În acelaşi timp, la Tropaeum Traiani se construieşte, probabil în secolul IV, o anexă fortificată, anexată la incintă pentru a adăposti o parte din populaţia teritoriului, iar în secolul VI porticurile străzilor principale sunt dărâmate pentru a face loc unor spaţii de locuit (Barnea 1991, 202). Tot la Tropaeum există şi o locuire *extra muros*, în timp ce alte oraşe fortificate ca Halmyris, Troesmis sau Noviodunum au aceste zone apărate de valuri de pământ, fie pentru populaţia sosită din mediul rural, fie pentru cea venită de la nordul Dunării (Barnea 1991, 188), fie chiar pentru orăşeni care sunt nevoiţi să abandoneze spaţiul *intra muros* ca urmare a construcţiei noilor edificii religioase (de ex. la Tropaeum Traiani se cunosc patru mari bazilici, iar la Argamum trei bazilici). Crescând numărul consumatorilor în mediul urban, este firesc să

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

asistăm în această perioadă la înflorirea acestei modalități de producție. Cum majoritatea centrelor urbane erau situate pe malul Dunării sau al Mării Negre, existau tot timpul în preajma lor cariere de argilă care să satisfacă cerințele acestor centre. Asemenea nuclee industriale existau la Durostorum (Mușețeanu 1985), Oltina (Irimia 1968), Dinogeția (Ştefan 1957), Noviodunum (în așezarea civilă Fl. Topoleanu a descoperit un cuptor rectangular de mari dimensiuni), Argamum (în zona *extra muros* a fost descoperit un cartier meșteșugăresc cu multe cuptoare), Histria (Coja & Dupont 1979, 127; deși nu au fost descoperite cuptoare romane târzii, analizele de laborator ale pastei au demonstrat existența unei producții locale romano-bizantine), Tomis (Rădulescu 1969, 1981), Tropaeum Traiani (Papuc 1979), Ulmetum (Panaitescu 1981), Castelu (Informație T. Cleante), Ibida (în zona *extra muros* localnicii au descoperit un cuptor și un depozit de țigle romano-bizantine). În cazuri excepționale și probabil pentru un scurt interval de timp, unele ateliere erau acceptate în spațiul *intra muros*, așa cum sunt cele descoperite la Tomis, ce produceau materiale de construcții pentru cele două bazilici, lângă care erau situate cuptoarele (Rădulescu 1965, 1969, 34-42).

Concentrări de ateliere ceramice în mediul rural, de genul celor de la Butovo, încă nu au fost descoperite în Dobrogea.

Producția domenială. Cât de evoluat era acest mod de producție este greu de estimat. Nu credem să fi avut o prea mare amploare totuși, deoarece în provincia Scythia nu par să fi existat mari domenii. Până în prezent ea a fost documentată în cadrul unor ferme de dimensiuni modeste, pentru satisfacerea nevoilor proprii, așa cum indică Varro (*der.r.*, i, 22,1), dar și pentru sporirea veniturilor proprietarului. O serie de materiale de construcție, care nu necesitau o mare îndemânare meșteșugărească, sau vesela de bucătărie puteau fi produse la multe din fermele existente în provincia Scythia. Ferma descoperită la Telița-Valea Morilor este deocamdată un unicat în cadrul descoperirilor din această provincie. Această fermă nu numai că producea materiale de construcție, dar putea realiza și veselă de bucătărie, de masă, de băut și chiar amfore de depozitare și transport (Baumann 1995, 398-437). În plus, cantitatea apreciabilă de unelte și arme de fier, de minereu de

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

fier şi de zgură descoperită în zona pavilionului sudic al fermei îl determină pe autorul descoperirilor să presupuna că o altă preocupare a proprietarului acestei ferme era aceea a prelucrării fierului (Baumann 1995, 282). Acolo unde exista cererea pieţei şi se puteau satisface principiile efortului minim (energia cheltuită pe unitatea de timp şi distanţa în procurarea materiei prime, a combustibilului etc.), al maximizării performanţei funcţionale şi al minimalizării riscului în producţia ceramicii, vom găsi şi ferme cu astfel de specializări.

Având în vedere formele de relief dobrogean, puţin favorabile unei mari producţii agricole, este firesc ca proprietarii mici şi mijlocii să vrea să-şi sporească veniturile producând materiale de construcţii sau război, atât de solicitate într-o provincie de graniţă, plină de fortificaţii. Multe din aceste produse puteau fi realizate la dorinţa comandantului militar local, probabil în urma încheierii unui contract, aşa cum a atras atenţia Hartley (1973, 41). Acesta pare să fie cazul unor ferme din teritoriul noviodunens, ca de ex. ferma de la Teliţa, punctul "La Pod". Aici, în limita curţii fermei, au fost descoperite două cuptoare rectangulare (Simion 1984; Baumann 1991) folosite pentru ars materialele de construcţii şi proiectile, probabil şi ceramică, după cum sugerează modificările făcute ulterior la unul din cuptoare (Simion 1984, 70). Apariţia, în cadrul locuinţei, a veselei de bucătărie de tradiţie autohtonă, lucrată cu mâna sau la roata înceată, ne face să o legăm de existenţa celor două mici cuptoare ovale, aflate în interiorul unei amenajări de lemn cu acoperiş de ţiglă (Baumann 1983, 127-28). Aici se afla probabil şi locul de prelucrare şi uscare a materialului ceramic, în cazul în care acesta nu era uscat în aer liber. Descoperirea unor unelte cu caracter agricol şi viticol indică faptul că prelucrarea ceramicii putea avea un loc secundar.

Fabricarea amforelor în ferma de la Teliţa-Valea Morilor, recipiente tipice pentru transportul la distanţa, ne fac să presupunem că serveau la transportul vinului fermelor din vecinătate, fie pentru marele centru de la Noviodunum sau teritoriile de la nord de Dunăre. Apropierea de marele vad de trecere de la Noviodunum era de natură să faciliteze un astfel de comerţ. De cele mai multe ori însă, probabil, producţia fermelor se menţinea la nivelul materialelor de construcţie. Având în vedere că, deocamdată,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

descoperirile de acest gen datează din secolele IV - V, ne punem întrebarea dacă acest fenomen nu este unul specific romanităţii târzii sau poate fi întâlnit şi într-o epocă mai timpurie.

Producţia ceramică a organizaţiilor oficiale. Una din principalele instituţii implicate în producerea ceramicii, în special în epoca romană timpurie, a fost armata. În genere, specialiştii recunosc existenţa a trei faze în cucerirea unei provincii:

- faza iniţială, când armata are puţine nevoi ceramice;
- faza consolidării, când se reconstruieşte din materiale durabile;
- faza defensivă, când militarii şi populaţia civilă lucrează împreună, iar ceramica poate reliefa interacţiunile sociale şi economice dintre militari şi civili (Peacock 1982, 136).

Dacă pentru epoca romană timpurie avem o mulţime de descoperiri ce atestă o intensă producţie militară în castrele legiunilor şi trupelor auxiliare, atât a materialelor de construcţie (Macrea 1947), cât şi a veselei de masă (Muşeţeanu 1985, 148), din secolul IV se pare că armata începe să folosească material provenit atât din surse militare cât şi civile (Petrikovits 1954). Descoperirile de material ceramic romano-bizantin, care să poarte numele unităţilor militare, sunt destul de reduse în Dobrogea şi se limitează doar la indicarea celor două legiuni stabilite la Troesmis şi Noviodunum la începutul secolului IV (Ştefan 1937). Tot pentru secolul IV, sursele literare amintesc o intensă cooperare militară şi civilă prilejuită de construirea într-un termen scurt a unor fortificaţii (Barnea 1967, 568-69; Velkov 1980, 193-94).

Pentru secolele următoare, o prezenţă oficială, probabil tot de origine militară, este atestată de mai multe cărămizi şi ţigle ştampilate cu numele împăratului Anastasius, descoperite la Dinogeţia (Barnea 1960; 1966, 254, fig. 14.9; 1967) şi la Histria (Pârvan, *Histria* I, 1916, 701, nr. 61; idem, *Dacia* 2, 1925, 248, nr. 45, fig. 72; Popescu 1966, nr. 113). Cele descoperite la Dinogeţia ridică problema specială a locului de fabricaţie, întrucât pe câteva din cărămizi numele împăratului este flancat sus şi jos de numele localităţii Altina, localizată, cel mai probabil, în preajma actualei Oltina. Probabil doar o analiză a pastei va putea elucida problema.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Un alt caz, în care autoritățile puteau fi implicate, este sugerat de prezența cuptoarelor în spațiul *intra muros* al Tomis-ului. Așa cum sugera și autorul descoperirii (Rădulescu 1969, 340-42), aceste cuptoare au produs materiale pentru construcția celor două bazilici din apropiere. Comanda pentru materiale a fost lansată de autoritățile bisericești, probabil și permisiunea de a lucra în spațiul intra muros a fost acordată de aceste autorități. În ce măsură meșterii erau angajați permanenți ai autorităților orășenești sau bisericești ori erau meșteri independenți, este greu de precizat. Este foarte probabil că administrația marilor orașe avea un corp de specialiști utilizați pentru întreținerea fortificațiilor și a instalațiilor portuare, care includea și pe cărămidari.

Modalitățile de producție mai complexe, cum ar fi **manufactura** (în care un număr de meșteșugari lucrează împreună în aceeași clădire și cooperează în producerea unui singur produs, de ex. *(terra sigillata)*, sau **factoria** (în care existau utilaje ce folosesc puterea vântului și a apei), nu au fost descoperite până în prezent în provincia Scythia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capitolul III

Evoluţia ceramicii din provincia Scythia în secolele IV - VI
Consideraţii tipologice şi cronologice

Aşa după cum arătam la început, este dificil de alcătuit un tablou tipologic şi cronologic al ceramicii provinciei Scythia în lipsa publicării unor tipologii specifice fiecărui mare centru al Dobrogei antice. Doar prin compararea acestor tipologii se vor putea diferenţia diversele centre ceramice care au funcţionat în cadrul provinciei şi se vor detaşa mai bine importurile. Consideraţiile cronologice şi tipologice pe care le prezentăm în continuare se bazează în primul rând pe tipologiile stabilite de noi pentru siturile de la Topraichioi-Babadag şi Murighiol (Independenţa), criteriul pe care l-am avut în vedere pentru aceasta împărţire tipologică fiind cel funcţional.

Ceramica produsă de meşteşugarii locali a căutat să răspundă unor cereri stringente ale pieţei locale, cereri care puteau fi satisfăcute adeseori şi fără o înaltă tehnologie sau îndemânare. De aceea, în majoritatea cazurilor, tipurile ceramice produse local vor fi specifice pentru o anumită provincie. Producţia locală este întâlnită, în procente diferite, în toate categoriile ceramice principale: recipiente de depozitare şi transport, veselă de bucătărie şi veselă de masă.

A) RECIPIENTE DE CONSERVARE

Dolia.

Este cel mai frecvent recipient, utilizat fie pentru depozitarea de produse solide, cum ar fi cerealele, fie lichide, cum este vinul sau uleiul, fiind utilizat în estul Mediteranei din neolitic până astăzi (Hampe & Winter 1962; London 1989; Cullen & Keller 1990). În sec. I p.Ch. acest recipient este folosit chiar pentru transportul unor produse, fiind descoperit în 19 epave din Mediterana (Parker 1992, 19).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

În Dobrogea romano-bizantină, spre deosebire de epoca romană timpurie, aceste recipiente sunt deosebit de frecvente. După dimensiuni, morfologie şi textura pastei, distingem două tipuri.

Tipul I

Pasta este de culoare cărămizie-brună, dură, degresant grosier. Sunt excutate în variante înalte, până la 1,80-1,90 m şi diametre maxime de 1,50-1,60 m; variantele mici ajung până la înălţimi de cca. 1 m, iar diametrele maxime sunt de cca. 0,70 m. Buza este în formă de colac, uneori profilată, iar baza este făcută în tipar (Pl. 3.1). Aceste vase se găsesc îngropate până la trei sferturi sau până la gură, dar pot să stea şi numai într-o mică adâncitura, mai ales atunci când sunt întrebuinţate în edificiile publice, ca la Murighiol (Opaiţ 1991b, fig. 49 A), sau Corint (Boggess 1970). Forma lor ovoidală este o moştenire a epocii elenistice (Sparkes & Talcott 1970, 195). În mod uzual el era însă îngropat, putând fi folosit astfel pentru mai multe generaţii. Aprecierea înaltă de care se bucură din partea anticilor se vede şi din unele contracte de închiriere a podgoriilor, în care se cere proprietarilor să furnizeze dolia în bune condiţii (Drew & Bear 1980, 522, nota 67). Alteori în inscripţii se face o distincţie clară între preţul unui chiup intact şi al altuia fisurat (Robinson & Graham 1938, 314, nota 7).

Tipul II

Pasta este de culoare cenuşie, mai rar brună, care în comparaţie cu primul tip este mai fină şi mai compactă. Buza este trasă mult spre exterior şi uşor spre interior. Umărul vasului poate fi decorat cu motive geometrice (Pl. 3.2-5). Dimensiunile pot varia, de la vase înalte, de cca. 0,90 m (Opaiţ 1991c, 253, Pl. 11.2), la o înălţime de 0,50-0,60 m. Acest tip nu este îngropat în pământ, astfel că putea fi mutat după necesităţi. Acest tip este frecvent întâlnit şi în epoca preromană şi romană timpurie.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Amfore "de masă”

Morfologia acestor aşa zise "amfore de masă" este asemănătoare cu cea a amforelor folosite pentru transport, doar că baza lor este plană, concavă sau inelară. Gura are o deschidere medie de cca. 0,10-0,11 m. Corpul este globular, torţile elipsoidale, rotunde sau torsionate, iar înălţimea medie este de 0,35-0,40 m.

Pasta lor este de culoare roşie-oranj, brună-bej sau cenuşie, conţine oxid de fier, calcar, ocazional şi scoici pisate. La exterior apare o vopsea roşie-brună sau cenuşiu închis-neagră. Această diversitate în culori a pastei este un indiciu al unor multiple centre productive şi al popularităţii de care se bucurau aceste recipiente.

Aceste tipuri de amfore sunt cunoscute în Dobrogea romană încă de la începutul secolului II, după cum atestă descoperirile de la Troesmis, Horia şi Capaclia (Opaiţ 1980a, 291-94, Pl. I-II). Ele par să fie deosebit de utilizate în partea nordică şi vestică a Moesiei Inferior, zone cu o puternică concentrare de trupe militare. Rivalul acestor amfore "de masă" pare a fi aşa zisul "ulcior amforoidal", denumire greşit utilizată întrucât recipientul are doar o singură toartă. El apare la Histria (P.Alexandrescu, *Histria II,* 1966, 207, Pl. 99; Al. Suceveanu, *SCIVA 33*, 1982, 84, Fig. 6.11), Enisala (M. Babeş, *SCIV 22*, 1971, 29, fig. 8.1; M. Mănucu-Adameşteanu, *Peuce IX,* 1984, 32-33, Pl. III), Sarichioi-Sărătura (Baumann 1995, 204, nr. 33, Pl. XII.11; XI.12; XVIb.1), Teliţa-Amza (Baumann 1995, 106, nr.80, Pl. LXX.7) şi Tomis (Rădulescu 1975, 346, nr. 15, Pl. XI.2). Acest "ulcior amforoidal" apare şi în Nordul Mării Negre la Mirmekion (V.F.Gaidukevic, MIA 25, 1952, 168, Fig. 61) şi Olbia (Krapivina 1993, 118, tip 3, Fig. 63). Desigur că aceste două forme ceramice se pot întâlni concomitent în cadrul aceluiaşi sit, cum ar fi de exemplu Troesmis (inedit, săpături proprii), sau Teliţa-Amza, dar proporţia în care apar pare să indice o preponderenţă a amforelor "de masă" în zona vestică şi nordică a provinciei. Nu excludem aşadar ca apariţia "ulciorului amforoidal" să fi fost influenţată de oraşele greceşti. Către sfârşitul secolului III şi începutul secolului IV ulciorul "amforoidal" va dispărea, în timp ce amfora "de masă" va fi în uz cel puţin până în secolul V. Capacităţile celor două forme par să fi fost destul de

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

apropiate, amforele "de masă" de la Troesmis având cca. 12 litri, în timp ce ulciorul "amforoidal" de la Mirmekion are cca. 9 litri, iar cel de la Sarichioi-Sărătura se apropie de 11 litri.

Originea amforelor "de masă" ar putea să fie occidentală. Morfologia unor amfore "de masă" de la Troesmis (Opaiţ 1980a, 294, Pl. I.1-2) este foarte apropiată de aceea a amforelor "Gauloise 6" (Laubenheimer 1985, 299-302, Fig. 159), a altor amfore (Opaiţ 1980a, 294, Pl. I.4) de "Gauloise 5" (Laubenheimer 1985, 293-99, Fig. 158), iar altele (Opaiţ 1980a, Pl. I.3; Pl. II) de tipul "Gauloise 1" (Laubenheimer 1985, Fig. 97; 112)(Pl. 5.7). Chiar şi capacităţile (cca. 12 litri) amforelor de la Troemis sunt apropiate de cele ale variantelor mici ale amforelor galice (14 litri). Producţia acestor amfore galice începe în prima jumătate a secolului I p.Ch., fiind fie o creaţie a atelierelor din Marsilia, fie o imitare massaliotă a unor amfore catalane - Dressel 28/Oberaden 74 - (Tchernia 1986, 282; Laubenheimer 1989, 137). Aceste amfore vor cunoaşte însă o deosebită amploare numai începând cu epoca Flavienilor, unele tipuri continuând a fi produse până în secolul IV (Laubenheimer 1985, 392;1989, 136). Dacă avem în vedere că, începând cu epoca Flavienilor şi continuând cu cea a lui Traian, în provincia Moesia Inferior staţionează mai multe unităţi de infanterie şi cavalerie galice (Suceveanu 1991, 63-66), putem admite ca ipoteză de lucru existenţa unei influenţe galice la crearea acestor amfore cu fundul plat. Secolul I p.Ch. este epoca când încep să fie folosite pe scară tot mai largă, cel puţin în vestul Europei, două recipiente de origine celtică: amfora cu fund plat şi butoiul (Tchernia 1986, 281-92). Din secolul II asistăm la o adevărată "revoluţie morfologică" , amforele cu fundul plat începînd a fi produse în Nordul Africii (Peacock & Williams 1986, Class 40) precum şi în Italia centrală şi nordică în zonele Emilia, Tevere, Picenum (Panella 1989, 156-61). Această influenţă se transmite de asemenea unor amfore egeene (Tchernia 1986, 282) şi, am adăuga noi, unor amfore din bazinul pontic şi de la Dunărea de Jos. Aceste amfore, care pot fi echivalate cu damigenele de astăzi - ca formă şi capacitate - corespund unei tendinţe generale a epocii, de reducere a capacităţii recipientelor, deoarece un recipient mic garanta un consum de vin într-o perioadă scurtă, vinul neavând timp să se acrească; se evita deopotrivă şi transvazarea din vase mari în cele mici (Panella 1989, 156-60).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

La aceste observații am putea adăuga și faptul că amforele de mici dimensiuni se puteau mânui mult mai ușor atunci când se transbordau de pe marile corăbii pe ambarcațiile mici care circulau pe râuri, calea cea mai rapidă și mai ieftină de transport. De asemenea, în cazul spargerii unui recipient se pierdea o cantitate de lichid mult mai mică. Apariția acestui tip de amfore la Dunărea de Jos credem că trebuie legată de existența podgoriilor locale al căror vin era consumat în cadrul gospodăriilor sau aprovizionau trupele militare staționate pe limes. Aceste podgorii probabil că produceau un vin de o calitate mediocră, fapt care nu permitea conservarea lui pentru mai mulți ani. El era destinat unui consum rapid (Tchernia 1986, 29, 37), astfel că aceste amfore de mici dimensiuni erau recipientele ideale pentru transportul vinului la garnizoanele staționate în provincie. Gura și baza largă, corpul globular, toartele solide, asigurau probabil și o folosire a lor nu numai pentru vin, dar și pentru unele legume sau fructe. Aceste calități fizice au asigurat acestui recipient o largă popularitate și răspândire până spre sfârșitul epocii romane târzii.

Diferențele morfologice și de textură a pastei ne-au permis să distingem mai multe tipuri.

Tipul I

Pasta este de culoare bej-oranj cu scoici pisate folosite ca degresant, vopsea brună la exterior. Gura are buza îngroșată spre exterior sub formă de panglică sau ușor evazată, cu partea superioară orizontală sau șănțuită; gâtul este scund, fiindu-i specifică uneori o ușoară umflare a zonei de mijloc; corp globular, baza inelară plană sau cu o concavitate în centru (Pl. 4.1-3; 5.1-6). Apare la Tomis (Rădulescu 1976, 102-3, Pl. II/1), Topraichioi (Opaiț 1991c, 224, tip 1, Pl. 28.1-2), Murighiol (Opaiț 1991b, 151, nr. 139-41, Pl. 23), Telița-Valea Morilor (Baumann 1995, 418-21, Pl. VIII) și Telița-Amza (Baumann 1995, 102, Pl. LXV.6,10), Niculițel (Baumann 1991b, Pl. 5.6), Frecăței (Baumann 1991c, Pl. VIII.15). Acestui tip îi putem poate atribui o variantă ușor excentrică cu gura pâlniformă, puternic șănțuită la exterior iar toartele torsionate (Baumann 1995, Pl. 10.3)(Pl. 4.5).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tipul II

Pasta este de culoare cenuşie, cu multă mică albă, fină, dură aşa cum apare la Topraichioi; sau bej-cărămizie cu angoba cărămizie cum este la Teliţa-Amza. Buza este îngroşată şi teşită oblic spre interior; toarte plate cu nervuri sau rotunde, torsionate; gâtul aproape cilindric, corp globular, baza inelară. Uneori, pe umăr, la exemplarele din pastă cenuşie, pot apărea şi linii în zig-zag realizate prin lustruire. Nu este exclusă o influenţă nord dunăreană în realizarea acestora din urmă (Pl. 4.4). Apar la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 225, Pl. 28.3) şi Teliţa-Amza (Baumann 1995, 103, Pl. LXV.

Aceste tipuri continuă o producţie începută încă în epoca romană timpurie (Opaiţ 1980a, 291-93). Variante locale ale acestor două tipuri se întâlnesc în mai multe părţi ale Dobrogei în secolele IV-VI, desigur cu mici modificări de morfologie sau textură a pastei, cum ar fi cele de la Oltina (Rădulescu 1976, 102-3; Scorpan 1977, 278-79) şi Ibida (Opaiţ 1991d, 30-33, 37, fig. 7. 40-41; 11.88). Spre vest apar la Iatrus (Böttger 1982, 48-49; 52-53; Pl. 24.293; 29.353-355), Novae (Gacuta-Sarnowski 1981, 124, Fig. 55.1,3) şi Odarci (Donceva-Petkova 1989, Pl. III.6,8).

Oale

Deşi din punct de vedere morfologic nu diferă prea mult de oalele de bucătărie, dimensiunile mari, pereţii groşi şi faptul că nu prezintă urme de ardere sau funingine ne determină să presupunem că erau utilizate pentru conservarea unor produse.

Pasta acestora poate fi de culoare bej, cărămizie sau cenuşie, în funcţie de atelier, acelaşi tip fiind ars fie oxidant fie reducător; întotdeauna este foarte dură, cuarţ grosier, pietricele, oxid de fier, calcar, uneori multe scoici pisate. Înălţimea este în general egală cu cea a diametrului maxim. Se pot deosebi deocamdată cel puţin trei tipuri.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip I

Pasta este cărămizie-oranj, cuarţ grosier, particule brune şi albe la Topraichioi; brună-cenuşie cu multă scoică pisată şi cuarţ la Aegyssus. Gura largă cu buza îngroşată şi rotunjită în formă de migdală, toarte masive, late, uşor profilate la partea superioară, se prind direct de buza şi de umărul vasului. Corp ovoidal cu baza plana (Pl. 6.1).

Tip II

Pasta este de culoare cenuşie, cuarţ grosier, abundent, dură la Murighiol; bej-cenuşie, piroxen (?), dură, zgrunţuroasă, urme de vopsea brună aşternută neglijent cu pensula la exterior în aşezarea rurală de la 6 Martie. Gura largă, buza trasă spre exterior, teşită spre interior; la Murighiol are toarte, la 6 Martie nu; corpul ovoidal, baza concavă, de tip "umbo" (Pl. 6.2,4).

Tip III

Pasta este cafenie închis cu foarte multă scoică pisată, dură. Gura largă, buza verticală, îngroşată şi teşită puternic spre exterior, latură pe care sunt create alveole mari prin presare. Corpul ovoidal, baza plană (Pl. 6.3). Apare la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 233, Pl. 47.6), Sacidava (Scorpan, *Pontica 11*, 1978, 165, Pl. 7.31) şi în atelierul ceramic de la Castelu, unde se pare că era şi centrul de producţie a acestui tip (informaţie T. Cleante).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

B) RECIPIENTE DE TRANSPORT

Amfore de import

Studiul amforelor este deosebit de evoluat astăzi, el constituind o ramură distinctă a ceramologiei. Amfora fiind un recipient creat pentru a servi drept ambalaj unui anumit produs, va trebui să corespundă condiţiilor şi caracteristicilor acelui produs. Deoarece amforele sunt un element al culturii materiale, ele trebuiesc puse în relaţie cu alte fenomene economice şi sociale pentru ca studiul lor să poată înmulţi cunoştinţele noastre despre economia antică. Astfel, amforele pot fi privite ca un indicator economic al societăţii antice. Pe de altă parte, prin realizarea unei bune tipologii a acestui gen de recipient, ele pot fi utilizate şi ca un indice cronologic pentru datarea siturilor în care au fost descoperite. Pentru utilizarea lor ca indicator economic o importanţă deosebită o prezintă statisticile cantitative şi analizele diacronice. Astfel de cercetări s-au făcut cu rezultate deosebit de spectaculoase pentru unele situri cum ar fi cele de la Ostia, Cartagina, Berenice, Marsilia, iar pentru Dobrogea la Babadag-Topraichioi şi Murighiol.

Pentru o mai bună îndeplinire a funcţiei de indice cronologic specialiştii au simţit nevoia alcătuirii unor tipologii. Primul care a realizat, la sfârşitul secolului XIX, un amplu tabel tipologic al amforelor romane descoperite la Roma a fost H. Dressel (*CIL XV*, 2, Pl. II). Tot în aceeaşi perioadă editorii săpăturilor de la Pompei publică o altă tipologie (R. Schoene, *CIL IV*, *Vasorum Formae;* A. Mau, *CIL IV*, *Suppl. 2*, Pl. II-III). Pentru deceniile următoare punctul de plecare al studiilor consacrate amforelor îl va constitui însă tipologia lui Dressel. Astfel Pelichet va completa tabelul lui Dressel cu alte patru tipuri (E.Pelichet, "A propos des amphores romaines trouvées a Nyon", în *Zeitschr.f.Schweiz.Arch.u Kunstgeschichte 8*, 1946, 189-202), pentru a fi continuat de M. Almagro care, în urma descoperirilor făcute în Spania, ajunge până la 57 de tipuri (Almagro 1955, 294). În acelaşi an cu Almagro, N. Lamboglia publică un studiu despre amforele romane republicane, ocazie cu care face o nouă aranjare a tabelului lui Dressel pornind de la unele criterii cronologice, discutate, din păcate, doar pentru amforele republicane (N. Lamboglia,"Sulla

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

cronologia delle anfore romane di eta republicana", în *Riv.St.Lig. XXI*, 1955, 241-70). În 1965 apare lucrarea lui Callender consacrată amforelor romane, unde, alături de părţi îngrijit tratate, apar şi pasaje care dezamăgesc, aceasta poate şi datorită faptului că lucrarea a fost terminată în 1950 şi publicată în 1965, fără a fi adusă la zi cu ultimele descoperiri şi interpretări (M. Callender, *Roman Amphorae*, London 1965). În următorul an apare completarea lui Zevi la studiul lui Lamboglia din 1955, care cercetează amforele republicane din punct de vedere epigrafic (F. Zevi, "Appunti sulle anfore romane", în *Arch.Classica XVIII*, 1966, 208-47). Câţiva ani mai târziu urma să apară un important articol care a aruncat o noua lumină asupra amforelor nord africane, impulsionând puternic studiul acestora (Zevi & Tchernia 1969). Începînd cu anii '70 se înregistrează, în special în Occident, o intensificare a cercetării amforelor. În Spania apare lucrarea lui Beltran (1970). Şcolile franceze din Roma şi Atena organizează unele colocvii importante consacrate amforelor greceşti şi romane (*Recherches sur les amphores romaines*, Ecole Française de Rome, 1972; *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, Ecole Française de Rome, Roma, 1977; *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, Coll. de l'Ecole Fr. de Rome no.114. Roma, 1989; *Recherches sur les amphores grecques*, BCH, Suppl. XIII Paris, 1986; *Recherches sur la céramique byzantine*, BCH, Suppl. XVIII, Paris 1989. Cercetătorii italieni iniţiază publicarea săpăturilor de la Ostia, soldate şi ele cu o nouă încercare de tipologie a amforelor (Ostia I-IV în *Studi Miscellanei 13*, 1968; *16*, 1970; *21*, 1974; *23*, 1977). Specialiştii englezi s-au afirmat şi ei în deceniul trecut în special prin lucrările lui Peacock (1982) şi Peacock & Williams (1986). Amforele romane vor face de asemenea subiectul unei tipologii realizate de Keay (1984). Săpăturile de la Cartagina au prilejuit apariţia mai multor lucrări de ceramologie deosebit de valoroase, din seria de publicaţii reţinându-ne atenţia îndeosebi cea a lui Fulford & Peacock (1984).

În comparaţie cu acest vast program de cercetări ce au avut loc în Occident, cele din bazinul M. Negre sunt mult mai modeste. Pentru nordul bazinului pontic de menţionat sunt lucrările lui Zeest (1960), Antonova (1971) şi Yakobson (1979), în timp ce pentru România şi Bulgaria sunt

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

lucrările lui Popilian (1976), Rădulescu (1973;1976), Opaiţ (1980a; 1984; 1991b,c), ultima încercare de tipologie a lui Kuzmanov (1985), precum şi publicarea ceramicii de la Iatrus de către misiunea germană (Böttger 1982).

În pofida acestor numeroase studii cunoştinţele noastre rămân în continuare incomplete, deoarece în multe cazuri încă nu se cunoaşte proveniența amforelor. Toate aceste studii s-au făcut pe baza descoperirilor ce provin din siturile consumatoare şi nu din cele care au produs respectiva marfă. Recenta tendinţă prezentă în cercetarea amforelor este de a descoperi, prin cercetări de suprafaţă, acele situri care au produs ambalajul ceramic pentru produsele care urmau a fi exportate. Prin astfel de cercetări, arheologii francezi au descoperit peste 200 de ateliere amforice în Asia Mică (Empereur & Picon 1989, 224). Lor li se adaugă cercetările engleze din nordul Africii (Arthur 1982; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989 şi 1990). Numai prin depistarea şi cercetarea unor ateliere ceramice, însoţite de analizele de laborator ale pastei, de genul celor efectuate de Williams (1982), se va putea stabili originea şi eventual conţinutul unor tipuri de amfore. Deocamdată aceste cercetări au prefigurat, în linii generale, principalele zone producătoare, fără a cunoaşte locul precis al atelierelor. Vom prezenta astfel amforele descoperite în Dobrogea, în cadrul acestor mari zone exportatoare. Acest criteriu de prezentare este deocamdată cel mai judicios şi pentru faptul că unele tipuri de amfore, prin textura pastei, par să indice o fabricare a lor în mai multe centre, care erau probabil răspândite pe o arie mai largă. Prezentarea amforelor va fi făcută astfel în funcţie de regiunile producătoare: orientale (est mediteraneene), pontice, nord africane, vest mediteraneene şi centre neidentificate, iar în cadrul fiecarei zone în funcţie de frecvenţa cu care apar. Amforele vor fi denumite după tipologiile cele mai utilizate în literatura ştiintifică, cum ar fi de exemplu tipologia stabilită de Riley pentru amforele de la Cartagina (Riley 1981), sau Keay pentru amforele nord africane (Keay 1984). Acele amfore care nu sunt întâlnite în tipologiile de largă circulaţie, vor fi denumite după tipologiile stabilite de noi pentru Topraichioi şi Murighiol. În cadrul prezentării unor tipuri de amfore, uneori se vor face şi unele mici consideraţii privind evoluţia unor tipuri de amfore în epoca romană timpurie. În acest mod considerăm că se va realiza o mai bună înţelegere atât a evoluţiei tipologice cât şi a continuităţii

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

unor relaţii comerciale care au existat între zonele producătoare şi cea de la Dunărea de Jos. Această prezentare contravine celei propuse de Riley (1979, 97-98) pentru ceramica de la Berenice. Deşi separarea ceramicii în patru perioade cronologice, care merg din elenistic până în roman târziu este practică deoarece "new types can be added at a later date to the typology without affecting its basic structure", el permite unor tipuri de amfore care au avut o viaţă mai lungă să suprapună două perioade cronologice. Acelaşi tip de amforă primeşte astfel două numerotări ceea ce poate duce la confuzii privind activitatea unei zone comerciale.

Amfore orientale (est mediteraneene)

Amfora de tip Carthage LR 1

Pasta este de culoare bej închis sau deschis, rar cărămizie-rozie sau alburie, nisipoasă, multă pirită, calcar, oxid de fier, ocazional cuarţ. Această amforă evoluează de la un vas cu gura şi gâtul relativ înguste, cu un corp ovoidal, uşor îngustat spre baza rotunjită şi terminată cu un butonaş, decorat cu caneluri largi, aşa cum apare la începutul secolului V la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 217, Pl. 21.1-3), Kellia (Egloff 1977, 111, tip 169) şi Marsilia (Bonifay 1986, Fig. 7.20-21), către un tip, frecvent în secolul VI, care are gura şi gâtul mai largi, corpul deşi continuă a fi ovoidal, nu mai este îngustat spre bază; aceasta este rotunjită şi fără butonaş, canelurile transformându-se în aşa-zisele "coaste" (Pl. 7.2). Evoluţia acestei amfore a fost analizată în detaliu în unul din articolele noastre (Opaiţ 1984, 317-22, Pl. XIII-XV).

Apare în provincia Scythia la începutul secolului V şi este prezentă până la începutul secolului VII în toate siturile aproape fără excepţie (Opaiţ 1991b, 146; Opaiţ 1991c, 217). Este întâlnit de pe coasta de est a M.Negre până în Britannia (vezi harta la Riley 1979 şi Fulford & Peacock 1984). Producţia acestui tip de amforă a fost localizată de unii cercetători la Sinope şi consideră că erau destinate vinului (Böttger 1982, 90-92), în timp ce alţii indică regiunea Antiochiei, atribuindu-i drept conţinut uleiul (Williams 1982, 102-3). Recentele descoperiri de ateliere indică o zonă largă de fabricaţie: Cilicia - nordul Siriei - Cipru, zonă care în viitor este posibil a fi

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

extinsă (Empereur & Picon 1989, 236). Este interesant de remarcat că la Cartagina acest tip apare destul de frecvent mai ales la începutul secolului VI, cînd reprezintă cca. 20% din totalul amforelor (Peacock 1984, Fig. 33). În acest caz ne întrebăm cum se explică o astfel de prezenţă într-o zonă vestită pentru producţia sa de ulei. Explicaţia că ar putea conţine ulei de altă calitate ni se pare puţin probabilă (Peacock 1984, 119). La Murighiol şi Topraichioi acest tip apare în prima jumătate a secolului V în proporţii ridicate (15-18%), crescând până la peste 20% la sfârşitul secolului VI şi începutul secolului VII. Capacitatea medie redusă a vasului (cca. 10-15 l) pare să pledeze de asemenea pentru vin decât pentru ulei. La Cartagina am putut vedea câteva fragmente care au fost scoase din portul antic şi care aveau urme de smoală pe pereţii interiori. Alte exemplare descoperite în portul Marsiliei (Bonifay 1986, 279) sau în cel al Caesareei Maritima (Oleson 1994, 22, nos. A35, A36, Fig. 5) poartă de asemenea urme de smoală în interior, iar incompabilitatea smoalei cu uleiul este bine cunoscută. Analizele de laborator au exclus de asemenea uleiul drept conţinut (Rothschild-Boros 1981, 86, Pl. 6.VII).

Amfora de tip Carthage LR 2

Pasta are culori variabile brun deschis-bej, cărămizie sau rozie, este dură, conţine particule de calcar, mică albă, angobă proprie. Această varietate de culori pare a sugera existenţa a numeroase centre productive.

Gura şi gâtul sunt tronconice, toartele ovale în secţiune, corpul piriform este terminat cu un picioruş sau buton, care în final, către sfârşitul secolului VI şi începutul secolului VII, va dispărea după cum arată şi descoperirile de la Samos şi Chios (Hautumm 1981,10; Boardman 1989, Pl. 24.236, 237; 25.238). În opinia noastră evoluţia acestei amfore începe încа din epoca romană timpurie. Este unul din principalele tipuri care apar în Dobrogea din secolul II pînă în secolul VII (Opaiţ 1984, 311-17). Unii cercetători contestă această evoluţie îndelungată (Riley 1979, 219) datorită texturii diferite a pastei. Aceste variaţii de culoare apar însă atât în epoca romană timpurie cât şi în cea târzie. La începutul secolului IV la partea superioară a corpului apar striuri drepte, striuri care apar şi spre partea

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

inferioară, după cum indică descoperirile de la Torone (Papadopoulos 1989, 83, Fig. 11), Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 56, Fig. 24.CC284) şi mai ales amfora descoperită la Novae într-un context datat în anii 316/17 (Gacuta & Sarnowski 1981, 122-23, Fig. 54.1). Această amforă indică clar relaţia dintre varianta din a doua jumătate a secolului III (Opaiţ 1980a, 296-97, PL. IV.4) şi varianta din a doua jumătate a secolului IV (Opaiţ 1984, 312, Pl. II.1). Amfora de la Novae mai are încă caneluri pe corp dar pe umeri şi spre bază apar deja striuri care în secolul VI vor deveni ondulate (Pl. 8.7). Capacitatea acestui tip era destul de ridicată la începutul secolului IV, când amfora de la Novae are un volum de cca. 64,7 l; în secolele V şi VI, *dipinti*, *graffiti*, precum şi calculele matematice indică în general o reducere a volumului la jumătate, deşi se întâlnesc şi capacităţi de 40, 48 sau 55 litri (Opaiţ 1984, Tabel 1). O amforă fracţionară apare de asemenea la Murighiol, la sfârşitul secolului VI (Opaiţ 1991b, 140, nr. 63, Pl. 10.63), având o capacitate de cca. 0,5 l. probabil 10 *sextarii*.

În privinţa frecvenţei cu care apare acest tip în Dobrogea, remarcăm procentajul ridicat al acestei amfore la Topraichioi, unde la sfârşitul secolului IV - prima jumatate a secolului V reprezintă 15% din totalul amforelor din sit, perioadă în care şi la Murighiol are valori ridicate (8-9%). Din a doua jumătate a secolului V şi până la începutul secolului VII dominaţia acestui tip se va accentua, procentajul oscilând la Murighiol între 19-29%. În Dobrogea apare frecvent în toate siturile arheologice de epocă romană târzie, atât în oraşe cât şi în sate şi ferme. El este răspândit de asemenea de pe coasta estică a bazinului pontic până în Britannia (pentru harta răspândirii acestui tip vezi Riley 1979; Fulford & Peacock 1984).

Originea acestui tip este probabil egeeană. Analiza petrografică indică ca sursă o zonă cu roci vulcanice: mai multe insule greceşti, regiunea Bodrum şi nord-vestul Asiei Mici (Williams 1983, 102). Merită să subliniem descoperirea epavei din regiunea Bodrum, care conţinea peste 600 de astfel de amfore datate în primul sfert al secolului VII (Bass-Doorninck 1982, 157-65). O zonă nu departe de Atena este de asemenea sugerată (Peacock & Williams 1986, 182). Hotărâtoare rămân însă descoperirile de ateliere. Astfel de ateliere au fost semnalate la Cnidos, în Peninsula Datça, dar acestea reprezintă doar o mică parte din atelierele care produceau

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

asemenea amfore (N. Tunna, J.-Y Empereur, M. Picon, E. Döger, "Rapport préliminaire de la prospection archéologique turco-française des ateliers d'amphores de Resadiye-Kiliseyani sur la Péninsule de Datça", în *Anatolia Antique* 1987, 49). Un alt posibil atelier ce fabrica astfel de amfore este sugerat în Argolida, la Kounoupi (M.L.Z.Munn, AJA 89, 342-43).

Conținutul acestei amfore este necunoscut, nefiind exclus să fi servit pentru transportul uleiului (Avram & Opaiț 1987, 49). Avem de asemenea în vedere și slaba reprezentare a acestui tip de amforă la Cartagina, important centru exportator de ulei (Peacock 1984, Fig. 33). De asemenea, unele fragmente aparținând acestui tip de amforă, scoase din portul antic al Cartaginei, nu au urme de smoală sau rășină pe pereții interiori. Pe de altă parte, alte fragmente descoperite la Torone păstrează pe pereții interiori resturile unei rășini, recipientele respective fiind întrebuințate probabil pentru transportul vinului (Papadopoulos 1989, 85). O folosire multiplă pare a fi sugerată și de unele diferențe existente între capacitatea reală a vasului si numărul de sextarii indicați pe unele amfore descoperite la Tomis (Avram & Opaiț 1987, 49). De asemenea și recentele analize efectuate unor reziduuri descoperite în amforele din epava de la Bodrun par a sugera prezența în aceste amfore atât a sâmburilor de struguri, uneori cu urme de smoală pe ei, precum și cea a sâmburilor de măslină. Se propune însă și o soluție de compromis: măsline în vin (Doorninck 1989, 252).

Amfora de tip Carthage LR 3

Pasta este de culoare brun-roșcată, uneori cu miez cenușiu, moale, cu un bogat conținut de mică albă și aurie (biotit si muscovit), cuarț, angobă proprie (v. Williams 1982, 103 pentru analiza texturii). Gura este foarte mică, buza îngustă, puternic teșită spre exterior, toarta în bandă, corpul conic se termină cu un picioruș tubular sau, din secolul V, conic (Pl. 9.1-6). Capacitatea vasului este redusă. Un exemplar descoperit în necropola de la Noviodunum, datând probabil din secolul II (inf. Fl. Topoleanu), are o capacitate de cca. 9 litri (Pl. 9.2), în timp ce un vas aparținând secolului V, descoperit în Egypt (Egloff 1977, 116, Pl. 60.2), are cca. 12 l.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Evoluţia acestui tip începe în secolul I şi durează până în secolul VII (Robinson 1959, Pl. 41; Hautumm 1981, 129-65). Pe baza diferenţierilor de argilă au fost identificate mai multe subtipuri (Lang 1955, 277-85). Tipul principal are până către sfârşitul secolului IV o singură toartă (Pl. 9.2-4), după care, aşa cum indică şi descoperirile de la Topraichioi, i se adaugă o a doua toartă (Opaiţ 1991c, 221, tip E VII, Pl. 27.7-9). Două recipiente, unul descoperit în necropola tomitană (Bucovală & Paşca 1988-89, Pl. 9.e) şi altul la Ibida (Pl. 9.1) (Opaiţ 1991b, Pl. 21.40302 şi B), dovedesc că existau şi recipiente fracţionare, conţinând probabil eşantioane din acel produs preţios transportat în acest recipient. Deşi acest procedeu a fost documentat deocamdată numai pentru cereale (Liou & Morel, *Rev.Arch. de Narbonnaise 10*, 1977, 189-97), nimic nu ne impiedică să presupunem că la fel se proceda şi în cazul lichidelor.

Această amforă este răspândită mai ales în estul Mediteranei şi bazinul pontic, iar recentele cercetări indică prezenţa sa şi în vestul Mediteranei (Peacock & Williams 1986, Fig. 108; Bonifay 1986, 279, Fig. 7.22,23). În epoca romană târzie apare frecvent şi în Scythia, la Beroe (Pl. 9.4), Troesmis (inedit, observaţii proprii), Teliţa-La Pod (Baumann 1984, 54, Pl. XII.2), Niculiţel (Baumann 1977, Pl. 1.1), Dinogeţia (Barnea 1966, 250, Fig. 12.1), Noviodunum (I & Al. Barnea 1984, Pl. 4.3), Aegyssus (inedit, săpături proprii), Murighiol (Opaiţ 1991b, 149-50, Fig. 21. 123-24), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 221, tip E VII). Par a fi frecvente şi în Bulgaria (Kuzmanov 1985, 13-14, Pl. 5; Donceva-Petkova 1989, Pl. III.2), precum şi în nordul şi estul Mării Negre (Zeest 1960, 118-19, tip 5; Yakobson 1979, 11, tip 6, Fig. 2.2; Lekvinadze & Hvedelidze 1984, 133-34, Pl. XLII.3).

Acest tip apare la Topraichioi într-un procentaj ce oscilează în prima jumătate a secolului V între 2,8 şi 5,3%. La Murighiol scade de la 3,8% în secolul IV la 1,2% în secolul V, procentaj ce se va menţine şi în secolul VI. Aceste procentaje par să coincidă cu cele de la Cartagina pentru prima jumătate a secolului V, când ajunge la 5%, pentru a coborî în secolul VI în jur de 2% (Peacock 1984, Fig. 33; Riley 1981, 118). La fel ca şi la Murighiol acest tip este prezent în secolul VII la Samos (Hautumm 1981, Fig. 328-337) şi Cartagina (Peacock 1984, 121, nr. 3). Referitor la originea acestui tip s-au sugerat diferite localizări: Egipt (Grace 1961, Fig. 67;

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Hautumm 1981, 162), vestul Asiei Mici (Hayes 1976; Williams 1982, 104) sau Samos (Zeest 1960, 118-19). Hotărâtoare rămâne doar descoperirea atelierelor. Drept conținut s-a sugerat a fi fost un sos sărat (Hautumm 1981, 163-65). De remarcat că unele exemplare ale acestui tip de amforă apar atât în săpăturile noastre, cât și în alte descoperiri (Bonifay 1986, 279) cu interiorul smolit, ceea ce ar exclude folosirea lui pentru transportul uleiului. Cu toate acestea, o amforetă de la Tomis (Pl. 9.3) are o capacitate de 0,600 l, iar o amforă de la Murighiol are 3,7 l. Aceste capacități par să indice folosirea unui *congius* de ulei (0,604 l) ca unitate de măsură, ceea ce ar sugera că unele amfore erau utilizate și pentru transportul uleiului.

Amfora de tip Carthage LRA 4 /Peacock & Williams Class 49

Pasta este de culoare brun deschis sau cărămizie, uneori cu miez cenușiu, nisipoasă, calcar, rareori scoică pisată, rar oxid de fier; angobă proprie.

Gura largă, buza oblică sau verticală, în funcție de evoluția variantelor, corpul cilindric, îngustat spre bază, toartele mici în formă de urechiușe se prind pe umeri. În zona părții superioare a umerilor, foarte aproape de buză, apare barbotina, probabil datorată unei mai bune fixări a vasului pe roata olarului. Există caneluri la partea superioară a corpului și striuri la partea inferioară (Pl. 9.9-10,12).

În privința evoluției tipologice, descoperirile de la Topraichioi și Murighiol indică clar că în prima jumătate a secolului V buza este scurtă, foarte puțin diferențiată de umeri, așa cum evidențiază și descoperirile de la Ampurias (Almagro 1955, 320, Fig. 305), Tarragona (Vegas 1973, 145, tip 59, Fig. 56.2), Roma (Whitehouse 1982, Fig. 12.161-64) sau Marsilia (Bonifay 1986, 281, Fig. 7.24). În secolul VI buza se înalță, devine mai verticală, la unele exemplare de la Murighiol și Tomis (Opaiț 1991b, Pl. 14. 40808; A), Berenice (Riley 1979, Fig. 92.353) sau Caesarea (Riley 1975, 31, nr 13) se observă chiar o șănțuire în interior, la altele însă lipsește, așa cum se observă la Constantinopol (Hayes 1992, 64, tip 6, Fig. 22.4,5) sau Voivoda (Kuzmanov 1985, Pl. 4.A32, A33).

Calculul matematic ne-a indicat pentru aceast tip capacități de 11,3 l și 14,7 l la Murighiol, 18,2 l la Ampurias și 28 litri la Alexandria (Opaiț

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

1991b, 142). Exemplarele publicate de Zemer (1977, 64), indică capacităţi de cca. 25 l. Drept conţinut se indică faimosul vin de Gaza, deşi nu exclude nici peştele (Riley 1979, 222). Unele fragmente descoperite la Marsilia erau smolite în interior, altele nu (Bonifay & Piéri 1995, 112).

Este un tip de amforă bine cunoscut în estul Mediteranei, recent fiind bine identificat şi în nordul Africii (Riley 1979, Fig.46). Apare frecvent şi în Scythia la Troesmis (Baumann, *Peuce 8,* 1980, 184, Pl. 17.2), Dinogeţia (Opaiţ 1991b, Pl. 13.33539), Noviodunum (Barnea 1984, Pl. 8.2), Aegyssus (inedit, săpături proprii), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 187, Fig. 164.3,5), Tomis (Rădulescu 1973, 193, Fig. 5), Murighiol (Opaiţ 1991b, 142-43, nr. 78-83, Pl. 13-14), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 214, tip II, Pl. 16.1,2), Histria (Condurachi 1954, Fig. 389; Suceveanu 1982b, 117, Pl. 16.9), Teliţa (Baumann 1984, Pl. XIII.2) şi Ibida (Opaiţ 1991d, 30, Fig. 6.27-35). Acest tip pare a fi întâlnit şi spre zona Dunării de Mijloc (Bruckner 1981, T161,54) şi pe coasta nordică şi estică a bazinului pontic (Yakobson 1979, 12 tip 8, Fig. 2.5 - dar partea inferioară este greşit reconstituită; Lekvinadze & Hvedelidze, *Massovie arheologicheski nahodki iz raskopok Arheopolisa*, Tbilisi 1984, 133, Pl. XLIII.2; XLIV.1,2).

La Topraichioi, în al doilea sfert al secolului V, reprezintă doar 1,3% din totalul amforelor. La Murighiol, unde apare între mijlocul secolului V şi sfârşitul secolului VI, procentajul oscilează între 2 şi 4%, valori de 4,5% atingând doar în a doua jumătate a secolului VI. Acelaşi procentaj scăzut înregistrează acest tip şi la Cartagina şi Berenice (Riley 1979, Fig. 45).

Procentajul ridicat în care apare această amforă la Caesarea (Riley 1975, 30-31, Fig. 12-15), precum şi unele investigaţii petrologice, l-au determinat pe Riley să o considere a fi produsă în zona Gaza. Producţia lor nu mai poate fi prelungită până în delta Nilului (Empereur & Picon 1986, 108, Fig. 10), ci numai în partea orientală a Nilului şi până la Gaza (J.-Y. Empereur & M. Picon, în *Cahier de la céramique égyptienne 3,* 1992, 145-52).

Analizele de laborator făcute unor reziduuri din amforele descoperite la Roma au indicat, în afara vinului, şi uleiul drept conţinut (Whitehouse 1985, 203). Într-un recent articol Ph. Mayerson (1992), pe baza analizei diverşilor papiri, ostraca şi a unor surse literare, sugerează posibilitatea ca acest vas să poarte denumirea de *"Gazition"*. Din scurtul inventar redactat

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

de Mayerson rezultă că acest recipient avea un conţinut variat, cum ar fi vinul, peştele sărat, carnea, făina, lâna (?). Resturi de peşte au fost descoperite în aceste amfore şi în Palestina (Zemer 1977, 61). Foarte probabil că multe din aceste produse erau depuse în vase care erau reutilizate. De asemenea, capacitatea standard pe care le aveau aceste vase le făcea să fie folosite în diversele tranzacţii ale epocii ca simple unităţi de măsură. Cele mai multe *gazitia* aveau drept conţinut vinul (Mayerson 1992, 79). Aceste informaţii sunt susţinute şi de descoperirile arheologice. Astfel, din şase fragmente descoperite în portul Marsiliei, cinci sunt smolite (Bonifay 1986, 281), ceea ce exclude prezenţa uleiului. Alte vase este posibil să fi transportat ulei de măsline sau ulei de susan, deşi aceasta ultimă ipoteză "remains to be substantiated" (Peacock & Williams 1986, 199). O folosire multiplă a aceluiaşi tip de amforă nu ni se pare imposibilă.

Amfora de tip Zemer 53/ Peacock & Williams Class 48

Pasta este de culoare bej închis cu miezul brun, calcar, mult mai dură decât tipul precedent. Gura pare a fi ceva mai mică decât a tipului precedent, buza este verticală, umerii sunt aproape aplatizaţi, corpul este în formă de sac, fără a fi îngustat spre bază, aşa cum este tipul ulterior, baza fiind rotunjită; două toarte în formă de urechiuşă pe umăr; caneluri la partea superioară şi inferioară a corpului (Pl. 9.8,11). O amforă intactă descoperită în Palestina indică o capacitate de 16 l (Zemer 1977, no. 53).

Originea este tot palestiniană, tipul fiind destul de frecvent întâlnit în Palestina şi Egipt unde este datat în secolele III-IV, fiind considerat un precursor al amforelor de Gaza alungite (Peacock & Williams 1986, 196-96). În opinia noastră cele două tipuri ar putea fi contemporane, cel puţin în prima jumătate a secolului V. Pînă când săpăturile arheologice nu vor stabili detaliile evoluţiei acestui tip, considerăm prudent să le prezentăm drept tipuri distincte. În provincia Scythia acest tip, fără a fi deosebit de frecvent, apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 143, nr. 80, 82, Pl. 13.80,82) şi Tomis (informaţie C. Chera), unde se datează în secolele IV-V. Acest tip a fost identificat de Mayerson cu amfora de Ashkelon, menţionată separat de *gazition* de către sursele literare. Ca şi *gazition*, şi el conţinea o varietate de produse

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

cum ar fi carne, peşte, fasole, brânză, cel mai frecvent fiind însă vinul (Mayerson 1992). Această ipoteza, bazată pe originea palestiniană a vasului şi pe capacitatea redusă a acestuia, încă nu a fost confirmată de descoperirile arheologice sau epigrafice. Tot o amforă palestiniană şi de capacitate redusă era de exemplu şi LRA 5. Faptul că este o amforă care nu este prea raspândită s-ar putea datora şi vinului deosebit pe care-l transporta, deosebit de uşor, utilizat se pare mai mult în scopuri medicinale; vinul de Gaza era prea puternic pentru asemenea scopuri (Mayerson 1993).

Amfora de tip Carthage LRA 5

Pasta este de culoare bej-oranj, nisipoasă, fină, moale, cuarţ fin, calcar, slip propriu. Buza este verticală, puţin triunghiulară în secţiune, umeri abrupţi, corp în formă de sac terminat cu o bază rotunjită; striuri fine la partea superioară, caneluri slabe pe corp (Pl. 10.1-2).

Originea acestei amfore pare să fie tot palestiniană, unde se pare că are o îndelungată evoluţie (Scorpan 1977, 273, Fig. 9), la Caesarea apărând în proporţie de 50% (Riley 1979, 223); unele din aceste amfore puteau fi fabricate şi în Egipt (Egloff 1977, 117, nr. 186; Empereur & Picon 1986, 108, Fig. 11).

Acest tip este relativ slab reprezentat la Berenice şi Cartagina în secolele V-VI (Riley 1981, 121), dar destul de frecvent întâlnit la Marsilia (Bonifay 1986, 292, Fig. 13.61-65). În provincia Scythia, deşi apare în multe săpături, cum ar fi cele de la Histria (Condurachi 1954, 458, Fig. 385), Capidava (inedită, informaţie Z. Covacef), Sacidava (Scorpan 1977, 273), Murighiol (Opaiţ 1991b, 145, Pl. 16.99), nu pare să fie deosebit de abundentă. Amfora este prezentă şi la Chersones (Antonova 1971, 84, Fig. 5; Yakobson 1979, 16, Fig. 3.11). În sud amfora apare şi la Corint (Williams II & Zervos 1983, 30, nr. 81, Pl. 11).

Calculul matematic ne-a indicat pentru amfora de la Capidava o capacitate de 23 l. Riley (1979, 223) indică drept conţinut vinul, iar amforele descoperite în portul Marsiliei indică prezenţa smolii pe acest tip de amforă în secolul VI (Bonifay & Piéri 1995, 112-13). Această etanşeizare a amforei ar putea fi atribuită tocmai transportului faimosului vin palestinian (*askalônion* ?).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Amfora de tip Berenice LRA 5

Pasta este de culoare cărămizie-oranj, rară mică aurie, calcar, angobă proprie. Forma este similară cu a tipului precedent, doar că este mai mică (Pl. 10.3-4).

Riley (1979, 224) indică o posibilă origine în Levant, unde pare a fi frecventă (Zemer 1977, 73, nr. 60-62, Pl. 22). Acest tip apare şi la Kellia (Egloff 1977, 118, nr. 188, Pl. 61.5), la Berenice şi Apollonia (Riley 1979, 224, tip LRA 5, Fig. 92.357-58; Pl. XXXVI.a). În Scythia apare deocamdată numai la Murighiol şi se datează la sfârşitul secolului VI (Opaiţ 1991b, 145, tip IV-b, Pl. 16.100).

Capacităţile indicate de Zemer pentru amforele descoperite în Palestina oscilează între 6, 7 şi 10 litri (Zemer 1977, nr. 60-62).

Amfora de tip Berenice MRA 7/ Robinson M237/ Peacock & Williams Class 47

Pasta este de culoare cărămizie sau oranj, uneori cu miez cenuşiu, dură, oxid de fier, calcar, cuarţ pisat, angobă brun deschis. Gura este îngustă cu buza teşită oblic spre exterior, gât înalt, corp conic terminat cu o bază convexă înconjurată de un picior tubular (Pl. 10.5-8).

Este larg răspândită în bazinul pontic şi Mediterana. Producţia acestui tip începe în a doua jumătate a secolului II (Panella 1973, 596-97; Opaiţ 1980a, 293-301, tip IV) şi ajunge la apogeu în secolul III (Riley 1979, Fig. 34). Cunoaştem puţin despre apariţia acestei amfore în secolul V. La Berenice aceste apariţii sunt considerate drept supravieţuiri (Riley 1979, 191). În Dobrogea apare la Topraichioi în primul sfert al secolului V (Opaiţ 1991c, 221, tip V, Pl.27.1,2), iar la Murighiol (Opaiţ 1991b, 148-49, tip V) şi în aşezarea rurală de la Teliţa-Amza (Baumann 1995, 91, Pl. LVII.1,3) se datează la sfârşitul secolului III şi în secolul IV. În conformitate cu descoperirile de la Topraichioi, se pare că în epoca romană târzie baza nu mai este conică, ci se rotunjeşte, deşi piciorul continuă să rămână tubular. Aşa cum indică amforele descoperite în Agora Atenei (Robinson 1959, K113, L33, M237, M274, M303) şi la Corint (Williams & Zervos 1982,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

22-26, Pl. 10.70), dimensiunile acestui tip se reduc treptat din secolul II, când are dimensiuni impresionante, de cca. 1 m (după cum indică o amforă descoperită la Galaţi - informaţie M. Brudiu), până atinge înălţimi de 0,43 m (Robinson 1959, M303), în secolulul V. Un fragment descoperit la Tomis într-un context roman târziu (Opaiţ 1991b, Pl. 20.A), prin dimensiunile lui reduse, confirmă această evoluţie. Spre deosebire de perioada romană timpurie, în epoca târzie pare a fi puţin frecvent în provincia Scythia. Faptul că în secolele II-IV această amforă apare şi în mediul rural, cum ar fi aşezarea de la Slava Rusa-Kurt Bair (inedită, săpături proprii) sau, cum arătam mai sus, la Teliţa-Amza, pare a sugera că vinul pe care-l conţinea această amforă era oferit la un preţ accesibil şi populaţiei rurale. Pentru vin pare a pleda mai ales interiorul acestei amfore care era smolit, după cum indică atât descoperirile de la Topraichioi şi Murighiol, cât şi fragmentele descoperite în portul anticei Caesarea Maritima (Oleson 1994, 17, nos. A25, A27, Fig. 4; 108 no. A62, Fig. 34). Originea acestei amfore era probabil egeeană (Riley 1979, 192; Hayes 1983, 155).

Amfora de tip Cipru/Anemurium (?)

Pasta este de culoare bej, fină, angobă proprie. Buza este triunghiulară în secţiune, aplatizată la partea superioară, gâtul cilindric, uşor evazat spre bază, corpul puţin ovoidal, puternic îngustat spre baza terminată într-un picior puternic a cărui parte finală lipseşte (Pl. 10.9).

Este un recipient care îşi începe evoluţia în secolul I p.Ch. şi o termină în secolul IV. Este prezent la Anemurium (Williams 1989, 92) şi Pompei (*CIL IV*, 2, tip XXVII-XXVIII), pentru ca în secolele următoare să fie întâlnit ceva mai frecvent, fără a fi abundent în nici unul dintre situri. Este întâlnit la Ostia, Berenice, Halikarnassos, Efes, Knossos (v. Bibligrafia la Panella 1986, nota 24), Atlit (Zemer 1977, 52, nr. 41), Atena (Böttger 1992), Demetrias (Eiwanger 1981, Pl. 61.III-553). În provincia Scythia a fost descoperit deocamdată numai la Tomis, într-un context necunoscut (informaţie C. Chera; Opaiţ 1987, 255, Fig. 6.4). În nordul bazinului pontic apare la Tanais (Savostina 1984,Pl. LXXIV.24) şi Sozopol (Kuzmanov 1985, tip V, Pl. 4. A36a).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capacitatea acestui tip oscilează de la 36 l, cât are amfora descoperită la Pompei, la 45 l, cât are amfora descoperită la Tomis.

Deşi cuptoarele acestui tip au fost descoperite la Anemurium, totuşi pasta exemplarului tomitan este bej şi nu oranj sau roşu închis, aşa cum apare la Anemurium (Williams 1989, 91-93). O origine cipriotă a fost sugerată de Hayes pentru unele amfore de acest tip realizate dintr-o argilă gălbuie sau roşcat-brună (Hayes 1977, 100). Oricum, o origine egeeană este certă.

Conţinutul acestei amfore este necunoscut.

Amfora conică (de tip Seleucia in Pieria)

Pasta este de culoare cărămizie-roşie aprins, mult oxid de fier, dură, compactă; angobă proprie sau, uneori, alb-gălbuie la exterior. Gura este îngustă, cu un diametru ce variază între 6 şi 8 cm, buza este larg şănţuită pe latura exterioară, teşită oblic spre exterior la partea superioară, gâtul este înalt, cilindric, corpul conic are spre mijloc o slabă strangulare. Pe gât şi pe corp apar caneluri largi (Pl. 11.1-3).

Capacitatea acestor amfore este destul de redusă. Calculul matematic şi măsurarea cu apa efectuate unor amfore de la Topraichioi (Inv. nr. 24535) a indicat până la gură o valoare de 4 l în timp ce o altă amforă avea cca. 5,7 l (Topraichioi, Inv. nr. 25478). O amforă descoperită la Tarsus (Jones 1950, cat. 831) indică o capacitate de 7 l.

În Dobrogea acest tip este cunoscut, deocamdată, la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 219, tip E-II, Pl. 25) şi Murighiol (Opaiţ 1991b, 148, tip 2, Pl. 20.118-19). Este prezent, în cantitate apreciabilă şi la Iatrus unde, în prima jumătate a secolului IV reprezintă 3,4%, iar în prima jumătate a secolului V urcă până la 16% (Böttger 1982, 51, tip III-2, Pl. 28.334-337, 564). La Topraichioi, între sfârşitul secolului IV şi mijlocul secolului V frecvenţa lui oscilează între 10% şi 14%, iar la Murighiol este deocamdată mai frecvent în a doua jumătate a secolului IV, când atinge cifra de 7,6%. Apariţia acestui tip la Iatrus în secolul VI (sub 1%) credem că se datorează unei supravieţuiri. În sud este întâlnit la Atena (Böttger 1992, 350, Fig. 3.14; Pl. 102.4), Tarsus (Jones 1950, 278, nr. 831, Pl. 166), Liban

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

(Zemer 1978, 49, nr. 40), Bodrum, Adana, Ras el Bassit şi Egipt (Empereur & Picon 1989, 232, nota 22). Descoperirea unui atelier la Seleucia în Pieria, îl face pe Empereur să presupună că cel puţin unul din centrele producătoare funcţiona în secolele III-IV la gura Oronte-lui. Nu credem să fie posibil ca sfârşitul producţiei acestui tip să coincidă cu începutul fabricării lui LRA 1. La Topraichioi se observă o degradare treptată a execuţiei acestui tip, de la forma elegantă existentă la sfârşitul secolului IV (Opaiţ 1991c, Pl. 25.1), la forma uşor asimetrică şi neglijent fabricată de la începutul celui de al doilea sfert al secolului V, când canelurile de pe corp se înmulţesc (Opaiţ 1991c, Pl. 25.4). Un exemplar care se pare că aparţine acestei ultime faze a fost decoperit în Palestina, având o capacitate de 8 litri (Zemer 1978, nr.73, Pl. 25). Evoluţia pare să fie deci invers celei sugerate de Böttger pentru acest tip de amforă (Böttger 1992, 350). Poate că pentru o foarte scurtă perioadă cele două tipuri au fost produse concomitent.

Conţinutul acestei amfore nu este cunoscut.

Amfora de tip Torone VII/Opaiţ C-I

Pasta este de culoare bej-gălbuie, particule fine albe şi negre, micacee, fină, moale, angobă proprie sau, rareori, alburie-cenuşie. Gura este largă cu o buză masivă, îngroşată, alteori diferenţiindu-se cu greu de gâtul scund, cilindric, uşor evazat la partea inferioară; corpul se lărgeşte treptat spre partea inferioară, baza rotunjită, terminată cu un picioruş conic (Pl. 11.4-7).

Varianta timpurie se pare că apare la Torone (Papadopoulos 1989, 98-100, Fig. 17); din păcate contextul arheologic nu permite autorului să dateze amfora. Caracterele morfologice ale amforei: gâtul înalt, baza terminată într-un picior înalt, precum şi canelurile care apar pe jumătatea inferioara a corpului ne fac să datăm această amforă în a doua jumătate a secolului IV.

În provincia Scythia acest tip de amforă este cunoscut deocamdată numai la Dinogeţia (informaţie Al.Barnea), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 216, Pl. 17.2-6; 19.4) şi Murighiol (Opaiţ 1991b, 144, Pl. 16.93). În afara provinciei apare la Iatrus (Böttger 1982, 43, tip I-3, Pl. 19.112) şi Odessos (Kuzmanov 1985, 12, tip II, Pl. 3.A28). Analogii se pare că are şi în

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

descoperirile de la Marsilia, unde îi este atribuită o origine orientală (Bonifay & Villedieu 1989, 36, Fig. 14.16, 17).

La Topraichioi apare în prima jumătate a secolului V într-o proporție ce oscilează între 1,3-1,7%, procentaj ce se păstrează și la Murighiol tot în aceeași epocă. Calculul matematic efectuat pentru amfora de la Dinogeția ne-a indicat o capacitate de cca. 52 l. Amfora de la Torone, cu o capacitate de numai 17 l, are numai 1/3 din volumul celei de la Dinogeția, fiind astfel o amforă fracționară.

Textura pastei ne amintește de cea a amforelor romane timpurii de tip Dressel 6, fabricate în nord estul Italiei sau pe coasta dalmată. Stadiul actual al cercetărilor nu ne permite însă să avem certitudini asupra originii acestei amfore.

Faptul că la Marsilia interiorul lor este smolit pledează pentru vin drept principal conținut al acestor amfore.

Amfore de tip Opaiț C II-2

Pasta este cărămizie-rozie sau cenușie, piroxen, rare paiete de mică aurie, oxid de fier, angobă gălbuie-alburie sau gălbuie-verzuie. Gura este mai mică decât a tipului precedent, buza este mică, cel mai frecvent este triunghiulară în secțiune, dar apar și buze dreptunghiulare; gâtul este scund, cilindric sau ușor tronconic, umerii abrupți, corp ovoidal la începutul secolului IV, pentru a căpăta către sfârșitul aceluiași secol o formă de burduf cu diametrul maxim la partea inferioară, tendința evoluției morfologice fiind de estompare a delimitării joncțiunii gâtului cu umerii și de lărgire a părții inferioare a corpului, care este terminat cu un piciorus conic. Caneluri largi pe corp. Pereții sunt subțiri (Pl. 12; 13). O amforă scoasă din mare la Shikmona pare să indice forma primei variante a acestui tip, canelurile de pe corp fiind încă rare, iar corpul este foarte puțin dilatat spre bază (Zemer 1977, 51, tip 42, Pl. 15.42). Două amfore ale acestui tip apar la Torone. Una din amfore (Papadopoulos 1989, 89-92, Fig. 13a) are încă corpul ovoidal, în timp ce corpul celei de-a doua amfore se lărgește spre bază, căpătând o formă de burduf. (Papadopoulos 1989, Fig.13b). Tot un corp ovoidal are și amfora desoperită la Novae, pe un nivel distrus la 316/17 (Gacuta & Sarnowski 1981, 123, Fig. 54.2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

În provincia Scythia această amforă apare la Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 423, tip IV, Pl. X.2), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 216, Pl. 18; 19.1,3,5), Murighiol (Opaiţ 1991b, 145, Pl. 16.96), Tomis (Rădulescu 1976, 107, Pl. VII.3; alte două exemplare inedite în depozitul muzeului, inv.nr.8044 şi 8045), Noviodunum (I. & Al. Barnea 1984, Pl. IX.1,2). În nordul pontic este cunoscut un exemplar la Tyras (Kravcenko & Korpusova 1975, Fig. 5.4). În Bulgaria acest tip este descoperit la Iatrus (Böttger 1982, 104, nr.112, Pl. 19) şi Odessos (Kuzmanov 1985, Tip II, Pl. 3.A28). Apare în estul Mediteranei la Chios (Garnet & Boardman, BSA 56, 1961, Fig. 2) şi Thasos (O. Picon şi J-.P. Sodini, BCH 96, 1972, 941-49)

Frecvent apar *dipinti şi graffiti* indicând capacitatea vasului, care oscilează între 22 şi 32 l. Capacităţi asemănătoare am obţinut şi prin calcularea matematică a volumului unor amfore de acest tip (Opaiţ 1991c, 216). De asemenea, amfora palestiniană are tot 32 litri (Zemer 1977, 51). Un exemplar descoperit la Topraichioi poartă o ştampilă pe toartă, ***E Y T*** (yche) (Opaiţ 1991c, 216, Pl. 18.1). Una din amforele descoperite la Tomis (MIANC, inv.8045), poartă pe una din toarte o altă ştampilă, de formă ovală, care pare a reprezenta un cap uman.

Ştampila şi numeroşii *dipinti şi graffiti* ce constau din caractere greceşti sugerează o origine est mediteraneană. Deşi localizarea precisă a atelierelor care au produs acest tip nu este cunoscută cu certitudine, o recentă descoperire a unor ateliere de o parte şi alta a portului antic de la Elée pare a indica existenţa în această zonă a unora dintre aceste ateliere. Din păcate autorii nu descriu şi textura fragmentului de amforă (Empeeur & Picon , "A propos d'un nouvel atelier de Late Roman C" în *Figlina 6,* 1986, 14 Fig. 2).

Conţinutul amforei este necunoscut, dar urmele de smoală de pe pereţii unor amfore par a sugera vinul drept conţinut.

Amfora de tip Robinson M273/Opaiţ C III-1

Pasta este de culoare brun-roşcată, sau bej-brună, nisipoasă, relativ moale, ceea ce pare a sugera existenţa a cel puţin două centre diferite. Gura şi gâtul sunt ceva mai largi şi mai cilindrice decât la tipurile precedente,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

buza este rulată spre exterior, corp de formă ovoidă, cu caneluri pe mai bine de jumătate din corp, datat probabil în a doua jumătate a secolului IV, (M. Bucovală, *Pontica* 3, 1970, 201, Fig. 13) pentru ca din secolul V să se lărgească spre partea inferioară, căpătând o formă de burduf, terminat cu un picior conic; angobă proprie (Pl. 14.1-5).

În provincia Scythia apare în a doua jumătate a secolului IV şi începutul secolului V la Callatis (Preda 1980, 101-2, M 208, Pl. 73.M208.2), Tomis (Rădulescu 1976, 107, Pl. VII.2), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 216-17, Pl. 19.4, 5), Murighiol (Opaiţ 1991b, 145, Pl. 16.97, 98). În afara provinciei apare la Chersones (Belov, KS, 116, 1969, 80-84, Fig. 24), Atena (Robinson 1959, 109-10, Pl. 29. M273), Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971, 34, tip I, Pl. 2.8), Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1989, 59, nr. CC344-346, Fig. 26). În vest este întâlnită la Marsilia (Bonifay 1986, 284, Fig. 9.36).

Se pare că de pe la mijlocul secolului V şi în secolul VI amfora se modifică puţin: gâtul continuă a rămâne cilindric, dar dispare demarcaţia dintre gât şi umăr, iar corpul devine ceva mai alungit, cu toate că continuă a avea diametrul maxim la partea inferioară. Pasta acestei noi variante este mai mult brun-roşcată. Această variantă apare la Tomis (Scorpan 1977, Fig. 5.4), Iatrus (Böttger 1982, Pl. 19.114), Atena (Robinson 1959, 115 Pl. 32.M328), Chios (Boardman 1989, 106, nr. 228, Fig. 38). În mod surprinzător acest tip este întâlnit şi la nord de Dunăre, în aşezarea de la Cireşanu (Teodorescu 1984, Fig. 19.3).

Frecvent apar *graffiti* pe acest tip de amforă, indicând probabil capacitatea vasului. La Topraichioi aceşti *graffiti* indică cifre de 35, 38 şi 47 *sextarii*, respectiv de 19, 20 25,5 l (Opaiţ 1991c, 216-17). *Graffiti* asemănători apar şi pe amforele din Thasos. Cu toate acestea, calculul matematic efectuat pentru amfora de la Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1989, 59, nr. CC344, Fig. 26) ne-a indicat o capacitate de cca. 30 l. Amforele de la Yassi Ada au volume de 37-40 l (Bass & Doorninck 1971, 34, tip I, Pl. 2.8), în timp ce amfora de la Tomis are cca. 35 l (Pl. 14.2). Faptul că nu am observat urme de smoală sau răşină pe pereţii interiori ai acestor amfore ne face să presupunem că uleiul era produsul principal transportat de aceste amfore. Cu toate acestea exemplarele descoperite la Marsilia (Bonifay 1986, 284, Fig. 9.36) au interiorul smolit.

O origine est mediteraneană este foarte posibilă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Amfora de tip Opaiţ tip F X

Pasta este de culoare bej-gălbuie, multe particule calcaroase, care prin calcinare crează porozităţi în textura pastei, moale- la Topraichioi - sau tare când în textura pastei apare oxidul de fier şi mica aurie cum apare la Murighiol; este acoperită cu o angobă proprie. Gura este largă (cca. 12 cm), buza teşită oblic spre exterior, toarta ovală în secţiune, gâtul scund, cilindric, corpul, conform analogiilor, era în formă de burduf, cu diametrul maxim la partea inferioară, terminat cu o bază conică. Caneluri largi pe corp (Pl. 14.6-8).

În provincia Scythia, aceste amfore au fost descoperite la Topraichioi pe un nivel datat la sfârşitul secolului IV (Opaiţ 1991c, 223, Pl. 32.1); tot acestui tip este posibil să-i aparţină un alt fragment care se datează în al doilea sfert al secolului V (Opaiţ 1991c, 223, tip F VIII, Pl. 30.5). La Murighiol, acest tip apare pe un nivel datat în prima jumătate a secolului V (Opaiţ 1991b, 151, nr. 131, Pl. 22.131). Are analogii la Tyras (*Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya* 1984, Pl. III.4) şi Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971, 34, tip II, Pl. 2.9). O variantă a acestui tip era probabil produsă şi în Creta (Hayes 1983, 145, Tip 6, Fig. 21.28). Două exemplare apar şi la Marsilia (Bonifay 1986, 284, Fig. 9.36), având interiorul smolit, ceea ce sugerează vinul drept conţinut. Textura variată a argilei pare să indice mai multe centre producătoare.

O origine est mediteraneană nu este exclusă.

Amfora de tip Keay LXVII

Pasta este de culoare bej, particule albe, mult nisip, moale, uneori o angobă alburie-cenuşie la exterior. Gâtul este cilindric, buza fiind îngroşată numai pe latura internă, toartele mici, arcuite, rotunde în secţiune, cu nervuri la exterior, umerii relativ largi, corpul era în mod sigur în formă de burduf (Pl. 16.2-3).

Această variantă timpurie apare la Topraichioi în al doilea sfert al secolului V (Opaiţ 1991c, 255, nr. 30, Pl. 17.1). Următoarea variantă, datată în secolele VI-VII, păstrează acelaşi tip de buză şi gât, toartele devin puţin mai ovale, cu o şănţuire mediană, iar umerii devin foarte abrupţi; corpul se

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

lărgeşte treptat spre bază, dar este mult mai zvelt şi se termină cu o bază conică. Aceasta este forma care apare la Sucidava (Tudor 1945-47, 174, Fig. 24.7), la Cartagina (Peacock 1984, 128, forma 40, Fig. 37.40 - datat 475-500), Spania (Keay 1984, 358-59, Fig. 166.13 - datat la mijlocul sau în a doua jumătate a secolului VI), Neapole (Arthur 1985, Pl. 16.1,2; Arthur 1989, 83, Fig. 4) şi în Samos (Schneider 1929, 127, nr. 2, Pl. XLVIII.1, stânga; Isler 1969, Pl. 86-87; Jantzen, Felsch & Kienast 1973, 30, Fig. 11). Dat fiind marele număr de amfore descoperite în Samos, o origine samiană nu este exclusă.

Conţinutul acestei amfore nu este cunoscut.

Amfora de tip Opaiţ tip C III-2

Pasta este de culoare brun-cărămizie, bobiţe de oxid de fier, cuarţ pisat, rară mică aurie, dură, fină, angobă proprie. Gura este largă, buza aplatizată la partea superioară, gâtul tronconic, umerii largi, separaţi de corp printr-o uşoară strangulare, toartele sunt masive, ovale în secţiune, au ataşul superior sub buză, legându-se una de alta printr-o panglică de argilă; corpul se lărgeşte treptat către partea inferioară, care însă lipseşte (Pl. 15.4). Grosimea mare a pereţilor şi grija arătată la fixarea toartelor indică faptul că recipientul avea o capacitate mare, poate de cca. 35 l. A fost descoperit la Topraichioi pe un nivel datat la începutul secolului V (Opaiţ 1991c, 217, Pl. 20.2).

Nu cunoaştem analogii pentru această amforă. Conţinutul ne este necunoscut.

Amfora de tip Opaiţ tip F II

Pasta este de culoare bej-brună, cu miez de culoare cenuşie, mult nisip, mică albă, rare paiete de mică aurie, foarte dură, compactă, angobă alb-gălbuie. Gura este largă, buza masivă, verticală, îngroşată şi rotunjită spre exterior, cu un prag pregnant la interior, umerii abrupţi; forma corpului nu o cunoaştem, dar unghiul umerilor pare a indica un corp în formă de burluf, terminat cu o bază conică (Pl. 15.5,6).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

La Topraichioi este datat în al doilea sfert al secolului V (Opaiţ 1991c, 222, Pl.29). Are perfecte analogii la Varna, unde au fost scoase mai multe fragmente aparţinând acestui tip din portul antic (informaţie G.Tonceva). În vest acest tip apare la Marsilia, tot pe un nivel din prima jumătate a sec.V (Bonifay 1986, 282, nr. 28, Fig. 7.28).

Interiorul smolit ne face să presupunem că vinul, sau un preparat din peşte puteau fi produsele transportate de aceste amfore.

Amfora de tip Opaiţ tip E-III

Pasta este de culoare bej sau rozie, particule negre-maronii (piroxen ?), oxid de fier, particule de calcar, care prin calcinare au creat mici goluri în pastă, rare paiete de mică aurie, moale când pasta este de culoare bej, dură când este rozie, angobă gălbuie la exterior. Diametrul gurii variază între 8,5 şi 10,5/11 cm, buza este îngroşată, puţin trasă spre exterior, gâtul scund, cilindric, uneori puţin umflat la mijloc, toarte ovale în secţiune, puternic arcuite peste umerii uşor boltiţi; corpul conic are diametrul maxim la partea superioară, baza conică terminată cu un buton aplatizat. Corpul are brazde late, ce se îngustează pe umăr (Pl. 16.1,4-7).

În provincia Scythia apare la Murighiol, unde par a fi mai frecvente în a doua jumătate a secolului IV (9,6%), pentru a scădea în prima jumătate a secolului V la 5,6% (Opaiţ 1991b, 148, tip E-III, Pl. 20.120). Aceeaşi scădere o înregistrează şi la Topraichioi, unde în primul sfert al secolului V este prezentă în proporţie de 8,5%, pentru a scădea în al doilea sfert la 4,7% (Opaiţ 1991c, 220, tip E-III, Pl. 26.1-3,5). Această amforă apare şi la Niculiţel pe un nivel distrus la 378 p.Ch. (V.Baumann, *Peuce X*, 1991, 123, Pl. 4). În sud apare la Chios (Boardman 1989, 109, nr. 239, Fig. 38).

Pe câteva exemplare de la Topraichioi apar diverşi *dipinti* pe umerii amforei. Calculul matematic efectuat pentru o amforă descoperită în acelaşi sit a indicat o capacitate maximă de cca. 14 l, până la umăr încăpând în mod sigur 24 de *sextarii* (Opaiţ 1991c, Pl. 26.1). O altă amforă fragmentară, prin dimensiunile ei, pare a avea dublul primei amfore (Opaiţ 1991c, Pl. 26.5). O amforă, de mici dimensiuni, descoperită la Murighiol (Opaiţ 1991b, 151, nr. 133, Pl. 22.), poartă un *dipinti* indicând cifra de 16 *sextari* (cca. 8,7 l).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Toate aceste observații indică fabricarea unor amfore cu capacități diferite, provenind, dacă este să avem în vedere textura diferită a unor piese, din diverse ateliere care circulau concomitent în cadrul provinciei.

Apariția unor inscripții cu caractere grecești, precum și textura pastei destul de apropiată de a amforelor în formă de burduf de tip Opaiț C II-2, pare să indice o eventuală origine în estul Mediteranei.

Urmele de smoală ce apar pe unele fragmente sugerează vinul drept principal conținut al acestei amfore.

Amfora de tip Riley LRA 14

Pasta de culoare crem, puține particule albe, puțin micacee, moale, fină, angobă bej-gălbuie la exterior. Gura îngustă, puțin pâlniformă, corpul conic terminat cu un mic butonaș (Pl. 17.1-3).

În provincia Scythia apare, la începutul secolului VII, la Murighiol (Opaiț 1991b, 150, tip E-VIII, Pl. 22.125-26, 132) și Histria (Condurachi 1954, 461, Fig. 387). În sud această amforă este întâlnită la Constantinopol (Hayes 1992, 104, depozit 30, tip 22, Fig. 49.195-196; datat în a doua jumătate a secolului VII) și la Berenice (Riley 1979, 232, tip LRA 14, Pl. 94.376).

Textura pastei, precum și unele particularități morfologice ne fac să presupunem o posibilă origine cretană. Amfore timpurii cu o gură asemănătoare au fost descoperite în mai multe părți ale Mediteranei, ultimele cercetări indicând Creta ca loc de producție (Markulaki, Empereur & Marangou 1989; Empereur, Kritzas & Marangou 1991, Fig. 17, unde se indică și toată bibliografia descoperirilor). Amforele noastre ar putea constitui varianta târzie a tipului *amphore crétoise 1a.* Din păcate cercetările din insulă nu au descoperit decât atelierele de epocă romană imperială, astfel că nu putem avea o certitudine asupra acestei origini.

În caz că originea cretană se va confirma, este foarte probabil că aceste amfore transportau faimosul vin cretan.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Amfora de tip Zeest 99/ Sazanov 11

Pasta este de culoare bej-cenuşie, cuarţ fin, dură, compactă, angobă proprie. Gura este mică, buza convexă la exterior, sau cu o mică strangulare, gât îngust, corpul mai puţin conic decât tipul precedent şi de capacitate mai mare (Pl. 17.4-7).

În Dobrogea apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 150, tip E IX, Pl. 22.127-128; 23.136), Histria (Condurachi et al., *Materiale* VI, 1959, 278, Fig. 4.2), Tomis (MIANC, inv. nr. 28384) şi Argamum (informaţie M. Coja). În toate aceste situri se datează în ultimul sfert al secolului VI. În nordul bazinului pontic a fost datat greşit în secolul IV de Zeest (1960, 120, tip 99, pl. 39), datare îndreptată de Sazanov (1989, 49-50, tip 11, Fig. 3.11). Este frecvent întâlnit la Chersones, Tyritake, Ilicevscki, Panticapeum (Sazanov 1989; Savostina 1984, Pl. 74.29).

Probabil că o imitaţie a acestui tip apare la Tomis, având o pastă destul de asemănătoare, dar cu oxid de fier în textură. Corpul este ceva mai scund şi mai puţin conic (Pl. 17.7). Pe umăr se mai văd resturile unei inscripţii pictate cu vopsea roşie (inedit, MIANC, inv. nr. 21384).

Şi acest tip, prin textură şi caractere morfologice, aminteşte de tipul cretan denumit recent *amphore crétoise 1b* (Markoulaki, Empereur & Marangou 1989, Fig. 16; Empereur, Kritzas & Marangou 1991, Fig. 43; Frend & Johnston, BSA 57, 1962, 228, Fig. 19.101-datat în secolul VI).

Conţinutul acestui tip ar putea fi tot vinul cretan.

Amfore pontice

Amfora de tip Zeest 80/Riley MRA 5

Pasta este de culoare orange sau brună, miezul este adeseori cenuşiu, mult cuarţ şi oxid de fier, rare paiete de mică aurie, foarte dură. Este un tip de amforă care are o îndelungată evoluţie, cel puţin din sec. I p.Ch. până în secolul VI. Forma corpului s-a păstrat, mai mult sau mai puţin, piriformă, cu diametrul maxim la partea superioară, gura este largă, gâtul înalt, tronconic, toarte masive, striate la partea exterioară. Variaţiile cele mai

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

frecvente apar în modul de realizare a buzei, rulată spre exterior în secolele I-II, pentru ca de la sfârşitul secolului II să fie teşită spre exterior, iar la partea inferioară să aibe trei şănţuiri în formă de jgheaburi. Din a doua jumătate a secolului III, buza continuă a fi teşită spre exterior dar are numai două jgheaburi la exterior, caracteristici păstrate până spre jumătatea secolului IV, când buza este doar aplatizată la partea superioară, zonă unde apare o mică nervură către partea dinspre interior; jgheaburile de la exteriorul buzei dispar. Corpul este la început neted, pentru ca de la sfârşitul secolului II să aibe caneluri largi la partea superioară şi inferioară, care în a doua jumătate a secolului III vor deveni mai grupate, pentru ca din a doua jumătate a secolului IV să se reducă la două benzi de striuri aflate la partea superioară şi inferioară a corpului (Pl. 18. 4-6). Sub această formă, dar cu dimensiunile sensibil reduse va fi întâlnită până în secolul VI. Evoluţia acestui tip a fost descrisă pe larg de noi într-un recent articol (Opaiţ 1987, 247-50, tip II).

Cea mai raspîndită pare a fi varianta datată între 250-350, fiind întâlnită în Dobrogea la Agighiol (Opaiţ 1980, 308-10, Pl. X.4), Slava Cercheză (inedită, MDDT, inv .nr. 38685), Murighiol (Opaiţ 1991b, 136, Pl. 4.30), Teliţa-Amza (Baumann 1995, Pl. LXX.2,8), în nordul M. Negre (Zeest 1960, 114, tip 80, Pl. 33.80), iar spre sud apare la Atena (Robinson 1959, 69, K 15), Corint (Williams & Zervos 1983, 15, Pl. 7.27), Demetrias (Eiwanger 1982), Knossos (Hayes 1983, 155, Fig. 25.90), Ostia (Panella 1968, p.97-116), Berenice şi Apollonia (Riley 1979, 188, Fig. 83.240; 84.241).

Varianta ultimă, a doua jumătate a secolului IV - secolul VI, este documentată deocamdată numai în bazinul pontic, motiv pentru care şi credem că această amforă este un produs pontic. În provincia Scythia apare la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 212, Pl. 13.1-3), Murighiol (Opaiţ 1991b, 139, tip I, Pl. 8.51), Histria (Opaiţ 1987, 248, Fig. 3.4), Sacidava (Scorpan 1973, 288, Fig. 36.4), Dinogeţia (Barnea 1966, 244, 257, Fig. 8.6; 13.1; 15.6-7), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 168.3.7). În sud exemplare identice apar la Varna (informaţie G. Tonceva), Odarci (Donceva-Petkova 1989, Pl. III.11) şi Constantinopol (Hayes 1992, 63, tip 4, Fig. 47.158-60).

Capacitatea mare a amforei, între 60-80 l uneori chiar peste 100 l, pare a sugera drept conţinut uleiul.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Amfora de tip Antonova 9/Zemer 67

Pasta este de culoare brun deschis, gălbuie sau cărămizie, particule albe, dură, angobă gălbuie la exterior. Acest tip pare să imite amforele de tip LR 2. Se deosebesc totuşi de acestea, prin gura şi gâtul care sunt deosebit de largi, baza terminată cu un umbo; corpul este decorat cu "coaste" (Pl. 18.1-3). Zemer indică un volum de 4,7 l pentru o amforă descoperită în Palestina (Zemer 1977, 79), dar dimensiunile amforelor descoperite în Scythia par să indice şi existenţa unor capacităţi mai mari.

Câteva exemplare întregi au apărut la Chersones în complexe datate la începutul secolului VII (Antonova 1971, 86, Fig. 9; Yakobson 1979, Fig.3.10). În provincia Scythia apare la Aegyssus (MDDT, inv.nr.17.078), la Histria (un fragment văzut de noi în depozitul şantierului), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 167.3.3), precum şi la Murighiol (Opaiţ 1991b, 140, tip II.1), unde apare pe un nivel distrus în anul 586. În sud apare în Palestina (Zemer 1977, 79, tip 76, Pl. 23.67).

Faptul că acest tip pare a fi frecvent deocamdată doar în bazinul pontic ne face să presupunem că era fabricat în această zonă, deşi nu este exclus ca de vină să fie stadiul cercetărilor şi să avem de-a face cu o producţie est mediteraneană.

Conţinutul acestei amfore nu ne este necunoscut.

Amfore de tip Opaiţ B-I

Este un tip care cunoaşte o îndelungată evoluţie din secolul III până în secolul VI. Multe din variantele propuse de noi pentru acest tip au fost considerate de unii cercetători drept tipuri separate. Fără a nega că este posibil să fi existat uneori o scurtă suprapunere de fabricare a variantei noi cu mai vechea variantă, în cele din urmă noua formă se impune, iar vechea variantă este găsită în situri fie ca urmare a unei îndelungate folosiri, sau ca supravieţuire din nivelele anterioare. Principalele criterii avute în vedere în gruparea acestor variante au fost textura pastei, care este de culoare roşie-cărămizie, cu mult oxid de fier, calcar, iar la exterior are o angobă alb-gălbuie, precum şi unele asemănări în morfologia acestor amfore.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Varianta B-Ia/Böttger I-5

Această variantă ar putea proveni din aşa-zisul tip mirmekian (Zeest 1960, 111-12, Pl.XXX.72), care este datat la sfârşitul secolului II şi mijlocul secolului III. Sunt amfore de mari dimensiuni, gura este prevăzută cu o buză sub formă de manşon, uşor profilată spre exterior la exemplarele timpurii, gâtul înalt cilindric, toarte masive, profilate, corp aproape cilindric (Pl.19.1,3). În Dobrogea apare la Callatis (Preda 1980, 29, Pl. 73. M208.1), Greci (Opaiţ 1991b, Pl. 24. 40669) şi Sarichioi (informaţie V. Baumann), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 213, Pl. 15.1), Aegyssus (descoperită în săpăturile noastre pe un nivel distrus în a.295), Murighiol (Opaiţ 1991b, 141, tip B-Ia). Spre vest este întâlnit la Iatrus (Böttger 1982, 44, tip I-5). În nordul bazinului pontic apare la Mirmekion (O. Langovaija, *SA VII*, 1941, 19-21) şi Tyras (Kravchenko & Korpusova 1975, 23, Fig. 3.1), aceasta din urmă amforă având o capacitate de cca. 85 l.

La Topraichioi, Murighiol şi Iatrus este datat în secolul IV, dar supravieţuiri ale acestei variante se pot întâlni până la mijlocul secolului V. Această datare este susţinută şi de frecvenţa descoperirilor: 8% la Murighiol în prima jumătate a secolului IV şi 2,5% în prima jumătate a secolului V; la Topraichioi are 18% la sfârşitul secolului IV şi 1,7% la mijlocul secolului V.

Böttger (1982, 88) presupune că se transportă cu această amforă orz, dar noi înclinăm spre un produs lichid (vin ?).

Varianta Opaiţ B-Ib

Dimensiunile sunt mult mai reduse faţă de prima variantă. Buza este îngroşată spre exterior sub forma unui mic manşon, gâtul este puţin tronconic (Pl.19.4). Nu cunoaştem forma completă a vasului.

Au fost descoperite câteva exemplare numai la Topraichioi, unul purtând un *graffito* ce indică o capacitate de 30 *sextarii ad vinum*, cu un diametru al gurii de 10 cm, în timp ce un alt fragment, care are un *graffito* ce pare a indica o capacitate de 40 *sextarii*, are diametrul gurii de 10,7 cm. Aceste deosebiri par a indica o eventuală execuţie în mărimi diferite a acestei variante.

Nu cunoaştem analogii pentru această variantă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Varianta Opaiţ B-Ic/ Böttger III-1/Kuzmanov XV

Dimensiunile acestei variante sunt mult mai reduse faţă de ale primei. Gura are un diametru ce variază între 8 şi 10 cm; corpul este cilindric sau, uneori, conic, terminat cu un mic buton (Pl. 19.2,7).

Este varianta cea mai răspândită în bazinul pontic în secolul V şi chiar în prima jumătate a secolului VI. În Dobrogea a fost descoperită în numeroase situri, atât urbane cum ar fi Murighiol (Opaiţ 1991b, 141, Pl. 11.67-70), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 213, Pl.15.2), Aegyssus (inedit, în săpăturile noastre), Dinogeţia (Barnea 1966, 245, 248, Fig. 8.1,3; 10.1), Capidava, Sacidava, Tomis (Rădulescu 1976, 109-10, Pl. XII.2,3) sau rurale cum ar fi aşezarea de la Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. nr. 41832). Apare frecvent la Iatrus (Böttger 1982, 50, Pl. 12.d), Odessos, Voivoda, Akra, Balcic (Kuzmanov 1985, 20-21, tip XV, Pl. 10-11), precum şi în nordul M. Negre (Yakobson 1979, 9, Fig. 1.2,5).

La Topraichioi aceasta este varianta cea mai frecventă, mai ales în al doilea sfert al secolului V (7,7%); la Murighiol acest procentaj îl are deja la sfârşitul secolului IV (7,6%), ajunge la 10% în a doua jumătate a secolului V şi coboară la 6,6% în prima jumătate a secolului VI (Opaiţ 1991b, 141).

Volumul acestei amfore a oscilat între 3 şi 11 litri. Böttger sugerează drept conţinut uleiul (Böttger 1982, 89), dar multe amfore au interiorul smolit.

Varianta Opaiţ B-Id/Antonova V/Kuzmanov XVI

Dimensiunile sunt mai mici decît ale variantei precedente. Canelurile de pe corp devin mult mai largi (Pl. 19.5,8). În Dobrogea această variantă apare la Beroe (Vîlceanu & Barnea 1975, Fig. 1.1), Histria (Condurachi 1954, Fig. 379 a, b; Suceveanu 1982b, Pl. 16.5-7), Axiopolis (Barnea 1960, Pl. 1.3), Tomis (MIANC, inv. nr. 15045), ajungând în sus, pe Dunăre, până la Porţile de Fier-Aquis (Jankovic 1981, Pl.64.A). Este deosebit de frecvent la Murighiol în a doua jumătate a secolului VI, spre sfârşitul secolului ajungând până la 17% (Opaiţ 1991b, 141, Pl. 11.71, 76; 12.72-74).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Este posibil ca o mică amforetă, care prin textura pastei pare a aparţine acestui tip şi care este relativ frecvent descoperită, să fie o amforetă fracţionară (Pl. 19.6). Apare la Murighiol pe un nivel distrus în jur de anul 586 (Opaiţ 1991b, 141, Pl. 11.76), la Histria (Condurachi 1954, Fig. 381) şi Constantinopol (Hayes 1992, 66, tip 11, Fig. 22.7; 49. 183-85; 51.35).

Amfora de tip Opaiţ B V

Pasta este cărămizie, dură, mult oxid de fier, rare particule albe; angobă alburie la exterior. Gura este îngustă, buza puţin îngroşată spre exterior, gâtul şi corpul cilindric, terminat cu un mic buton. Pereţii sunt subţiri (Pl. 20.1).

Pare a fi o imitare a tipului precedent. În provincia Scythia apare la Troesmis (V.Baumann, *Peuce 8*, 1980, 185, Pl. 17.1), Histria (Suceveanu 1982b, 117, Pl. 16.4) şi Murighiol (Opaiţ 1991b, 144, Pl. 15.92). Oarecum surprinzătoare este apariţia ei în Pannonia (S. Tettamanti, *Acta. Arch. 32*, 1980, 155, Fig. 4). La Murighiol este frecventă în al treilea sfert al secolului VI (5,3%), coborând la sfârşitul secolului la 2,7%.

Urmele de smolire din interiorul amforei par să indice tot o folosire a recipientului pentru transportul vinului.

Amfora de tip Opaiţ D-II/ Böttger II-4

Pasta este de culoare roşie-cărămizie, rare particule calcaroase, oxid de fier, angobă alburie la exterior. Gâtul este îngust, cilindric, corp ovoidal, brăzdat de caneluri largi (Pl. 20.2-3).

Dacă avem în vedere aria de răspândire a acestui tip: Tomis (inf. C. Chera), Teliţa (informaţie V. Baumann), Argamum (informaţie M. Mănucu-Adameşteanu), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 217, Pl. 22.1,2), Murighiol (Opaiţ 1991b, 146-47, Pl. 19.111-12), Iatrus (Böttger 1982, 48, tip II-4), Odessos, Dionysopolis (Kuzmanov 1985, 18, tip 13 ? Pl.7. 68), Pytius (*apud* Böttger 1982, nota 149), Tyritake, Kitee, Chersones, Ilichevki, Pantikapeum, Fanagorea (Sazanov 1989, 45, Fig. 1.6), putem presupune că este un produs pontic.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

La Iatrus acest tip apare în prima jumătate a secolului IV într-un procentaj mic (1,5%), ceea ce ar putea reprezenta fie intruziuni, fie chiar începutul producției. Din a doua jumătate a secolului IV ele devin frecvente atât la Iatrus (6%), cât și la Murighiol (5,7%), procentaj ce se menține constant atât în prima jumătate a secolului V: 4,6% la Iatrus, 4% la Topraichioi și 8,7% la Murighiol, precum și în a doua jumătate a secolului V la Murighiol (7%).

Conținutul acestei amfore ne este necunoscut.

Amfora de tip Opaiț E-I/Böttger I-6

Este frecvent întâlnită în bazinul pontic, unde foarte probabil că își avea locul de producție. Într-o lucrare recentă am putut stabili în cadrul evoluției lui existența a patru variante datate în secolele IV-V. Tuturor variantelor le este comună aceeași pastă cărămizie sau bej, cuarț fin, foarte puțin piroxen la începutul evoluției (tip Ia), pentru ca ulterior cantitatea de piroxen să crească, concomitent cu gradul de neglijență în execuție. O descreștere treptată se observă și în capacitatea amforei.

Tip E-Ia

Gura este largă, cu diametre variind între 10-12 cm. Buza are o șănțuire pe latura exterioară, uneori și la partea ei superioară, atârnând puțin la partea ei inferioară. Gâtul este tronconic, toartele ovale în secțiune, masive, cu o nervură la partea superioară. Corpul conic este îngustat treptat spre baza conica terminată cu un buton puternic aplatizat. Corpul are o ușoara strangulare spre treimea inferioară (Pl. 20.4-5).

În provincia Scythia apare la Murighiol (Opaiț 1991b, 147, Pl. 20.115-16) și Topraichioi (Opaiț 1991c, 218, Pl. 21.4; 23.1-3). În nordul pontic mai apare la Tyras (Kravchenko & Korpusova 1975, Fig.4.3;5.3), Delakeu (Rikman MIA 139, 1967, Fig. 18.1), Chersones (Yakobson 1951, Fig. 2.3; Antonova 1971, 83-84, Fig. 3), Pantikapeum și Tanais (Zeest 1960, 120, tip. 100, Pl. 39.100). În vest apare la Iatrus (Böttger 1982, 44-45, tip 1-6) și Sirmium (Bruckner 1981, 125, tip 19, Pl. 16.4).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Acest tip se datează numai în secolul IV, când apare la Murighiol într-un procentaj de 4-6%, la fel ca la Iatrus (4%).

Tip E-Ib

Gura este de dimensiuni medii (cca. 10 cm), buza orizontală la partea superioară şi cu o şănţuire adâncă la partea exterioară, aminteşte de buza primei variante. Gâtul este relativ scund, evazat la partea inferioară. Toarta este ovală în secţiune, cu o nervură la partea superioară. Corpul era probabil tot conic (Pl. 20.7).

Această variantă apare deocamdată numai la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 218, Pl. 24.2) şi Tyras (T. L. Samoilova, *Arheologicheskie Issledovanija Severozapadno Prichernomorya*, Kiev 1978, 263-65, Fig. 4.1-3). Pare a fi specific începutului secolului V.

Tip E-Ic

Gura este mai îngustă, buza teşită orizontal la partea superioară, strangulată la partea exterioară, gâtul tronconic, toartele masive, ovale în secţiune, au o nervură şi două brazde slabe, mediane longitudinale, corpul era tot conic (Pl. 20.9).

În provincia Scythia este cunoscut la Aegyssus (inedit, săpături proprii), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 218, Pl. 24.3), Murighiol (Opaiţ 1991b, 148, Pl. 20.117). În vest este întâlnit la Iatrus (Böttger 1982, 44-45, Pl. 21.250) şi Gornea (N. Gudea, "Aşezări din epoca romană şi romană târzie", *Banatica* 1977, 78, Fig.23.2;35.a).

La Topraichioi apare în prima jumătate a secolului V, când atinge un procentaj de 2-3%.

Tip E-Id/ Kuzmanov 11

Dimensiunile corpului sunt şi mai mici faţă de ale variantei precedente. Gura este mică, diametrele acesteia variind între 6-8 cm, buza are o dubla şănţuire pe latura exterioară, partea superioară fiind de cele mai multe

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

ori teşită oblic spre exterior. Gâtul este mai înalt decât cel al precedentelor variante, atingând chiar 17 cm, cilindric la partea superioară şi evazat treptat spre bază. Corpul conic are o uşoară strangulare spre treimea inferioară şi se termină cu o bază conică (Pl. 20.6,8). Destul de frecvent apar *dipinti* pe gâtul acestei variante. Este întâlnit în Dobrogea la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 219, Pl. 23.5; 25.2), Murighiol (Opaiţ 1991b, 148), Tomis (Rădulescu 1976, 107-108, Pl. X.4). În vest apare la Iatrus (Böttger 1982, 44-45, Pl. 21.249), iar în nord la Chersones (Yakobson 1979, 9, Fig. 1.1) şi Gubinski, reg. Kursk (E. A. Simonovic, *SA 4*, 1971, 232).

Calculul matematic efectuat pentru o amforă descoperită la Topraichioi (Opaiţ 1991c, Pl. 23.5) ne-a indicat o capacitate de cca. 7,6 l, deci cel puţin 12 *sextarii* (6,523 l); al doilea calcul l-am făcut pentru amfora descoperită la Gubinski, rezultatul fiind de cca. 15,5 l, deci cel puţin 24 *sextarii* de vin (13,046l) puteau intra în acest recipient.

Din prezentarea acestor variante putem conclude că prima variantă, prezentă în secolul IV, era deosebit de îngrijit executată, capacitatea vasului fiind ridicată (între 30-60 l). Către sfârşitul secolului IV apar variantele Ib şi Ic, care se pare că au o viaţă scurtă şi sunt puţin răspândite. Pasta şi execuţia acestor variante nu mai are calitatea celei dintâi. Ultima variantă se pare că este creaţia secolului V şi are aceeaşi pastă şi execuţie neglijentă. Dacă luăm în considerare şi reducerea mare de capacitate avem, se pare, imaginea unui centru producător în continuă decădere. Frecventa apariţie a acestui tip în nordul pontic îl determină pe Böttger să presupună existenţa centrului productiv în regatul Bosporan (Böttger 1982, 45).

Amfora de tip Zeest 94/Opaiţ E-VI

Pasta este de culoare bej sau rozie, multe particule negre şi brune (piroxen ?). Gura este foarte îngustă, buza este îngroşată spre exterior, iar la partea superioară este teşită oblic. Toarta este ovală în secţiune cu una sau două nervuri la exterior. Gâtul este înalt, tronconic, umerii înguşti, corpul este conic, terminat cu un picioruş tubular. Frecvent apar *dipinti* de culoare roşie pe gât (Pl. 21.1-2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Este un tip de amforă frecvent întâlnit în bazinul pontic în secolele I-IV. De-a lungul evoluției sale, amfora a cunoscut o reducere treptată a volumului, ajungând în a doua jumătate a secolului IV la un volum de numai 1,8 l, după cum indică o amforă descoperită la Beroe (Opaiț 1980a, 302-4, Pl. VII.6). În secolele III-IV este frecvent întâlnită și în mediul rural, după cum indică descoperirile de la Telița-Amza (Baumann 1995, Pl. LVII.8; LVIII.2-4; LXIX.4-6), Slava Rusă-Coșari și Caugagia (inedite, săpături proprii). Apare deopotrivă și în burgul de la Mihai Bravu (inedit, săpături proprii), sau în *horreum* la Topraichioi (Opaiț 1991c, 221, tip E-VI, Pl. 27.3).

O amforă descoperită la Tomis, dar contextul descoperirii este necunoscut (informație C. Chera), prin textura pastei și unele particularități morfologice, cum ar fi forma buzei, gâtului, toartelor (Pl. 21.3), ne fac să ne gândim la o posibilă variantă care ar face trecerea spre varianta existentă la sfârșitul secolului V și în sec. VI (Pl.21.4-5). Această variantă târzie apare în provincia Scythia la Murighiol (Opaiț 1991b, 149, Pl. 149.121-22) și are dimensiunile mult mărite față de variantele timpurii. Ea este cunoscută și la Chersones (Yakobson 1979, 10-11, tip 4, Fig. 1.6), Batareika, Panticapeion, Fanagoria și Tyritake (Sazanov 1989, 45, Fig. 1.7).

Originea acestei amfore este sigur pontica, iar conținutul ei era probabil uleiul, așa după cum par să indice reziduurile descoperite într-o amforă mai timpurie (M. Brudiu "O amforă cu ulei de masline din sec. II-III p.Ch. descoperită la Scheia, jud. Galați" în *Muzeul Național III*, 1976, 159-63).

Amfora de tip Zeest 103/Kuzmanov IX

Pasta este brun-roșcată, bobițe de oxid de fier, cuarț pisat, mică aurie, dură, angobă proprie. Gura este îngustă, buza puternic trasă spre interior, toarte în banda, corp conic, ușor strangulat la mijloc; caneluri largi pe corp (Pl. 22.4).

În Dobrogea acest tip apare la Histria (Condurachi 1954, 458, Fig. 386), Tomis (Scorpan 1977, Fig. 12.4-6) și Murighiol (Opaiț 1991b, 150, tip X, Pl. 22.127-128), iar în sud la Odessos și Sozopol (Kuzmanov 1985, 15-16, tip IX, Pl. 6). Răspândirea cea mai mare o are însă în nordul M. Negre în secolele IV-VII, fiind chiar denumită de tip Tyritake (Zeest 1960, 121, tip 103, Pl. 40). Interesantă este descoperirea de petrol în una din aces-

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

te amfore de la Tyritake (Gajdukevic 1952,62, Fig.70; 1971, 500, Fig. 147). Dacă avem în vedere că la Murighiol fragmentele de pansă ce aparţin acestui tip sunt puternic înegrite, culoare ce a pătruns şi în structura pastei, putem presupune că, cel puţin unele din, ele au conţinut cu adevărat petrol. O altă ipoteză susţine că aceste amfore provin din Heraclea şi conţineau vin (Vinogradov & Onaiko, *SA 1975*, 86-93). Nu este exclus ca în primul caz să fie vorba de o reutilizare a amforei.

Amfora de tip Opaiţ tip D III

Pasta este de culoare rozie, rareori cărămizie-brună, micacee, rar oxid de fier, rare paiete de mică aurie, cuarţ foarte fin, calcar foarte fin, angobă proprie. Gura de dimensiuni medii, buza rulată fin spre exterior, toarte ovale în secţiune, gâtul cilindric are o uşoară umflătură la mijloc, corpul ere probabil ovoidal, terminat cu un piciorus conic (Pl. 22.1-3,5,6).

Evoluţia acestui tip a fost sugerată de noi într-un recent articol (Opaiţ 1987, 250-51, tip III). Începuturile lui se pare că sunt în epoca elenistică, continuând a fi produs până în secolul V. În provincia Scythia el este întâlnit la Murighiol unde, în a doua jumătate a secolului IV, apare în proporţie de 3,8%, urcă la 5% în prima jumătate a secolului V şi coboară la 4,2% în a doua jumătate a secolului V (Opaiţ 1991b, 147, tip D-III, Pl. 20. 113-14). Apare de asemenea şi la Topraichioi, dar numai în al doilea sfert al secolului V, într-un procent redus de numai 2% (Opaiţ 1991c, 217-18, tip D III, Pl. 22.3; 30.1,2). În nordul bazinului pontic apare în a doua jumătate a secolului V şi în secolul VI la Panticapeum, Tyritake, Chersones, Ilicevski (Sazanov 1989, 47, tip 9, Fig. 2.8). Oarecum surprinzătoare este apariţia acestui tip la Cartagina între anii 425-50 până spre 500, unde este caracterizat ca fiind drept "common form of imported amphora" (Peacock 1984, 128, forma 39, Fig. 38.48, 48 bis). În aceeaşi perioadă, mai precis între 425-450, două exemplare ale acestui tip sunt întâlnite la Marsilia (Bonifay 1986, 284, nr. 38, Fig. 9.38). Un exemplar de acest tip probabil că apare şi la Berenice, dar într-un context databil la mijlocul secolului III (Riley 1979, 234, nr. 390, Fig. 95.390). Dacă ipoteza noastră privind originea sinopeană a acestui tip se va dovedi a fi corectă, atunci avem dovada unei prezenţe puternice a produselor pontice pe piaţa africană.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Interiorul smolit al amforei elimină uleiul drept conținut și pare a sugera vinul, probabil unul de calitate, având în vedere larga răspândire geografică a acestei amfore.

Amfore nord africane

Keay tip IV/Africana II-A

Pasta este de culoare roșie-brun deschisă, calcar, cuarț cenușiu, înveliș bej-gălbui. Buza este îngroșată și trasă spre exterior, gâtul tronconic este diferențiat de umăr, corp cilindric, baza rotunjită terminată cu un picior; caneluri pe umăr (Pl. 23.1). A fost descoperit în necropola tomitană în 1964, contextul nefiindu-ne cunoscut (inedit, MIANC, inv. 5049). Are analogii în Spania (Almagro 1955, 319, Fig. 304; Keay 1984, 110-14, Fig. 19.6), Italia (Manacorda 1981, 1087, Pl. II.PM 78.58/60), Tunis (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1990, 64, Fig. 3.6).

Conform analogiilor se datează între sfârșitul secolului IV și mijlocul secolului V.

Africana II A- variantă

Pasta este cărămizie-roșie, particule albe, cuarț, înveliș alb la exterior. Buza este îngroșată sub formă de măciulie, puțin trasă spre exterior, gât tronconic, nediferențiat de umăr, corp cilindric terminat cu un picioruș (Pl.23.2).

Apare la Tomis în necropolă (Rădulescu 1976, 104, Pl.V.1). Are bune analogii la Cartagina (Peacock 1984, 130, Forma 45, Fig. 39.56-7; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, 191, Fig. 13.14), unde se datează în cca. 450 p.Ch.

Keay XXV-P

Pasta este rozie-roșie, cristale de cuarț, calcar, dură, înveliș oranj la exterior. Buza este îngroșată și ușor evazată, joncțiunea dintre gură și gât fiind distinctă (Pl.24.1).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Acest fragment a fost descoperit la Murighiol (Opaiţ 1991b, 143, Pl. 15.84). Are bune analogii la Roma (Whitehouse 1982, Fig. 10.130), Spania (Keay 1984, 187-88, tip XXV-P, Fig. 82.2). Este datat între anii 425-450.

Keay XXV-Q

Pasta este rozie-roşie, dură, cristale de cuarţ, calcar, înveliş alburiu-verzui la exterior. Buza îngroşată, evazată, atârnând puţin la partea inferioară, gâtul cilindric, o mică şănţuire delimitează gura de gât (Pl. 24.2-3).

A fost descoperită în aşezarea rurală de la Slava Rusă-Fântâna lui Bujor (inedit). Are analogii în Spania (Keay 1984, 188, Fig. 82.7), unde se datează la fel ca la Fântâna lui Bujor: 440-450.

Un alt exemplar, care pare aparţine aceluiaşi tip, a fost descoperit întâmplător în aşezarea rurală de la Ostrov-Tulcea. La această piesă, şănţuirea care separă gura de gât este mai profundă. Îşi găseşte bune analogii la Iatrus (Böttger 1982, 109, tip III-3, PL. 28.169), în Spania (Keay 1984, 188, tip XXV ?) şi Franţa (Bonifay 1986, 275, Fig. 4.4). Este datat în prima jumătate a secolului V.

Keay LXII-R

Pasta este roşie-vineţie, dură, cuară şi calcar, înveliş alburiu la exterior. Buza nu este verticală ca la exemplarul publicat de Keay (1984, Fig. 156.1), ci evazată puţin, cu o nervură pe mijlocul ei, gâtul uşor evazat la bază, corp cilindric, baza conică terminată cu un picior îngroşat la mijloc (Pl. 24.5).

A fost descoperit la Tomis, în necropolă (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 6c). Are bune analogii în Spania (Almagro 1955, 320, Fig. 306; Beltran 1970, 572, forma 67, Fig. 235/2.3; Keay 1984, 334, Fig. 156.1) şi la Cartagina (Peacock 1984, 334, Fig. 156.1). Se datează între cca. 425-450.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Keay LXII-Q

Pasta este bej spre oranj, cristale de cuarţ transparent, rare particule de calcar şi mică aurie, înveliş albicios. Buza este în formă de "cupă", gâtul aproape cilindric, toarte în formă de ureche, corp cilindric, baza conică terminată cu un picior îngroşat la mijloc (Pl. 24.4).

A fost descoperit la Tomis în necropolă (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, M 102, Pl. 6a). Are paralele la Roma (Whitehouse 1982, Fig. 10.129), în Spania (Keay 1984, 334, Fig. 33.7) şi Tunis (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1990, 62-64, Fig. 3.3,4). Se datează între anii 425-450. Conţinutul este necunoscut.

Keay XL

Pasta este roşie-oranj, cuarţ transparent, calcar, înveliş alburiu la exterior, slab conservat. Buza atârnă puţin, are o slabă şănţuire pe latura internă, gât tronconic, corp cilindric, baza conică terminată cu un picior îngroşat la mijloc - începutul evoluţiei tipului - pentru ca ulterior îngroşarea să se transforme într-o bandă (Pl. 25).

Câteva exemplare au fost descoperite la Tomis (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 6d; 7.5). Îşi găseşte analogii în Samos (Hautumm 1981, Fig. 301-302), Franţa (Liou & Marichal 1978, 171-73, nr. 78, Fig. 29), Spania (Keay 1984, 250-52, tip XL, Fig. 108.3) şi Tunis (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1990, 64, Fig. 3.11). Se datează între cca. 425-450, varianta timpurie, şi a doua jumătate a secolului V, poate şi mai târziu, varianta târzie.

Keay XXXVI-B

Pasta este roşie, nisipoasă, particule de calcar, cuarţ, înveliş alburiu-gălbui la exterior. Gura este evazată, fără a avea o buză clar definită, gâtul scund, tronconic, corp cilindric, baza rotunjită, terminată, probabil într-un picior (Pl.26.1-2).

Acest tip apare în provincia Scythia la Tomis (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 6e) şi Topraichioi (Opaiţ 1991c, 215, Pl. 16.5). Are

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

analogii în Spania (Almagro 1955, 316-17, Fig. 298; Beltran 1970, 567, forma 63, Fig. 233.3; Keay 1984, 240-41, tip XXXVI B, Fig. 104.3), Franța (Bonifay 1986, 278, Fig. 6.15, 16), Roma (Whitehouse 1982, Fig. 10.128) și Cartagina (Riley 1981, 96, Fig. 3.55). Se datează în jur de 440-450.

Keay XXVII-B

Pasta este roșie, cristale de cuarț transparent, înveliș alb la exterior. Toartele sunt atașate chiar imediat sub buza slab trasă spre exterior, corpul este cilindric, forma bazei este necunoscută (Pl. 26.3).

A fost descoperit la Tomis într-un mormânt roman târziu (inedit, informație C. Chera). Are bune analogii în Spania (Almagro 1955,314, Fig. 294; Beltran 1970, 567-69, forma 64, Fig. 234.1; Keay 1984, 219-24, tip XXVII B, Fig. 93.4) și la Cartagina (Hayes 1978, 88, F 22, Fig. 29.22; Peacock 1984, 130, form 44, Fig. 39.53). Se datează în jur de 450 sau mai târziu.

Keay XI-A (?)

Pasta este de culoare cenușie cu miezul roziu, rare particule albe, înveliș cenușiu. Buza este de tipul "a doppio gradino", cu partea inferioară fiind puțin pronunțată, iar trecerea de la ultima "treaptă" la gât este foarte lină. Gâtul este tronconic, corpul cilindric, baza conică terminată cu un picior (Pl. 27.1,4).

În provincia Scythia apare la Tomis (Bucovală & Pașca 1988-89, 141, Pl. 6b) și Topraichioi (Opaiț 1991c, 214, Pl. 16.8). Are posibile paralele în Spania (Keay 1984, 133-36, Fig. 51.2,3), Tunis (Peacock 1984, 135, forma 61, Fig. 41.90; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, 191-93, Fig. 14.13; 16.11), Libya (Arthur 1982, 64, Fig. 5.7; 9.6). Toate aceste analogii au însă o pronunțată "doppio gradino". Se datează cca. 440-450.

Riley ER Amphora 14

Pasta este rozie, fină, dură, mica albă este foarte comună, rare particule de calcar, înveliș alb-gălbui la exterior. Buza este curbată spre interior,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

gâtul scund, cu 2-3 brazde, umerii largi, uşor curbaţi, corpul pare a fi ovoidal, cu diametrul maxim la partea superioară, partea inferioară lipsind, dar ni s-a pastrat baza, care este terminata cu un vârf conic (Pl. 27.7).

A fost descoperit la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 218, tip D-IV, Pl. 20.1). Are analogii în Libya (Riley 1979-80, 56, Fig. 3; între acest exemplar şi cel dobrogean există unele mici deosebiri, ce par a indica prezenţa unei variante târzii la Topraichioi). Se datează între anii 400-425.

Keay V

Pasta este de culoare cenuşie cu miez vineţiu, particule albe, cuarţ fin, înveliş alburiu-cenuşiu la exterior. Buza este semicirculară în secţiune, cu un "prag"la partea inferioară, externă (Pl. 27.3).

A fost descoperit la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 214-15, Pl. 16.7). Are analogii la Ostia (Panella 1968, Fig. 522) şi în Spania (Keay 1984, 114-15). Se dateaza între anii 450-470.

Keay VII/ Africana II D

Pasta este vineţie, oxid de fier, cuarţ fin, dură, înveliş cenuşiu. Buza pare a fi o continuare a gâtului, cu o muchie pe latura internă, gâtul înalt, corpul cilindric (Pl. 27.2).

Fragmentul a fost descoperit la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 214-15, Pl. 16.4). Are paralele în Spania (Keay 1984, 121-23, Fig. 46.7) şi Leptis Minor (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, Fig. 23.5). Se datează la Topraichioi la sfârşitul secolului IV.

Keay VII

Deşi textura pastei nu ne este descrisă de autorul descoperirii (Baumann 1991b, 121-25, Pl. 5.10.), caracterele morfologice ale fragmentului de amfora indică o origine nord africană. Buza pare a fi o continuare a gâtului, care la rândul lui pare a fi mult mai vertical decât este indicat de desenul autorului (Pl. 27.6). Fragmentul a fost descoperit la Niculiţel şi se datează probabil la

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

sfârşitul secolului IV sau în secolulul V p.Ch. Corespunzătoare analogii găsim în Spania (Keay 1984, 121-23, Fig. 46.6,7) şi la Ostia (Panella 1968, Fig. 522).

Keay XXXIII

Pasta este cenuşie-bej cu miez vineţiu, particule albe, dură, înveliş cenuşiu. Buza are o formă dreptunghiulară, cu o uşoară concavitate pe latura externă (Pl. 27.5).

A fost descoperit la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 214-15, Pl. 16.6). Are analogii în Spania (Keay 1984, 231, Fig. 97) şi la Constantinopol (Hayes 1992, 61-62, tip 1, Fig. 22.1). La Topraichioi se datează între 425-440.

Keay XLII

Pasta este brun deschis, calcar, înveliş cenuşiu-albicios. Gura este largă cu buza trasă spre exterior, triunghiulară în secţiune, gâtul larg, tronconic, umerii înclinaţi (Pl. 28.3).

Fragmentul a fost descoperit în aşezarea rurală de la Teliţa (Baumann 1983, 191, Fig. 53.8). Are paralele în Spania (Keay 1984, 255, Fig. 109.6). Se datează între anii 375-450.

Keay LXII A

Pasta este oranj aprins sau uneori vineţie, calcar, cristale de cuarţ cenuşiu opac, dură, înveliş albicios sau gălbui. Gura este largă, evazată, buza în formă de cârlig, gâtul tronconic, uneori uşor umflat, corp cilindric, baza destul de rotunjită este terminată cu un piciorus ce are la mijloc un inel. Pe gât poate avea linii incizate orizontal şi vălurite (Pl. 28.1,2).

Apare în necropola tomitană (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 7.3; 7.7). Are paralele în Spania (Almagro 1955, 315-16, Fig. 296; Pascual 1963, Fig. 1.1-3; Keay 1984, 309-19, Fig. 139.5; 142.1-3), Roma (Whitehouse 1985, Fig. 7.54), Tunis (Peacock 1984, 133, forma 52, Fig. 40.70; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, 186-87, Fig. 9.1-3) şi Libya (Riley 1979, Fig. 87.281; 95.388). Se datează cca. 450-525.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Keay LXII J (?)

Pasta este oranj aprins, calcar, cristale fine de cuarț opac, înveliș alb la exterior. Gura este în formă de "cupă", gâtul evazat la partea inferioară, umerii blând rotunjiți, corp cilindric, baza conică terminată cu un picior (Pl. 29.1).

Exemplarul a fost descoperit în necropola tomitană (Bucovală & Pașca 1988-89, 141, Pl. 7.6). Are paralele în Spania (Keay 1984, 325-31, Fig. 152.10). Se datează între cca. 450-525.

Keay LV A

Pasta este rozie, rare bucațele de calcar, înveliș alb la exterior. Buza reprezintă o continuare a gâtului, îngroșată spre interior, adesea cu un prag, gâtul și corpul cilindrice, baza este conică, terminată cu un mic piciorus (Pl. 29.2).

Mai multe exemplare provin din necropola tomitană (Cheluță-Georgescu 1974, 363-76, Pl. IV.1,2; Rădulescu 1976, 105, Pl. VI.1,3; Bucovală & Pașca 1988-89, 141-42, Pl. 8f). Are bune analogii în Spania (Almagro 1955, 41, tip 52; Keay 1984, 289-93, tip LV A, Fig. 125) și Cartagina (Hayes 1978, 87, Fig. 29.22; Peacock 1984, 133, forma 51, Fig. 40.66-670). Se datează între 475-550.

Keay VIII B

Pasta este fie de culoare rozie-oranj fie cărămizie-oranj, rare particule de calcar, cristale fine de cuarț, înveliș galben-bej. Buza este în formă de colier cu o largă concavitate pe latura externă, gâtul scund, tronconic, corpul îngust, cilindric, baza relativ rotunjită, terminată cu un picior (Pl. 30.2).

La Tomis, în necropola antică, au fost descoperite mai multe exemplare de acest tip (Bucovală & Pașca 1988-89, 141-42, Pl. 7.4,8; 8.a-e). Are analogii în Spania (Keay 1984, 126, tip VII B, Fig. 48.2) și Cartagina (Peacock 1984, 135, forma 61, Fig. 41.90-91). Se datează între 475-550.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Keay VIII A

Pasta este de culoare roşie închis, particule de calcar, cristale de cuarţ fin, înveliş alburiu. Această amforă diferă de precedentul tip prin buza, care este mai înaltă şi mai puţin concavă pe latura externă. Umerii sunt mai abrupţi, baza mai conică, iar piciorușul terminal pare mult mai solid (Pl. 30.3).

Exemplarul provine tot din necropola Tomis-ului (Bucovală & Paşca 1988-89, 141-42, M 105). Are paralele în Spania (Keay 1984, 126, tip VIII A, Fig. 47.3-4) şi Italia (Lavagna & Varaldo 1988, 196, Fig. 16.2), unde este datat 475-550. Datorită caracterelor morfologice, nu excludem însă o datare mai timpurie.

Keay LVII B

Pasta este roz, rare particule de calcar, cristale cenuşii de cuarţ, înveliş alb-gălbui la exterior. Buza este înaltă, convexă pe latura externă, abrupt înclinată spre interior, gât tronconic cu o bandă de striuri la exterior, corp mare, cilindric, baza lipseşte (Pl. 30.1).

A fost descoperit la Tomis în necropolă (Rădulescu 1976, 105, Pl. 5.4a). Analogiile sale se găsesc în Spania (Keay 1984, 298, tip LVII B, Fig. 128.3,9) şi Tunis (Peacock 1984, 130, forma 46, Fig. 39.60; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, 189, Fig. 12.8; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1990, 64, Fig. 3.26). Se datează între 450-525.

Keay LVI B

Pasta este rozie, brună pe partea exterioară, sau oranj, rare particule mari de calcar, înveliş alb slab conservat. Buza este convexă spre exterior, cu un prag pe latura internă, gât scund, tronconic, umeri largi, corp cilindric, partea inferioară lipseşte (Pl. 31.1,2).

Câteva exemplare au fost descoperite în necropola tomitană (informaţie C. Chera; Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 7.2). Cunoaştem paralele pentru această amforă în Spania (Keay 1984, 293-94, tip LVI B,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Fig. 127.7, 8) şi Tunis (Peacock 1984, forma 46, Fig. 39.58). Se datează între 450-525.

Keay LXI - Variantă (?)

Pasta este vineţie închis, rare particule de calcar, cristale fine de cuarţ, înveliş alb, slab conservat. Morfologia amforei este foarte apropiată de a tipului Keay LXI, dar sunt câteva trăsături caracteristice care o fac deosebită: buza este verticală, puţin concavă pe latura exterioară, o nervură separă buza de gâtul înalt şi cilindric, corpul are caneluri slabe, baza conică, terminată cu un picior masiv (Pl. 31.3).

A fost descoperită la Tomis în cimitirul roman târziu (MINAC, inv. nr. 25856). Are analogii în Samos (Hautumm, 1981, Kat. nr. 97-98, Fig. 301-2) şi Spania (Keay 1984, 303-5). Se datează între 450-550 (?).

Keay XXXIV

Pasta este vineţie închis, particule de calcar, înveliş alb-cenuşiu. Buza este sub formă de cârlig, triunghiulară în secţiune, gâtul cilindric, umerii largi. Pe gât şi umăr apar două grupe de *dipinti*, prima indicând, probabil capacitatea vasului gol, iar a doua indicând capacitatea vasului plin (Pl. 32.2).

A fost descoperit în necropola Tomis-ului (informaţie C. Chera). Bune analogii se găsesc la Cartagina (Peacock 1984, 133, forma 53, Fig. 40.71-3) şi în Spania (Keay 1984, 231-33, Fig. 98.1,3).

Keay XXXV A

Pasta este roşie-oranj, rare paiete de mică aurie, calcar, cuarţ cenuşiu, rare bobiţe de oxid de fier, înveliş gălbui. Gura este uşor evazată cu partea inferioară a buzei atârnând, gât înalt, tronconic, corp cilindric terminat cu un piciorus (Pl. 32.1,3).

Descoperit în necropola tomitană (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 7.1; MINAC, inv. nr. 6232). Are paralele în Spania (Keay 1984, 234, tip

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

XXXV A, Fig. 99.8, 13) şi la Cartagina (Peacock 1984, 135, forma 63, Fig. 41.93). Se datează cca. 450-500, poate şi mai târziu.

Keay LVIII

Pasta este de culoare rozie, particule de calcar, cristale de cuarţ cenuşii, înveliş alburiu. Buza este evazată spre exterior cu o nervură puternică la partea inferioară, celelalte caractere morfologice fiind cele clasice pentru amforele nord africane: gâtul cilindric şi uşor evazat spre partea inferioară, corpul cilindric, baza conică terminată cu un picioruş (Pl. 33.2).

A fost descoperit în cimitirul roman târziu de la Tomis (inedit, MINAC, inv. nr. 4636). Are analogii în Spania (Keay 1984, 300, tip LVIII, Fig. 31.73), unde este datat cca. 475-500.

Keay LVIII - variantă (?)

Pasta este crem deschis, nisipoasă, rar augite. Buza este triunghiulară în secţiune, cu partea inferioară atârnând puţin, gâtul este uşor strâns la mijloc, umerii destul de abrupţi, corp cilindric, baza conică, piciorușul fiind distrus (Pl. 33.1).

A fost descoperit la Tomis, tot în necropola antică (inedit, MINAC, inv. nr. 4635). Are analogii în Spania (Almagro 1955, 325, Fig. 309). Se datează probabil cca. 425-475.

Peacock 81

Pasta este brun-gălbuie, calcar, rare paiete de mică aurie, dură, înveliş alb-gălbui. Buza este verticală, rotunjită la partea superioară, concavă pe latura exterioară, gâtul conic, toarte masive, cu o nervură mediană; corpul lipseşte (Pl. 34.8).

A fost descoperit la Murighiol pe un nivel datat 525-585 (Opaiţ 1991b, 151, nr. 134, Fig. 23.134). Are analogii la Cartagina (Peacock 1984, 137, forma 81, Fig. 43.115), unde este datat 475-500.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Keay VII (Africana II D)

Pasta este de culoare roz, multă mică albă, înveliş alb-gălbui. Fața exterioară a buzei este convexă, bine delimitată de gât (Pl. 34.3).

La Murighiol au fost descoperite două exemplare databile cca. 525-585. Are analogii în Spania (Keay 1984, 121-26, Fig. 46.8-10) şi Tunis (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, 190-91, Fig. 13.13).

Spatheia

Varianta Opaiț B-IV

Pasta este de culoare brun deschis cu miezul vinețiu, foarte fine particule albe, dură, înveliş cenuşiu. Gura mică, buza evazată spre exterior, cu partea superioară rotunjită, gâtul uşor strangulat, corpul, care era probabil cilindric, lipseşte (Pl. 34.4).

Fragmentul a fost descoperit la Topraichioi (Opaiț 1991c, 215, tip B-IV, Pl. 16.11) şi este datat între 425-450. Nu cunoaştem analogii pentru această amforă.

Varianta Riley LRA 8a

Pasta este de culoare crem-alburie, miezul cenuşiu, nisipoasă, augite, aspră, dură, înveliş crem-verzui la exterior. Gura este mică, buza îngroşată la exterior, unghiulară, uşor concavă la interior, gâtul şi corpul cilindrice, baza şi piciorul conice (Pl. 34.5-7).

În provincia Scythia apare la Histria (Condurachi 1954, 460, Fig. 388), Argamum (informație M. Mănucu-Adameşteanu), Murighiol (Opaiț 1991b, 144, Pl. 15.89, 91). Spre vest apare la Sucidava (Tudor 1965, 119, Pl. IV.4), Aquis (Jankovic 1981, 150, Fig. 63.B), Ajdovski (Knific, *Arh.Vestnik, Ljubljana, 1979*, 735, nr. 52-54; 746, nr. 159). În sud apare la Sadovec (Mackensen 1992, 245-52), Odarti, Odessos, Voivoda, Bizone (Kuzmanov 1985, 14-15, nr .48-54), Constantinopol (Hayes 1992, 104, Fig. 49.186, 187). În Mediterana apare la Samos (Hautumm 1981, 215-17),

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Yassi Ada (Bass & Doorninck 1982, 181, Fig. 8-18. P.66-67), Berenice (Riley 1979, 226-27, Fig. 92.362-64), Cartagina (Peacock 1984, 135, forma 69, Fig. 42, nr. 103). În Italia este prezent în mai multe situri începând cu sfârşitul secolului VI (Arthur 1989, 82, Fig. 2,3).

La Murighiol acest tip de amforă este prezent încă de la sfârşitul secolului VI într-un procentaj de 1,8%, pentru a se ridica în primul deceniu al secolului VII la 4,8% (Opaiţ 1991b, 144). Conţinutul acestei amfore pare a fi fost uleiul, aşa cum sugerează şi o inscripţie pictată pe amfora de la Sucidava (Tudor 1965, 119, Pl. IV.4).

Termenul de "spatheion" este analizat în literatura de specialitate de către Manacorda (1977, 219-21) şi Hautumm (1981, 216). După unii autori (Hautumm 1981, 115-128; Kuzmanov 1985, 14-15; Riley 1979, 226-27), această ultimă variantă reprezintă faza finală din evoluţia amforelor de tip Keay XXV. Apariţia variantei Opaiţ B-IV la Topraichioi în secolul V pare a indica existenţa unui tip de amforă diferit de tipul Keay XXV, care şi-a păstrat caracterele morfologice neschimbate de-a lungul evoluţiei sale.

Amfore spaniole

Keay XIII D/Dressel 23/ Beltran 23 B

Pasta este de culoare cenuşie-bej ori gălbuie, cristale de cuarţ cenuşii, mică, calcar, dură. Buza este îngroşată, are profilul triunghiular şi o nervură în interior, gâtul tronconic, corpul lipseşte dar pare a fi fost piriform (Pl. 34.2).

Două exemplare au fost descoperite la Topraichioi, unde se datează între 440-450 (Opaiţ 1991c, Pl. 16.10). Are analogii în Spania (Pascual 1963, 225, Fig. I.4; Keay 1984, 140-42, tip XIII D, Fig. 56.5) şi Germania (Martin-Kilcher 1987, 243, nr. 924, Pl. 28.8; 61.924)

Keay XIII A/ Dresssel 23/ Beltran 23 A

Culoarea pastei variază de la roziu-oranj către cenuşiu, mică albă, bobiţe de oxid de fier, foarte dură. Buza este triunghiulară în secţiune, gâtul

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

scund, corpul lipseşte dar, conform analogiilor, era de formă piriformă terminat cu o bază conică (Pl. 34.1).

La Murighiol au fost descoperite două exemplare (Opaiţ 1991b, 144-45, Pl. 16.94-95). Analogii există în Spania (Keay 1984, 140, Fig.4.3), Italia (Lamboglia "La necropoli romana di Pietri (Finale)", *Rivista Ingaunna et Intemelia XII*, 1957, 41, Fig. 25, *apud* Beltran 1970, 514), Germania (Martin-Kilcher 1987, 243, nr. 923, Pl. 28.7; 61.923). Se datează între a doua jumătate a secolului IV şi prima jumătate a secolului V.

Amfore de provenienţă necunoscută

Amfora de tip Hayes tip 13/Opaiţ tip A-III

Pasta este de culoare bej-oranj, particule albe şi brune, dură, angobă proprie. Gura este uşor evazată, buza îngroşată spre exterior, toartele ovale în secţiune, cu 4-5 nervuri mediane, longitudinale, gâtul este scund, tronconic, corpul este piriform terminat cu o bază conică (Pl. 15.1).

Evoluţia acestei amfore a fost deja prezentată de noi într-un articol, astfel că nu vom insista aupra variantei timpurii (Opaiţ 1987, 251-53, tip IV). Destul să menţionăm că evoluţia amforei începe în secolul II p.Ch., când apare la Noviodunum şi Knossos (Hayes 1983, 147, tip 13, Fig. 20a.37), în prima jumătate a secolului III este întâlnită la Nufăru-Tulcea, Demetrias şi Berenice, pentru ca în a doua jumătate a secolului III să atingă o arie largă de răspândire: Tomis, Tiras, Mirmekion, Olbia, Tarsus. Aceasta pare a fi şi perioada când atinge capacitatea maximă de 60 l. Pentru secolul IV se cunosc mai multe exemplare descoperite la Murighiol (Opaiţ 1991b, 141, tip A-III, Pl. 10.66), iar în secolul V apare la Roma (Whitehouse 1982, 69, Fig. 11.154). În această perioadă târzie capacitatea amforei este mult redusă.

Originea acestei amfore nu este cunoscută. După Riley (1979, 208, nr. 298-99), "the form may be a very late Dressel 20 shape", textura amforei fiind similară cu a tipului Dr. 20. Riley însă nu cunoştea forma exactă a amforei, iar faptul că are o evoluţie în timp paralelă cu Dr. 20 arată că este

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

vorba de un tip distinct de faimoasă amforă spaniolă. Textura pastei, care este într-adevăr apropiată de cea a amforelor spaniole de tip Haltern 70 și Dr. 20, ne-ar putea trimite cu gândul la o origine spaniolă, dar ne lipsesc deocamdată descoperirile din Spania. Ele par a fi destul de frecvente în bazinul pontic și estul mediteranean.

Amfora de tip Opaiț E IV/Böttger II-2

Pasta este de culoare bej-cărămizie, mult calcar, dură, relativ compactă, angobă proprie. Gura este largă, pâlniformă, cu un prag la partea interioară, toarte masive, ovale în secțiune, corpul conic cu caneluri (Pl. 15.2,3).

În Dobrogea apare la Topraichioi și la Troesmis (Opaiț 1991c, 220, tip E IV, Pl. 26.4). Are perfecte analogii la Iatrus (Böttger 1982, 47-48, tip II-2, Pl. 23.276).

Originea și conținutul ne sunt necunoscute.

Amfora de tip Opaiț F IX

Pasta este de culoare cenușie cu miez roziu, sau brun deschis, foarte dură, particule albe, mică albă cu angobă cenușie la Topraichioi (Opaiț 1991c, 223, Pl. 33.1) sau brun roșcată la Telița-Valea Morilor (Baumann 1995, 423, tip III, Pl. IX.1). Gura este de lărgime medie, buza teșită ușor spre exterior și interior, gâtul cilindric, ușor umflat la mijloc, toarta ovală în secțiune. Corpul, conform descoperirilor de la Telița-Valea Morilor, era conic având diametrul maxim la partea superioară, baza fiind în formă de picioruș conic. Câteva caneluri apar pe umăr și în zona maximului diametru (Pl. 35.1, 2).

La Topraichioi amfora se datează în al doilea sfert al secolului V, în timp ce la Telița-Valea Morilor apare în a doua jumătate a secolului IV. Bune analogii oferă o descoperire de la Atena, care deși are corpul plin de caneluri, are caracterele morfologice izbitor de asemănătoare cu amfora de la Telița. Dimensiunile amforei de la Atena sunt însă mai mari. Această amforă este datată, cu aproximație, în ultimul sfert al secolului III și începutul secolului IV (Böttger 1992, 344, 372, nr. 69, Fig. 3.4; Pl. 100.2). Ceea ce este remarcabil este culoarea pastei asemănătoare amforei de la

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Atena cu a celei de la Telița. Autorul cercetărilor de la Telița include această amforă în tipul III, tip care era fabricat în ferma de la Telița-Valea Morilor. Din păcate acest lucru nu rezultă prea clar din materialul prezentat, deoarece în acest tip sunt incluse două amfore cu caractere morfologice și capacități diferite (Baumann 1995, 423, tip III, Pl. IX). Dacă pentru una din amfore (Baumann 1995, 423, Pl. IX.2-5) dovezile prezentate sunt convingătoare, pentru amfora pe care o discutăm (Baumann 1995, 423, Pl. IX.1). autorul nu ne oferă prea multe informații. În cazul în care se dovedește că și această amforă a fost fabricată la Telița-Valea Morilor, atunci am avea o eventuală dovadă a unui export de produse din provincia Scythia, care ajunge la Atena cândva în cursul secolului IV. Oricum, doar analizele de laborator ale pastei celor două amfore vor confirma această ipoteză. Descoperirea de la Topraichioi pare a sugera o eventuală continuare a producției acestui tip și în prima jumătate a secolului V.

La aceste amfore de origine necunoscută, dar introduse în prezentarea noastră deoarece caracterele lor morfologice ne sunt cunoscute, se mai adaugă mai multe fragmente de amfore - cca. alte 18 tipuri descoperite la Topraichioi și Murighiol - cărora nu le cunoaștem forma corpului (Opaiț 1991b, 151;1991c, 222-24). Multe din ele poartă *dipinti* și *graffiti* în caractere grecești, dovadă a apartenenței acestor amfore la zona greacă a estului mediteranean sau sudului pontic.

Amfore produse local

Amfora de tip Telița

Producția lor în cadrul provinciei Scythia este aproape total obscură. Recenta descoperire a unei ferme la Telița-Valea Morilor, care era specializată în producerea ceramicii, vine să arunce o lumină nouă asupra economiei provinciei Scythia (Baumann 1995, 269-437). Acest centru ceramic produce nu numai ceramică de uz curent și amfore "de masă", dar și cel puțin un tip de amforă care, prin caracterele sale morfologice, sugerează întrebuințarea recipientului pentru exportul de produse.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Pasta are o culoare cărămiziu-cafenie, având praf de ceramică arsă drept degresant; exteriorul este acoperit cu o angobă bej-cafenie. Gura este largă (cca. 12 cm), uşor evazată, buza îngroşată uneori numai spre exterior, alteori şi spre interior. Gâtul este cilindric, uşor umflat la mijloc. Toartele, ovale în secţiune, se prind sub buză şi la joncţiunea dintre umeri şi diametrul maxim al corpului. Zonele ataşelor superioare şi inferioare ale toartelor sunt marcate pe corp de două benzi de striuri orizontale. Corpul este ovoidal, îngustat destul de puternic spre bază, care se termină cu un piciorus conic (Pl. 35.3-5) (Baumann 1995, 421, tip III, Pl. IX.2-5). Paralele nu cunoaştem deocamdată pentru acest tip de amforă.

Transportul unor produse ca vinul, oţetul, sarea, grâul ori fructele în cadrul provinciei trebuie să se fi făcut în continuare şi cu ajutorul butoaielor. Aceste recipiente erau cunoscute în zona Dunării de Jos cel puţin din epoca romană timpurie, aşa cum rezultă din unele reprezentări sculpturale, cum ar fi Columna lui Traian (Lepper F. & Frere S. 1988, 49-50, Pl. V-VI), sau stela funerară a unui negustor de vinuri descoperită la Novae ori un fragment arhitectural de la Nicopolis ad Istrum (Kolendo 1965). Statistica efectuată pentru amforele decoperite la Ostia indică, începând cu sfârşitul secolului I p.Ch., o scădere a numărului amforelor de vin şi o creştere a celor de ulei şi produse din peşte. Această situaţie este explicată nu printr-o diminuare a consumului de vin, ci printr-o folosire tot mai intensă a butoaielor la transportul vinului. Aceasta ar putea oferi şi o explicaţie pentru numarul scăzut de amfore descoperite în Dacia în această perioadă. De asemenea, contactele avute de populaţia dacică cu cea celtică, încă cu mult timp înainte de venirea romanilor, ne fac să credem că utilizarea butoaielor în această regiune avea o îndelungată tradiţie. În alte părţi ale Imperiului butoaiele apar reprezentate mult mai frecvent pe unele monumente şi basoreliefuri (o sumară repertoriere a lor apare la Tchernia 1986, 285-90). Folosirea lor la Roma în secolul IV este atestată şi epigrafic (Rouge 1957). Secolele III-IV reprezintă perioada când aceste recipiente încep să fie deosebit de răspândite în cadrul Imperiului roman (pentru răspândirea şi cronologia butoaielor v. Tchernia 1986, 285-92). Numeroase butoaie, unele din ele păstrând încă călăfătuiala de smoală, au fost descoperite pe *limes*-ul german, în Anglia sau sudul Franţei (G. Ulbert,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Bayerische Vorgeschichtsblätter 24, 1959, 6-29; J. Viérin & Ch. Léva, *Latomus 20*, 1961, 759-84; A. Desbat & Martin-Kilcher, 1989, 354). Pentru transportul vinului local nu este exclusă nici utilizarea burdufurilor de piele, cullei fiind o unitate de măsură (20 de amfore sau 526 litri) bine cunoscută în antichitate (Tchernia 1986, 39).

Pentru transportul unor produse solide erau utilizaţi de asemenea şi sacii (Rougé 1966a, Pl. VIII).

C) Vesela de bucătărie.

Este categoria ceramică care, după amfore, apare cel mai frecvent în siturile antice dobrogene. Cel mai adesea este produsă local, deşi se întâlnesc şi unele importuri din alte provincii, sau sunt aduse de populaţiile care migrează în Imperiu. Spre deosebire de vesela de masă, ele vor fi mai puţin afectate de schimbările în moda epocii, rămânînd într-o anumită măsură credincioase chiar unor forme preromane. Foarte adesea schimbările care apar în morfologia lor urmăresc să îmbunătăţească mai mult calităţile tehnice decât cele estetice. Imensa majoritate sunt lucrate la roata rapidă; vasele lucrate cu mâna apar în cantitate mică şi par să aparţină mai mult unor noi etnii care pătrund acum în provincia Scythia.

În cadrul acestei vesele am inclus recipientele folosite pentru prepararea mâncărurilor - fiert, copt, fript - respectiv oale, cratiţe, castroane, capace. Textura pastei este zgrunţuroasă, dură, cu mult cuarţ pisat, scoică, calcar, oxid de fier, ceea ce conferă vaselor o rezistenţă sporită la şoc termic. Buza este îngroşată sau răsfrântă spre exterior, în aşa fel încât să poată susţine capacul; diametrul mediu al gurii este de cca. 0.15 m. Corpul este sferic sau ovoidal, cel mai adesea prevăzut cu toarte necesare pentru mutarea vaselor fierbinţi sau pentru agăţare deasupra focului. El se termină cu o bază plană care, de cele mai multe ori, începând cu sec. V se rotunjeşte, iar din secolul VI aceasta devine frecvent concavă. Este o dovadă de progres tehnic, olarii căutând să elimine unghiurile ascuţite deoarece acestea sunt puncte de stres. Bazele rotunde sau concave promovează mai bine conductiblitatea termică şi reduc stresul rezultat din

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

diferența de temperatură dintre interiorul și exteriorul pereților vasului. Pentru realizarea lor olarul utilizează de cele mai multe ori atât roata rapidă cât și tiparul (Ray 1981, 81). Ca urmare, adeseori, se observă că baza este mai subțire chiar decât partea superioara a vasului, tocmai pentru a dobândi o mai bună conductibilitate termică. Tot pentru obținerea acestui efect, suprafața vaselor este aspră și neacoperită de slip.

Așa cum arătam la început, o prezentare tipologică exhaustivă a acestei vesele, în stadiul actual al cercetărilor, este imposibil de realizat. Un tip de oală care pare a fi predominant la Murighiol se poate dovedi a fi mai slab reprezentat, sau chiar absent la Tomis. În cele ce urmează, vom prezenta doar principalele tipuri ceramice în ordinea frecvenței în care acestea apar la Murighiol și Topraichioi, însoțite de analogii din alte situri dobrogene, aceasta neînsemnând că au aceeași frecvență în respectivele situri. De asemenea, tipurile ceramice mai puțin reprezentate numeric în siturile mai sus amintite și deja publicate de noi (Opaiț 1991b, c), nu vor mai fi prezentate, ele nefiind considerate, deocamdată, ca reprezentative pentru întreaga provincie. În măsura în care viitoarele descoperiri vor demonstra o răspândire a lor pe o arie mai mare, ele vor putea fi incluse în tipologia generală a ceramicii provinciei Scythia.

Oale produse local

Tip I

Pasta este de culoare cărămizie-brună, mult oxid de fier și cuarț pisat. Caracteristică îi este buza verticala, ușor îngroșată și înclinată spre exterior, cu o ușoară concavitate pe latura internă. La Iatrus acest tip este prevăzut și cu toarte, în timp ce în Dobrogea acestea par a lipsi. Corpul este globular, iar baza este plană, mai rar concavă (Pl. 36.1-3).

Acest tip este frecvent întâlnit în podișul Babadagului, la Topraichioi (Opaiț 1991c, 233, tip V, Pl. 47.4), Slava Cercheză, Slava Rusă, Caugagia și Mihai Bravu (Pl. 34.1-3). Apare și în alte părți ale Dobrogei, la Niculițel (Baumann 1991b, Pl. 5.11), Histria (Suceveanu 1982a, 87, Fig. 7.12) și Tropaeum Traiani (Cătaniciu & Barnea 1979, Fig.162.5,11). De asemenea

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

este produs şi în cadrul atelierului de la Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 401-405, tip I, Pl. I.1, 2). În vest apare la Iatrus (Böttger 1982, 66, tip I, Pl. 45.84, 85), iar spre sud la Sadovec (Kuzmanov 1992, 215, tip 4, varianta 3, Pl. 96.2).

Acest tip de oală pare a fi specific secolului IV, ocazional şi începutul secolului V, fiind probabil o ultimă variantă din evoluţia unei forme romane timpurii (Opaiţ 1980b, 330, tip I, Pl. I.1,2).

Tip II

Pasta este de culoare alburie-bej sau cenuşie, în funcţie de tipul de ardere; particule brune, cuarţ fin, nisip, angobă proprie. Caracteristică îi este buza dreptunghiulară sau triunghiulară în secţiune. Corpul este globular, uneori are toarte, iar baza este plană (Pl. 36.4-7).

Este specific secolului IV şi mai puţin primei jumătăţi a secolului V. Apare la Slava Cercheză, M.Bravu, Topraichioi, Aegyssus (inedite), Murighiol (Opaiţ 1991b, 152-52, Pl. 26. 154, 155, Castelu (informaţie T. Cleante), Tropaeum Traiani şi Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 405, Pl. I.7, 8). În vest apare la Iatrus (Böttger 1982, 66, tip II, Pl. 45.207, 475) şi Novae (Gacuta & Sarnovski 1981, 124, Fig. 56.2, 5, 7, 8). Spre sud acest tip de oală apare la Sadovec (Kuzmanov 1992, 214-15, tip 4).

Tip III

Pasta de culoare cărămizie, mai rar cenuşie sau bej, cuarţ pisat, oxid de fier şi calcar; angobă proprie sau patină brună la vasele din pastă cărămizie, alteori are o vopsea brună neglijent trasă, aşa cum apare la Castelu. Buza este îngroşată spre exterior şi are o şănţuire la partea superioară. În cadrul tipului III apar, deopotrivă, vase cu şi fără toarte. Corpul este globular, gâtul lipseşte, baza plană sau, mai ales din sec. V, cu o concavitate. Deseori apar caneluri pe corp (Pl. 37). La Murighiol este principalul tip de oală în secolele IV-V, procentajul lui oscilând în jur de 50%, pentru a scădea în sec.VI la cca. 20% (Opaiţ 1991b, 153, Pl. 26.156-159). Apare în mai multe situri dobrogene: Aegyssus (inedit), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 231, Pl. 46.1, 2), Niculiţel

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

(Baumann 1977, Pl. I.2), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 405, tip II, Pl. I.4), Histria (Suceveanu 1982a, Fig. 6.7), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 162.5.6), Dinogeţia (Barnea 1966, 253, Fig. 14.1-3). În vest apare la Iatrus (Böttger 1982, 67-68, tip VI, Pl. 47.213, 215), iar spre sud la Sadovec (Kuzmanov 1992, 215, tip 4. varianta 3, Pl. 96.8) şi Constantinopol (Hayes 1992, 93, Ware 2, depozit 10, Fig. 31.10, 7).

Nu este exclus ca acest tip de oală să reprezinte o continuare a tipului I, deşi, pentru o scurtă perioadă, aceste două tipuri par a se suprapune.

Tip IV

Acest tip de oală are o formă a corpului destul de apropiată de a tipului precedent, doar că buza este uşor înclinată spre exterior, uşor teşită spre interior la partea superioară (Pl. 37.7). Apare la Ibida (Opaiţ 1991d, 35, Fig. 8.58) şi nu excludem că această oală să fie o imitaţie a unor vase ce apar la Chios (Boardman 1989, 105, Fig. 35.221) şi Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971, 35, Pl. 2.23).

Tip V

Pasta este în general de culoare cenuşie, negricioasă, dar există şi oale făcute dintr-o pastă brun-cărămizie, nisip fin, cuarţ fin, mică albă. Pereţii vasului sunt subţiri şi duri. Caracteristică este buza lată, răsfrântă oblic spre exterior, cu şănţuiri pe partea interna pentru o mai bună fixare a capacului. Corpul ovoidal, în formă de sac, poate avea caneluri la exterior, fiind prevăzut adesea şi cu toarte ovale sau plate în secţiune şi profilate la exterior; baza era plană (Pl. 36.8-11). Apare la Murighiol în prima jumătate a sec. IV (Opaiţ 1991b, 153, Pl. 27.160), şi la Topraichioi la sfârşitul sec. IV şi prima jumătate a secolului V (Opaiţ 1991c, 232, tip II, Pl. 46.3-7, 47.1-3). Aceeaşi datare au aceste vase la Histria (Suceveanu 1982a, 84, Fig. 7.10), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 188, Fig. 162.5.9; 5.13), Iatrus (Böttger 1982, 66-67, Pl. 46.94), Demetrias (Eiwanger 1981, 64-65, Pl. 56, Beil 5), Constantinopol (Hayes 1992, 53-54, Ware 1, depozit 8, Fig. 31.8.2), Thassos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 40, CC40-41,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Fig. 17, 18), Creta (Hayes 1983, 126, Fig. 8.98) şi Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1971, 35, Pl. 2.24).

Acest tip se pare că are o viaţa îndelungată fiind întâlnit în Scythia la Ibida spre sfârşitul sec. V - sec. VI (Opaiţ 1991d, 28, Fig. 5.19), la Murighiol spre sfârşitul sec. VI, dată când este posibil să fi fost deja importat din sud (Opaiţ 1991b, 157, tip XVIII, Pl. 33.197), la Sadovec (Kuzmanov 1992, 213-14, tip 2) unde pare a fi deosebit de abundent în sec. VI, la Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1982, 177, Fig. 8-15/P46) şi la Knossos (Frend & Johnston, BSA 57, 1962, 226, Fig. 16.40, 42).

Tip VI

Pasta este cenuşie cu miezul negru, particule albe, destul de mult cuarţ pisat, care se observă bine şi la exteriorul pereţilor. Buza este verticală, separată printr-o nervură de umerii largi, tronconici, uşor concavi; o frângere accentuată separă umerii de corpul bitronconic, terminat cu o bază plană (Pl. 39.10). Câteva caneluri slabe apar în zona diametrului maxim al corpului. Deşi este o formă relativ neobişnuită, apare în a doua jumătate a secolului IV la Aegyssus (inedită, săpături proprii), în atelierul ceramic de la Castelu (inf. T. Cleante) şi în *Moesia Secunda* la Odarci, pe un nivel distrus spre sfârşitul secolului IV (Donceva-Petkova 1989, Pl. II.12). Probabil că o variantă mai târzie apare la Macianopolis (?), realizat tot dintr-o pastă cenuşie-negricioasă, cu puţină mică aurie (Muzeu Varna, inv. nr. II-88) (Pl. 39.11).

Tip VII

Pasta este de culoare cărămizie-brună, foarte mult cuarţ pisat, mică albă, calcar şi oxid de fier. Buza este verticală, convexă pe latura exterioară, teşită spre interior la partea superioară şi concavă pe latura internă. Corpul este, în genere, ovoidal, iar toartele ovale se prind direct de buza şi mijlocul corpului. Nu cunoaştem forma bazei (Pl. 38.1-2). Pare a fi un tip de oală specific mai ales secolului VI şi începutul lui VII când procentajul lui la Murighiol urcă de la 7% la 13%. Apar şi unele subvariante la care şănţuirea de la partea superioară a buzei este mai profundă (Opaiţ 1991b, 153-54, tip

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

VII, Pl. 27.164-67). În provincia Scythia acest tip mai apare la Tropaeum Traiani (Catăniciu & Barnea 1979, Fig. 162.5.7) şi probabil la Histria (Suceveanu 1982a, 89, Fig. 9.19). Deoarece nu apare nici la Iatrus, nici la Sadovec, este posibil să fie o creaţie locală.

Tip VIII-1

Este un subtip frecvent întâlnit în provincia Scythia. El aparţine sfârşitului sec. IV- începutul sec. V şi apare la Topraichioi şi Murighiol (Opaiţ 1991b, 154, nr. 168) şi Iatrus (Böttger 1982, Pl. 45.88; 46.472). Pasta este de culoare bej-cărămizie, dură, mult oxid de fier, calcar. Buza este răsfrântă oblic spre exterior, iar pe latura internă apare o şănţuire largă (Pl. 38.3).

Tip VIII-2

Predomină pasta cenuşie, dură, cuarţ şi rar calcar; apar şi vase din pastă brună sau cărămizie. O caracteristică remarcabilă a acestui subtip este apariţia gâtului, având aproape întotdeauna caneluri. Buza este uşor trasă spre exterior, adesea cu teşitură spre exterior şi concavitate spre interior. Toartele sunt ovale în secţiune, cu nervuri la partea exterioară. Corpul este globular şi terminat, în majoritatea cazurilor cu o bază concavă (Pl. 38.4, 6). Este întâlnit la Murighiol (Opaiţ 1991b, 154, tip VIII-B, Fig. 28), Capidava (informaţie Z. Covacef), Beroe (Vâlceanu & Barnea, 1975, 210, Fig. 2.1), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 168.5.3; 5.9; 169.5.10; 172.5.4), Histria (Condurachi 1954, 463, Fig. 395), Axiopolis (Barnea, 1960,73-76, Fig. 2.2). În sud este întâlnit la Sadovec (Kuzmanov 1992, 215, tip 5, Pl. 98.1,2).

Tip VIII-3

Pasta este în general de culoare brun-cărămizie, cuarţ fin, ocazional şi mică albă. În linii generale caracterele morfologice sunt aceleaşi cu ale subtipului precedent, diferă totuşi forma buzei, uşor evazată spre exterior, iar spre interior pot să apară două nervuri ce încadrează buza, pentru o mai bună fixare a capacului. Gâtul este larg, tronconic, corp globular, baza

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

rotunjită sau concavă (Pl. 38.5,7-10). Şi acest subtip pare a fi destul de răspândit în provincia Scythia, el apărând la Murighiol, Beroe, Argamum, (Opaiţ 1991b, 154, Pl. 29.172-174, 847, 1035), Ibida (Opaiţ 1991d, 35, Fig. 9.67,68), Tomis (inedit, inv. 11380), iar în sud apare la Marcianopolis (muzeu Varna, inv. II-88), Samos (Schneider 1929, Fig. 22.1; U. Jantzen & W.-R. Megaw, *Ath. Mitt. 92*, 1977, 177. Fig. 4)

Tip IX

Pasta este de culoare oranj, cărămizie sau brună, multă mică albă, rare paiete de mică aurie, calcar, puţin cuarţ pisat. Prin dimensiuni se apropie de tipul precedent. Buza este evazată puţin spre exterior, cu partea superioară teşită sau şănţuită iar pe latura internă are o slabă concavitate. Uneori buza este despărţită de corp printr-o nervură. Un exemplar descoperit la Marcianopolis (Muzeu Varna, inv. nr. II-5893) pare să indice o bază plană pentru acest tip (Pl. 39.4-6). La Murighiol are o mare frecvenţă în a doua jumătate a sec. VI, când atinge 21,7%, pentru a scădea în sec. VII la 13% (Opaiţ 1991b, 154-55, Pl. 30-31.175-77). În Dobrogea mai apare la Ibida (Opaiţ 1991d, 23, Fig. 5.14-17) şi Histria (Suceveanu 1982a, 94, Fig. 11.39).

Tip X

Pasta este de culoare oranj-maronie, rareori cenuşie, dură, mult cuarţ, multă mică albă şi particule calcaroase. Caracteristică îi este buza verticală având partea superioară uşor trasă spre exterior, sau cu o slabă şănţuire la partea finală. Toartele sunt masive, aproape dreptunghiulare în secţiune. La exteriorul buzei pot apărea caneluri (Pl. 39.1-3). La Murighiol (Opaiţ 1991b, 155, Pl. 32.184-86) pare a fi tipul de oală specific începutului secolului VII (30,4%). Corpul este globular, iar baza, conform oalei descoperite la Capidava (informaţie Z. Covacef), pare a fi plană (Pl. 40.3). Acest tip pare a fi destul de răspândit, fiind descoperit la Histria (Suceveanu 1982a, Fig. 9.13; 11.31), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 168.5.8), Kaliakra (Kuzmanov 1985, 54, Pl. 32. 61,62), Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1982, 165-66, Fig. 8-9/P2).

Biblioteca Muzeului de Istorie al

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip XI

Pasta este de culoare roz, mai rar cărămizie sau bej, calcar fin, mică albă. Dimensiunile acestui tip sunt mai reduse față de celelalte tipuri. Buza are aceleași caracteristici care devin, se pare, tipice pentru sfârşitul sec. VI şi începutul sec. VII: uşor evazată, cu șănțuire la partea superioară şi lejeră concavitate pe latura internă (Pl. 39.7-9). La Murighiol este frecventă la sfârşitul sec. VI când are un procentaj de 14% (Opaiț 1991b, 156, tip XII, Pl. 32.188). Acest tip de oala mai este întâlnit la Argamum, Histria (Suceveanu 1982a, 94, Fig. 11.36) și Knossos (Frend & Johnston, *BSA* 57, 1962, Fig. 17.67).

Tip XII

Pasta este de culoare bej-oranj, oxid de fier, granule mari de cuarț care dau texturii un aspect grosolan. Buza este verticală, teşită puternic spre interior, latura internă fiind concavă, toartele sunt torsionate (Pl. 40.3,6). Nu este întâlnit în provincia Scythia decât la Murighiol (Opaiț 1991b, 155, tip X, Pl. 30.178-79), astfel că s-ar putea să fie ori un produs local, ori unul importat.

Oale importate

Tip XIII

Pasta este de culoare neagră, rare particule albe, rare paiete de mică albă, cuarț foarte fin; urme de funingine pe gât. Gura este larg evazată, buza subțire, cu o concavitate largă la interior, gât relativ înalt de care se atașează două toarte, corp globular (Pl. 40.14). A fost descoperit la Tomis, în parcul catedralei, pe un nivel din secolul IV (MINAC, inv. nr. 31.522). Fiind un exemplar singular în cadrul descoperirilor din Dobrogea şi având în vedere şi descoperirea lui la Tomis, oraşul cu cel mai mare mare şi diversificat număr de importuri, am considerat această oală ca fiind tot un produs de import.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip XIV

Pasta acestui tip pare a indica existenţa a două centre exportatoare, fiind alburie-rozie, cu particule negre şi cuarţ fin, dură şi relativ fină la Murighiol, în timp ce la Histria şi Tomis este de culoare cenuşiu închis, cu angobă negricioasă. Gura are o deschidere medie de cca. 15 cm, buza este mai mult sau mai puţin evazată spre exterior, are pe latura internă o şănţuire ce crează un prim prag, urmată de o concavitate ce creează un al doilea prag. Această buză pare a fi tipică mijlocului şi celui de-al doilea sfert al sec. VI. La începutul sec. VII prima şanţuire se măreşte astfel încât primul prag coboară aproape de mijlocul buzei. Toartele sunt rotunde în secţiune şi sunt adesea torsionate; corpul este globular, baza convexă (Pl. 40.8-9, 12, 13). La Murighiol apare în cantităţi modeste (cca. 4,3%) dar constant (Opaiţ 1991b, 156, tip XIV, Pl. 32.189, 191; 33.190, 192). Este importat probabil din Asia Mică, fiind deosebit de abundent la Constantinopol (Hayes 1992, 54, "Ware 3", Fig. 33.27-32; 37.13; 45.130-31). Este întâlnit la Kaliakra (Kuzmanov 1985, 53, tip VII, Pl. 32.63-64), Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1982, 175, Fig. 8-15/P43), Cipru (Hayes 1980a, 378) ajungând până departe, la Cartagina, unde este atât importat cât şi imitat (Hayes 1978, 43, 50, Fig. 8.11; 11.4; Hayes 1980, Fig. 8.2), Roma (Vermaseren & Van Essen, *Santa Prisca. The excavations in the Mithreum of the church of Santa Prisca in Rome*, Leiden 1965, Pl. 125.6) şi Neapole (Arthur 1985, Fig. 16.2/3). De menţionat lipsa acestui tip în zona centrală a Dobrogei, la Ibida şi Tropaeum Traiani şi apariţia lui numai în zona litorală, la Tomis (MINAC, inv.nr.25876) şi Histria (Condurachi 1954, fig.393; Suceveanu 1982a, fig.12.48,49; 15.39; 17.12,13) precum şi pe linia Dunării, deocamdată numai la Murighiol.

Tip XV

Pasta este de culoare cenuşie-bej, cuarţ grosier, particule mari de calcar. Buza este puternic evazată, şănţuită sau rotunjită la partea superioară, cu o slabă concavitate pe latura internă; toartele sunt torsionate, iar corpul este în formă de sac (Pl. 40.4-5). La Murighiol apare în cantitate mică în a

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

doua jumătate a secolului VI (Opaiţ 1991b, 156, tip XV, Pl. 33.193-94). Acest tip mai apare la Histria (Suceveanu 1982b, Pl. 12.52, 17.27) şi Kaliakra (Kuzmanov 1985, 53, tip VI, Pl. 31.58, 59).

Tip XVI

Pasta este de culoare bej-cărămizie, oxid de fier, cuarţ fin pisat, uneori paiete de mică aurie. Buza este evazată, concavă pe latura internă şi externă la mijlocul secolului VI, pentru a păstra concavitatea numai pe latura internă către sfârşitul secolului VI; toartele torsionate, corp globular, baza plană la mijlocul secolului VI, devine concavă către sfârşitul secolului (Pl. 40.1-2,7). Apare deocamdată numai la Murighiol (Opaiţ 1991b, 155, tip XI, Pl. 31.180-83), unde atinge o frecvenţă destul de ridicată în al treilea sfert al secolului VI (14,5%). Nu cunoaştem analogii în alte părţi ale Dobrogei, astfel că acest tip de oală ar putea fi ori produs local, ori importat dintr-un centru exterior provinciei. Oale asemănătoare apar la Constantinopol, datate în prima jumătate a secolului VI, dar pasta lor este de culoare cenuşie (Hayes 1992, 95, depozit 14, Fig. 33.27-32). Acest tip apare şi la Olbia unde este greşit datat în secolele II-III (Krapivina 1993, 102, tip 1, Fig. 33.15, 16).

Tip XVII

Pasta este de culoare cărămizie-rozie, fină, oxid de fier, angobă brun-roşcată la exterior. Buza este verticală cu două şănţuiri pe latura internă care amintesc de buza oalelor de tip XI, doar că acestor şănţuiri le corespund la exterior două curburi succesive (Pl. 40.10). A fost descoperit doar un singur exemplar la Murighiol, datat la începutul secolului VII (Opaiţ 1991b, 156-57, Pl. 33.196). L-am inclus în tipologia noastră deoarece reprezintă varianta timpurie a unei oale descoperite la Constantinopol, fiind datată în a doua jumatate a sec. VII, moment în care aceasta era deja glazurată. (Hayes 1992, Fig. 38.1-3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip XVIII

Paste este de culoare cenuşie, mică albă, rare particule calcaroase, compactă. Buza este puternic evazată, având o uşoară concavitate pe latura internă (Pl. 40.11). A fost descoperit doar un singur exemplar la Murighiol (Opaiţ 1991b, 157, tip XVIII, Pl. 33.197). Are bune analogii în epava de la Yasi Ada (Bass & Doorninck 1982, 177, Fig. 8-15/P46). Deşi morfologic are unele asemănări cu tipul XI, am preferat să-l tratăm separat deoarece textura pastei este diferită.

Oale aparţinând populaţiilor migratoare

Am inclus în această categorie o serie de oale care, prin textură şi morfologie, sugerează o origine etnică diferită de cea existentă în provincia Scythia. Această ceramică îşi găseşte cele mai bune analogii la nord de Dunăre, fiind adusă de populaţiile din această arie în exodul lor spre sud. Dacă această ceramică va dispărea rapid în secolele IV-V, cea care este adusă la sfârşitul secolului VI va continua să existe mai multă vreme, până ce va suferi unele modificări, în textura pastei şi în morfologie, ca urmare a influenţelor primite din partea populaţiei locale. O prezentare în detaliu a tipologiei acestei ceramici ar depăşi cadrul acestei lucrări deoarece această categorie ceramică a avut o neînsemnată importanţă economică în secolele IV-V, iar cea datată la sfârşitul secolului VI va evolua îndeosebi după abandonarea provinciei Scythia de către Bizanţ. O prezentare sumară a lor o considerăm însă necesară pentru a avea o imagine generală asupra ceramicii existente în provincia Scythia în această epocă.

Oalele acestei categorii apar la Topraichioi în special în prima jumătate a secolului V şi sunt lucrate cu mâna, dintr-o pastă grosieră, de culoare bej sau brună; degresantul este grosier - pietricele, cioburi pisate - bobiţe violet (oxid de fier ?)(Pl. 41.1-4). Oalele au dimensiuni mici şi sunt rudimentar decorate cu crestături sau alveole (Opaiţ 1991c, 232-34, Pl. 48.3, 5; 49.1). Ocazional apar şi vase lucrate la roata înceată (Opaiţ 1991c, Pl. 50.30177). Analogii pentru aceste vase găsim în Muntenia la Spanţov

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

(Mitrea & Preda 1966, Fig. 5.2; 33.4; 70.3; 79.13) şi Târgşor (Diaconu 1965, Pl. 142.2; 143.3) şi în Moldova la Leţcani (Blosiu 1975, 225, Fig. 15.7; 42.1).

O altă categorie de vase este lucrată fie la roata rapidă fie la cea înceată, culoarea predominantă fiind cea cenuşie, iar textura fină, nisipoasă şi relativ dură. Aceste oale, chiar dacă prin textura argilei şi prin lipsa urmelor de funingine şi ardere secundară pe pereţii exteriori nu indică o întrebuinţare deasupra focului, prin morfologia lor indică o utilizare a lor tot în cadrul bucătăriei. Gura are o deschidere medie de cca. 10-12 cm, buza este fie uşor evazată, fie teşită la partea superioară, corpul globular, baza este inelară sau plană. Frecvent apare la partea superioară a corpului un decor în formă de linii oblice sau în zig zag realizate prin lustruire (Pl. 39.5-6). Aceste tipuri de oală apar frecvent la Beroe (Piatra Frecăţei) (P. Aurelian, *Materiale VIII*, 1962, 575; Opaiţ 1991a, 129, Pl. III.1-4). Ele au frecvente analogii la nord de Dunăre, la Târgşor (Diaconu 1965, Pl. 20.1; 30.2; 43.1; 60.5; 129.1), Independenţa şi Spanţov (Mitrea & Preda 1966, Fig. 68.5; 146.6). Foarte probabil această ceramică aparţine populaţiei gotice.

Vasele care apar la sfârşitul secolului VI aparţin în general culturii Penkovka, deşi izolat apar şi urme ale culturii Praga. Pasta lor este grosieră, de culoare brun-roşcată sau bej, cu miezul negru, având ca degresant cuarţ grosier, pietricele şi ceramică pisată. Gura lor este în general largă, cu buza scundă, evazată spre exterior sau, alteori, lipseşte cu desăvârşire. Corpul este în general bitronconic, iar baza este plană (Pl. 39.7-10). Această ceramică este atribuită anţilor (Sedov 1980, 29; Rusanova 1978, 114-18). În Dobrogea apare în general pe linia Dunării la Murighiol (Opaiţ 1991b, 157, Pl. 34), Aegyssus şi Cerna (inedite), Dinogeţia (Barnea 1966, 253, Fig. 12.6), Beroe (Vâlceanu & Barnea 1975, 211-17, Fig. 4.1), Histria (Condurachi et al., *Materiale VII*, 1961, 232, Fig. 4.1).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Cratițe

În această grupă am inclus acele recipiente a căror înălțime este mai mică decât a oalelor, deşi gura lor poate avea aceeaşi deschidere. Textura pastei, cu mult cuarț şi oxid de fier, duritatea pereților şi urmele de funingine de pe pereții exteriori ai vaselor, indică o folosire a acestui tip de cratiță deasupra focului, pentru prepararea sau încălzirea mîncărurilor.

Cratițe lucrate local

Tip I-A

Este unul din cele mai frecvente tipuri de cratițe întîlnite atât în provincia Scythia cât şi în Moesia Secunda. Ca urmare, pasta acestui tip va diferi de la centru la centru, fiind la Topraichioi brună-vineție, la Aegyssus brun-cărămizie, la Castelu bej-alburie, iar la Marcianopolis bej-maronie. Este dură, cu relativ mult cuarț pisat şi oxid de fier. Gura are un diametru ce oscilează între 20-25 cm, buza este răsfrântă oblic sau orizontal spre exterior, adesea cu una sau mai multe şănțuiri la partea superioară pentru o mai bună fixare a capacului. Toartele aplatizate se prind de buză şi de mijlocul corpului. Partea superioară a acestuia este verticală, iar cea inferioară este conică şi terminată cu o bază plană. Cel mai adesea partea superioară a corpului are caneluri, facilitând o mai bună manipulare a recipientului (Pl. 42.5-7, 12). Este întâlnit la Aegyssus, Slavă Rusă-Kurt Bair, Mihai Bravu (inedite), Telița-Valea Morilor (Baumann 1995, 408, Pl. IV.1,4), Niculițel (Baumann 1991b, Pl. 5.8), Castelu (informație T. Cleante), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 186, Fig.158.2.7). În afara Scythiei apare la Iatrus (Böttger 1982, 65, tip IV, Pl. 42), Sadovec (Kuzmanov 1992, 210, Pl. 61-62) şi la Olbia (Krapivina 1993, 101-102, tip 2, Fig. 32.13-16).

La Topraichioi (Opaiț 1991c, 235, tip III, Pl. 50.2) se datează în ultimul sfert al sec. IV, iar la Aegyssus în al doilea sfert al secolului V.

Acest tip reprezintă o imitație a unui tip de cratiță frecvent în epoca romană timpurie (Opaiț 1980 b, 330, Pl. III.1,2), când era importat probabil

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

din zona egeeană. După cum pare să indice tipul II, prezentat mai jos, acest tip de cratiță va continua a fi importat, dar mult mai sporadic, în provincia Scythia. Producția locală a acestui tip în Scythia și Moesia Secunda indică adoptarea unui regim alimentar specific zonei microasiatice.

Tip I-B

Pasta este similară cu a primului subtip, dar înălțimea lui este redusă la jumatate. Partea superioară este de obicei înclinată spre interior sau cilindrică, iar torțile lipsesc (Pl. 42.1-4). Apare la Castelu (informație T. Cleante), Topraichioi (Opaiț 1991c, 235, tip VI, PI. 49.7), Histria (Suceveanu 1982, 118, Pl. 17.15), Telița-Valea Morilor (Baumann 1995, Pl. IV.2,3) și Slava Rusă-Coșari (MDDT. inv. nr. 41704).

Cratițe de import

Tip II

Pasta este de culoare brun închis sau cenușie, cuarț fin, calcar, mică albă. Gura largă cu diametre variabile 10-18 cm, buza este lată, trasă oblic spre exterior, adesea cu un prag la interior. Corpul era probabil bitronconic, partea inferioară însă nepăstrându-se; două toarte mici se prind de buza și de mijlocul corpului (Pl. 42.8-11, 13). Apare la Topraichioi (Opaiț 1991c, 234, tip I, Pl. 49.3, 4, 6, 8), Murighiol (Opaiț 1991b, 158, Pl. 35.204), Caugagia (MDDT, inv. nr. 41766). Se datează la sfârșitul secolului IV și în prima jumătate a secolului V.

Tip III

Pasta este de culoare bej închis cu miez cenușiu, cuarț relativ grosier, mică albă. Gura este largă, cu buza răsfrântă orizontal spre exterior, corp bitronconic, toarte ovale în secțiune (Pl. 42.14). La Murighiol se datează în secolul VI (Opaiț 1991b, 158, Pl. 35.205). Originile acestui vas trebuiesc

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

căutate în epoca romană timpurie, când a avut o mare vogă în provincia Moesia Inferior (Opaiţ 1980b, 330, Pl. III.1,2), fiind importat probabil din zona egeeană, unde este frecvent întâlnit în secolele II-III la Atena (Robinson 1959, G-194-5, J-57, K-93), Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 38, Fig. 15.CC15, 17, Fig. 16.CC21, 40), Creta (Hayes 1983, 105, Fig. 7) sau Asia Mică (Loeschcke 1912, 394, Fig. 10.2). Aşa cum arătam mai sus, tipul I de cratiţă, care este un produs local, imită tocmai acest tip.

Tip IV-A

Pasta este de culoare bej-brună, uneori cărămizie, patină cenuşie la exterior, mai rar la interior. Gura este largă, cu diametre ce oscilează între 20-22 cm, buza este trasă orizontal, cu o nervură spre interior pentru susţinerea capacului, corpul este emisferic, fără toarte şi se termină cu o baza plană (Pl. 43.7-8). Se întâlneste la Murighiol (Opaiţ 1991b, 158, tip II.1), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 234, tip II.1, Pl. 50.1) şi Histria (Suceveanu 1982a, Fig. 7.5) în ultimul sfert al secolului IV şi prima jumătate a secolului V.

Tip IV-B

Pasta este asemănătoare cu a primului subtip. Corpul este ceva mai rotunjit, posedă două toarte şi caneluri la exteriorul corpului (Pl. 43.9-10). Apare la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 235, Pl. 50.4), Murighiol (Opaiţ 1991b, 158, Pl. 35.206). Se datează cu precădere în secolul V. Probabil că aceste cratiţe au fost importate. O formă asemănătoare apare la Knossos în secolul VI (Frend & Johnston, *BSA* 57,1962, Fig. 18.75,77). La Murighiol apare şi o imitaţie locală a acestui tip, realizată într-o pastă de culoare bej cu miez cenuşiu, cuarţ fin şi foarte mult oxid de fier (Opaiţ 1991b, 158, tip III, Pl. 35.207). Aceste vase reprezintă de asemenea o ultimă variantă din evoluţia unui tip de cratiţă frecvent importat în secolele II-III (Suceveanu 1982b, Pl. 11.224,26).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tigăi

În această categorie am inclus acele recipiente care sunt mai scunde decât cratiţele, au pereţii tronconici, iar baza este plană. Uneori pot avea şi toarte. Toate prezintă urme de utilizare deasupra focului, fiind folosite probabil pentru prăjit alimentele.

Tip I

Pasta este de culoare brun-negricioasă, sau cărămizie, cuarţ pisat, particule de calcar, foarte dură. Gura este foarte largă, cu diametre ce oscilează între 24-31 cm; buza este lată, răsfrântă oblic spre exterior, cu o uşoară şănţuire pentru fixarea capacului; toarta se prinde sub buză şi de corpul conic (Pl. 43.1-4). Apare la Cogealac la mijlocul secolului IV (V .Lungu, O. Bounegru & Al. Avram, *Pontica 23*, 1990, 172, Fig. 8.7) şi la Topraichioi în al doilea sfert al secolului V (Opaiţ 1991c, 235, tip V, Pl. 50.5, 6). Se imită tot un tip est mediteranean, acest tip de vas fiind întâlnit la Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 40, Fig. 16. CC34, 36).

Tip II

La Topraichioi apar vase făcute fie dintr-o pastă gălbui-alburie, cuarţ, foarte dură, (Opaiţ 1991c, 235-36, Pl. 49.5). Gura este relativ largă, cu diametre între 16-18 cm, buza este răsfrântă spre exterior, cu sau fără şănţuire largă la partea superioară, corpul este tronconic, baza plană (Pl. 43.5). Se datează la Topraichioi în al doilea sfert al sec. V. Olarii locali au imitat un tip de tigaie folosit în această perioadă în Asia Mică, aşa cum indică analogiile din Sardis (Crawford 1990, 27-28, Fig. 77; 94-95; 535).

Tip III

Pasta este cenuşie cu miezul cafeniu, oxid de fier, cuarţ fin, foarte dură. Gura este largă, buza este trasă orizontal spre exterior şi profilată la partea superioară; un rudiment de apucătoare orizontală se află sub buză. Corpul

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

este tronconic, baza plană (Pl. 43.6). Apare la Topraichioi în al doilea sfert al secolului V (Opaiț 1991c, 236, tip I, Pl. 50.3) și Iatrus (Böttger 1982, 64, tip I, Pl. 41.69), unde este datat în secolul IV. Este foarte posibil ca acest vas să fie importat, el reprezentând varianta târzie a unei tigăi deosebit de frecvente în epoca romană timpurie și care are o origine microasiatică (Jones 1950, 269, nr. 723, Fig. 201; Opaiț 1980b, 330, Fig. IV.3).

Capace

Pasta din care sunt realizate capacele veselei de bucătarie este foarte asemănătoare cu cea a veselei însăși, trebuind să fie și ele rezistente la temperaturi înalte. Culoarea acestora este în general brun-cărămizie, dar apar și capace de culoare cenușie sau alburie-rozie, în funcție de atelierul producător. Textura lor este în general ceva mai fină decât a vaselor, ele nefiind expuse direct la flacăra focului. Spre deosebire de capacele veselei de masă, care sunt în general mai aplatizate, capacele veselei de bucătărie par a avea o calotă mult mai boltită, terminată cu un mâner aplatizat sub formă de buton, sau înalt, fin modelat (Pl. 43.11-12). Apar în aproape toate siturile romano-bizantine, la Topraichioi (Opaiț 1991c, 236, Pl. 49.11,13), Ibida (Opaiț 1991d, 28, Fig. 5.20, 21), Telița-Valea Morilor (Baumann 1995, 410, Pl. III.2,3), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 169.7.2), Histria (Suceveanu 1982b, 117, Pl. 16.1), Iatrus (Böttger 1982, Pl. 49), Atena (Robinson 1959, Pl. 14, K86, K107), Sardis (Crawford, 1990, Fig. 293-94), Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 52-53, Fig. 22. CC192, 193, 196, 199).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Mortaria

Tipurile clasice de *mortaria*, deosebit de frecvente în secolele II-III în Dobrogea romană (Opaiţ 1980b, 330, Pl. III.4; V.1), par să dispară din uz în secolele IV-VI. Unele fragmente de *mortaria* întâlnite în săpăturile noastre de la Slava Rusă, poate şi cel descoperit la Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 172. 8.1), reprezintă supravieţuiri din epoca romană timpurie. La Slava Rusă fragmentele de *mortaria* erau incluse în zidul unei locuinţe romane târzii.

În schimb, relativ frecvente par să fie *mortaria* de marmură (Pl. 41.14), aşa cum indică descoperirile de la Aegyssus, Argamum (inedite), Slava Rusă-Coşari, Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 189, Fig. 166.10.40), Tomis (Popescu 1976, nr. 60). Acest gen de *mortaria*, realizat din marmură sau piatră, găsit adeseori împreună cu pisătoarele lor, pare a fi foarte răspândit, în această epocă, în zona Asiei Mici, după cum indică descoperirile făcute în magazinele de la Sardis (Crawford 1990, Fig. 59, 66, 180, 266, 276, 280, 298-99, 308-10, 316, 333, 458), sau la Atena (Robinson 1959, Pl. 52, M 287, identic cu un fragment găsit la Aegyssus).

În secolul VI se revine, dupa cât se pare, la utilizarea de *mortaria* ceramice, dar acestea nu au decît o răspândire restrânsă şi sunt în mod categoric produse importate. Un astfel de fragment a fost descoperit la Murighiol (Opaiţ 1991b, 159, Pl. 36. 212). Pasta este de culoare gălbuie-bej, cu miez roziu şi mult oxid de fier grosier, foarte dură; la exterior are o vopsea brună, iar la interior vopsea brună şi glazura maronie (Pl. 43.13). Excelente analogii găsim la Constantinopol (Hayes 1992, 96 - depozit 15, nr. 3, Fig. 34; 97 - depozit 21, nr. 10, Fig. 35; 99 - depozit 24, nr. 5; 101, depozit 30, nr. 23-24, Fig. 39). Este o nouă dovadă a strânselor legături dintre provincie şi capitala Imperiului.

Un alt vas interesant, descoperit la Murighiol (Opaiţ 1991b, 167, Pl. 46.325), deşi iniţial am crezut că este o afumătoare, prin lipsa urmelor de ardere secundară şi prin duritatea pereţilor, ne face să credem că ar putea fi un fel de mojar (Pl. 43.15).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

D. Vesela de băut *(Vasa po(ta)toria)*

În această categorie am inclus vasele pentru servit lichide (carafe, căni, ulcioare), precum şi cele pentru băut (ceşti, cupe, pahare).

Pasta din care sunt executate aceste produse ceramice este foarte fină, de cele mai multe ori arsă oxidant, roşie sau bej - gălbuie în funcţie de specificul atelierului producător, care putea folosi mai mult calcar sau oxid de fier. Vasele de culoare cenuşie se întâlnesc mult mai rar. Interiorul şi exteriorul acestor vase este acoperit cu un înveliş de protecţie, de aceeaşi culoare sau de o nuanţă asemănătoare cu a pastei. Această protecţie era necesară pentru impermeabilizarea vaselor.

Căni

Sunt recipiente de dimensiuni medii, înalte de cca. 16-20 cm, cu o singură toartă, corpul globular sau ovoidal, adeseori, în special în secolele V-VI, diametrul maxim al corpului fiind plasat spre partea inferioară, ceea ce conferă corpului o mai mare stabilitate. În acelaşi scop, baza vasului este de cele mai multe ori aplatizată.

Tip I

Am inclus în acest tip o serie de căni care au gura trilobată. Apar atât în variante mari (Pl. 44.1-2), cât şi mici (Pl. 44.3). Gura este largă, trilobată, gâtul de asemenea larg, o toartă în bandă uneşte buza de diametrul maxim al corpului. La Topraichioi se datează la sfârşitul secolului IV şi începutul secolului V (Opaiţ 1991c, 225, Pl. 37.2,4,6). Ele par a deveni mai frecvente în secolele V-VI la Murighiol (Opaiţ 1991c, 160, Pl. 37. 221), Ibida (Opaiţ 1991d, 35, Fig. 8.65), Iatrus (Böttger 1982, 56, Pl. 14b, c; 31.186, 389, 390), Sadovec (Kuzmanov 1992, 213, tip 8, Pl. 72.8-10), Odarci, Voivoda, Pernik, Akra (Kuzmanov 1985, 35, tip VII, Pl. 21.63-69), Yassi Ada (Bass & Doorninck 1982, 169, P-23).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip II

Ceea ce caracterizează aceste căni este gura largă, evazată spre exterior şi corpul ovoidal, cu diametrul maxim plasat spre partea inferioară; o toartă ovală, adesea şănţuită median, se prinde sub buza şi pe diametrul maxim al corpului (Pl. 45.1-2).

Apare în partea de sud a provinciei, la Callatis în secolul IV (Preda 1980, 27, Pl. XI.M87,228; LVII,9; LXVI,M142) şi Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 169.6.2). Şi mai la sud este frecvent întâlnit în zona Rhodope, sau Tolbuhin (Kuzmanov 1985, 36-37, tip VIII, Pl. 21, K70-75), precum şi la Atena (Robinson 1959, M 358-62). Putem astfel presupune că prezenţa acestei căni în Scythia se datorează unei influenţe sudice.

Căni unicate

Aşa după cum sugerează şi titlul, aceste căni nu sunt frecvent întâlnite în provincia Scythia, ele fiind probabil fie aduse, fie lucrate local, de populaţiile migratoare (germanice ?).

Prima cană este lucrată dintr-o pastă fină, cenuşie închis, lustruită la exterior. Gura este pâlniformă, cu un mic cioc în partea anterioară, corpul tronconic, toarta masivă, dreptunghiulară în secţiune, prinsă sub buză şi de treimea inferioara a corpului; partea inferioară lipseşte. Decorul vasului constă din trei nervuri plasate sub buză, pe mijlocul corpului şi la partea lui inferioară, ultimele două nervuri fiind crestate. Sub aceste ultime două nervuri apare câte un lanţ de faţete ovoidale. În spaţiul dintre nervuri apar şi linii oblice realizate prin lustruire (Pl. 44.4). Vasul a fost descoperit în termele cetăţii Dinogeţia şi este datat la sfârşitul secolului IV (I. Barnea, *Dacia*, N.S., XI, *1967*, 251, Fig. 16.7; Opaiţ 1991a, 130, Pl. IV). Acest vas reprezinta o clară imitare în ceramică a unei căni de argint, olarul antic straduindu-se să imite cât mai fidel decorul faţetat atât de specific veselei romane târzii (Lang J. & Hugues M. J. "Soldering on Late Roman Silver" în *Baratte 1988*, 27-35, Pl. II.1).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

A doua cană, a fost descoperită întâmplător la Tomis, într-un context necunoscut (informaţie C. Chera). Pasta este fină, de culoare gălbuie, slip propriu. Gura este largă, buza verticală are un mic cioc şi o nervură ce o separă de gât; o altă nervură pare a demarca gâtul de corpul bitronconic, partea superioară fiind foarte înaltă, terminat fiind cu o bază plană; o toartă, ovală în secţiune, se prinde de gât şi de mijlocul corpului. Decorul realizat din impresiuni mari, ovale, plasate la partea superioară a corpului sub nervura, precum şi modul de realizare a toartei, cu un inel la partea superioară, par să indice tot o încercare de imitare a unui produs de metal aparţinând epocii romane târzii. Pentru această observaţie se pare că poate pleda şi forma neobişnuită a corpului (Pl. 44.5).

Carafe

Pasta este asemănătoare cu a cănilor, de care diferă doar prin forma corpului care este mult mai globulară, gura este largă de 10-12 cm, au două toarte, iar baza este fie plană, fie are un mic "umbo". Acest tip de vas pare a fi specific numai secolului VI.

Tip I

Buza este verticală, corpul globular, baza are "umbo"; pe gât apar câteva caneluri (Pl. 45.6). Apare la Murighiol la sfârşitul secolului VI (Opaiţ 1991c, 159, Pl. 36.213) şi la Axiopolis (Barnea 1960, 72-74, Fig. 2.4).

Tip II

Este asemănător cu primul tip, dar buza este teşită oblic sau aplatizată. gâtul prezintă o uşoară umflare la mijloc, corpul este mai strâns spre bază, care este fie plană, fie concavă. Pe gât şi umăr pot apărea caneluri (Pl. 45.4-5). Faptul că acest tip apare, deocamdată doar la Murighiol (Opaiţ 1991b, 159, Pl. 36.214-15), pare să indice faptul că avem de-a face cu un produs de import sau cu o creaţie locală.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

În Bulgaria par să apară ambele tipuri dar, în general, au numai o singură toartă (Kuzmanov 1992, 37, tip IX şi X, Pl. 22.76-78), cu excepţia unei carafe găsită la Odarci (Tolbuhin), deci apropiată de zona dobrogeană, care are două toarte (Kuzmanov 1985, Pl. 22.K79).

Tip III

Pasta este roz-cărămizie, fină. Gura este largă, cu buza evazată spre exterior, gâtul înalt, toarte ovale, cu nervuri la partea superioară, corp ovoidal, cu caneluri la partea superioară, baza concavă. Pe corp şi gât are două serii de *dipinti:* una executată cu vopsea roşie pare a reprezenta literele alfa şi omega; cealalaltă, realizată cu o vopsea neagră, reprezintă o cruce cu capetele lăţite, sub care pare a se găsi de asemenea literele *alfa* şi *omega*, iar dedesubt numele unei persoane sau a unei invocaţii religioase (Pl. 45.3). Vasul pare a fi tot un import, deoarece a fost descoperit numai la Tomis (informaţie C. Chera), fără a se cunoaşte contextul, probabil tot dintr-un mormânt roman târziu.

Ulcioare

Tip I

Am inclus în acest tip ulcioarele care au gura trilobată, cunoscute fiind sub denumirea de *oinochoe*. O toartă ovală în secţiune, sau în bandă, uneşte gura de corpul globular sau ovoidal. Pe gât şi umeri pot apărea câteva caneluri. În secolul IV baza pare a fi plană, în timp ce în secolul VI aceasta devine uşor concavă (Pl. 46.2-4). Deşi nu par a fi tot atât de frecvente ca în epoca romană timpurie (Rădulescu 1975, 341-43, Pl. VIII-IX), ele apar relativ constant în Dobrogea, în secolele IV-V, la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 226, tip I. Pl. 37.1), Castelu (informaţie T. Cleante), Beroe (Petre 1987, 17, A97, Pl. 27.37b), Callatis (Preda 1980, 28, Pl. XI.M 103), iar în afara provinciei la Iatrus (Böttger 1982, 56, tip III, Pl. 31.36,391), Constantinopol (Hayes 1992, 91, depozit 1, Fig. 30. I.1), Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971, 35, Pl. 2. Fig. 21).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Spre sfârşitul secolului V şi începutul secolului VI, impresia generală pe care o lasă aceste ulcioare, este de mărire a dimensiunilor (Pl. 46.5-7). În secolul VI apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 160, Pl. 36. 222-24), Axiopolis (Barnea 1960, 72, Pl. I.1; II.1), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 168.4.1), Histria (Suceveanu 1982b, 117, Pl. 17.2), iar în sud la Atena (Robinson 1959, 114, Pl. 31.M321-22), Constantinopol (Hayes 1992, 105-6, nr. 9, Fig. 50.9; nr. 28, Fig. 51.28), Corint (Adamsheck 1979, Pl. 35.RC-73), Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 45, CC105, Fig. 18).

O atenţie specială merită o *oinochoe* descoperită la Murighiol (Opaiţ 1991b, 160, Pl. 36.225) care, prin caracterele sale morfologice, pare să indice o copiere în ceramică a unui vas de metal, frecvent întâlnit în Asia Mică în perioada romano-bizantină (Crawford 1990, 52, M67.15, M67.29, Fig. 211-14; 62, M67.16, Fig. 285) (Pl. 46.1). Vasul este probabil sosit la Murighiol pe calea importurilor.

Semnificativă este lipsa acestui tip în secolul VI în Bulgaria. Continuarea producţiei lor în Dobrogea se datoreşte fie unei influenţe est mediteraneene sau ele sunt vase de import, ceea ce pare mult mai probabil. Tipul de ulcior specific primului sfert al secolului VII (Robinson 1959, Pl. 35.N7; Bass & Doorninck 1982, Fig. 8-10.P14-20) nu a fost descoperit până în prezent în provincia Scythia.

Tip II-A

Pasta acestui tip de ulcior este cel mai adesea de culoare bej-cărămizie. Gura este pâlniformă, buza evazată spre exterior, profilată cu una sau două caneluri, toarta este în bandă, gâtul este îngust şi prezintă o umflătură, marcată la exterior de o nervură, umerii abrupţi, corpul ovoidal terminat cu o bază inelară. Pe corp pot apărea câte una sau două benzi de caneluri (Pl. 47; 48.11). Este un ulcior foarte popular în Imperiul roman, fiind întâlnit, în secolul IV, din Gallia (Cl.Raynaud "Ceramiques Languedociennes de l'antiquité tardive (IIIe-VIe s.)", în *Actes du Congrès de Reims* (16-19 Mai 1985, Marseilles 1985, 39, tableau synoptique, A3), până în Grecia (Robinson 1959, 98, Pl. 24.M157). Este frecvent întâlnit în

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

provincia Scythia, atât în situri urbane, rurale, precum şi în necropole, la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 226, Pl. 38.10), Murighiol (Opaiţ 1991b, 160), Troesmis-necropolă (MDDT, Inv. nr. 812), Beroe-necropolă (Petre 1987, 18, A134, Pl. 28.38b ; 20, C95, Pl. 34.45e), Dinogeţia (Barnea 1966, 244, 254, Fig. 5.6; 15.2), Callatis-necropolă (Preda 1980, 92, Pl. XI.M84), Histria-necropolă (Scorpan 1977, 287, Fig. 30.7), Slava Rusă-Coşari (inedit, MDDT, Inv. nr. 41683), Slava Rusă-Kurt Bair (inedit, MDDT, Inv. nr. 41820), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 411, tip I, Pl. VI.1,2). În Bulgaria apare la Novae (Gacuta & Sarnowski 1981, Fig. 57.3), Iatrus (Böttger 1982, 54, Pl. 13.c;29.364), Odarci (Donceva-Petkova 1989, Pl. II.13) şi Odessos (Muzeu Varna, Inv. nr. III-520, II-497, II-3360).

Aşa cum sugerează şi H. Robinson (1959, 98), acest tip de vas imită un ulcior de argint întâlnit încă din secolul III în Britannia (K. S. Painter, *The Water Newton Early Christian Silver*, London 1977, Cat.nr. 5), până în regatul sasanid (P. O. Harper, "Sasanian Silver: Internal Developments and Foreign Influences", în *Baratte 1988*, 154, Fig. 1, Faza IIA). În Dobrogea acest tip de ulcior de argint apare în tezaurul descoperit la Sucidava-Izvoarele, fiind folosit după cât se pare în cadrul serviciului religios creştin (A. Rădulescu & T. Cleante "Le trésor de Sucidava en Mésie Seconde" în *Revue Archéologique 1988*, fasc. 2, 368, Fig. 10; 11/1). Popularitatea de care se bucură această formă de ulcior în epoca romană târzie a făcut să fie realizat şi din sticlă (*Antichnye Gosudarstva Severno Prichernomorya*, Moskva 1984, Pl. LXX.141, 148).

Tip II-B

Probabil că acest ulcior reprezintă o fază târzie în evoluţia acestui tip, partea superioară a buzei fiind verticală, în timp ce partea inferioară continuă a fi reliefată printr-o nervură; umflătura de la mijllocul gâtului se pare că dispare (Pl. 48.5, 7). Apare la Slava Rusă-Coşari (MDDT, nr. inv. 41682) şi la Murighiol (Opaiţ 1991b, 160, Pl. 39.226), Histria (Suceveanu 1982a, 94, Fig. 12.56), în prima jumătate a secolului V.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip III

Gura este pâlniformă, dar partea superioară este trasă uşor spre interior iar partea inferioară este delimitată de gât printr-o nervură; la Beroe nervura lipseşte fie total (Petre 1987, 18, C 130, Pl. 29.39d), fie este suplinită de câteva striuri (Petre 1987, 18, C28, Pl. 30.40b). Toarta fină, cu şănţuiri la partea superioară, corpul globular prezinta caneluri la partea superioară, baza plană (Pl. 48.1, 2, 4, 10). Apare în a doua jumătate a secolului IV în necropola de la Tomis (Bucovală & Paşca 1988-89, 139, Pl. 4.a, b), în cea de la Callatis (Preda 1980, 84, M 1, Pl. XI, XLIX,8), de la Aegyssus (inedit) şi de la Beroe (Petre 1987, 61, C121, Pl. 108bis, Fig. 163g). În prima jumătate a secolului V apare la Topraichioi, uşor modificat, având la exteriorul gurii câteva caneluri (Opaiţ 1991c, 226-27, tip V, Pl. 38.8; tip VI, Pl. 38.5) (Pl. 48.8,9), caneluri care se menţin probabil până târziu în secolul V, aşa cum pare să dovedească ulciorul descoperit la Murighiol (Pl. 48.3). Aceste ulcioare târzii par să aibe bune analogii la Sadovec (Kuzmanov 1992, Pl. 68.3-7); se pare că apare şi în secolul VI la Iatrus (Böttger 1982, 55, Pl. 30.380, 573) şi Sardis (Crawford 1990, 59, P68.176, Fig. 260).

Tip IV-A

Este caracterizat prin gura în formă de pâlnie, buza este cel mai adesea încadrată de câte o nervură la partea superioară şi inferioară, sau având toată suprafaţa acoperită de caneluri; corpul ovoidal, toarta în bandă, baza inelară, plană (Pl. 48.8, 9, 12-13). La Topraichioi apar mai multe variante, care se datează la sfârşitul secolului IV şi prima jumătate a secolului V (Opaiţ 1991c, 226, Pl. 37.5; 38.1-2). Acest tip de ulcior este întâlnit şi în necropola de la Beroe (Petre 1987, 18, C130, Pl. 29. Fig. 39d; A409, Pl. 30. Fig. 41b). În Moesia Secunda apare la Odarci (Donceva-Petkova 1989, Pl. II.10). Acest subtip se pare că imită vestitele ulcioare *terra sigillata* de la El-Aouja din nordul Africii (J. Garbsch, *Terra sigillata Ein Weltreich im Spiegel seines Luksusgeschirrs*, München 1982, 97, nr. 16). Acest ulcior apare şi la Sadovec (Kuzmanov 1992, Pl. 68.1-2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip IV-B

Acest subtip apare deocamdată doar în atelierul ceramic de la Castelu (informaţie T. Cleante). Este destul de asemănător cu IV-A, doar că buza este uşor umflată (Pl. 49.3,6). Vasul imită probabil un ulcior de import, realizat dintr-o pastă bej, foarte fină, exteriorul fiind acoperit cu un slip strălucitor, datorat concentraţiei masive de mică albă pe care o are.

Acest tip de ulcior apare în săpăturile noastre de la Aegyssus, precum şi în necropola oraşului Odessos (Muzeu Varna, Inv.nr. II-6619).

Tip IV-C

Către a doua jumătate a secolului V şi în secolul VI, gura este tot mai scundă şi pierde din evazare devenind, de cele mai multe ori, verticală; în plus, vasul capătă acum două toarte; câteva caneluri pot apărea ocazional la partea superioară a corpului (Pl. 49.1-2, 4-5, 7-11). Este un vas des întâlnit în mai multe situri din Dobrogea: Murighiol (Opaiţ 1991b, 161, Pl. 39. 228-30), Argamum (MDDT, inv. nr. 846), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 187, Fig. 162.4.1-4.3), Tomis (MIAC, nr. inv. 1558, 25845; Rădulescu 1975, 349, nr. 16b), Dinogeţia (Barnea 1966, 245, Fig. 8.4), Ibida (Opaiţ 1991d, 33, Fig. 7.47), Histria (Suceveanu 1982a, 94, Fig. 12.55), Beroe (Vâlceanu & Barnea 1975, Fig. 1.2), Beroe-necropolă (Petre 1987, 19-20, E24, E25, Pl. 33. Fig. 44b; deşi mormântul este datat, conform monedei, în secolul IV, lampa şi ulciorul indică o datare în secolul V). În afara provinciei apare la Iatrus (Böttger 1982, 56, Pl. 31.388) şi Sadovec (Kuzmanov 1992, 212, Pl. 69.1-4).

Tip IV-D

Este caracterizat de o gură pâlniformă, partea superioară fiind orizontală, cu o concavitate pe latura internă, fiind canelat la exterior (Pl. 50.1-3). Apare în secolul IV la Teliţa-la Pod (Baumann 1984, 54, Pl. XII.1), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 412, Pl. VI.7) şi Beroe (Petre 1987, 18, C28, Pl. 30-31. Fig. 41b).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip V

Acest tip este caracterizat mai ales de gura în formă de disc, gâtul foarte îngust şi canelat, adesea cu o umflătură puternică la mijloc, punct unde se ataşează şi cele două toarte, de asemenea caracteristice pentru acest tip; corpul este asemănător cu al celorlalte tipuri (Pl. 50.7-9). În provincia Scythia apare, deocamdată la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 227, tip VII, Pl. 38.6, 7) şi Dinogeţia (Barnea 1966, 245, Fig. 8.5). La Iatrus acest tip apare, dar gura nu este în formă de disc, ci de nervură (Böttger 1982, 56, Pl. 30.382-385). Morfologia acestui ulcior pare a fi, de asemenea, influenţată de vesela de metal aflată în voga acestei epoci. Un ulcior cu gura în formă de disc, gât înalt, subţire şi cu umflătură la mijloc a fost descoperit la Constantinopol (Maria Mundell Mango, *Silver from early Byzantium. The Kaper Karaon and related Treasures,* Baltimore 1986, nr. 86, Fig. 86.1).

Tip VI

Gura este pâlniformă la începutul secolului IV, pentru a se mai restrânge puţin către sfârşitul aceluiaşi secol. Buza este rotunjită la partea superioară, aşa cum apare la Mihai Bravu, sau teşită puţin spre interior şi cu caneluri la exterior, aşa cum apare la Sadovec (Kuzmanov 1992, Pl. 68.1,2). Toarta este ovală în secţiune, corpul globular, baza inelară (Pl. 50.4-5). Este posibil ca acest ulcior să se fi produs şi în secolul VI, după cum par a indica descoperirile Iatrus (Böttger 1982, 54, Pl. 29.570) şi Pernik (Kuzmanov 1985, 32, nr. 39, Pl. 18.39). O posibilă variantă locală pare să fie sesizată la Beroe (Petre 1987, 18-19, A 436, Pl. 30-31, Fig. 42b) (Pl. 50.6).

Tip VII

Gura pâlniformă, buza reliefată printr-o bandă subţire, iar o şanţuire o detaşează de corpul vasului, de formă bitronconică, cu diametrul maxim aflat către partea inferioară, terminat fiind cu un piciorus inelar; corpul este decorat cu striuri (Pl. 50.10-12). Apare frecvent în necropola de la Callatis, cercetată şi publicată de C.Preda, care pledează convingător pentru carac-

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

terul funerar al acestui ulcior şi pentru originea lui în zona microasiatică, de tradiţie culturală greacă (Preda 1980, 25-27, Pl. IX-X). Frecvent apar incizate în pasta crudă o serie de inscripţii în limba greacă: (Τύχη) "Noroc", (Χαρά) "Fericire", (Ζωή) "Viaţă" (Popescu 1976 , nr. 56, 96). În provincia Scythia apare mai ales în oraşele greceşti vest-pontice şi pe linia Dunării, în centrele urbane unde aceste elemente greceşti erau stabilite. La bogata listă a descoperirilor, indicată de C.Preda pentru acest tip de ulcior, am mai adăuga necropola de la Aegyssus (inedit), Efes (F.Miltner, *Forschungen în Ephesos IV, 2*, Vienna 1937, Fig. 107) şi Pergamon (Loeschcke 1912, 394, Fig. 10).

Pahare

Tip I

Pasta este roşie-cărămizie, fină. Corpul este uşor bitronconic, buza este dreaptă sau uşor arcuită, baza inelară; pe corp apar linii incizate (Pl. 50.13-15). În necropola de la Callatis au fost descoperite mai multe exemplare, care au fost datate în secolul IV (Preda 1980, 28, 102, M209, M211, M243, Pl. XII).

Tip II

Pasta este de culoare bej deschis, fină, moale; o angobă brună acoperă recipientul la interior şi exterior. Gura este largă, buza este diferenţiată uneori de corp printr-o linie incizată, alteori este nediferenţiată. Corpul este vertical, îngustându-se brusc spre baza mică, inelară (Pl. 50.16). O variantă mai timpurie, datând din secolul III, poate chiar început de IV, a fost descoperită la Capaclia (Baumann 1983, 158, nr. 1, Fig. 56.6). În al doilea sfert al secolului V apare la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 227, Pl. 39.9). Este un produs de import de origine probabil cnidiană. Centrul microasiatic (cnidian ?), din care au fost importate aceste pahare, continuă o mai veche tradiţie microasiatică a secolului I p.Ch. (Hayes 1985, 74, Forma A 11, Pl. XVI.13).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Cupe

Tip I

În a doua jumătate a secolului IV şi prima jumătate a secolului V, pasta este de culoare cafenie deschis, fină, compactă; o vopsea fină, maron deschis sau orange, uneori cu un uşor luciu metalic, acoperă pereţii la interior şi exterior. În secolul VI pasta este de culoare rozie-bej. Gura este largă, buza verticală cu o carenare puternică la partea inferioară, corpul tronconic, baza fiind probabil inelară. Pe exteriorul buzei apar, incizate în pasta crudă, linii în val (Pl. 51.14-17). În Dobrogea apare în secolul IV - prima jumătate a secolului V, la Teliţa-La Pod (Baumann 1984, Pl. XIII.6), Beroe (Petre 1987, 27, B117, Pl. 52. Fig. 70d), şi Topraichioi (Opaiţ 1991c, 227-28, Pl. 39.4,6,7), iar în nordul M.Negre apare la Tyras, Chersones, Inkerman (*Antichnyie Gosudarstva Severno Prichernomorya*, Moskva 1984 Pl. III.13; Sazanov 1989, 55, Fig. 5.21). La sfârşitul secolului VI apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 161-62, Pl. 40.235), iar în nordul Mării Negre la Tyritaki şi Chersones (Sazanov 1989, 55). Prin caracteristicile pastei, aceste cupe par a sugera o provenienţă cnidiană (?) fiind denumite de Hayes "Asia Minor light coloured ware" (1972, 408-10). Acest vas reprezintă o imitare, fie a unei forme romane timpurii frecvent întâlnită în "Eastern Sigillata A" (*Atlante II, 1985*, 34, Forma 46, Pl. VI.14), sau a unei forme frecvente în sigillata pontica (*Atlante II, 1985*, 94, Forma VI, Pl. XXIII.8).

Tip II

Pasta şi angoba sunt identice cu ale tipului I. Corpul este tronconic, foarte uşor faţetat, cu una sau două caneluri, baza fiind probabil inelară sau plană (Pl. 51.1). Apare la Topraichioi la începutul secolului V (Opaiţ 1991c, 227-28, Pl. 39.2). Este în mod sigur un produs de import, provenind probabil din acelaşi centru cu tipul I. Acest tip este cunoscut la Atena, dar numai la mijlocul secolului III (Robinson 1959, 64, K54, Pl. 13; 97, M143-44, Pl. 24, 70). Cupa se pare că a fost imitată şi de populaţia locală, atât în secolele IV- V, după cum indică vasul descoperit la Histria (Pl. 51.2) (Opaiţ 1991a,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

130, Pl. V.2), cât şi la începutul secolului VII, când apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 157, Pl. 34.199)(Pl. 51.3).

Ceşti

Sunt vase de mici dimensiuni, cu o gură largă şi un corp globular, mai rar bitronconic, prevăzut cu una sau două toarte. Pasta lor este fină, când este arsă oxidant are culoarea roşie sau brună, iar cînd este arsă reducător este cenuşie. Adesea are la exterior vopsea.

Tip I

Gura este largă, buza evazată este prevăzută uneori cu o nervură la bază, care o separă de corpul globular; o toartă subţire se lipeşte de corp şi de buză (Pl. 51.4, 7-10, 18-19). Baza exemplarelor timpurii, datate probabil în prima jumătate a secolului IV, este reliefată faţă de corpul vasului, ceea ce denotă o prelungire a unei tradiţii romane timpurii (Simion 1984b, Pl. XVI.4-11). Ceva mai târziu baza devine plană, nedetaşată de corpul vasului. Apare frecvent în secolul IV în mai multe situri din Dobrogea: Topraichioi (Opaiţ 1991c, 228, Pl. 39.5), Beroe (Petre 1987, 17, A144, Pl. 26. Fig. 36b; 20, C134, Pl. 36. Fig. 48c; 38, C78, Pl. 73. Fig. 106c; C135, Pl. 73bis. Fig. 107c), Callatis, (Preda 1980, 28, Pl. XII, LXXIX, M295). Aceste căniţe sunt frecvent întâlnite în Dobrogea romană timpurie la Troesmis (Opaiţ 1980b, 336, Pl. VIII.4, 6), sau Noviodunum (G. Simion, *Peuce* 9, 1984, 86, Pl. 16.1-3). Bune analogii găsim şi printre căniţele datate spre sfârşitul sec. III la Atena (Robinson 1959, 101, M190-94), iar la sfârşitul secolului IV la Constantinopol (Hayes 1992, 91, depozit 3, nr. 3,4, Fig. 30.3/3,4). Acest tip continuă a fi produs, dar numai pe o scară restrânsă, până în prima jumătate a secolului VI, după cum arată descoperirile de la Murighiol (Opaiţ 1991b, 161, Tip I-1). Către al treilea sfert al secolului VI şi primul sfert al secolului VII apare o variantă mult mai solidă, toarta este mult mai masivă, uneori pot fi chiar două torţiţe, iar pe corp pot să apară caneluri. În Dobrogea apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 161, tip I-2, Pl. 40. 232-33). Are bune paralele în

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Bulgaria la Voivoda şi Akra (Kuzmanov 1985,46, tip V, Pl. 27.14,15) la Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1982, 172, Fig. 8-14.P32) şi Samos (Schneider 1929, 131, Fig. 23.5, 8, 9; W.Martini, în AA 90, 1975, Fig. 31.3).

Tip II

Pasta este de culoare roşie-cărămizie, fină, buza îngroşată şi răsfrântă spre exterior, o torţiţă se prinde sub buză şi pe diametrul maxim al corpului; ocazional aceasta poate lipsi. Corpul este globular sau uşor ovoidal, terminat cu o bază plană. Caneluri pe jumătatea inferioară a corpului (Pl. 51.11-12). Apare deocamdată numai în necropola de la Beroe, în morminte datate chiar la începutul secolului IV (Petre 1987, 16-17, A.279, C14, E7, Pl. 24,25, Fig. 33c, 34b, 35b). Este o ceaşcă care reprezintă o continuare a unui tip frecvent în secolele II-III în această parte a provinciei, după cum indică descoperirile de la Troesmis (Opaiţ 1984b, 336, Pl. VIII.3). O continuare a producerii acestei ceşti după primul sfert al secolului IV pare mai puţin probabilă.

Tip III

Pasta de culoare bej-oranj, fină, dură, angobă proprie, uneori apare la exterior o patină neagră-cenuşie. Gura este relativ mică, cu o buză înaltă, verticală, corpul bitronconic, baza este inelară, plană sau scobită; este prevăzut de regulă cu două toarte; la exteriorul buzei pot apărea caneluri (Pl. 51.5-6; 52.9-10). Textura pastei şi unele particularităţi morfologice par să indice o apropiere de unele ceşti romane timpurii cu o singură toartă, descoperite în necropola de la Noviodunum (Simion 1984b, Pl. XVI.1, 2). În provincia Scythia a fost descoperit deocamdată numai la Murighiol (Opaiţ 1991b, 159-60, nr. 217-20, Pl. 37), unde se datează către ultimul sfert al secolului VI. În sud apare la Samos (Schneider 1929, 129, Fig. 23.1, 4). Foarte probabil că reprezintă un import.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip IV

Pasta este de culoare bej sau cărămizie, acoperită de o vopsea fină, roşie sau maronie. Acest tip apare deocamdată doar la Teliţa-Valea Morilor, iar după cum indică autorul descoperirii în scara grafică (Baumann 1995, 413-14, Pl. VII.5, 7, 8), dimensiunile vaselor par să fie ceva mai mari decât ale tipurilor de căniţe prezentate mai sus (Pl. 52.7,8,11). Corpul este bitronconic sau globular. Se datează în a doua jumătate a secolului IV.

Ceaşca tip Sântana de Mureş

Pasta este cenuşie, dură, cu lustru puternic la exterior. Gura este largă, buza este verticală, detaşată de corp printr-o nervură, o singură toartă, corpul bitronconic, baza era probabil inelară; corpul vasului este decorat cu împunsături dispuse în benzi oblice (Pl. 51.13). A fost descoperit la Topraichoi şi se datează în jur de 370-375 (Opaiţ 1991a, 130, Pl. V.1). Are analogii la nord de Dunăre, în spaţiul ocupat de purtătorii culturii Sântana de Mureş (R.Vulpe, *"Izvoare"*, Bucureşti 1957, 293, Fig. 312.6; Mitrea & Preda 1966, 28, Fig. 51.5). Este o ceaşcă unicat în Dobrogea şi a fost adusă cu ocazia migraţiei gotice la sud de Dunăre.

Cratere (?)

Deşi aceste recipiente nu au nici proporţiile şi nici gâtul cilindric al craterelor clasice, textura fină a argilei, lipsa urmelor de ardere secundară, dimensiunile mult mărite faţă de ale ceştilor şi prezenţa celor două toarte ne-au determinat să nu le includem nici în cadrul ceştilor, nici în acela al oalelor. Foarte probabil că serveau drept vase de amestecat băuturile. Pasta este roşie, brună sau cenuşie, dură, compactă; angobă proprie sau o vopsea roşie la exterior. Aceste recipiente în general sunt mai înalte decât ceştile (cca. 11-12 cm), diametrul mediu al gurii este de cca. 10 cm, buza verticală, înaltă, cu o slabă evazare şi cu o serie de caneluri fine la exterior; toartele se prind de buza şi de diametrul maxim al corpului, care are o formă globulară, cu slabe caneluri pe mijloc (Pl. 52.13-16). La Teliţa-Valea Morilor

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

(Baumann 1995, 413-14, Pl. VII.1-4) apare o variantă de dimensiuni mai mici (Pl. 52.13).

Apar la Topraichioi la sfârşitul secolului IV (Opaiţ 1991c, 228, Pl. 40. 5), Beroe (Petre 1987, 27, B117, Pl. 52.Fig. 70c), iar la Murighiol la sfârşitul secolului VI (Opaiţ 1991b, 159, nr. 216, Pl. 37.). Acest tip a fost descoperit şi în Bulgaria la Iatrus, Voivoda şi Sadovec (Böttger 1982, 58, tip I, Pl. 34.409-10,574; Kuzmanov 1985, 45-46, tip IV, Pl. 26.10, 12; Kuzmanov 1992, 211, tip 2, Pl. 67.15, 16), dar aceste exemplare au doar o singură toartă. În mod sigur erau un produs local.

E. Vesela pentru servitul mesei

Am inclus în această categorie vasele care serveau pentru adusul şi servitul mâncării la masă, respectiv castroanele, bolurile, farfuriile şi platourile. Majoritatea acestor vase sunt arse oxidant, astfel că au o culoare bej sau cărămizie, rareori se întâlneşte o pastă de culoare cenuşie. Pasta este fină şi acoperită cu o vopsea roşie, brună sau un self slip. Foarte adesea această ceramică este decorată. În epoca romană târzie aceste decoruri nu mai sunt atât de sofisticate ca în epoca precedentă. Ele sunt executate fie cu rotiţa, fie prin ştampilare, motivele decorative evoluând de la cele geometrice şi vegetale, la cele zoomorfe şi antropomorfe; nu lipsesc simbolurile creştine şi alte reprezentări din iconografia creştină.

Această veselă s-a bucurat de mai multă atenţie din partea specialiştilor, decât alte categorii ceramice, datorită avantajelor multiple pe care le oferea studierea ei. Vesela de masă oferă un important indiciu cronologic precum şi economic deoarece, fiind adesea importată, trasează principalele curente comerciale ale unei anumite epoci. În plus, studierea acestei ceramici oferă şi informaţii despre nivelul artistic al epocii, căci ceramica, artă minoră, este un reflex al unor arte majore, cum ar fi pictura, sculptura, mozaicurile sau orfevreria. De asemenea, oferă şi informaţii religioase, prin studierea diverselor motive cu teme religioase care apar pe aceste vase.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

În ceea ce privește funcția de indice cronologic, vesela de masă raspunde mult mai bine acestui deziderat decât amforele, recipiente care erau utilizate uneori chiar peste 100 de ani. Vesela de masa nu putea fi utilizata prea mult timp din cel puțin doua motive: era mult mai fragila și, deoarece nu era impermeabila, se impregna rapid cu materii organice și cu mucegai, ce, firește, dadeau un gust neplăcut mâncării. Acesta este și motivul pentru care găsim adeseori vesela absolut intactă în puțuri, cisterne, sau gropi menajere.

Spre deosebire de amfore, centrele de producție ale veselei de masă sunt mai bine cunoscute. Textura pastei, învelișul, morfologia, motivele decorative au ușurat mult identificarea marilor zone producătoare, cum ar fi nordul Africii, nordul Italiei sau Asia Mică. Sesizând importanța deosebită a acestei categorii ceramice, mai mulți cercetători au repertoriat formele clasice ale acestei vesele, în special ale veselei romane timpurii, bogat ornamentată și cu o varietate de forme. Cea mai cunoscută este tipologia lui Dragendorff (*Terra sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik*, Bonner Jahrb. 96-97, 1895, 18-155), care a fost ulterior îmbunatațita prin contribuțiile lui Dechellette (*Les vases ceramiques ornés de la Gaule romaine*, Paris 1904), Oswald & Price (*An Introduction to the Study of Terra Sigillata*, London 1920), Lamboglia (Nuove osservazioni sulla "terra sigillata chiara", *Riv. st. lig. 24*, 1958), 257-330 și 29, 1963, 145-212), Oxe & Comfort (*Corpus Vasorum Arretinorum Antiquitas*, Reihe 3, Band 4, Bonn 1968), cea mai recentă fiind *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae* (Bonn 1990). Toți acești savanți au pus bazele unei solide tipologii pentru vesela de masă romană timpurie descoperită în vestul și nordul Imperiului. Studiile ceramologice referitoare la partea orientală a Imperiului, mai ales cele privitoare la epoca romano-bizantină, au fost mai întârziate. Dintre studiile mai importante, care au apărut în prima parte a acestui secol, menționam pe cele ale lui Loeschcke (1912, 344-407), Kübler ("Mitteilungen aus dem Kerameikos V: Spätantike Stempelkeramik", în *Ath. Mitt. 56*, 1931, 75-86) și mai ales cele două lucrări ale lui Waage ("The American Excavations in the Athenian Agora. First Report : the Roman and Byzantine Pottery", *Hesperia II*, 1933, 279-328 și "Hellenistic and Roman tableware of North Syria", în *Antioch on-the Orontes IV, 1*,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

"Ceramics and Islamic coins", Princeton 1948, 1-60). La aceste lucrari trebuie adăugată şi publicarea ceramicii de la Samaria (J. W. Crowfoot et al., *Samaria-Sebaste III. The Objects from Samaria*, London 1957). În ultimile decenii aceste studii s-au intensificat, mai ales în urma apariției lucrării lui Hayes (1972). Această lucrare a fost binevenită deoarece realiza, pentru prima dată, o sinteză a cercetarilor ceramologice din nordul Africii şi părților estice ale Imperiului. Deşi în unele lucrări ulterioare Hayes a fost uneori criticat şi corijat în privința datării unor tipuri ceramice, totuşi această lucrare rămâne de referință, în special pentru ceramica romană târzie. De altfel, ulterior, Hayes va reveni cu noi precizări tipologice şi cronologice (Hayes 1980b). *Terra sigillata* estică este recent analizată de cercetătorii israelieni, care clarifica multe episoade necunoscute din evoluția acestei vesele ceramice (J. Gunneweg, I. Perlman & J. Yellin, The Provenience, Typology and Chronology of Eastern Terra Sigillata, în *Quedem nr. 17*, 1983). O ultimă lucrare ambițioasă şi de anvergură, în acelaşi timp, care tratează atât ceramica romană din vestul cât şi din estul Mediteranei este *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale. Atlante delle forme ceramiche*, Vol. I, Roma 1982; Vol. II, Roma, 1985. Pentru zona pontică de menționat sunt studiile lui Knipovic (*Untersuchungen zur Keramik römischer Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres*, Frankfurt a. M., 1929; *idem*, *MIA Moscova 25*, 1952, 289-326), Silanteva (*MIA Moscova 85*, 1958, 283-311), precum şi recentele studii ale noastre (Opaiț 1985, 1991b,c), în care facem unele precizări cronologice la unele tipuri ale lui Hayes şi introducem noi tipuri ceramice specifice bazinului pontic.

Având în vedere acest stadiu al cercetării, vom prezenta principalele tipuri ceramice grupate pe zone producătoare: producția locală, pontica, microasiatică, cnidiană şi africana. Acolo unde va fi cazul, pentru denumirea tipurilor ceramice vom face apel la tipologia lui Hayes, iar în cazul produselor pontice la cea propusă de noi. O descriere mai amănunțită a pastei şi a morfologiei acestor vase ar fi neavenită, ele fiind în general forme bine cunoscute şi analizate în tratatele de tipologie ceramică mai sus amintite, astfel că ne vom rezuma doar la indicarea tipului ceramic, la locul de descoperire şi la datarea acestuia. Vesela de masa produsă local, mai puțin analizată de alte lucrări ceramologice, va beneficia de o descriere mai amplă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Vesela de masă produsă local

Castroane

Am inclus în această categorie acele recipiente care au înălțimi mai mari de 7 cm și o deschidere a gurii variind între 15-25 cm. Ele serveau probabil la adusul mâncării la masă.

Tip I

Pasta este fie cenușie, ca la Topraichioi, fie bej-cărămizie ca la Slava Rusa-Kurt Bair; mică albă, particule brune, angobă proprie. Gura este largă, buza răsfrântă spre exterior; corpul este emisferic, iar baza inelară sau plană (Pl. 52.4-5). La Topraichioi (Opaiț1991c, 229, Pl. 40.9) și Slava Rusă-Kurt Bair (inedit, MDDT, Inv.nr. 38715), se datează către sfârșitul secolului IV, iar la Tropaeum Traiani în prima jumătate a secolului V (Cătăniciu & Barnea 1979, 186, Fig. 158.2.4). În sud apare în fortificația de lângă Karanovo și în vila de la Madara (Kuzmanov 1985, 41, tip 3, Pl. 24.27-29). Acest castron este întâlnit atât în epoca getică (Crișan 1969, Pl. 81.4;82.6), cât și în cea romană timpurie, în "Sigillata Orientale A" la Paphos (*Atlante II*, 1985, 23, Forma 2 2A - varianta "a piede basso di grandu dimensioni" - Pl. III.11) și Atena (Robinson 1957, 29,G 65-67, Pls.5 și 66).

Tip II

Pasta este bej închis-bruna, fina, self slip. Gura este largă, buza lată este răsfrântă orizontal spre exterior, corpul emisferic, baza probabil plană sau inelara. La partea superioara a corpului există câteva șănțuiri fine (Pl. 52.6).

Apare în prima jumatate a secolului IV la Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. nr. 38720) și la Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 185, Fig. 156.2.9). În sud apare la Sadovec (Kuzmanov 1992, 210-11, tip 4, Pl. 65.13-18). În secolul III acest castron este întâlnit în așezarea rurală de la Telița-Amza (Baumann 1995, 93, nr. 40, Pl. LXII.4). Și aceast tip se pare

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

că are rădacini într-un tip întâlnit în "Sigillata Orientale A" în secolele I a.Ch. - I p.Ch. (*Atlante II*, 1985, 25, Forma 24, Pl. IV.1-3).

Tip III

Pasta este de culoare cărămizie sau cenuşie, fină, compactă; uneori poate să fie acoperit cu o vopsea roşie. Gura este relativ largă, cca. 15-18 cm, buza este teşita spre interior, pereţii verticali cu uşoare şănţuiri la exterior, baza lipseşte (Pl. 52.1-3). Acest tip apare deocamdată la Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. nr. 38730 , 38737) şi Teliţa-Valea Morilor. Ele se datează în secolul IV. Un exemplar de dimensiuni ceva mai reduse, datat probabil în a doua jumătate a secolului III sau chiar începutul secolului IV, a fost descoperit în aşezarea rurală de la Teliţa-Amza (Baumann 1995, 105, nr. 73, Pl. LXIV.13).

Castroane de tip Sântana de Mureş

Gura este largă, buza îngroşată şi răsfrântă spre exterior, corpul bitronconic, baza inelară. Exteriorul este puternic lustruit, mai puţin treimea inferioara (Pl. 52.12). Aceste castroane apar la Topraichioi şi Murighiol şi se dateaza spre sfârşitul secolului IV (Opaiţ 1991a, 139, Pl. V.3, 6). În ce masura ele au fost create în provincia Scythia sau au fost aduse de goţi, în migraţia lor spre sud, este dificil de spus. Ele au bune analogii la nord de Dunăre, la Leţcani (C. Bloşiu 1975, 237, Fig. 30.13).

Străchini

Sunt vase a căror înălţime este în jur de 5-7 cm, iar diametrul gurii variaza între 20-35 cm. Ele par a fi caracteristice mai ales primelor trei sferturi ale secolului IV, reprezentând o ultima faza productiva din evoluţia acestei categorii ceramice, deosebit de frecvente în epoca romană timpurie. Dispariţia lor în secolele V şi VI se poate datora înlocuirii lor cu străchinile de lemn.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip I

Partea superioară a corpului este uşor curbată spre interior, adesea o mica şanţuire delimitează la exterior buza de restul corpului (Pl. 53.1-4). Reprezintă o imitare a unei forme din zona Çandarli (Hayes 1972, 321, Forma 4) frecvent întâlnită în epoca romană timpurie în Dobrogea, atât în mediul urban la Histria (Suceveanu 1982b, 112, Pl. 13.3-5) şi Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 183, Fig. 149.2.9), cât şi în cel rural la Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. nr. 41697; 41808). În secolul IV apare printre produsele atelierelor ceramice de la Castelu (informaţie T. Cleante) şi Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, Pl. V.8), Teliţa-Amza (Baumann 1995, Pl. LXX.3), fiind prezentă şi la Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv.41726), Slava Rusă-Coşari (MDDT, inv.nr. 41716), Histria (Suceveanu 1982b, 114, Pl. 14.2) şi Tyras (Kravchenko & Korpusova 1975, 34, Fig. 8.2). Apariţia unei strachini de acest tip la Tropaeum Traiani, în plin secol V se poate datora fie unei supravieţuiri din nivelul anterior, fie unei producţii întârziate a acestei categorii ceramice (Cătăniciu & Barnea 1979, 187, Fig. 161.2.17)

Tip II

Pasta este de culoare bej-cărămizie, fină, acoperită de o vopsea brun-roşcată. Sunt străchini de formă bitronconică, cu buza îngroşată la interior sau la exterior, câteodată în ambele părţi, este evazată spre exterior; pe corp pot apărea şanţuiri (Pl. 53.5,6). Apar îndeosebi în primele trei sferturi ale secolului IV la Teliţa-Amza (Baumann 1995, 94, nr. 44, Pl. LVII.5), Niculiţel (Baumann 1991, Pl. 5.7) şi Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. nr. 38718, 38722). Aceste străchini reprezintă o supravieţuire a unui tip ceramic frecvent întâlnit în Dobrogea romană timpurie la Troesmis (Opaiţ 1980b, 336, Pl. IX.1), Histria (Suceveanu 1982b, 112, Pl. 13.1,2), Sarichioi (Baumann 1995, 205, nr. 70, Pl. XVIII.4,5), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 144.22.5). Acest tip va dispărea către a doua parte a secolului IV, când apar noi forme ceramice.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip III

Pasta este asemănătoare cu a tipurilor precedente. Caracteristica pentru acest tip este partea superioară, care este verticală şi încadrată de două nervuri, una la partea superioară, care reliefează buza, iar o alta marchează începutul părţii inferioare, care este tronconică şi terminată cu o bază inelară (Pl. 53.9-12). Vasul este specific epocii romane timpurii, fiind un produs de origine pontică (Gajdukevic 1952b, Fig. 27; Krapivina 1993, 112, tip 15, Fig. 51.22, 23; tip17, Fig. 52.9). El mai este încă întâlnit în prima jumătate a secolului IV la Teliţa-Amza (Baumann 1995, 95, Pl. LVII.6), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 95, Pl. V.6), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 185, Fig. 156.2.3), Histria (Suceveanu 1982b, 114, Pl. 14.1).

Tip IV

Pasta este de culoare bej sau cărămizie, fină, acoperită de un slip portocaliu până la brun roşcat, alteori cărămiziu. Buza este îngroşată sau puţin răsfrântă la exterior; corpul este mai mult sau mai puţin bitronconic, fiind uneori decorat cu rotiţa sau cu caneluri pe partea lui superioară (Pl. 53.13-15). Apare frecvent în epoca romană timpurie la Troesmis (Opaiţ 1980b, 336, Pl. IX.3), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 183, Fig. 151.2.12; 214), Sarichioi-Sărătura (Baumann 1995, 205, Pl. XVIII.4, 5) şi în nordul pontic (Krapivina 1993, 108, tip 8, 9, Fig. 47.1-9). În secolul IV apare deocamdată numai la Tropaeum Traiani unde pare a fi descoperite "exemplare numeroase" ale acestui tip (Cătăniciu & Barnea 1979, 185, 186, Fig. 156.2.4, 2.5; Fig. 158.2.2) şi Teliţa-Amza (Baumann 1985, Pl. LXX.5). Originea acestor străchini credem că se poate găsi în ceramica fină, fabricată fie pe coastele sudice ale Anatoliei, la sfârşitul secolului I a.Ch. şi începutul secolului I p. Ch. (Gunneweg 1983, 102, ETS II, Fig. 24.2), fie în zona syro-palestiniană (Hayes 1985, 42, Pl. VIII.5).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Farfurii

Sunt vase care au o înălțime de cca. 5 cm și o deschidere a gurii de 23-25 cm. Morfologic nu sunt prea deosebite de strachini, dar nu au adâncimea acestora din urmă, iar această particularitate ne pare destul de importantă pentru a ne determina să separăm aceste vase în categorii distincte.

Tip I

Partea superioară este puternic evazată, fiind separată de partea inferioară printr-o slabă carenare, baza este inelară (Pl. 53.7, 8). Este foarte probabil că această farfurie, care apare în Dobrogea în a doua jumătate a secolului III și în prima jumătate a secolului IV, să reprezinte o imitare a unui produs nord african, deosebit de răspândit în tot bazinul Mediteranei, începând din a doua jumătate a secolului II și până la sfârșitul secolului III (Carandini 1982, 32, Pl. XVI.10-14). În Dobrogea este descoperită la Aegyssus, Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. nr. 38728) și Slava Rusă-Coșari (MDDT, inv. nr. 41696).

Tip II

Buza este ușor trasă spre interior iar o ușoară muchie o separă de corpul tronconic, terminat cu o bază inelară (Pl. 54.1-3). Deși aceste farfurii apar frecvent și în secolele II-III, fiind o imitație a unui tip produs la Çandarli (Hayes 1972, 321-2, Fig. 64; Hayes 1985,78, Pl. XVIII.4), ele continuă a fi produse și în secolul IV, după cum indică descoperirile de la Telița-Valea Morilor (Baumann 1995, 417, Pl. V.2,4,7).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Boluri

Sunt vase care se aseamănă ca dimensiuni cu străchinile, dar forma corpului este aproape emisferică, mai rar tronconică, iar buza este aproape întotdeauna lată, răsfrântă orizontal spre exterior.

Tip I

Pasta este cărămizie sau bej, fină, dură; o vopsea cărămizie închis acoperă interiorul şi exteriorul vasului. Buza este răsfrântă orizontal sau puţin oblic spre exterior, corpul emisferic, baza inelară (Pl. 54.5,8). Apare la Teliţa-Amza (Baumann 1995, 102, Pl. LXI.4.5) şi la Teliţa-Valea Morilor (V.Baumann 1995, 408, Pl. IV.6,9-10), dovedind că sunt un produs local. Se datează între a doua jumătate a secolului IV şi primele decenii ale secolului V.

Tip II

Pasta şi caracterele morfologice sunt destul de asemănătoare cu ale tipului precedent. Diferă totuşi de tipul anterior prin forma mult mai elegantă a buzei, care este mărginită spre exterior de o nervură, partea superioară a buzei fiind decorată cu linii în val, sau nervura exterioară este crestată (Pl. 54.4,6-7). Aceste boluri încearcă să imite în mod evident o serie de boluri de argint, care erau foarte la modă în a doua jumătate a secolului IV şi secolul V, după cum o dovedeşte şi recenta descoperire a tezaurului de la Sucidava-Izvoarele (Rădulescu & Cleante 1988364-65, Pl. 5-8). Olarul local a încercat sa imite nu numai forma vasului de argint, dar şi decorul care apare pe buza acestuia, ornând-o cu linii în val sau crestături pentru a crea impresia decorului perlat. Descoperirile făcute în atelierul de la Teliţa-Valea Morilor sunt concludente pentru a indica o producere locală a acestui tip de vas (Baumann 1995, 408-409, Pl. IV.5-10). În caz că ipoteza utilizării acestor boluri în cadrul diverselor ceremonii religioase creştine se va confirma (Rădulescu & Cleante 1988, 377), ne putem întreba dacă nu cumva şi aceste boluri ceramice erau produse tot în aceleaşi scopuri ca şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

cele din argint, fiind utilizate probabil de unele biserici modeste. Desigur, nu excludem nici folosirea lor în scopuri profane, dar crearea acestor vase sub influenţa veselei religioase pare a fi destul de evidentă.

Vesela de masă pontică

Opaiţ II (sfârşitul secolului IV - prima jumătate a secolului V) (Pl. 55.1-2)

Apare la Topraichioi, Aegyssus (Opaiţ 1985, 154, Fig. 1.4,5) şi Murighiol (Opaiţ 1991b, 165, Pl. 44.300). Are analogii la Ilurat (Silanceva *MIA 58*, 1958, 301, Fig. 15.4) şi Odessos (Al. Mihcev, *Izvestija, Varna, 18*, 1982, 28, Pl. 1.25).

Opaiţ IV (prima jumătate a secolului V) (Pl. 55.3-4)

Apare la Topraichioi, Argamum (Opaiţ 1985, 155, Fig. 1.7, 9-11), Murighiol (Opaiţ 1991b, 165, Pl. 44.302). Are bune analogii la Tyritake (Knipowitsch, *MIA 25*, 1952, Fig. 12.1; Gaidukevic, *MIA 25*, 1952, Fig. 153), Abkhazia (Voronov-Iusin, *SA*, Moskva, 1973, 1, Fig. 1.3), Ilurat (Silanceva, *MIA 58*, 1958, Fig. 15.3), Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971, 1, Pl. 2.15).

Opaiţ X (cca.350-435) (Pl. 55.5-6)

Apare la Topraichioi (Opaiţ 1985, 157, Fig. 4.2-6), Teliţa-La Pod (Baumann 1983, 192, nr. 12, Fig. 53.1) şi Murighiol (Opaiţ 1991b, 165, Pl. 44.305). Are analogii la Tyritake (Knipowitsch 1952, 517, Fig. 11, 5).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Vesela de masă microasiatică (Foceană / Late Roman C Ware)

Böttger II (prima jumătate a secolului IV) (Pl. 56.1)

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.255) şi Iatrus (Böttger 1982, 63, Pl. 38.58). Este posibil ca aceast tip să facă trecerea de la forma timpurie de tip Çandarli (Hayes 1972, 321, forma 4) la cea foceană (Hayes forma 1 LRP).

Opaiţ VI (ultimul sfert al secolului IV-mijlocul secolului V) (Pl. 56.6-8)

Apare la Topraichioi (Opaiţ 1985, 156, Fig. 3.1-6), Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.252), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 185, Fig. 156.2.1). Faţă de datarea propusă de noi în 1985, respectiv anii 400-450, am coborât datarea în ultima parte a secolului IV, datorită datării fragmentului ceramic de la Tropaeum Traiani.

Opaiţ IX (cca. 425-450) (Pl. 56.4,9-10)

Apare la Topraichioi (Opaiţ 1985, 157, Fig. 3.15-17), Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.253), Constantinopol ? (Hayes 1992, 91, depozit nr. 2, Fig. 30.2.2). Este posibil ca la Histria să apară o imitaţie locală a acestui tip (Suceveanu 1982b, 114, Pl. 14.4-5).

Opaiţ XI (440/450-prima jumătate a secolului VI ?) (Pl. 56. 2-3)

Apare la Topraichioi (Opaiţ 1985, 157-58, Fig. 4.7, 12, 13), Murighiol (Opaiţ 1991b, 169, nr. 254), Constantinopol (Hayes 1992, 92, depozit 7, nr. 2, Fig. 31, identificat cu Phocean RS form 1D/3. În opinia noastră, acesta este un tip diferit de tipul I.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Hayes 1 (sfârşitul secolului IV-mijlocul secolului V) (Pl. 56.5,11-13)

Apare la Topraichioi, Aegyssus (Opaiţ 1985, 154, Fig. 1.1-3), Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, nr. 256), Histria (Suceveanu 1982a, 84, Fig. 7.2; 87, Fig. 8.1).

Hayes 2 (sfârşitul secolului IV-mijlocul secolului V)(Pl. 57.3)

Apare la Topraichioi (Opaiţ 1985, 154, Fig. 1.6,8), Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.257).

Hayes 3 (A: *ante* 450; B, C: 460-500; D: sfârşit secol V; E: sfârşit secol V-primul sfert al secolului VI; F: secolul VI; G: secolul VI; H: secolul VI) (Pl. 57. 1-2, 4-9)

Apare la Topraichioi, Argamum, Aegyssus, (Opaiţ 1985, 155-56, Fig. 2.7-13), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 187, Fig. 161.2.11), Murighiol (Opaiţ 1991b, 163-64, Pl. 41.258, 260; 42), Ibida (Opaiţ 1991d, 26, Fig. 4.4-6; 8.64), Histria (Suceveanu 1982a, 89, Fig. 9.3; 10.12-19).

Acesta este cel mai răspândit tip ceramic al acestui centru, atât în provincia Scythia cât şi în bazinul Mediteranei. Aşa după cum arătam într-un recent articol (Opaiţ 1991b, 163-64) datarea începutului cât şi a sfârşitului acestui tip este încă incertă. Dacă pentru forma Hayes 3A se poate presupune un început în jur de 450, sfârşitul acestui tip este mult mai neclar. După cum indică cercetările de la Murighiol, forma Hayes 3G pare a se data şi în al treilea sfert al secolului VI. De aceeaşi opinie este şi M. Mackensen, în urma cercetărilor de la Resafa (Mackensen 1984, 43). În felul acesta dispare hiatus-ul existent între mijlocul secolului VI şi anul 580, propus de Hayes pentru Forma 10. Carandini, care acceptă continuarea Formei 3 de către Forma 10, propune ca dată de început pentru aceasta din urmă anul 570 (Carandini 1982, 232).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Hayes 5 (A: 460-500; B: 500-550) (Pl. 58.1-2)

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 164, Pl. 43.274-76), eventual şi Histria (Suceveanu 1982a, 89, nr. 5, Fig. 9.5)

Hayes 6 (începutul secolului VI) (Pl. 58.3-4)

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b,164, Pl. 43.277-78), Ibida (Opaiţ 1990, Pl. VIII.31)

Hayes 8 (a doua jumătate a secolului V sau ceva mai târziu) (Pl. 58.5)

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 164, Pl. 43.279).

Hayes 10 (A, B: 570-începutul secolului VII; C: 600-650, Mackensen (1984, 44-45), coborând datarea tipului C în secolul VI) (Pl. 58.6-7)

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 164-65, Pl. 43.280-86), Histria (Suceveanu 1982a, 99, Fig. 14.11, 12, 15; 101, Fig. 17.1-3), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 189, Fig. 167.2.1), Ibida (Opaiţ 1991d, 26, Fig. 4.7).

Vesela de masă nord africană

Prezenţa acestei vesele în siturile dobrogene este modestă, unele piese fiind posibil să fi fost produse local după tiparele nord africane. Numai viitoarele analize de laborator vor putea stabili cu certitudine diferenţele dintre produsele de import şi cele realizate local. Nu este exclusă nici o imitare a lor în centre ceramice aflate în afara provinciei Scythia. Putem menţiona apariţia următoarelor tipuri.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Hayes 58 (?) (290/300-375), Variantă ? (Pl. 59.2)

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 162, Pl. 40.236).

Hayes 61 (A: 325-400; B: 400-450) (Pl. 59.1, 3-4).

Apare la Topraichioi (Opaiţ 1985, 156, Fig. 3.7-9) şi Murighiol (Opaiţ 1991b, 162, Pl. 40. 237).

Hayes 67 (cca. 360-470) (Pl. 59.5-6)

Apare la Topraichioi (Opaiţ 1985, 157, Fig. 3.11-14), Murighiol (Opaiţ 1991b, 62, Pl. 40. 238.), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 186, Fig. 158.2.9).

Hayes 76 (cca. 425-475) (Pl. 59.11)

Apare la Aegyssus (Opaiţ 1985, 158, Fig. 4.11).

Hayes 80 (450-500, coborât ulterior către începutul secolului V, cf. Hayes 1978) (Pl. 59.7)

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b,162, Pl. 40.239). Această descoperire confirmă datarea mai timpurie a acestui tip, stabilită la Cartagina.

Hayes 87 (A: a doua jumătate a secolului V; B, C: începutul secolului VI) (Pl. 59.12)

Apare la Aegyssus (Opaiţ 1985, 158, Fig. 4.9) şi Murighiol (Opaiţ 1991b, 162, Pl. 40.240-241).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Hayes 94 (sfârşitul secolului V; Fulford 1984, 69, Forma 51,cca.500) (Pl. 59.8).

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 162, Pl. 40.242).

Hayes 99 (A: 510-540; B: 530-580; C: 560/580-620: ulterior Hayes 1980b, 516, admite coborârea datei de apariţie înainte de 500, cf. descoperirilor de la Conimbriga-Delgado 1975, 266, 270, nr. 111-15) (Pl. 59.9-10).

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 162-63, Pl. 40.243-46), Histria (Suceveanu 1982a, 97, Fig. 14.8), Beroe (inedit).

Hayes 104 (530-625) (Pl. 59.13)

Apare la Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.248-51) şi Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 189, Fig. 167.2.2).

Vesela de masă cnidiană (?)/"Asia Minor light coloured ware"

Acesta este termenul utilizat de Hayes (1972, 408-10), pentru a defini unele vase executate dintr-o pastă fină, de culoare bej-brună sau oranj, acoperite de un slip subţire, de o culoare ceva mai închisă decât aceea a pastei. Frecvent interiorul bazei sau exteriorul buzei sunt decorate cu rotiţa dinţată. În provincia Scythia produsele acestui centru ceramic sunt prezente în surprinzător de multe puncte.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Farfurii

Tip I

Gura este largă, buza este evazată orizontal spre exterior, corpul era probabil bitronconic. (Pl. 60.2-4). Apare la Topraichioi, unde este datat în al doilea sfert al secolului V (Opaiţ 1991c, 230, tip XIX, Pl. 41.2) şi lacolului IV până la începutul secolului VI.

Tip II

Buza acestui tip este verticală, teşită puţin spre interior, fiind detaşată de corpul vasului, la interior, printr-o nervură. Exteriorul buzei este decorat cu rotiţa dinţată, decor ce se întâlneşte şi la interior în zona ce corespunde la exterior cu inelul bazei (Pl. 60.5-7). Acest tip se străduieşte să imite, aşa cum arată şi Hayes (1972, 409), forma foceană 3B-C. Apare la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 230, tip XXI, Pl. 41.4,5), Aegyssus (Opaiţ 1985, 155-56, Fig. 2.10), Murighiol (Opaiţ 1991b, 166, Pl. 45.312-13). Câteva fragmente descoperite la Tomis au ştampilat, în interiorul bazei, o cruce cu decor punctat (Papuc 1973, Fig. 25.3-6).

Tip III

Buza este verticală, teşită la partea superioară, adesea cu o nervură la exterior, despărţită de corpul tronconic printr-o carenare puternică; două tortiţe în bandă, orizontale flanchează marginile farfuriei (Pl. 61.3-4). Apare, în secolul IV şi probabil şi la începutul secolului V la Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea, 185, Fig. 156.2.2; 187, Fig. 161.2.12). Deşi nu cunoaştem analogii în alte situri, textura pastei şi slipul par să indice apartenenţa acestor vase la acest centru cnidian/microasiatic.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tip IV

Pasta este asemănătoare cu a celorlalte tipuri, dar slipul este de culoare brun închis. Buza este rotunjită la partea terminală, nediferenţiată de corpul tronconic (Pl. 60.1). Apare la Topraichioi în primul sfert al secolului V (Opaiţ 1991c, 230, Pl. 41.3).

Boluri

Au aceeaşi textură a pastei şi slip ca şi al farfuriilor prezentate mai sus. Se aseamănă într-un fel cu farfuriile de tip I, doar că sunt ceva mai adânci şi au corpul emisferic. Decoraţia buzei şi a interiorului este de asemenea foarte similară. Apare la Topraichioi, atât în varianta mare, bogat decorată, cât şi în cea miniaturală, lipsită de decor (Pl. 61.1-2). Se datează la sfârşitul secolului IV şi în prima jumătate a secolului V (Opaiţ 1991c, 229, Pl. 40.1,3). Se pare că apare şi la Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 187, Fig. 161.2.15). Are analogii la Sucidava (D.Tudor, Dacia VII-VIII, 1937-1940, 383, Fig. 13.b) şi Constantinopol (Hayes 1992, 7, Fig. 1.6,9). Este posibil ca şi aceste boluri să reprezinte o imitare a celor de argint, aşa cum am arătat mai sus.

"Local Red Slip Ware"

Astfel denumeşte Hayes o serie de vase descoperite la Constantinopol într-un context din a doua jumătate a secolului VI - începutul secolului VII, realizate dintr-o pastă moale, roşcată, acoperită de un slip brun-roşcat, puţin metalic, care aminteşte de acela al sigillatelor pontice. Hayes îi atribuie o origine în zona Bospor/Marea Marmara sau chiar în Marea Neagră (Hayes 1992, 7-8). Acest centru este reprezentat în provincia Scythia de un tip de farfurii larg deschise, tronconice, buza fiind uşor îngroşată spre exterior, iar baza inelară, înaltă (Pl. 61.5-6). Apar la Murighiol (Opaiţ 1991b, 166, Pl. 45.306-307) şi Histria (Condurachi *et alii MCA VI*, 1959, Fig. 3.1; Suceveanu 1982a, 92, Fig. 10.6).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capace

Aceste capace diferă de capacele veselei de bucătărie în primul rând prin textura pastei, care este fină, moale, în genere de culoare brun-cărămizie şi acoperite cu un slip roşu-brun; ele nu diferă, din acest punct de vedere prin nimic de textura veselei de masă. De asemenea ele nu au urme de funingine sau de ardere pe corp (Pl. 62.1-8). Ele sunt produse ale olarilor locali şi se întâlnesc la Topraichioi (Opaiţ 1992c, 236, Pl. 41.1,7), Slava Rusă-Kurt Bair şi Caugagia (MDDT, inv.nr. 38708;41695).

Deosebite de restul capacelor sunt câteva exemplare descoperite la Murighiol (Opaiţ 1991b, 158, Pl. 36.38397, 38652). Faptul că nu au urme de arsură sau funingine ne face să credem că erau folosite pentru acoperitul amforelor, cănilor sau oalelor de provizii. Probabil că ele nu sunt produse locale ci importuri, deoarece sunt izolate în cadrul descoperirilor făcute în Dobrogea (Pl. 62.9).

O folosire asemănătoare trebuie să fi avut şi o serie de capace în formă de disc, prevăzute cu un buton masiv, central, utilizat ca apucătoare. Ele erau realizate în tipare, fiind ornamentate cu motive geometrice sau vegetale, cuprinzând şi unele inscripţii realizate cu litere în relief (Pl. 62.10). Deocamdată aceste capace apar frecvent în aşezările urbane Ulmetum, Tomis, Callatis, Dinogeţia (Barnea 1968, Fig. 53), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 191, Fig. 169.7.3), Sacidava (Scorpan 1973, Fig. 38.1) şi Ibida (Opaiţ 1991d, 37, Fig. 11.810). Au analogii în centrele greceşti din sud la Sardis (Crawford 1990, Fig. 295-97;498) şi Chios (Boardman 1989, 110, nr. 265-76, Fig. 41). Se datează în secolul VI.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capitolul IV

Considerații privind centrele de producție a ceramicii locale

Producția olarilor locali poate fi văzută în primul rând în cadrul veselei de bucătărie, unde ei fabrică cele mai numeroase şi variate oale de bucătărie, în cadrul veselei de băut şi mai puțin în a celei de masă. Tot dânşii vor produce vasele de conservare: *dolia*, amforele de masă şi oalele de depozitare. Din categoria amforelor deosebit de importantă este apariția tipului de amforă fabricat în ferma de la Telița care, deşi probabil avea o distribuție limitată, relevă deja existenta unui produs disponibil pentru export. Statistica efectuată pentru centrul ceramic de la Telița-Valea Morilor, deşi limitată de faptul că cercetarea arheologică încă nu pare terminată, iar în statistică sunt introduse şi câteva amfore care au fost importate, relevă o prezență a oalelor de bucătărie în proporție de 22,63%, a ulcioarelor de 21% şi a amforelor de 14,21%. Cele mai multe recipiente din această ultimă categorie aparțin însă amforelor "de masă".

În cadrul veselei de bucătărie, în afara unor oale specifice secolului IV, care continuă o linie evolutivă mai timpurie (tipurile Opaiț I şi II), apare un tip nou - Opaiț III - care va avea o evoluție continuă din secolul IV până în secolul VI, descrescând abia către sfârşitul secolului VI. Din secolul VI, olarii locali vor suplini cererea pieței interne de oale, fabricând tipurile VII, VIII şi IX. Toate aceste tipuri, deşi create de centrele locale, vor imita formele aflate în vogă în partea vestică a Peninsulei Balcanice şi la Constantinopol. Este un alt indiciu al deplinei integrări a provinciei în structura politică, economică şi culturală a acestei părți a Imperiului. Un loc deosebit în cadrul producției locale trebuie să-l fi ocupat şi fabricarea marilor *dolia*, precum şi a amforelor de masă folosite pentru depozitare, care sunt prezente în toate siturile urbane sau rurale ale Dobrogei romano-bizantine.

Statistica realizată pentru tipurile ceramice locale, care au fost descoperite în situl de la Topraichioi, indică o scădere treptată a prezenței acestor produse în perioada cuprinsă între ultimul sfert al secolului IV (42.3%) şi mijlocul secolului V (17-18%), epocă de mare dificultate pentru întreaga provincie. Pentru secolul VI, situația producției locale este relevată

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

de vesela de bucătărie descoperită la Murighiol, categoria ceramică cel mai frecvent fabricată de olarii locali. În acest sit se observă o susţinută prezenţă a oalelor produse local până către sfârşitul secolului VI, când numărul lor este în scădere, necesităţile locale fiind suplinite de oalele importate.

Aceste produse locale arată ridicatul nivel tehnic atins de olarii locali, grupaţi, în cele mai multe din cazuri în nuclee de ateliere, situate la periferia centrelor urbane sau rurale. Atelierele individuale, probabil tot ambulante, ca şi cele care se mai pot întâlni şi azi în unele părţi ale Mediteranei, produceau în special marile *dolia* şi alte mici comenzi ocazionale.

Industria gospodărească trebuie să fi fost mult mai activă în mediul rural în special în epoca romană timpurie, când ceramica de tradiţie getică, lucrată cu mâna sau la roata înceată, şi mai rar la roata rapidă, este deosebit de frecventă în satele şi fermele rurale ale Dobrogei antice. Această ceramică de tradiţie getică apare la Teliţa-Amza, (Baumann 1995, Pl. LII-LVI), Sarichioi (Baumann 1995, Pl. XI.10,11; XII.13-17; XIX.2, 7-10; XXI), Revărsarea (Baumann 1995, Pl. XVII.1), Slava Rusă, Mihai Bravu (inedite, săpături proprii). Produsele locale care reclamau un meşteşug mai ridicat erau probabil realizate în nucleele de ateliere de la periferia aşezărilor urbane. Începând cu secolul IV, se pare că asistăm la o descentralizare a acestei producţii. Atelierele individuale se pare că sunt mult mai răspândite. Poate că nu este de loc o întâmplare că cele mai multe ateliere, fie pentru materiale de construcţii, fie pentru vesela de uz curent lucrată la roata rapidă, descoperite în mediul rural, datează din secolul IV. Atelierul ceramic de la Castelu, aflat în marginea aşezării rurale, producea veselă de bucătărie, de masă şi de băut. De remarcat că vesela de tradiţie getică nu este prezentă în cadrul numeroaselor forme ceramice produse în ferma de la Teliţa-Valea Morilor. Nu excludem nici existenţa, în epoca romană timpurie, a unor mari centre ceramice în mediul rural, de genul celor descoperite la Butovo, dar aceste ateliere reprezintă tot nuclee de ateliere, de genul celor care existau la periferia oraşelor antice. În epoca romană târzie asistăm la o descentralizare care, în opinia noastră, este un reflex al romanizării acestei regiuni, al maturizării tehnice şi economice pe care o cunoaşte populaţia de la Dunărea de Jos în această perioadă.

Producţia domenială este reprezentată în provincia Scythia de atelierul fermei de la Teliţa, care producea amfore, probabil pentru exportul

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

producției proprii de vin sau a celei aparținând proprietarilor vecini, împreună cu amfore de masă, boluri și ulcioare. Acestea din urmă se pare că aveau o piață de desfacere mai îndepărtată, poate la Noviodunum, deoarece amforele "de masă" descoperite în așezarea rurală de la Telița-Amza, care era situată la numai cca. 3 km distanță de ferma de la Telița-Valea Morilor, au fost descoperite amfore "de masă" diferite de cele fabricate în atelierul fermei. Aceste cazuri nu credem că erau izolate.

Lipsa descoperirilor de astfel de ateliere ceramice ne împiedică să facem o corelare mai strânsă între centrele producătoare care activau într-un anumit teritoriu și produsele ceramice specifice acestora. Putem doar presupune că un centru ca Halmyris posedă o serie de ateliere care produceau o ceramică dură, de culoare predominant cenușie. În zona Ibidei circula o ceramică de culoare roșie-portocalie, bogată în oxizi de fier, procurați desigur din zona Altân-Tepe. În partea de nord-vest a provinciei, în zona Beroe-Troesmis-Arrubium apropiată de Munții Măcinului - sau în zona centrală, la Axiopolis - apropiată de Valea Carasu (Rădulescu 1975, 343) - ceramica este bogată în caolin, având o culoare alburie-gălbuie. Lipsa atelierelor ceramice se datorește, așadar, stadiului actual al cercetărilor.

Activitatea constructivă și militară într-o provincie de frontieră ca Scythia trebuie să fi fost foarte intensă, după cum mărturisesc atât săpăturile arheologice, cât și izvoarele scrise. În acest context rezultă clar că un rol important revenea atelierelor locale care trebuiau să suplinească masiva cerere de materiale de construcție - cărămizi, țigle, olane, tuburi de apeduct, pile de hypocaust, precum și de materiale de război, cum sunt proiectilele și bilele de praștie.

În concluzie putem spune că producția locală a reușit să acopere principalele cerințe ale pieței în domeniul recipientelor de conservare, a veselei de băut, a celei de bucătărie și într-o mică măsură a celei de masă. Puternica activitate ceramică locală a făcut ca importul să fie redus doar la unele produse ceramice de lux, solicitate mai ales de oamenii instăriți și la unele produse alimentare cum ar fi uleiul, vinul, *garum*, sau produsele exotice cerute mai ales de trupele și personalul administrativ staționat în provincia Scythia. În ce măsură aceste produse erau cu adevărat importate și nu livrate de administrația centrală rămâne de văzut.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capitolul V

Centrele de producție din Marea Neagră și Mediterană și relațiile lor cu provincia Scythia

Centrele pontice

Lipsa de cercetări sistematice pe coasta sudică a Mării Negre și săpăturile lipsite de control stratigrafic efectuate pe coasta nordică fac dificilă identificarea acestor centre. Dacă pentru epoca elenistică această sarcină este relativ ușoară, cele mai multe din amforele acestei epoci fiind ștampilate, în epoca romană, prin dispariția acestui procedeu, centrele nu mai pot fi identificate. La aceste dificultăți de identificare se adaugă și săpăturile lipsite de control stratigrafic, care au fost executate pe coasta nordică a bazinului pontic și lipsa de identificări a cuptoarelor. Pentru coasta sudică a bazinului pontic lipsa de informații este desăvârșită. Singurele modalități de determinare a originii pontice rămân prezența acestor amfore în număr mare în aria pontică, precum și unele caracteristici morfologice și de textură a pastei, care se pare că continuă o tradiție mai veche.

Luând în considerație aceste criterii, a fost stabilită ipotetic proveniența unor tipuri de amfore, cum ar fi cele din regatul bosporan, Sinope sau Heraclea Pontică.

Aceste centre sunt prezente în provincia Scythia prin două categorii ceramice: amfore și veselă de masă.

Recentele cercetări au reușit să stabilească și evoluția morfologică și cronologică a unor tipuri de amfore, multe variante fiind tratate până acum separat, deoarece erau considerate tipuri distincte. În concepția noastră, un tip de amforă este expresia unei anumite zone producătoare de bunuri. Variantele din care se compune un anume tip reprezintă modificările care apar în morfologia tipului de amforă, într-un anume moment al evoluției sale. A transforma variantele în tipuri independente înseamnă a nu vedea originea comună a unor amfore, negându-se continuitatea unei anumite

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

zone producătoare. În plus se realizează şi o schemă tipologică foarte încărcată.

Dintre amforele identificate, doar 9 tipuri par să aparţină zonei pontice. Numărul lor trebuie să fi fost şi mai mare, unele din cele 20 de tipuri neidentificate aparţinând tot acestei zone. A putut fi stabilită linia evolutivă a amforelor de tip Zeest 80/ Riley MRA 5, Opaiţ B-I, Opaiţ E-I şi Opaiţ E-VI. Dintre acestea, doar un singur tip (Zeest 80/Riley MRA 5) este de mari dimensiuni, are o îndelungată evoluţie şi supravieţuieşte până în secolul VI. Toate celelalte tipuri, chiar dacă au dimensiuni medii în prima jumătate a secolului IV, îşi reduc simţitor capacitatea către sfârşitul secolului IV şi mai ales în secolul V, după care cele mai multe tipuri vor dispărea din circuitul economic. Impresia generală pe care o lasă centrele care au produs aceste tipuri de amfore este aceea de decădere, de reducere a producţiei. Este perioada când această zonă suferă puternic din cauza atacurilor hunice (Gajdukevic 1971, 492-96). Singurul tip care continuă a fi prezent, în procentaje însemnate, până la începutul secolului VII, este amfora de tip Opaiţ B-I. Probabil că recucerirea bizantină a contribuit la menţinerea activităţii comerciale a unora din vechile centre comerciale din această zonă.

În ceea ce priveşte conţinutul, probabil că cele mai multe conţineau vin, descoperirile arheologice făcute în zona nord pontică demonstrând existenţa unor numeroase instalaţii de producere a vinului (Gajdukevic, *MIA 85*, 1958, 352-457). Alte amfore, aşa cum este cazul cu amfora de tip Opaiţ E-VII/Zeest 95, probabil că transportau ulei. Transportul de petrol nu pare ca fiind imposibil; oricum numai viitoarele analize de laborator vor putea aduce confirmări sau infirmări. Este ştiut că în această perioadă petrolul este folosit uneori pentru luminat şi încălzit, cel mai adesea fiind însă utilizat pentru captuşirea vaselor (Forbes 1964, 83-85).

Vesela de masă este prezentă prin trei tipuri de farfurii, relativ frecvent întâlnite în a doua jumătate a secolului IV şi prima jumătate a secolului V. La Topraichioi apogeul acestui import este atins la începutul secolului V (Opaiţ 1991c, Pl.65). Merită subliniată apariţia acestei ceramici, deocamdată, numai pe linia Dunării la Murighiol, Aegyssus şi Topraichioi. În ce măsură această cartare corespunde unei realităţi economice, sau doar stadiului actual al descoperirilor, rămâne să stabilească următoarele cercetări.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

În concluzie, putem spune că centrele pontice au fost destul de prezente pe piața provinciei Scythia, mai ales în secolul IV și prima jumătate a secolului V, când participă atât cu veselă de masă, cât și cu produse alimentare, pentru secolul VI prezența acestor centre fiind redusă la un singur tip de amforă (Opaiț B-Id/Antonova V/Kuzmanov XVI) care, deși pare a fi destul de numeros (18-19%), cantitativ este redus, capacitatea acestor amfore fiind deosebit de mică.

Centrele est mediteraneene

Produsele acestor centre sunt cel mai frecvent întâlnite în siturile dobrogene. Deși prezența unor *graffiti* și *dipinti* pe unele amfore a făcut să se bănuiască o probabilă origine est mediteraneeană (Tudor 1968; Lang 1976, 55-6), doar recentele analize petrografice (Williams 1983) și mai ales descoperirile de cuptoare (Empereur & Picon 1989; Williams 1989), au permis identificarea producției unora din aceste tipuri în estul Mediteranei.

Aceste centre est mediteraneene sunt prezente în toate categoriile ceramice întâlnite în cadrul provinciei Scythia, amfore, veselă de masă și de bucătărie, în proporții care au variat de-a lungul secolelor IV-VI. Cele mai importante desigur că au fost produsele transportate în amfore, celelalte categorii ceramice fiind produse secundare, care însoțeau amforele, transportul lor fiind subsidiat de valoarea mărfurilor principale: lingouri de metal, haine, țesături, ulei, mirodenii, vin.

În cadrul siturilor antice au fost identificate, deocamdată, 20 tipuri de amfore, numărul lor trebuind să fie mult mai mare, multe din cele 16 tipuri de amforă de origine neidentificată probabil că venind tot din estul Mediteranei. Deși cercetările din anii '70-'80 (Rădulescu 1976; Scorpan 1977; Opaiț 1984) recunoșteau o largă prezență a tipurilor LRA 1 și LRA 2 în cadrul siturilor dobrogene, ceea ce-i mai important însă este procentul în care apar aceste amfore. Cercetările de la Topraichioi și Murighiol au indicat astfel neta preponderență a apariției acestor două tipuri de amfore. Dacă avem în vedere situația de la Topraichioi (Opaiț 1991c, Pl. 62 B) (Fig. 1), reiese clar că aceste două tipuri de amfore, cu excepția sfârșitului secolului IV,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

sosesc în cantități foarte apropiate, iar fluctuațiile suferite de un tip de amforă sunt întâlnite şi în evoluția celuilalt tip. Putem presupune astfel că conținutul acestor amfore nu era identic, ci complementar (probabil vin şi ulei), iar zona de origine a acestor tipuri era relativ apropiată. Demnă de notat este apariția acestor două tipuri şi la nord de Dunăre, în aşezarea de la Cireşanu (Teodorescu 1984).

În comparație cu aceste tipuri, care reprezintă o prezență autoritară în toată perioada secolelor IV-VI, celelalte tipuri înregistrează valori mai modeste. Pentru mijlocul secolulului IV - mijlocul secolului V, trebuie să menționăm amfora de formă conică (tip Seleucia in Pieria) fabricată la Antiochia şi amfora de tip Opaiț E-III, probabil de origine tot est mediteraneană, ambele tipuri având la Topraichioi valori medii ce oscilează, primul între 10-14%, iar al doilea între 5-10%. La Murighiol primul tip ajunge până la 7,5% în a doua jumătate a secolului IV, iar al doilea tip coboară de la 9,4%, în prima jumătate a secolului IV, la 5,6% în prima jumătate a secolului V.

O atenție specială merită amforele de tip LRA 3 şi LRA 4, ambele având o prezență constantă de-a lungul acestei perioade, dar procentajele în care apar sunt mai degrabă modeste, remarcabil fiind doar procentajul de 4-4,5% atins de LRA 4 la Murighiol în a doua jumătate a secolului VI (Opaiț 1991b). În aceasta perioadă, LRA 4 pare a fi relativ frecventă şi la Ibida (Opaiț 1991d). Este foarte probabil că aceste amfore aveau un conținut deosebit de prețios, probabil vestitul vin de Gaza, în timp ce amfora de tip Zemer 53 transporta probabil vinul de Ashkelôn mult utilizat în scopuri medicinale. Din acest grup al amforelor palestino-egiptene, o absență notabilă o reprezintă LRA 7, care era produsă în Egipt.

Alte amfore, cum ar fi de exemplu amfora fabricată în Cipru/ Anemurium, ajung probabil accidental în Scythia, cumpărate fiind probabil tot de negustori în cursul uneia din escalele lor în drum spre nordul pontic.

Recentele cercetări au reuşit de asemenea să precizeze mai bine evoluția morfologică a unor tipuri. Despre unele din ele, cum ar fi LRA 1, LRA 2, am făcut o serie de precizări într-o lucrare anterioară (Opaiț 1984). Cercetările actuale au precizat evoluția amforei de tip LRA 4, adesea confundată de specialişti (Williams & Zervos 1982, 139). Observațiile făcute de

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

noi asupra evoluţiei acestei amfore, pe baza descoperirilor de la Topraichioi, au fost confirmate de descoperirile de la Marsilia (Bonifay & Villedieu 1989, 29). A fost confirmată de asemenea şi micşorarea drastică pe care o suferă amfora de tip Robinson M237/Berenice MRA 7 în secolul V. Descoperirile din Dobrogea au făcut posibile pentru prima dată departajarea mai multor tipuri de amfore în forma de burduf (tip Opaiţ C-I, C II-2, C III-1, C III-2, F II, F X) cu diametrul maxim la partea inferioară, aproape toate trimiterile din literatura de specialitate fiind făcute până acum, la tipul Robinson M273.

Vesela de bucătărie, deşi în cea mai mare parte este produsă local, începe, mai ales de la mijlocul secolului VI, să fie importată, aşa după cum par să indice oalele de tip Opaiţ XI-XVI de la Murighiol (Opaiţ 1991b, Tab.nr.2). Împreună cu aceste oale soseau şi unele produse mai deosebite, cum erau acele *mortaria* cu vopsea şi glazură în interior. Faptul că se face apel la această marfă de import, într-un domeniu care până atunci era rezervat doar olarilor locali, este un indiciu concludent al crizei economice prin care trecea la acea epocă provincia Scythia.

Vesela pentru servitul mesei, produsă în special pe coasta vestică a Asiei Mici, are o prezenţă precumpănitoare în toate siturile dobrogene. În provincia Scythia au fost identificate pâăa în prezent 11 tipuri de farfurii microasiatice. Conform statisticii realizate la Murighiol, Forma Hayes 1 ce pare să fie prevalentă în secolul IV - prima jumătate a secolului V, este înlocuită pentru un secol de Forma Hayes 3, pentru ca sfârşitul secolului VI şi începutul secolului VII să aparţină farfuriilor Forma Hayes 10.

Tot în cadrul acestei vesele trebuie să includem şi acele produse de presupusă origine cnidiană *(Asia Minor Light Coloured Ware)*, care sunt prezente cu mai multe tipuri de farfurii, boluri şi pahare, executate într-o manieră elegantă şi dintr-o pastă de bună calitate. Aceste produse apar atât în centrele de pe linia Dunării, cum sunt Aegyssus şi Murighiol dar şi în interiorul provinciei la Tropaeum Traiani, mărturie atât a aprecierii de care se bucurau, dar şi a unei elaborate scheme de distribuţie, dacă ţinem seama de costul ridicat al transportului pe uscat (Jones 1964, 821-23). Trebuie, de

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

asemenea, să subliniem că apariţia acestor produse atinge apogeul, atât la Murighiol (Opaiţ 1991b, 175, Tabel nr. 5), cât şi la Topraichioi (Opaiţ 1991c, 252, Tabel nr. 6) şi se pare că şi la Tropaeum Traiani, la sfârşitul secolului IV şi mai ales în prima jumătate a secolului V. Prezenţa acestor ateliere în zona Cnidos-ului pare a fi plauzibilă, atât datorita texturii pastei, cât şi a apropierii de Bodrum, o posibilă zonă de producere a amforelor de tip LRA 2. Această veselă de masă putea însoţi foarte uşor o încărcătură de amfore, transportul ei fiind astfel subsidiat de valoarea produselor aflate în amfore.

Putem afirma în concluzie că produsele acestor centre au dominat piaţa provinciei de-a lungul întregii epoci romano-bizantine, desigur cu unele fluctuaţii locale, datorate în primul rând caracterului civil sau militar al unui sit, precum şi facilităţiilor de acces la piaţa respectivă.

Centrele vest mediteraneene

Am inclus în această categorie acele produse nord africane şi spaniole, deoarece acestea ajung probabil împreună şi în cadrul aceleiaşi conjuncturi pe piaţa provinciei Scythia.

Deşi cantitativ aceste produse apar într-un procent net inferior celorlalte centre productive, totuşi aceste produse sunt importante din două puncte de vedere: varietatea tipologică şi epoca în care apar aceste produse pe piaţa provinciei Scythia. Dacă cel de-al doilea aspect va fi discutat în capitolele următoare, primul va trebui analizat în cadrul de faţă.

Centrele nord africane sunt prezente în Scythia în primul rând cu amfore, dintre care până în prezent au fost identificate 30 de tipuri. Apariţia acestor tipuri într-o varietate atât de mare este de natură să uimească pe specialişti, până în prezent considerându-se ca aceste amfore cu greu dacă atingeau coastele estice ale Mediteranei. În est ele sunt întâlnite pe coastele dalmate ((Lako 1981; Tartari 1982; Lako 1984), Samos (Hautumm 1981), Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971), Chios (Boardman 1989), Constantinopol (Hayes 1992), iar în final Scythia şi Moesia Inferior (Böttger 1982).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Descoperirile făcute mai ales în necropola romano-bizantină a Tomisului, au prilejuit completarea cunoştinţelor asupra evoluţiei morfologice, precum şi a cunoaşterii formei unor tipuri de amfore, din care nu se cunoştea decât buza sau, în cel mai fericit caz, doar partea superioară. Au fost completate astfel cunoştinţele noastre morfologice asupra tipurilor Keay LXII Q, R, J, Keay XL şi mai ales a tipurilor Keay VIII a şi B. Pentru alte amfore au fost greu de găsit corelaţii în alte publicaţii. Aşa este cazul cu o posibilă variantă târzie a tipului Africana II A, ori varianta târzie a tipului Riley ERA 14. Demnă de menţiomat este şi varianta timpurie a vestitelor *spatheia* descoperită la Topraichioi, care demonstrează o evoluţie separată de a tipului Keay XXV. Apariţia amforelor spaniole în fortificaţiile nord dobrogene este de asemenea o noutate. Din zona producătore de ulei a sudului Spaniei nu ne era cunoscută decât o variantă a amforei Beltran IV/Dressel 14, descoperită la Costineşti (Rădulescu 1976, 101-102, Pl. 1.1). Apariţia acestor exemplare romane târzii este de natură să surprindă, deoarece se credea că producţia de ulei de pe malurile Guadalquivir-ului era rezervată doar frontierei de pe Rhin şi Galliei (Remesal 1986, 112).

Calculele matematice făcute la unele din aceste amfore indică o creştere în volum a amforelor secolelor V-VI, faţă de variantele timpurii, în multe cazuri aceasta fiind de cca. 0,3-0,5 litri per kilogram. Această creştere indică o creştere a eficienţei acestor vase, ceea ce le făcea mult mai competitive pe piaţa externă.

În privinţa frecvenţei cu care apar aceste produse nord africane, de la bun început trebuie să precizăm relativa abundenţă şi varietate tipologică a acestora la Tomis şi raritatea lor în celelalte centre ale provinciei Scythia. Demnă de reliefat este şi apariţia lor în Scythia, mai ales din al doilea sfert al secolului V până în secolul VI.

Conţinutul acestor amfore trebuie să fi fost, în majoritatea cazurilor, uleiul. Acesta era un produs deosebit de abundent în nordul Africii, fiind în acelaşi timp deosebit de căutat în provincia Scythia. Cu toate acestea, recentele cercetări (Liou & Marechal 1978; Bonifay 1986) au arătat că multe amfore au interiorul smolit. Combinaţia smolii cu uleiul fiind imposibilă, singurul conţinut acceptabil rămâne vinul şi *garum*. Recentele cercetări din

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Tunisia au depistat mai multe centre care erau specializate în producerea de *garum* (Lazreg, Bonifay, Drine & Trousset *Production et commercialisation des Salsamenta de l'Afrique ancienne*, sub tipar). Cu toate acestea, principalele produse importate din nordul Africii trebuie să fi fost totuşi uleiul şi vinul, acesta din urmă fiind produs pe scară destul de mare în această zonă (Lequément 1980). *Garum* pare mai puţin proababil să fi fost importat deoarece provincia Scythia, aşa cum am văzut, avea strânse relaţii cu nordul Mării Negre, o zonă care se pare că producea încă din plin specialităţi de peşte (Gajdukevic 1981; Sazanov 1989).

Vesela de masă este prezentă în provincia Scythia cu 8 tipuri de farfurii. Conform statisticilor realizate la Topraichioi şi Murighiol, putem spune că importul acesteia începe în a doua jumătate a secolului IV cu formele Hayes 58 şi 61, cantităţile fiind modeste, pentru a creşte puţin în prima jumătate a secolului V, când apar tipurile Hayes 67, 76 şi 80; coboară în a doua jumătate a secolului V şi prima jumătate a secolului VI, când este reprezentată de tipul Hayes forma 87, pentru a creşte destul de mult (20% la Murighiol cf. Opaiţ 1991b, 175, Tabel nr. 5) în a doua jumătate a secolului VI, Hayes forma 104 şi mai ales forma 99 fiind destul de des întâlnite la Murighiol, Histria şi Tropaeum Traiani. Această marfă, împreună cu unele lămpi, cum ar fi de exemplu vestitele opaiţe cu monedele theodosiene imprimate pe bordură - al căror centru productiv a fost descoperit în Tunisia centrală (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1990, 70) - soseau în provincia Scythia împreună cu amforele, transportul lor fiind subsidiat, aşa după cum arătam mai sus, de conţinutul valoros al amforelor.

În concluzie putem afirma că centrele vest mediteraneene, fără a fi prezente prin cantităţi impresionante, încep să aibe o prezenţă modestă dar constantă în special pe piaţa capitalei provinciei Scythia, mai ales în perioada anilor 425-525. Putem presupune că ele erau produse de calitate şi scumpe, achiziţionate mai ales de păturile înstărite ale capitalei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capitolul VI

Relațiile economice ale provinciei Scythia cu centrele ceramice din interiorul și exteriorul Imperiului

În ultimile decenii studiile de istorie antică încep să pună tot mai mult accentul pe cercetarea societății în ansamblu și într-o măsură mai mică pe materialismul ei. Teoriile marxiste, care pun accentul pe modurile de producție, au influențat substanțial cercetarea istorică a secolului XX. Ceea ce se reproșează însă marxismului este lipsa de acuratețe a informațiilor pe care se bazează în construirea teoriilor. O explicare a evoluției societății numai prin prisma progreselor tehnologice și a modurilor de producție nu oferă o soluție complexă a înțelegerii evoluției sociale. Acesta este și unul din motivele pentru care, adeseori, istorici ca Rostovtzeff sau Carandini sunt criticați pentru tendințele lor "modernizatoare", făcând ecuații simpliste între diferitele aspecte ale antichității și societatea contemporană. Critica vine mai ales din partea școlii "noii ortodoxii", reprezentată de istorici ca M. Finley și A. H. M. Jones. Critica acestora s-a îndreptat și împotriva arheologiei, care are tendința de a studia numai produsele manufacturate și comercializate, precum ceramica și obiectele de metal. Replica arheologilor nu a întârziat și aceștia încep să facă tot mai des apel la alte discipline ca sociologia, antropologia sau etnografia pentru a da un răspuns cât mai complex diverselor întrebări puse de istorici. Tot mai multe studii încep a fi consacrate economiei antice, informațiile oferite de arheologie în acest domeniu fiind în continuă creștere, spre deosebire de cele furnizate de documentele literare antice, care, din punct de vedere numeric sunt statice.

În cadrul acestor studii, tot mai multă atenție începe a fi acordată comerțului și marketingului. Inițial minimalizată de Finley (1965, 29-45), importanța comerțului în evoluția societății este revizuită și recunoscută de un alt proeminent membru al "noii ortodoxii" - Keith Hopkins (1983a). Deși acesta accentuează că principala bază a antichității era agricultura, se recunoaște rolul comerțului ca o verigă vitală de legătură între cei doi factori economici: producția și consumul (Hopkins 1983a, X-XI).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

La studierea comerţului, arheologia, ca ştiinţă ce se ocupă îndeosebi cu studiul artefactelor, îşi aduce o importantă contribuţie. Făcând apel la metodele cantitative, arheologul reuşeşte să sesizeze, dacă nu încă schemele definitive ale circuitelor comerciale, cel puţin principalele tendinţe ale comerţului antic şi mai ales principalele axe comerciale. Studierea comerţului dă posibilitate arheologului să abordeze atât aspectele civilizaţiei materiale ale civilizaţiei antice - tehnologie, economie, monedă - dar şi pe cele spirituale - relaţii sociale, religie, obiceiuri etc. Aşa cum accentua şi C. Renfrew (1975, 4), comerţul oferă o cale practică de investigare a organizării societăţii atât în termeni sociali cât şi economici. Prin comerţ se realizează o distribuţie a bunurilor de la producător la consumator. Acest comerţ poate acţiona local, în interiorul unor unităţi sociale sau spaţiale, fiind un comerţ intern, sau se poate efectua între aceste unităţi, la mari distanţe, fiind un comerţ extern. "Noua Ortodoxie" aduce o importantă contribuţie la această problemă, subliniind că în economiile preindustriale distribuirea către consumator nu se efectua numai prin intermediul comerţului ci, deopotrivă, prin taxe şi perceperea de arende în natură, care erau redistribuite altor categorii sociale (Whittaker 1983a, X). Această teorie contravine modelului clasic, ce presupunea că forţele pieţei stabileau preţurile în funcţie de costul producţiei, criză şi transport. Economia neoclasică accentuează faptul că, uneori, sistemul de piaţă era înăbuşit şi alocarea resurselor era îndeplinită de autoritate şi conducere prin intermediul mecanismelor exterioare pieţii. În Imperiul Roman distribuirea de *annona civica* populaţiei capitalei şi de *annonae militaris* armatei de la graniţă reprezenta tocmai un astfel de mecanism exterior pieţii. Importanţa realizării unei bune aprovizionări a celor două sectoare, capitala şi armata, era atât de mare, încât statul nu risca să lase pe seama întreprinzătorilor particulari o asemenea sarcină. Acest control excesiv al statului asupra economiei a stimulat comerţul la mare distanţă dar, deopotrivă, a descentralizat manufacturarea în provinciile periferice şi a creat centre de consum care se bazau tot mai mult pe creşterea taxelor (Rowlands 1987, 10). Este de presupus că acest gen de "comerţ dirijat" se practica mai mult în perioadele de mare dificultate ale Imperiului. Odată aceste mărfuri ajunse în zona de frontieră, ele luau drumul fortificaţiilor. În timp de pace nu întotdeauna se realiza un circuit perfect între centrul productiv şi zona

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

consumatoare. De exemplu, aflăm din discursul lui Themistios că în provincia Scythia, în al treilea sfert al secolului IV, administrația centrală neglijase aprovizionarea fortificațiilor cu alimente și material de război (Barnea 1967, 567). Venirea lui Valens în această zonă a reglementat situația, împăratul ordonând lui Auxentius, care era prefect al praetoriului, să trimită alimente în cantități suplimentare, dată fiind abundența de trupe ce staționa atunci în provincie (*CTh* 7 4.15; Velkov 1977, 142). Un papir egiptean (P. Oxy. XVII. 2113) ne informează că în a.316 o încărcătură de grâu perceput de Licinius ca *onus fiscale*, a fost trimis din Alexandria către Byzantium și Heraklea, orașe care, în opinia lui Sirks (1991,198-99) erau *portus expeditionales* pentru susținerea acțiunilor lui Licinius.

O parte a comerțului trebuie să fi fost susținut și de unii negustori aflați în slujba curții imperiale sau de o serie de agenți aflați în serviciul bisericii și ai marilor proprietari (Whittaker 1983; 1985). Cât de mare era ponderea acestei categorii și cât de mare era aceea a negustorilor independenți (Vera 1983; Panella 1986a) în cadrul comerțului antic este greu de precizat în stadiul actual al cercetării. Deși unele aspecte ale acestei teorii elaborate de "noua ortodoxie"au primit critici îndreptățite (Frederiksen 1975), multe părți ale ei rămân viabile. Deocamdată preferăm să împărtășim opinia lui P. Arthur (1989, 81), considerând că nu trebuie să fim schematici în gândire, deoarece fiecare situație are propriul ei context, iar noi trebuie să avem o anume abilitate în discernerea schimbărilor ce intervin în cadrul sistemului.

Așa cum arătam și la început, o analiză a ceramicii romane din Scythia, în actualul stadiu al cercetării este dificilă. Deși unele centre antice ca Histria, Tropaeum Traiani, Tomis sau Dinogeția au beneficiat de o îndelungată cerecetare, ceramica acestora a fost publicată doar parțial. Cercetarea atelierelor ceramice a fost de asemenea neglijată. În aceste condiții, lucrarea de față este constrânsă să se bazeze pe un material limitat la câteva monografii și rapoarte de săpături. Deosebit de utilă a fost însă cercetarea întreprinsă de noi în colecțiile muzeelor din Constanța și Varna, pentru care aducem călduroase mulțumiri colegilor A. Rădulescu, M. Bucovală, C. Chera, V .Lungu, Z. Covaceff, T. Cleante și G. Toncheva.

Recentele cercetări ceramologice de la Topraichioi (Opaiț 1991c) și Murighiol (Opaiț 1991b) ne-au dat posibilitatea realizării unor statistici can-

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

titative şi analize diacronice, care au aruncat o lumină nouă asupra relaţiilor economice ale provinciei Scythia cu principalele centre productive ale epocii. O atenţie deosebită însă trebuie acordată utilizării corecte a acestor indici, pentru a nu se ajunge la interpretări eronate (v. Panella 1983, 61). Astfel trebuie să avem tot timpul în vedere *natura* datelor cantitative pe care ne bazăm analiza. Aşa cum arăta şi Cl. Panella, acel 100 teoretic, la care sunt raportate datele numerice, reprezintă de fapt totalitatea obiectelor descoperite într-un context stratigrafic şi nu totalitatea vaselor ajunse realmente într-un sit la o anume epocă. De aceea datele relative trebuiesc completate şi eventual corijate cu alte date, cum ar fi creşterea demografică, activitatea constructivă, informaţiile epigrafice şi numismatice (Panella 1983b, 61,62). Datele cantitative sunt mult mai apropiate de valoarea lor reală atunci când se operează statistici pe un material rezultat dintr-o săpătură exhaustivă, realizate în cadrul unor situri mici, cum este şi cazul aceleia de la Topraichioi (Opaiţ 1991c).

Statistica principalelor categorii ceramice, realizată pentru Topraichioi, indică o clară predominare a amforelor. Vesela de masă şi cea de bucătărie au în linii mari aceeaşi reprezentare numerică, nereuşind nici una să predomine (Fig. 2). Statistica a reuşit să identifice existenţa unui moment de dificultate în aprovizionarea sitului la sfârşitul secolului IV şi începutul secolului V (N-II). Este momentul când atacurile hunice încep să se facă tot mai simţite la Dunărea de Jos. Această situaţie politică şi militară dificilă probabil că a fost dublată şi de unele dificultăţi în aprovizionare, decretele imperiale din anii 395 (*CTh* 13.8.1) şi 408 (*CTh* 13 5.33) încercând să silească naviculari să nu mai transporte mărfuri private şi să aducă produsele cât mai repede la Constantinopol. Aceasta este o altă posibilă explicaţie pentru aceste decrete, care se poate adăuga la cea indicată de Sirks (1991, 202), conform căreia ar fi fost o foamete la Constantinopol. Cea de-a doua explicaţie a lui Sirks (1991, 232) - conform căreia jafurile lui Alarich din Italia au prilejuit emiterea celui de-al doilea decret - nu pare verosimilă; mai degrabă erau invaziile hunice care afectau capitala.

Situaţia relevată de statistica realizată pentru ceramica de la Murighiol este de asemenea interesantă. Deşi nu putem avea fineţea şi certitudinea de la Topraichioi, avem în schimb o viziune mai amplă, din secolul IV până la

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

începutul secolului VII. Predomină şi aici amforele, procentajul lor scăzând doar în perioada 450-586, pentru ca imediat în perioada de sfârşit a secolului VI şi început al celui următor numărul lor să crească vertiginos, în dauna celorlalte categorii (Fig.3). Scăderea numărului veselei de masă către sfârşitul secolului VI, este un indiciu al scăderii puterii de cumpărare a locuitorilor, puterea centrală intervenind doar pentru aprovizionarea cu produse alimentare de strictă necesitate. În analiza veselei de masă şi de băut, adesea specialiştii uită că există şi o veselă realizată şi din alte materiale decât ceramica, aşa cum era sticla, cornul, sau lemnul din care se puteau realiza pahare, boluri şi farfurii. În această zonă există încă de secole o tradiţie în prelucrarea acestor materiale, după cum putem deduce din descrierea pe care Diodor din Sicilia o face banchetului dat de Dromichaites pentru Lysimach. Aflăm din acest pasaj cum tracii mâncau pe nişte tăbliţe de lemn, probabil un fel de platouri, şi beau din pahare de corn şi de lemn (Diodor din Sicilia, în *Izvoare privind istoria veche a României*, Vol. I, Bucureşti 1964, 196-97). Un pahar de lemn, asemănător probabil cu paharele care circulau în această parte a Imperiului, datând din secolele I-II p.Ch., a fost descoperit în Agora Atenei (Robinson 1959, 90, M58, Pl.73). La Topraichioi s-a putut observa că, către mijlocul secolului V, scăderea numărului de pahare şi ceşti ceramice a fost compensată de creşterea paharelor şi bolurilor de sticlă (Fig. 4). La Murighiol vesela de baut, după ce cunoaşte o scădere apreciabilă în a doua jumătate a secolului IV şi în tot secolul următor, îşi va dubla numărul în cea de-a doua parte a secolului VI. Nu trebuie uitat nici că amforele se puteau reutiliza o perioadă îndelungată, în timp ce vesela de masă se deteriora rapid. Studiul veselei de masă de la Murighiol a mai relevat şi faptul că vesela nord africană apare la aceeaşi dată cu amforele africane. Ele au o prezenţă redusă tot secolul V şi primele trei sferturi ale celui următor, pentru ca spre finalul secolului VI să înregistreze o creştere destul de importantă (20%). Vesela de bucătărie, după ce are un nivel scăzut în secolul V, va cunoaşte o revitalizare în secolul VI. Amforele şi vesela de masă pontică cunosc, din a doua jumătate a secolului IV şi prima jumătate a secoluluiV, o perioadă propice, dar din a doua jumătate a secolului V procentajul în care apar este neînsemnat, multe din ele fiind supravieţuiri de pe nivelele anterioare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Cu aceste observații în minte, o analiză a principalelor centre productive va reuși să releve principalele tendințe care au existat în fluxurile economice întâlnite pe piața provinciei Scythia în secolele IV - începutul secolului VII.

Din analiza situației de la Topraichioi, care ni se pare cea mai apropiata de realitate, sapatura aici fiind exhaustiva, rezultă o decadere treptata a producției locale (Fig. 5). Produsele pontice cunosc o creștere ușoara în deceniul al treilea al secolului V, când centrele orientale sunt într-un ușor declin, dar începând cu deceniul al patrulea prezența lor se diminuează. Centrele din vestul Mediteranei au o prezență foarte modestă de-a lungul întregii perioade. Prezența cea mai masivă o înregistrează produsele orientale, care la Topraichioi sunt prezente, atât cu produse transportate în amfore, cât și cu veselă de masă și de bucătarie. Apogeul este atins de aceste produse către mijlocul secolului V.

Situația de la Topraichioi este confirmată și de aceea de la Murighiol, care relevă aceleași tendințe în circulația produselor pontice și orientale. Analiza circulației amforelor care sosesc din aceste centre a arătat o netă dominare a produselor orientale. Aceste produse se mențin la cote ridicate încă din secolul IV și prima jumătate a secolului V, pentru ca după 450 dominația lor să devină covârșitoare până la începutul secolului VII (49-50%) (Fig. 6).

Produsele pontice arată o ușoară dominare în a doua jumătate a secolului IV, când reprezintă aproape 38% din totalul importurilor, pentru ca din secolul V și aproape tot secolul VI să reprezinte doar un sfert din acestea. Interesantă este și data de apariție a amforelor nord africane, cândva în cursul primei jumătăți a secolului V; în cea de-a doua jumătate a secolului numărul lor scade drastic, pentru a crește puțin în a doua jumătate a secolului VI. Deși cantitățile în care apar aceste produse sunt relativ neînsemnate, apariția lor are totuși o anume semnificație, așa cum vom vedea în capitolul următor. Producția locală, reprezentată mai ales de vesela de bucătărie, cunoaște o reducere treptată, către sfârșitul sec. VI importul de veselă de bucătărie crescând considerabil (Opaiț 1991c, 173, tabel nr. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Capitolul VII

Concluzii

Când la 11 mai 330 Constantin cel Mare inaugurează noua capitală a Imperiului, se consfinţeşte *de jure* un proces ce de mult timp se petrecuse de facto şi anume, deplasarea echilibrului economic în favoarea provinciilor orientale ale Imperiului. Dând dovadă de o genială previziune, Constantin a optat pentru apărarea părţii orientale, cea mai productivă şi mai viabilă a Imperiului.

Mutarea capitalei la Constantinopol a trebuit să modifice şi statutul zonei dobrogene, intrată acum în provincia Scythia, importanţa strategică a acesteia fiind considerabil crescută, dată fiind apropierea acesteia de capitală. Legaturile economice ale acestei zone cu bogatele provincii ale sudului continuă în această perioadă, fie în virtutea tradiţiilor seculare de comerţ care existau, bunurile fiind schimbate pentru profit, fie cel mai adesea în cadrul procesului de mobilizare a resurselor economice în interesul public, mărfurile transportate reprezentând plata *annonei*. Din analiza surselor literare ale acestei epoci rezultă clar randamentul productiv crescut pe care-l aveau acum provinciile orientale. Astfel în *Expositio totius mundi et gentium* provincii ca Egiptul, Palestina sau Siria se aflau pe primele locuri în privinţa produselor pe care le realizau, în timp ce despre provinciile de la Dunărea de Jos - Dacia şi Moesia - se spune că erau în stare să se întreţină singure (Stein 1928, 19; Rougé 1966b, 154-84). Un alt document important pentru cunoaşterea comerţului acestei epoci este şi "Edictul lui Diocleţian", care reglementa preţurile de transport al produselor (v. bibliografia la Rougé 1966a, 97). Din păcate lipseşte tocmai partea de decret care reglementa tarifele mărfurilor transportate în direcţia principalelor porturi ale Mării Negre: Tomis, Sinope, Trapezunt (Rougé 1966a, 373). Cu toate acestea, dovezile literare, parţial şi cele epigrafice, servesc doar pentru a alcătui generalizări calitative sumare despre comerţul antic. Doar arheologia este în măsură să vină cu noi precizări privind economia unei anumite provincii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Din materialul ceramic prezentat am putut observa că provincia Scythia întreținea relații comerciale atât cu centre economice din cadrul Imperiului cât și din afara acestuia, primele centre fiind cele mai importante în cadrul acestui comerț. În linii generale se pot recunoaște două categorii de produse care soseau pe piața provinciei:

- *bunuri de subzistență*, transportate mai ales în acele tipuri de amfore care se întâlnesc cel mai des în cadrul descoperirilor arheologice, cum ar fi LR 1, LR 2, Opaiț B-I.
- *bunuri de lux*, transportate în acele tipuri de amfore care sunt mai rar reprezentate numeric, cum sunt tipurile LR3, LR 4, LR 5, amforele nord africane, sau amfora de tip Anemurium, precum și cea mai mare parte a veselei de masă, lămpi etc.

Foarte probabil că cea de-a doua categorie sosea ca marfă auxiliară, prețul transportului ei fiind subsidiat de valoarea bunurilor de subzistență. Rezultă așadar că ceramica antică oferă un prețios suport în estimarea *scării și naturii* comerțului practicat de provincia Scythia.

Conform materialului ceramic prezentat până acum, scara comerțului provinciei Scythia pare să fi fost extrem de largă. La Tomis, capitala și, totodată, cel mai important port al provinciei, soseau amfore cu produse, atât din zona syro-palestiniană, cât și din extremitatea cealaltă a Mediteranei. Multe din amforele descoperite în "Edificiul cu mozaic", care au fost datate la sfârșitul secolului VI și începutul celui următor, conțineau unele specii de rașini vegetale cum ar fi colophoniul, terebentina și mastix, multe din ele venind de pe coasta de vest a Asiei Mici, iar altele de pe coastele Somaliei și ale Arabiei (Rădulescu 1976, 197-98; Barnea 1991, 242, 245). În 599, când Tomis era asediat de avari, a fost posibil să se dea hanului avar câteva soiuri de condimente exotice, sosite probabil din India (Theophylactus Simocatta, *Historiae*, ed. de Boor, 7, 13, 1-6; *Izvoarele Istoriei României*, Vol. 2, București 1970, 545).

Privitor la *natura* comerțului, descoperirile arheologice din provincia Scythia ofera suficiente dovezi pentru certificarea existenței celor trei tipuri principale de schimburi economice: ***reciprocitate, redistribuție*** și ***marketing.***

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Toate aceste tipuri de schimburi economice au fost practicate de provincie, atât cu centrele din Imperiu, cât şi cu cele din afara lui.

În ceea ce priveşte reciprocitatea, este probabil ca unele amfore de tip LR 1, care poartă multe inscripţii cu caracter creştin, să reprezinte daruri trimise de episcopii sirieni către episcopul de Tomis, multe din ele ajungând pe Dunăre până la Sucidava. Acesta pare un procedeu des folosit în această epocă, mai ales în perioadele de foamete (Whittaker 1983, 168). În schimbul lor, Scythia probabil că trimitea unele produse locale sau procurate de la nordul Dunării ca lemnul, ambra, sarea, ceara, mierea de albine.

Al doilea tip de schimb - redistribuţia - era probabil cel mai frecvent întâlnit în cadrul acestei provincii de frontieră, plină de soldaţi care trebuiau hrăniţi şi echipaţi de autoritatea centrală. Acest tip de schimb este cel mai bine detectat prin descoperirile arheologice.

Aşa cum rezultă şi din prezentarea de mai sus a materialului ceramic, centrele cel mai bine reprezentate pe piaţa provinciei Scythia sunt cele est mediteraneene. Produsele acestor centre ajung la Topraichioi, la mijlocul secolului V, să reprezinte aproape 60% din mărfurile aflate în sit. Această situaţie este identica cu cea de la Murighiol, unde amforele orientale, mai ales din secolul V, încep să fie tot mai numeroase, pentru a ajunge ca spre sfârşitul secolului VI să reprezinte aproape 60% din totalul amforelor importate. În acelaşi timp, vesela de masă est mediteraneană creşte de la 52%, la mijlocul secolului V, la 89% către sfârşitul secolului VI.

Dacă aceste importuri de ceramică sau de bunuri care veneau în ambalaje ceramice din estul Mediteranei sunt relativ uşor de identificat, alte categorii de bunuri, realizate din materiale perisabile, cum ar fi de exemplu îmbrăcămintea, sunt aproape imposibil de detectat pe cale arheologică. O serie de plumburi comerciale descoperite la Tomis, Sucidava-Izvoarele, Noviodunum sau Durostorum ne dau totuşi câteva informaţii despre existenţa unui comerţ cu astfel de produse. Cele mai multe sigilii poartă numele unor înfloritoare oraşe aflate pe coasta de vest a Asiei Mici, ca Smirna, Efes, Koloe etc. (Barnea 1991, 240-41). Circulaţia monetară indică prezenţa masivă pe piaţa provinciei Scythia îndeosebi a monedelor emise în atelierele de la Constantinopol, Nicomedia, Thessalonic şi Cyzic.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Deşi este bine cunoscut faptul că fortificaţiile provinciei trebuiau aprovizionate cu alimente produse pe proprietăţile agricole aflate în vecinătatea lor, adesea chiar prin achiziţii forţate (Jones 1964, 458-60), anumite *species annonariae*, în primul rând uleiul, trebuiau aduse din alte provincii. Recentele studii au demonstrat că de ex. în Grecia consumul anual al unei persoane era de cca. 20 litri pe an (Amouretti 1986, 183). În acest consum intra consumul alimentar, îngrijirea corpului şi mai ales iluminatul, pentru acesta din urmă fiind folosit un ulei de slabă calitate, aşa-numitul "ulei recuperat" (Amouretti 1986, 180). Se apreciază că un litru de ulei asigură iluminatul pentru 250-300 ore; dacă se utiliza doar o singură lampă timp de o oră, atunci la un oraş de 10000 locuitori erau necesari 12-14.500 litri. La aceste cifre se adaugă şi uleiul de slabă calitate utilizat în tratamentul lânii şi hainelor. Dacă avem în vedere toate aceste utilizări, cifra de 20 litri pe cap de locuitor nu este deloc exagerată. Astfel, la un oraş de 5000 de locuitori sau la un centru de legiune se ajunge la un consum de 100.000 litri pe an. Trebuie de asemenea avut în vedere că uleiul poate fi depozitat doar pentru o scurtă perioadă, calitatea lui descrescând cu fiecare an (Matingly.D.J. *JRA 1*, 1988, 161). Aceasta presupune o aprovizionare continuă a centrelor consumatoare. Probabil că aceasta este una din principalele explicaţii pentru prezenţa aşa de masivă a unor tipuri de amforă ca LR1, LR 2, centrele respective achitându-şi obligaţiile fiscale prin expedierea acestor produse către frontiera nordică a Imperiului. Probabil că nu totdeauna acest sistem funcţiona perfect. Dintr-un decret imperial (*Cth* 13.5.32) din anul 409 aflăm ca flota specializată în transportul annonei - *navicularii corporis* - nu şi-au putut îndeplini misiunea în toamna anului precedent, din lipsă de corăbii astfel că împăratul a făcut apel la *Alexandriae et Carpathiae classis*, respectiv la corăbieri liberi, angajaţi pe cât se pare pe bază de contract, pentru transportul grâului la Constantinopol (Sirks 1991, 232-33), probabil şi spre armata de frontieră, am adăuga noi. Acest comerţ privat trebuie să fi fost destul de activ de-a lungul întregii perioade romane până în secolul VI. Multe texte romane timpurii, care relatează despre diverse tranzacţii, fie cu grâu fie de încărcături mixte de grâu şi ulei, erau încă în vigoare în a.533, fiind introduse în Digeste (Sirks 1991, 35, nota 52). Sistemul de comerţ dirijat, la care se face apel, probabil încă din secolul trei, dar care devine foarte frecvent în secolul IV

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

şi V, se pare că este abandonat către sfârşitul secolului V, când Leon I desfiintează *cursus clabularis* în anul 467/68 (CJ 12.5022). La el se va face apel doar în momente excepţionale. Oricum se pare că în timpul lui Iustinian *munus navicularium* nu mai exista, transportul fiind efectuat de către contractori particulari (Sirks 1991, 34-35). Probabil că o încercare de rezolvare a aprovizionării frontierei dunărene o constituie crearea de către Iustinian în anul 536 a unui nou oficiu - *quaestura exercitus* - care includea Scythia, Moesia Secunda, Cicladele, Caria şi Cipru, ultimele trei trebuind să hrănească provinciile de frontieră (Jones 1964, 280, 482-3). Acestea aveau, aşa cum am văzut mai sus, o importantă flotă comercială - *Carpathia classis* - care putea asigura un transport rapid al alimentelor către Gurile Dunării. De asemenea, se poate observa că aria ultimilor trei provincii coincide în linii mari şi cu presupusa zonă de fabricare a principalelor tipuri de amforă întâlnite în provincia Scythia, LR 1 şi LR 2.

Comerţul liber este deopotrivă documentat şi de descoperirile ceramice făcute în siturile dobrogene. Probabil că aceasta era calea pe care au sosit amforele produse în centrele vest mediteraneene. Prezenţa unei mari varietăţi de amfore nord africane pe piaţa tomitană, în perioada când Imperiul era deja divizat şi mai ales începând cu al doilea sfert al secolului V, când Imperiul de Vest începe a se destrăma, făcând loc noilor regate barbare, este un indiciu, în opinia noastră, tocmai al existenţei acestui gen de comerţ liber. Probabil că în legătură cu aceste amfore trebuiesc puse şi unele descoperiri numismatice făcute în Dobrogea (pentru toate informaţiile numismatice suntem profund recunoscători Dr. Gh. Poenaru-Bordea şi Dr. R. Ocheşanu). Astfel, pentru perioada secolelor V-VI avem un important tezaur descoperit la Tomis. Acesta conţine, printre alte monede şi patru monede, două dintre ele fiind considerate vandale, iar celelalte ostrogote. Monede vandale similare, emise între 455-480, au fost găsite la Ain Merane în Algeria (Morrison 1980, 246, nr.79-80). De asemenea, tezaurul tomitan mai conţine alte patru monede emise de Iustinian la Cartagina, între anii 537/38-546/47 (Gh. Poenaru-Bordea, E. Nicolae, BSNR 80-85, 109-10). În afara acestor monede există şi alte descoperiri monetare cartagineze, emise în timpul lui Iustinian, descoperite la Peceneaga, Tropaeum Traiani (2 ex.)

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

(Poenaru-Bordea, Ocheşanu & Popea, "Monede bizantine din colecţia MIAN Constanţa" Mss.), Histria (2 ex.) (Preda & Nubar 1973, 207), Callatis (Poenaru-Bordea, Ocheşanu & Popescu *BSNR 99-1992,* sub tipar), Tomis (1 ex.) (Popescu & Ionescu *BSNR 99-1992,* sub tipar). Monede cartagineze emise în timpul lui Phocas şi Constantius II apar din nou în Dobrogea în cursul secolului VII (Poenaru-Bordea & Donoiu, *BSNR 75-76,* 1981-82, 237-38, nr.129-30; Custurea, *Pontica 19,* 1986, 277, nr. 7).

Originea acestor negustori este iarăşi o problemă neclarificată. Erau aceştia negustori de origine vest mediteraneană, sosiţi cu produse nord africane sau spaniole şi care se reîntorceau cu produse scythice, sau erau negustori est mediteraneeni, sau chiar pontici care, după comercializarea produselor orientale, se reîntorceau cu produse pe care le desfăceau pe piaţa vest pontică? Întrebarea este deocamdată fără răspuns, dar este cunoscut că, începând mai ales cu secolul V, negustorii orientali sunt frecvent întâlniţi pe pieţele din vestul Mediteranei. Acest fenomen este atestat pentru Gallia, Spania şi Italia, atât de sursele literare şi epigrafice (Jones 1964, 865; Rougé 1966a, 420-21; Keay 1984, 426), cât şi de descoperirile arheologice făcute la Roma, (Whitehouse 1982, 60), Cartagina (Fulford 1980), Marsilia (Bonifay & Villedieu 1989). Pentru provincia Scythia, în această epocă avem doar o singură inscripţie funerară, descoperită la Tomis, care menţionează numele unui negustor - Seppon - negustor de vin alexandrin, a cărui etnicitate, evreu sau creştin, este disputată (Velkov 1977, 182; Popescu 1976, 63, nota 28). Dacă acest vin egiptean venea la Tomis în amfore de tip LR 4, ale căror cuptoare se pare că au fost descoperite pe malul lacului Mariout (Empereur & Picon 1989, 243), este dificil de spus. Frecventa apariţie a persoanelor de origine microasiatică în inscripţiile romane târzii din Dobrogea sau a influenţelor siriene în construcţia unor bazilici constituie o nouă evidenţă a strânselor relaţii ce existau între provincia Scythia şi estul Mediteranei (Barnea 1972).

Produsele pontice, deosebit de frecvente pe piaţa provinciei Scythia în secolul IV şi prima jumătate a secolului V, prin varietatea lor tipologică sugerează existenţa unor multiple centre productive. Unele tipuri erau realizate probabil în regatul bosporan, ceea ce este un nou indiciu în favoarea existenţei unui comerţ liber, practicat de secole între acestea şi provinciile

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

de la Dunărea de Jos. Multe tipuri de amfore şi veselă de masă dispar din circulaţie, mai ales după mijlocul secolului V, ca urmare a situaţiei dificile prin care trec aceste regiuni. Unele tipuri, aşa cum este tipul Opaiţ B-I, va continua însă să sosească în cantităţi apreciabile până la începutul secolului VII, dovadă că cel puţin unele zone au continuat să producă şi să exporte chiar şi după epoca distrugerilor hunice. Nu lipsit de importanţă este un fragment de amforă purtând numele oraşului Chersones (Popescu 1976, nr. 393) care, chiar dacă a fost descoperit la Sucidava (Celeiu), atestă circulaţia de mărfuri existentă între zona Dunării de Jos şi cea nord pontică.

Relaţiile provinciei Scythia cu populaţiile din zona de la nord de Dunăre sunt mai complexe decât par la prima vedere, ele fiind dictate în primul rând de necesităţile politice, militare şi economice ale statului roman. În faza târzie a Imperiului, acesta se află în faza de conservare a cuceririlor, uneori chiar cu riscul renunţării la unele teritorii ca Dacia sau Agri Decumates. Renunţând la o politică agresivă, împăraţii au fost nevoiţi să dezvolte alte mijloace de dominaţie şi supunere, cum ar fi controlul economic, prin schimburi comerciale, sociale, prin daruri făcute aristocraţiei triburilor nord dunărene, sau prin plata unor tributuri. Romanii au căutat de asemenea să menţină o zonă tampon cu o adâncime de până la 200 km. În unele perioade această zonă posedă ea însăşi un sistem de apărare, cum ar fi de exemplu Brazda lui Novac în câmpia Munteniei, unele fortificaţii, ca cea de la Pietroasele (Diaconu 1977) sau turnuri de semnalizare, ca cel de la Hatvan-Gomböspuszta (Soproni 1974). Perioada de relativă linişte şi prosperitate pe care o cunoaşte această regiune în primele trei sferturi ale secolului IV, întreruptă doar de unele atacuri în 315, 323, 346 (Burns 1984, 33), a dus la o creştere a populaţiei pe ambele maluri ale Dunării. Descoperirile monetare făcute la nord de Dunăre indică faptul că în această zonă tampon exista o limitată economie monetară, probabil incluzând pieţe şi o mică pătură de negustori (Toropu 1976, 96-97; Butnaru 1987, 7, Pl.1; Bîrliba & Ursachi 1988). Faptul că în această perioadă monedele de aur şi argint nu sunt frecvente (Preda 1975, 448), pledează pentru existenţa unei economii de piaţă. Venirea hunilor, însoţită şi de criza monetară din Imperiu, va contribui la reducerea monedelor de bronz, crescând însă monedele de aur, situaţie care se menţine şi în secolul VI (Preda 1975, 451-52). Aşa cum

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

indică şi autorii mai sus citaţi, cantitatea cea mai mare de monede se concentrează în centrele fortificate de pe linia Dunării. Ele subliniază din nou politica Imperiului de a face din comerţ o armă de control şi supunere a populaţiilor din afara graniţelor sale. Acestui comerţ de frontieră i se acordă o tot mai mare atenţie.

În perioada romană târzie, întreaga legislaţie indică un control din ce în ce mai sever al schimburilor comerciale practicate în zona de frontieră. Comerţul se putea face în pieţe şi târguri stabilite de populaţiile de pe ambele maluri ale Dunării. Aceste locuri de comerţ puteau fi mai numeroase sau mai reduse, în funcţie de evoluţia relaţiilor politice ale Imperiului cu populaţiile nord dunărene, aşa cum s-a întâmplat în 369 când acestea se reduceau la numai două locuri (Themistios, *Or.*, X, 135c), probabil Noviodunum şi Constantiana Daphne (Barnea 1967, 567), sau Pârjoaia (P. Diaconu, *Bis. Ortodoxă Rom. 81*, 1963). Alteori, pentru paza acestor locuri se construia o fortificaţie specială, cum era acel *burgus commerciorum* (*CIL* III 3653=Dessau 775), din nordul Pannoniei, construit în anul 371. Aceste locuri de comerţ erau supravegheate, cel puţin la sfârşitul secolului IV şi secolul V, de *comites commerciorum*. *Notitia Dignitatum* indică existenţa unui *comites commerciorum per Moesiam, Scythiam et Pontum*, aflat sub directa subordonare a *Comitis sacrarum largitionum*, dovadă concludentă a importanţei pe care o acordă Imperiul comerţului practicat la Dunărea de Jos. Descoperirea la Dinogeţia a unei balanţe ce purta numele lui Gerontius - prefectul Constantinopolului - precum şi a unor greutăţi de sticlă, bronz sau piatră, sau numai de sticlă la Păcuiul lui Soare sau Sucidava-Celeiu (Barnea 1991, 238 şi nota 402), pare să ateste activitatea acestor funcţionari vamali. Aceste descoperiri ar putea fi legate însă şi de existenţa unor funcţionari care trebuiau să colecteze taxele datorate statului. Dintr-un decret emis în 386 (*CTh* 12.6.21), aflăm că fiecare *civitas* şi *mansio* unde se colectau taxele trebuiau să aibe astfel de unităţi de măsură din bronz sau piatră (Tengström 1974, 22). Apariţia acestor descoperiri, mai ales în oraşele de pe frontieră, se pare că pledează pentru o relaţie comercială cu populaţiile din afara Imperiului. Începând cu secolul III, când se interzice exportul de sare, grâu, fier şi piatră de ascuţit, şi continuând cu secolul IV când acestor interdicţii li se adaugă vinul, uleiul, *liquamen*-ul şi aurul

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

(*CI* IV, 63, 2), politica vamală protecţionistă se intensifică. În ce măsură aceste legi prohibitive erau respectate, este greu de apreciat. Faptul că din când în când împăraţii erau nevoiţi să reînnoiască restricţiile, pare să releve faptul că ele, cu timpul, deveneau caduce. Încălcările acestor legi sunt uşor de explicat, deoarece cele care sufereau erau populaţiile de pe ambele maluri ale Dunării. În această zonă *"există un câştig comun pentru ambele neamuri din schimbul reciproc al mărfurilor necesare"*. (Themistios *Or.*, X, 135 a-d, cf. *Izvoarele Istoriei României*, Vol. I, Bucureşti 1970, 61).

Interesul Imperiului era mai ales pentru unele materii prime ca: pieile, utilizate în confecţionarea echipamentului militar, blănurile, care devin o modă în această vreme în Imperiu (Demougeot 1969, 278), poate şi chihlimbarul. Un loc important îl deţinea probabil şi sarea. Textele antice ne relevă importanţa deosebită pe care o avea exploatarea acesteia, care era monopol al fiscului (Delmaire 1989, 439-40). Pierderea salinelor din Dacia probabil că a făcut ca sarea să fie unul din produsele predilecte de achiziţie ale funcţionarilor imperiali. Un loc aparte îl ocupă şi comerţul cu sclavi, pentru care există mărturiile unor autori antici ca Ammianus Marcellinus (22.7.8; 31.4-5) Iordanes (*Get.* 4.27), Claudian (*In Eutropium*, 1, 59-60), comerţ care se pare că avea rădăcini vechi în aceste regiuni (Finley 1981, 172-73). Populaţia provinciei Scythia putea fi interesată şi în cumpărarea unor produse artizanale realizate din lemn, cum ar fi căldările, butoaiele, vesela de masă şi de băut. Din acest punct de vedere este interesantă descoperirea la Aquincum a unei căldări realizate dintr-o specie de brad care nu se găseşte decât în Carpaţi (Stieber 1976). Asemenea analize ar fi binevenite şi pentru căldările de lemn descoperite la Atena (Robinson 1959, 108, M260-62).

În ceea ce priveşte exportul unor produse din Imperiu către zona nord dunăreană, dată fiind politica protecţionistă a acestuia, numărul şi calitatea acestor produse, nu credem că erau prea ridicate. Predominau obiectele vestimentare şi de podoabă, produse probabil în atelierele oraşelor de frontieră sau limitrofe acesteia. Acestea nu sunt lucrate din materiale şi pietre preţioase, ci sunt obiecte modeste (Ioniţă 1982, 107; Teodor 1981, 33-37). Numărul lor pare să fie mai mare în zona de tampon, aşa cum indică necropola de la Barcea, pentru a descreşte către nordul Moldovei şi Transilvania. De asemenea, se vorbeşte poate prea mult despre acele amfore din pastă bej

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

sau roşie, care ar fi fost importate din Imperiu (Ioniță 1982, 105; Mitrea 1972, 193, Fig.4). Volumul acestor amfore, în special în epoca romana târzie, este mic, între 2-5 litri, iar numărul lor este destul de redus. În plus, aceste amfore, în opinia noastră (Opaiț 1991b, 149), nu veneau din Imperiu, ci erau produse, probabil, în zonele pontice. Unele amfore est mediteraneene, ca LR 1, LR 2 şi Opaiț C-III, apar în aşezarea de la Cireşanu, dar aria lor de răspândire la nord de Dunăre este deocamdată destul de limitată.

Interdicțiile puse de Imperiu la multe din aceste produse de larg consum au stimulat, în opinia noastră, apariția şi dezvoltarea unor ateliere locale care produceau veselă din ceramică şi sticlă, sau obiecte din os şi metal (Ioniță 1982, 105; Teodor 1981, 31-32).

O altă modalitate de distribuire a unor produse romane la nordul Dunării era aceea a tributurilor plătite de Imperiu pentru menținerea păcii. Aşa se pare că s-a întâmplat după atacul gotic din iarna anului 346-47 în urma căruia Constantius II, conform spuselor lui Libanios, a convins pe goți să facă pace. De abia în urma acestui război, care nu a fost de loc favorabil romanilor, aceştia vor plăti goților un *stipendium* în bani şi o alocație anuală în alimente şi haine (Thompson 1956, 379-81). Aceasta dată pare mai logică decât anul 332, când victoria lui Constantin cel Mare asupra goților a fost zdrobitoare şi nu avea sens ca învingătorii să plătească tribut învinşilor (Barnea 1968, 389). Aceste subsidii le vor fi retrase goților prin pacea din anul 369 (Barnea 1968, 395). În secolele următoare tributurile plătite hunilor şi avarilor vor fi tot mai mari. Aceste tributuri în bani vor fi însoțite de substanțiale cadouri, constând din obiecte de îmbrăcăminte, accesorii vestimentare, podoabe şi vase de argint. În toată această perioadă politica Imperiului a variat în funcție de originea populațiilor nord dunărene, precum şi de transformările sociale prin care au trecut aceste etnii.

Din cele expuse până acum, rezultă că nu putem vorbi de existența unor simple relații economice între Imperiu şi populațiile nord dunărene, aspectul economic fiind legat, în această zonă şi în această epocă, tot mai mult de cel politic, social şi cultural. Înăsprirea politicii vamale, începând din secolul IV, nu a oferit decât o rezolvare temporară a situației dificile prin care trecea Imperiul. Procurarea hranei începe să devină o problemă

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

vitala în special pentru populaţiile nomade, cu economie pastorală. Aceasta putea fi obţinută fie prin schimburi, fie prin jafuri. Măsurile prohibitive ale romanilor nu au făcut decât să intensifice invaziile barbare, ceea ce în final a fost una din cauzele prăbuşirii frontierei. Pe de altă parte, această politică protecţionistă a impulsionat dezvoltarea unei producţii artizanale a populaţiilor sedentare, daco-romane, aşa cum indică descoperirile din zona subcarpatică de la Budureasca şi Cireşanu, la care se adaugă unele descoperiri izolate de creuzete şi tipare pentru podoabe de certă influenţă bizantină (Teodor 1981, 31-32, Fig. 13).

*

* *

În încheierea prezentării materialului ceramic romano-bizantin descoperit în Dobrogea, câteva concluzii se impun a fi subliniate.

Din punct de vedere tipologic constatăm o extremă varietate a tipurilor de amfore, cifra de 80 de tipuri urmând probabil a fi crescută de viitoarele descoperiri. Ele vin să ateste existenţa unor numeroase centre producătoare, cele mai multe fiind probabil localizate pe coasta de est a Mediteranei, precum şi în nordul Africii. Din acest punct de vedere, situaţia este mult schimbată faţă de perioada romană timpurie, când numărul acestor centre se pare că era mult mai redus. Desigur, sub raport cantitativ situaţia este diferită, predominante fiind numai câteva tipuri est mediteraneene (LR1 şi LR2) sau pontice (Opaiţ B-I). Prezenţa pe piaţa provinciei Scythia a unor amfore aşa de variate din punct de vedere tipologic, poate fi explicată doar prin faptul că cele mai multe din aceste amfore soseau în cadrul procesului de redistribuţie sau de "mobilizare", pentru a folosi un termen mai rafinat (Tomber 1993, 143).

Probabil aceasta este explicaţia şi pentru prezenţa aşa de numeroasă a veselei de masă de origine foceană, care sosea însoţind produsele alimentare transportate în amfore, preţul transportului fiind subsidiat de valoarea produselor principale. Din punct de vedere tipologic, fenomenul este invers faţă de acela al amforelor. Dispare varietatea tipologică şi calitatea artistică cu care eram obişnuiţi la vesela de masă romană timpurie. Asistăm la un proces de standardizare, decorul constă din motive geometrice, vegetale sau animaliere, ştampilat pe baza interioară a vaselor, sau cu rotiţa pe exteriorul

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

buzelor. Vesela de masă mărturiseşte şi dânsa criza artistică a epocii, criză care nu a mai putut fi remediată nici de încurajările imperiale (*CTh* XIII, 4) Producţia locală este aproape neînsemnată în acest domeniu, vesela foceană fiind probabil suficient de ieftină pentru a descuraja încercările locale.

Producţia locală se regăseşte însă în cadrul veselei de depozitare, de bucătărie şi a celei de servit băuturile. Aceste vesele, deşi sunt variate din punct de vedere tipologic, reproduc mai ales tipuri aflate în voga epocii în zona balcanică. Când, spre sfârşitul secolului VI, această producţie locală este stânjenită de criza prin care trecea provincia, se va face apel din nou la importuri. Semnificativ este şi faptul că vesela lucrată cu mâna ocupă un loc aproape neînsemnat în economia provinciei, vasele care se înscriu în această categorie aparţinând unor populaţii migratoare care îşi fac apariţia în această epocă la Dunărea de Jos. Acesta este un indiciu preţios pentru atestarea unor ateliere de olărit, fie independente, fie organizate sub forma unor nuclee la marginea oraşelor, satelor, sau în cadrul unor ferme. Nu trebuie exclusă nici existenţa unei producţii sau industrii gospodăreşti în unele zone mai retrase sau izolate de circuitul economic, dar ne lipsesc deocamdată descoperirile din aceste zone. Nu trebuie uitat, când vorbim de producţia locală, nici de existenţa unei industrii artizanale a lemnului, vesela de masă şi de băut fiind relativ puţin numeroasă în cadrul aşezărilor rurale. Foarte probabil că aceste categorii ceramice erau suplinite de vesela de lemn, veselă cu vechi tradiţii în această zonă.

Din analiza repartiţiei teritoriale a unor categorii şi tipuri ceramice se pot trage alte importante observaţii de natură economică. După cum am văzut, există mai multe categorii de situri din care provine ceramica pe care am prezentat-o. Un important lot ceramic provine din capitala provinciei, Tomis. Deşi ne lipsesc încă date statistice pentru acest important sit, ceea ce ne impresionează cel mai mult din prezentarea ceramicii acestui centru este uimitoarea varietate tipologică şi calitativă a produselor ceramice. Tomis era în această perioadă "un mare şi înfloritor oraş", după spusele lui Sozomenos (VI, 21, 2-6, cf. *Izvoare* II, 225), sediul episcopului, al guvernatorului. Deţinea un important port maritim, despre care ştim că Valens a luat măsuri să fie restaurat, aici trebuind să fie şi oficiul acelui *comes commerciorum* (*Not. Dig. Or.* 12,6-9; Velkov 1977, 180), şi probabil existau, aşa cum arată

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

şi "Edificiul cu Mozaic", mai multe antrepozite pentru mărfuri. Importanţa strategică a oraşului a făcut ca acesta să fie folosit ca *portus expeditionis* de armata imperială mult timp după căderea frontierei de la Dunăre, oraşul fiind menţionat încă în anul 704 (Velkov 1977, 107). Devine aşadar explicabilă prezenţa unor produse atât de variate la Tomis. Deşi cele mai multe tipuri credem că rămâneau tot amforele LR 1 şi LR 2, nu putem să nu fim impresionaţi de varietatea amforelor nord africane descoperite la Tomis, varietate neatestată de nici o altă descoperire făcută în zona pontică. Dacă la aceasta varietate de amfore adăugăm şi pe aceea a veselei de masă (Papuc 1973) şi de iluminat (Papuc 1976), avem un tablou impresionant al bogaţiilor care se acumulau în acest oraş. Desigur că multe din aceste venituri proveneau din subsidiile imperiale plătite funcţionarilor şi din veniturile episcopatului, dar un rol important credem că îl avea şi activitatea comercială a păturii înstărite a capitalei. Aceasta credem că juca un important rol de intermediar în comercializarea produselor nord dunărene către lumea sudului mediteranean.

O a doua categorie de situri o reprezintă aceea a fortificaţiilor, cele mai multe din ele fiind situate pe linia Dunării, cum ar fi Murighiol, Aegyssus, Noviodunum, Dinogeţia, Troesmis, Beroe, Sacidava şi Capidava. Deşi datele cele mai importante pentru analiza noastră provin din săpăturile de la Murighiol, situaţia din acest sit nu credem să difere radical de aceea din celelalte situri de acest gen, eventual proporţiile în care apar unele produse să fie ceva mai mari în centre ca Noviodunum, principala bază navală a Imperiului la Dunarea de Jos. În aceste centre continuăm să întâlnim o varietate şi abundenţă de produse importate, pe primul loc situându-se, desigur, amforele LR 1 şi LR 2, precum şi vesela de masă foceană. În plus se observa apariţia, la sfârşitul secolului VI şi primul deceniu al secolului VII, a unor vase de bucătărie importate din Asia Mică, dovadă a circuitului economic rapid şi eficient care exista între aceste două regiuni. Cu toate acestea, produsele nord africane apar în cantităţi relativ neînsemnate, în comparaţie cu cele orientale şi pontice. Acesta credem că este un simptom al diferenţelor sociale şi economice care există între capitală şi celelalte oraşe ale provinciei.

Un loc aparte în cadrul acestei categorii credem că îl ocupau siturile de gen Topraichioi, *horrea* fortificate, în care este normal să găsim aceeaşi

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

varietate de amfore ca şi în cadrul oraşelor fortificate, de gen Murighiol.

Oraşele din centrul provinciei, cum ar fi Tropaeum Traiani, Ulmetum sau Ibida, reprezintă o altă categorie care, cel puţin prin prisma ceramicii, diferă de celelalte categorii. Deşi nu avem date suficiente pentru a face comentarii mai ample, vom lua în considerare prezenţa sau absenţa unor tipuri, conform ceramicii publicate în cadrul monografiei oraşului Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979). Sunt prezente principalele tipuri de amfore orientale, LR 1, LR 2, precum şi LR 4, la care se pot adăuga câteva exemplare pontice (Zeest 80 ori Opaiţ B-I), probabil primele fiind cele mai frecvente. Celalte tipuri de amforă nu par a fi prezente, sau cel puţin nu în suficientă măsură pentru a fi incluse într-un catalog selectiv al ceramicii descoperite în cadrul sitului. În cadrul veselei de masă pare să predomine cea foceană, dar cel puţin până spre mijlocul secolului V sunt prezente unele tipuri ce par a fi produse locale (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig.156.2.7, 2.3, 2.5; 158.2.2; 161.2.17). Aceste produse vor suplini lipsa unor abundente produse orientale, pontice sau nord africane. Din a doua jumătate a secolului V producţia foceană pare a fi destul de frecventă. Situaţia descrisă pentru Tropaeum Traiani pare a fi reîntâlnită la Ibida (Opaiţ 1991d). O posibilă explicaţie a acestei situaţii ar fi aceea a distanţei de transport, preţurile produselor transportate pe uscat fiind de şase ori mai mari faţă de al acelora transportate pe mare şi de zece ori faţă de cele transportate pe râuri (Jones 1964, 821-23; Rougé 1966a, 371; Forbes 1965, 157-60; Hopkins 1983, XX). Se confirmă şi în cadrul provinciei Scythia observaţiile făcute în Africa, unde marile porturi ca Sabratha şi Carthagina au o multitudine de mărfuri importate, în timp ce interiorul provinciilor este lipsit de aceste importuri (Tomber 1995, sub tipar). Oricum, în lipsa unor statistici, este riscant să facem prea multe presupuneri, dar considerăm că acesta este un aspect care trebuie să stea în atenţia viitoarelor cercetări.

O ultimă categorie o reprezintă mediul rural, despre care avem, de asemenea, date puţine. Multe din aşezările rurale cercetate până în prezent se datează până către mijlocul secolui V, doar câteva existând şi în a doua jumătate a secolului. Deşi nu dispunem de date statistice pentru ele, se poate remarca o scădere a numărului de amfore şi de veselă de masă. Amforele cele mai frecvente sunt de origine est mediteraneană (LR 2) sau pontică

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

(Opaiţ E I, E-VI, B-1). Prezenţa lor este un indiciu că produsele pe care le conţineau erau bunuri de subsistenţă, probabil cel mai necesar şi mai căutat fiind uleiul, iar preţul lor era destul de accesibil multor locuitori din mediului rural. Accidental apar şi amfore africane cum este cazul la Teliţa-"La pod" (Keay XLII), Niculiţel (Keay VII) sau Slava Rusă-Fântâna lui Bujor (Keay XXV), sau palestiniene la Teliţa. Aceaste amfore par a indica existenţa unor destul de strânse legături economice între oraş şi sat, precum şi a unei anumite prosperităţi economice atinsă de unii din locuitorii mediului rural. Aceasta nu trebuie să ne mire deoarece Scythia, ca provincie de graniţa, era plină de soldaţi care, în momentul lăsării la vatră, erau posesorii unui anumit capital financiar sau funciar, fiind în stare să-şi întemeieze gospodarii impresionante (A. Opaiţ, C. Opaiţ, T. Bănică "Das ländliche Territorium der Stadt Ibida (2.-7.Jh.) und einige Betrachtungen zum Leben auf dem Land an der Unteren Donau" în R. Pillinger, A. Pülz, H. Vetters, *Die Schwartzmeerküste in der Spätantike und im Frühen Mittelalter*, Wien 1992, 103-12; Baumann 1983)

Din tabloul situaţiei ceramice prezentate rezultă clar grija autorităţilor imperiale, foarte probabil şi a celor religioase, de a aproviziona, în primul rând cu bunuri de subsistenţă şi în măsura posibilului cu bunuri de lux, această provincie de frontieră atât de vitală în apărarea graniţei de nord şi a capitalei Imperiului. Toate mijloacele aflate la îndemâna autorităţii centrale pentru realizarea acestui scop erau întrebuinţate de aceasta: redistribuirea taxelor, constrângeri fiscale, reorganizări administrative. În acest mod Imperiul a reuşit, după cum o dovedesc şi statisticile, să aprovizioneze şi să susţina armata de frontieră până la căderea definitivă a graniţei.

Deşi în actualul stadiu al cercetarilor nu putem trage concluzii generalizatoare şi definitive, totuşi principalele tendinţe ale curentelor comerciale, care au afectat viaţa economică a provinciei Scythia, au putut să fie reliefate. În măsura în care viitoarele cercetări arheologice efectuate în siturile dobrogene vor fi însoţite de analize diacronice ale tipurilor ceramice, precum şi de statistici cantitative ale acestora, tabloul importurilor provinciei Scythia va căpăta o profunzime şi complexitate sporită, uşurând mult înţelegerea vieţii economice din această provincie.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

BIBLIOGRAFIE

Abadie-Reynal, C. & Sodini, J.-P. (1992), *La céramique paléochrétienne de Thasos. (Aliki, Delkos, fouilles anciennes)*. Paris.

Adamshek, B. (1979) *Kenchreai: the eastern port of Corinth. IV. The pottery*. Leiden.

Almagro, M. (1955) *Las necropolis de Ampurias*. Vol. II. Barcelona.

Amouretti, M.-C. (1986) *Le pain et l'huile dans la Grèce antique. De l'avoine au moulin*. Paris.

Antonova, I. A. (1971) "Srednevekovie amfori Kersonesa", în *Anticnaja Drevn'Srednieveka*. Sverdlovsk, 81-101.

Arnold, D. E. (1971) "Ethnomineralogy of Ticul Yucatan potters: etics and emics", *Am. Antiq.*, 36, 30-40.

Arthur, P. (1982) "Amphora production in the Tripolitanian Gebel", *Libyan Studies* 61-72.

---- (1985) "Naples: notes on the economy of a dark age city", în C. Malone & S. Stoddart *(eds), Papers in Italian archaeology IV. Classical and Medieval Archaeology*, BAR S246, 247-59.

------ (1989) "Aspects of Byzantine economy: an evaluation of amphora evidence from Italy", în *Recherches sur la céramique byzantine, BCH Suppl. XVIII*, 79-91.

Avram, A. & Opaiţ, A. (1987) "Le vin, l'huile et les amphores dans l'antiquité classique", *Dacia NS*, 31, 135-14.

Barrate, F. (ed) (1988) *Argenterie romaine et byzantine*. Paris.

Barnea, I. (1960) "Date noi despre Axiopolis", *SCIV VI*, 69-80.

------ (1966) "L'Incendie de la Cité de Dinogeţia au VI-e siècle", *Dacia N.S.*, 237-60.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

------ (1967a) "Nouvelles contributions à l'histoire de la Dobroudja", *Dacia N.S.*, 355-56.

------ (1967b) "Themistios despre Scythia Minor", *SCIV 18*, 563-74.

------ (1968) "Perioada Dominatului", în R. Vulpe & I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, Vol. II, Bucureşti.

------ (1972) "Relaţiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică".

Barnea, I. & A. (1984) "Săpăturile de salvare de la Noviodunum", *Peuce IX*, 97-106.

Barnea, A. (1991) "La Dobroudja aux IVe-VIIe siècles n.e.", în A. Suceveanu & A. Barnea *La Dobroudja Romaine*, Bucarest.

Bass, C. F. & Doorninck Jr. (1971) "A fourth century shipwreck at Yassi Ada", *AJA 75*. 27-37.

------ (1982) *Yassi Ada I. A seventh-century shipwrek*, Texas A & M University Press.

Baumann, V. H. (1977) "Câteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreştin din comuna Niculiţel (jud. Tulcea)", *Acta Musei Napocensis* 14, 245-55.

------- (1983) *Ferma romana din Dobrogea*. Tulcea.

------- (1984) "Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în ferma romană de la Teliţa, punctul "La Pod" (Jud.Tulcea), în anul 1980", *Peuce 9*. 51-65.

------- (1991a) "Un nou cuptor de ars material tegular, descoperit în ferma romană târzie de la Teliţa, punctul "La Pod", jud. Tulcea", *Peuce 10*, 105-8.

------- (1991b) "Cercetări recente la basilica paleocreştina din com. Niculiţel (Jud. Tulcea)", *Peuce 10*, 121-26.

------- (1991c) "Cercetări arheologice pe valea Teliţei", *Peuce X*, 1991, 109-14.

------- (1995) *Aşezări rurale antice în zona Gurilor Dunarii*. Tulcea.

Beltrán, M. L. (1970) *Las ánforas romanas en España*. Zaragoza.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Bîrliba, V. M. & Ursachi V. (1988) "Tezaurul de monede romane descoperit la Traian, jud.Neamţ", *Arh. Mold. 12,* 117-30.

Bloşiu, C. (1975) "Necropola din secolul al IV-lea p.ch. de la Leţcani (jud. Iaşi)", *Arh. Mold. 8,* 203-80.

Boardman, J. (1989) "The Pottery", în Ballace M. et *al., Excavations in Chios 1952-1955. Byzantine Emporio,* The British School of Archaeology at Athens. Thames and Hudson, 88-121.

Boggess, E. M. (1970) "A hellenistic pithos from Corinth", *Hesperia 39,* 73-78.

Bonifay, M. (1986) "Observations sur les amphores tardives à Marseille d'après les fouilles de la Bourse (1980-1984)", *RAN 19,* 269-305.

Bonifay, M. & Villedieu F. (1989) "Importations d'amphores orientales en Gaulle (Ve-VIIe siècle)", în *Recherches sur la céramique byzantine. BCH* Suppl. XVIII, 17-46.

Böttger, B. (1982) "Die Gefäßkeramik aus dem Kastell Iatrus", în *Iatrus-Krivina II.* Berlin, 33-148.

------- (1992) "Die kaiserzeitlichen and spätantiken amphoren aus dem Kerameikos", *MDAI Ath. Abt.* 107, 315-81.

Bruckner, O. (1981) *Rimska Keramika u Jugoslavenskom Delu Provincije Donje Panonije.* Belgrad.

Bucovală, M. (1970) "Descoperiri în zona suburbană a Tomisului", *Pontica* 3, 139-210.

Bucovală, M. & Paşca, C. (1988-89) "Descoperiri recente în necropolele de epocă romană şi romano-bizantină la Tomis", *Pontica 21-22,* 123-61.

Burns, Th. S. (1984) *A History of the Ostrogoths.* Indiana University Press.

Butnaru, V. M. (1987) "Monede romane şi postaureliene în teritoriile carpato-dunărene pontice (anii 274-491)", *Arh. Mold. 11,* 113-40.

Carandini, A. (1982) "Ceramica Microasiatică", în *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale. Atlante delle forme ceramiche.* Roma.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Cardew, M. (1969) *Pioneer Pottery*. London.

Cătăniciu, I. & Barnea, A. (1979) *Tropaeum Traiani I. Cetatea*. Bucureşti.

Coja, M. & Dupont, P. (1979) *Histria V. Ateliers céramiques*. Bucarest.

Condurachi, E. (1954) *Histria I*. Bucureşti.

Crawford, J. S. *et al.* (1990) *The Byzantine Shops at Sardis*. London.

Crişan, I. H. (1969) *Ceramica daco-getică*. Bucureşti.

Cullen, T. & Keller, D. R. (1990) "The Greek pithos through time: multiple functions and diverse imagery", în Kingery W. D. (ed), *The Changing Roles of Ceramics Society: 26000 B.C to the Present*. Series *Ceramics and Civilisation*, Vol. 5 Westerville, OH.

Cuomo di Caprio, N. (1985) *La ceramica in archaeologia. Antiche tecniche di lavorazione e moderni metodi d'indagine*. Roma.

Delgado, M. (1975) *Fouilles de Conimbriga IV. Les Sigillées*. Paris.

Delmaire, R. (1989) *Largesses sacrée et Res Privata. L'aerarium impérial e son administration du IVe au VIe siècle*. Coll. de l'École Fr. de Rome, 21.

Demougeout, E. (1969) *La formation de l'Europe et les invasions barbares*. Vol I. Paris.

Desbat, A. & Martin-Kilcher, St. (1989) "Les amphores sur l'axe Rhône-Rhin à l'époque d'Auguste" în *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, Coll. de l'École Fr. de Rome no. 114. Roma, 339-65.

Diaconu Gh. (1965) *Târgşor. Necropolă din secolele II-IV p.Ch*. Bucureşti.

------- (1977) "L'ensamble archéologique de Pietroasele", *Dacia N.S.*, 21, 199-220.

Donceva-Petkova, L. (1989) "Frühbyzantinische Gefäßfunde im Dorf Odarci, Kreis Tolbuhin", în *Izvestija na Narodnija Muzej Varna, 25(40)*, 41-48.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Van Doorninck Jr., F. H. (1989) "The cargo amphoras on the 7th century Yassi Ada and 11th century Serçe Limani shipwrecks: two examples of a reuse of Byzantine amphoras as transport jars", în *Recherches sur la céramique byzantine, BCH Suppl. XVIII*, 247-57.

Drew-Bear, T. (1980) "An act of fundation at Hypaipa", *Chiron 10*, 509-36.

Duhamel, P. (1973) "Les fours céramiques Gallo-Romaines", în Duval P. (ed), *Recherches d'archéologie Celtique et Gallo Romaine*. Geneve.

Egloff, M. (1977) *Kellia. La Poterie Copte*. Geneve.

Eiwanger, J. (1981) *Demetrias IV. Keramik und Kleinfunde aus der Damokratia-Basilika*. Bonn.

Empereur, J.-Y. & Picon, M. (1986) "À la recherche des fours d'amphores", în *BCH Suppl.13*, 103-26.

------- (1989) "Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée orientale", în *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, Coll. de l'École Fr. de Rome no. 114. Roma, 223-48.

Empereur, J.-Y., Kritzas, CH. & Marangou, A. (1991) "Recherches sur les amphores crétoises II: les centres de fabrication d'amphores en Crète centrale", *BCH 115*, 481-522.

Finley, M. (1965) "Technical inovation and economic progress in the ancient world", *Econ. Hist. Rev. 18*, 29-45

------- (1981) "The Slave and Trade in the Antiquity; the Black Sea and Danubian Regions", în B. D. Shaw & R. P. Saller (eds), *Economy and Society in Ancient Greece*, London, 167-75.

Forbes, R. J. (1964) *Studies in ancient technology*, Leiden Vol. I; (1965) Vol. II.

Frederiksen, M. W. (1975) "Theory, evidence and the ancient economy", *JRS 65*, 164-71

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Freed, J. (1994) "The pottery from the Late-Roman Shipwreck", în McCann A. M. & Freed, J. *Deep Water Archaeology: A Late-Roman ship from Carthage and an ancient trade route near Skerki Bank off Northwest Sicily, Journal of Roman Archaeology*, Supplementary Series Number 13, Ann Arbor, 21-48.

------- (1995) "The late series of Tunisian cylîndrical amphoras at Carthage" *JRA 8*, 155-91

Fulford, M. G. (1977) "The location of Romano-British pottery kilns: institutional trade and the market", în Dore J. & Greene (eds.), *Roman pottery studies in Britain and beyond.* BAR S30, 301-306.

------- (1978) "The interpretation of Britain's Late Roman trade; the scope of medieval historical and archaeological analogy" în Taylor J. du P. & Cleere H.(eds), *Roman shipping and trade: Britain and the Rhine provinces.* London, 59-69.

------- (1980) "Carthage: overseas trade and the political economy, c. A.D. 400-700", *Reading Medieval Studies*, Vol. 6, 68-80.

------- (1984) "The red-slipped wares", în Fulford & Peacock 1984, 48-115.

Fulford, M. G. & Hodder, I. (1975) "A regresion analysis of some late Roman British pottery", *Oxoniensia 39*, 26-33.

Fulford, M.G. & Peacock, D. P. S. (1984) *Excavations at Carthage Mission. Volume I, II. The Avenue du president Habib Bourguiba, Salambo: the pottery and other ceramic objects from the site.* Sheffield.

Gajdukevic, V. F. (1952a) "Raskopki Mirmekija v 1935-1938 gg", *MIA 25*, 135-220.

------- (1952b) "Raskopki Tiritaky v 1935-1940 gg.", *MIA 25*, 15-134.

------- (1971) *Das Bosporanische Reich.* Berlin.

Gacuta, W. & Sarnowski, T. (1981) "Novae-Sektor Zachodni, 1979", *Arch. Warszawa 32*, 110-24.

Grace, V. (1961) *Amphoras and the ancient wine trade.* Princeton.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Grimshaw, R. W. (1971) *The chemistry and physics of clays.* 4th ed. London.

Gunneweg, J., Perlman, I. & Yellin, J., (1983) "The provenience, Typology and Chronology of Eastern Terra Sigillata", în *Quedem 17*, Jerusalim.

Hampe, R. & Winter, A. (1962) *Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta, Messenien und Zypern.* Mainz.

Hartley, K. F. (1973) "The marketing and distribution of mortaria", în Detsica A. P. (ed.), *Current research in Roman-British coarse pottery" Council. Brit. Arch. Rep.* 39-51.

Hautumm, W. (1981) *Studien zu Amphoren der spätrömischen und früh-byzantinischen Zeit.* Bonn.

Hayes, J. W. (1972) *Late Roman pottery.* London.

------- (1976) "Pottery: stratified groups and typology", în J. H. Humphrey (ed.), *Excavations at Carthage 1975, conducted by the University of Michigan, II.* Ann Arbor, 113-118.

------- (1977) "Early Roman wares from the house of Dionysos, Paphos", *RCRF Acta 17-18*, 96-108

------- (1978) "Pottery report-1976", în J. H. Humphrey (ed.), *Excavations at Carthage conducted by the University of Michigan 1976, IV.* Ann Arbor, 23-98.

------- (1980a) "Problèmes de la céramique des VIIème - IXème siècles à Salamine et en Chypre", în *Colloques Internationaux du C.N.R.S.* nr. 578. Paris, 375-80.

------- (1980b) *Supplement to Late Roman pottery.* London.

------- (1983) "The villa Dionysos excavations, Knossos: the pottery", *BSA 78*, 97-169.

------- (1985) "Sigillate orientali", în *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale. Atlante delle forme ceramiche.* Roma, 1-96.

------- (1992) *Excavations at Saraçhane in Istanbul.* Vol. 2, Princeton.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Hilgers, W. (1969) *Lateinische Gefäßnamen. Bezeichnungen, Funktion und Form römischer Gefäße nach den antiken Schriftquellen.* Düsseldorf.

Hodder, I. (1974a) "Some marketing models for Romano-British coarse pottery", *Britannia 5*, 340-59.

------- (1974b) "The distribution of two types of Romano-British coarse pottery in the West Sussex region", *Sussex Arch. Coll. 112*, 1-11.

Hodges, H. (1968) *Artifacts. An introduction to early materials and technology.* London.

------- (1970) *Technology in the ancient world.* London.

Hopkins, K. (1983) "Introduction", în P. Garnsey et al. (eds), *Trade in the Ancient Economy.* London, IX-XXV.

Ioniţă, I. (1982) *Din istoria şi civilizaţia Dacilor liberi.* Iaşi.

Isler, H. P. (1969) "Heraion von Samos: eine frühbyzantinische Zisterne", *Mitt. des Deutch. Arch. Inst. Ath. Abt.* 84, 202-230.

Jankovic, Dj. (1981) *La partie danubienne de la région d'Aquis au VI-e et au début du VIIe siècle.* Institut Archéologique, Matériaux, Vol. 5, Belgrad.

Jantzen, U., Felsch, R. C. S. & Kienast, H. (1975) "Samos 1973", *AA 90*, 19-35.

Jones, A. H. M. (1964) *The Later Roman Empire A.D. 284-602.* Oxford.

------- (1974) *The Roman economy: studies in ancient economic and administrative history.* Oxford.

Jones, F. F. (1950) "The pottery", în H. Goldman *Excavations at Gözlü Küle, Tarsus I. The Hellenistic and Roman periods.* Princeton, 149-296.

Keay, S. J.(1984) *Late Roman amphorae in the western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence.* BARS196, Oxford.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Kolendo, J. (1965) "Études sur les inscriptions de Novae, stèle funéraire d'un *negotiator vinarius* avec représentation de tonneau", *Archaeologia* (Varşovia) XVI, 132-38.

Krapivina, V. V. (1993) *Olbia. Materialnaia kultura I-IV vv. n.e.*, Kiev.

Kravchenko, M. & Korpusova, V. H. (1975) "Deijaki risi materialnei kulturi piznorimskoi Tiri", *Archeologija 18*, Kiev, 30-42.

Kuzmanov, G. (1985) *Céramique de la Haute Epoque Byzantine provenant de Thrace et de Dacie (IVe - le début du VIIe S.)*. Fouilles et Recherches XII, Sofia.

------- (1992) "Die lokale Gefäßkeramik", în S. Uenze *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien)*. München, 201-22.

Lako, K. (1981) "Fouilles archéologiques 1975-76 dans la cité de Butrint", *Iliria 1*, 93-154.

------- (1984) " La forteresse d'Onhezmos", *Iliria XIV*, 2, 153-205.

Lang, M. (1955) "Dated jars of early imperial times", *Hesperia 24*, 277-85.

------- (1976) *The Athenian Agora: graffiti and dipinti.* Princeton.

Laubenheimer, F. (1985) *La production des amphores en Gaule Narbonnaise*, Paris

------- (1989) "Les amphores gauloises sous Empire. Recherches nouvelles sur leur production et chronologie", în *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, Coll. de l'École Fr. de Rome nr. 114. Roma, 105-38.

Lavagna, R. & Varaldo, C. (1988) "La necropoli del Priamar", *Riv.St.Lig.*, *LIV*, 179-98.

Leew, S. E. van der (1976) *Studies in the technology of the ancient pottery.* Amsterdam.

Lepper, F. & Frere, S. (1988) *Trajan's Column. A new edition of the Cichorius plates.* Gloucester.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Lequement, R. (1980) "Le vin africain à l'époque impériale", *Ant. Afr. 16*, 185-93.

Liou, B. & Marichal, R. (1978) 'Les inscriptions peintes sur amphores de l'anse Saint-Gervais à Fos-Sur-Mer", *Archaeonautica 2*, 109-82.

Loeschcke, S. (1912) "Sigillata Töpferein in Tschandali", în *AM 37*, 344-407

London, G. A. (1989) "On fig leaves, itinerant potters and pottery production location in Cyprus", în W. D. Kingery (ed.), *Cross-craft and cross-cultural interactions in ceramics*. Series Ceramics and Civilization, Vol. 4. Westerville, OH.

Macrea, M. (1947) "Note au sujet des briqueteries en Dacie", *Dacia 11-12*, 275-80.

Mackensen, M. (1984) *Resafa I. Eine befestigte spätantike Anlage vor den Stadtmauern von Resafa: Ausgrabungen und spätantike Kleinfunde eines Surveys im Umland von Resafa-Sergiupolis*. Mainz am Rhein.

------- (1992) "Amphoren und Spatheia von Golemanovo Kale", în S. Uenze, *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien)*. München, 239-54.

Manacorda, D. (1977) "L'anfore", în Ostia IV, *St. Misc. 23*, 116-266.

------- (1981) "Les amphores", în J. Guyon, L. Struber, D. Manacorda Recherches autour de la basilique Constantienne des Saintes Pierre et Marcellin sur la via Labicana à Rome: le mausolée et l'enclos au nord de la basilique, *MEFRA 93*, 999-1061.

Markoulaki, S., Empereur, J.-Y. & Marangou, A. (1989) "Recherches sur les centres de fabrication d'amphores de Crète occidentale", *BCH 113*, 551-80.

Martin-Kilcher, S. (1987) *Die römischen Amphoren aus Augst und Kaiseraugst. 1: Die Südspanischen Ölamphoren (Gruppe 1)*. Augst.

Mayerson, Ph. (1992) "The Gaza "wine" jar (gazition) and the "lost" Ashkelon jar *(askalônion)*", *Israel Exploration Journal 42*, 75-80.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

------- (1993) "The use of Askalon wine in the medical writers of the fourth to the seventh centuries", *Israel Exploration Journal 43*, 169-73.

McWirr, A.d. & Viner, D. (1978) "The production and distribution of tiles in Roman Britain with particular reference to the Cirecenster region", *Britannia 9*, 359-77.

Mitrea, B. (1972) "Die Goten an der unteren Donau. Einige Probleme im II-IV Jahrhundert", *Studia Gothica 4*, 81-94.

Mitrea, B. & Preda, C. (1966) *Necropole din secolul al IV-lea p.ch. în Muntenia*. Bucureşti.

Molin, M. (1984) "Quelques considérations sur le chariot des vendanges de Langres (Haut Marne)", *Gallia 42*, 97-114.

Muşeţeanu C. (1985) "Ateliers céramiques de Durostorum", *Dacia N.S. 29*, 147-51.

Oleson, J. P. *et alii*, (1994) *The Harbour of Caesarea Maritima. Results of the Caesarea Ancient Harbour Excavation Project 1980-85. Vol.II: The Finds and the Ship*. BAR S 594

Opaiţ, A. (1980a) "Consideraţii preliminare asupra amforelor romane şi romano-bizantine din Dobrogea", *Peuce 8*, 291-327.

------- (1980b) "Consideraţii preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis", *Peuce 8*, 328-66.

------- (1984) "Beobachtungen zur Entwicklung der zwei Amphoratypen", *Peuce 9*, 311-27.

------- (1985) "Einige Beobachtungen zur spätrömischen Keramik mit rotem Überzug", *Dacia N.S. 29*, 185-63.

------- (1987) "Amfore romane de mare capacitate. Consideraţii tipologice", *SCIVA 38*, 245-58.

------- (1991a) "Elemente etnice nord-dunărene în Scythia Minor (secolele IV-V p.ch.)", *Peuce 10*, 127-32

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

------- (1991b) "Ceramica din aşezarea şi cetatea de la Independenţa (Murighiol), sec.V i.ch.-VII p.ch.", *Peuce 10*, 133-82.

------- (1991c) "Ceramica", în A. Opaiţ, M. Zahariade, Gh. Poenaru-Bordea, C. Opaiţ "Fortificaţia şi aşezarea romană târzie de la Babadag-Topraichioi", *Peuce 10*, 211-60.

------- (1991d) "O săpătură de salvare în oraşul antic Ibida", *SCIVA 42*, 21-56.

Opaiţ, A. şi C. & Bănică, T. (1992) "Das ländliche Territorium der Stadt Ibida (2.-7.Jh.) und einige Betrachtungen zum Leben auf dem Land an der Unteren Donau", în Pillinger R., Pülz A. şi Vetters H. (eds), *Die Schwartzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, Viena, 103-12.

Panella, C. (1968) "Anfore", în Ostia I. *St. Miscellanei 13*, 97-116.

------- (1973) "Anfore", în Ostia III. *St. Miscellanei 21*, 460-633.

------- (1983) "Le anfore di Carthage: nuovi elementi per la riconstruzione dei flussi commerciali del mediterraneo in eta imperiale romana", *Opus II*, 53-72.

------- (1986a) "Le anfore tardoantiche: centri di produzione e mercati preferenziali", în *Societa romana e impero tardoantico. III. Le merci. Gli insediamenti.* Rome-Bari, 251-72.

------- (1986b) "Oriente ed occidente: considerationi su alcune anfore "egee" di età imperiale a Ostia", *BCH Suppl.13*, 609-36.

------- (1989) "Le anfore italiche del II secolo d.C." în *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, Coll. de l'École Fr. de Rome no. 114. Roma, 139-78.

Papadopoulos, J. K. (1989) "Roman amphorae from the excavations at Torone", în *ArchEph 128*, Athena, 67-103.

Papuc, G. (1973) "Ceramica romană târzie cu decor ştampilat descoperită la Edificiul Roman cu mozaic din Tomis", *Pontica 6*, 153-92.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

------- (1976) "Opaițe de import la Tomis", *Pontica* 9, 201-205.

------- (1979) "Sectorul de sud-vest al zidului de incintă", în Cătăniciu & Barnea 1979, 64-78.

Parker, A. J. (1992) *Ancient shipwreks of the Mediterranean & the Roman provinces* BAR S 580.

Pascual, R. (1963) "Las anforas de la plaza del Rey", *Ampurias 25*, 224-34.

Paveliuc-Olariu, A. (1981) *Arta populară din zona Botoşanilor. Ceramica populară*. Botoşani.

Peacock, D. P. S. (1982) *Pottery in the Roman world: an ethnoarchaeological approach*. London.

------- (1984) "The amphorae: typology and chronology", în Fulford & Peacock 1984, 116-40.

Peacock, D. P. S., Bejaoui, F. & Lazreg, N. B. (1989) "Roman amphora production in the Sahel region of Tunisia", în *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, Coll. de l'École Fr. de Rome no. 114. Rome, 179-222.

------- (1990) "Roman pottery production in central Tunisia", *JRA* 3, 59-84.

Peacock, D. P. S. & Williams, D. F. (1986) *Amphorae and the Roman Economy. An Introductory Guide*. London.

Petre, A. (1987) "La Romanité en Scythie Mineure (II-VII siècle de n.è.) Recherches archéologiques", *Bulletin AIESEE XVII-XVIII*, Bucarest, 5-171.

Petrikovits, H. von (1972) "Grundsätzliches zur Beschreibung römische Gefäßkeramik", în *Novaesium V. Limes Forschungen 11*, 117-43.

Ponsich, M. (1980) "Nouvelles perspectives sur l'olivier du Bas-Guadalquivir dans l'Antiquité", în *Produccion y comercio del aceite en la antigüedad. Primer congreso internacional*. Madrid, 47-56.

Popescu, E. (1976) *Inscripții grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*. București

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Popilian, G. (1976) *Ceramica romană din Oltenia.* Craiova.

Preda, C. (1980) *Callatis. Necropola romano-bizantină.* Bucureşti.

Preda, C. & Nubar, H. (1973) *Histria III. Descoperirile monetare 1914-1970.* Bucureşti.

Rands, R. L. (1988) "Least-cost and function-optimizing interpretations of ceramic production: an archaeological perspective", în Ch. C. Kolb (ed), *Ceramic ecology revisited, 1987: the technology and socioeconomics of pottery*, BAR S436,165-191.

Radulescu, A. (1969) "Ateliere meşteşugăreşti pentru ars materiale de construcţie din lut", *Pontica 2*, 334-51.

------- (1971) "Podoabe de bronz ale unui car roman şi depozitul de ţigle de la Teliţa-jud. Tulcea", *Pontica* 4, 273-87.

------- (1973) "Amfore cu inscripţii de la Edificiul roman cu mozaic din Tomis", *Pontica* 6, 193-208.

------- (1975) "Contribuţii la cunoaşterea ceramicii romane de uz comun din Dobrogea", *Pontica 8*, 331-60.

------- (1976) "Amfore romane şi romano-bizantine din Scythia Minor", *Pontica* 9, 9-114.

Radulescu, A. & Cliante, T. (1988) "Le trésor de Sucidava en Mésie Seconde", *Rev. Arch.*, 357-380.

Remesal, J. R. (1986) *La annona militaris y la exportación de aceite bético a Germania.* Madrid.

Renfrew, C. (1975) "Trade as action at a distance: questions of integration and communication", în J. Sabloff & C. C. Lamberg-Karlowsky (eds), *Ancient civilization and trade.* Albuquerque, 3-59.

Rhodes, D. (1968) *Kiln, design, construction and operation.* Philadelphia.

Rice. P. M. (1987) *Pottery analysis: a sourcebook.* Chicago.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Richter, G. M. A. (1957) "Ceramics. Part I: from c.700 B.C. to the fall of the Roman empire", în Singer *et alii* (eds), *A history of technology. Vol. II. The Mediterranean civilizations and the middle ages c.700 B.C. to c.A.D.1500.* Oxford.

Riley, J. A. (1975) "Pottery from the first session of excavation in the Caesarea hippodrome", *Bulletin Amer. School Oriental Research,* no. 218, 25-63.

------- (1979) "The coarse pottery from Bengazi", în J. A. Lloyd (ed.), *Sidi Khrebish excavations Bengazi (Berenice), 2,* Tripoli, 91-467

------- (1979-80) "The excavation at Tocra 1974: additional observation in the light of the Berenice excavations", *Libyan Studies 11,* 53-64.

------- (1981) "The pottery from the cisterns 1977.1, 1977.2 and 1977.3", în J. H. Humphrey (ed.), *Excavations at Carthage conducted by the University of Michigan. VI.* Ann Arbor, 85-124.

Robinson, H. S. (1959) *The Athenian Agora V. Pottery of the Roman period.* Princeton.

Rothchild-Boros, M. (1981) "The determination of amphora contents", în *Archaeology and Italian Society.* BAR S102, 79-90.

Robinson, D. M. & Graham, J. W.(1938) *Excavations at Olynthus.* Vol. 8.

Rougé, J. (1957) "*Ad ciconias nixas*", *Revue des Études Anciennes 59,* 320-28.

------- (1966a) *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'empire romain.* Paris.

------- (1966b) *Expositio totius mundi et gentium.* Paris.

------- (1981) *Ships and fleets of the ancient Mediterranean.* New York.

Rowlands, M.(1987) "Centre and periphery: a review of a concept", în M. Rowlands, Larsen P. & K. Kristiansen (eds), *Centre and periphery in the ancient world.* Cambridge, 1-11.

Rusanova, L. P. (1978) *Problemy archeologji II.* Leningrad,114-118.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Rye, O. S. (1976) "Keeping your temper under control: materials and manufacture of papuan pottery", *Arch. Phys. Antropol. Oceania 11*, 106-37.

------- (1981) *Pottery technology: principles and recontruction*. Washington.

Sazanov, A. V. (1989) "O hronologii Bospora rannevizantijskogo vremeni", *SA 4*, 41-60.

Savostina, E. A. (1984) "Tipi pozdneantichnih amphora", în *Antichnye osudarsva Severnogo Prichernomorya*, Moskva, 260-61, Pl.XXIII-XXIV.

Schneider, A. M. (1929) "Samos in frühchristicher und byzantinischer Zeit", *AM 54*, 97-141.

Scorpan, C. (1973) "Săpăturile arheologice de la Sacidava (1969-1972)", *Pontica 6*, 267-332.

------- (1977) "Contributions à la connaissance de certains types céramiques romano-byzantins (IVe - VIIe siècles) dans l'espace istro-pontique", *Dacia N.S. 21*, 269-97.

Sedov, V. V. (1980) "Anten", în *Enzyklopädie zur Frühgeschichte Europas*. Berlin, 29.

Shepard, A. (1956) *Ceramics for the archaeologist*. Washington.

Simion, G. (1984b) "Un cuptor roman de ars bombarde descoperit la Teliţa", *Peuce 9*, 67-74.

------- (1984b) "Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum", *Peuce 9*, 75-88.

Sirks, B. (1991) *Food for Rome. The legal structure of the transportation and processing of supplies for the imperial distribuiton in Rome and Constantinopol*, Amsterdam.

Soproni, S. (1974) "Eine spätrömische Militärstation im sarmatischen Gebiet", în *Eighth International Congress of Limesforschung*. Cardiff, 197-203.

Sparks, B.A. & Talcott, L. (1970) *The Athenian Agora. Vol. XII.1*. Princeton.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Stein, E. (1928) *Histoire du Bas-Empire*. Paris.

Stieber, J. "Xylotomic examination of the Roman cask unearthed at Aquincum in 1973", *Budapest Regisegei 24*, 211-12.

Suceveanu, Al. (1982a) "Contribuţii la studiul ceramicii romano-bizantine de la Histria", *SCIVA 33*, 79-108.

------- (1982b) *Histria VI. Les thermes romains*. Bucarest-Paris.

------- (1991) "La Dobroudja aux Ier - IIIe siècles n.e.", în A. Suceveanu & A. Barnea, *La Dobroudja Romaine*, Bucarest

Swan, V. G. (1984) *The pottery kilns of Roman Britain*. London.

Ştefan, G. (1937) "Dinogeţia I", *Dacia* 7-8, 401-25.

------- (1957) "Un cuptor de ars ţigle, descoperit la Garvăn", *SCIV* 8, 339-45.

Tartari, F. (1982) "Les amphores du musée archéologique de Durres", *Illiria 2*, 239-79.

Tchernia, A. (1986) *Le vin de l'Italie romaine, essai d'histoire économique d'après les amphores*, Roma.

Tengström, E. (1974) *Bread for the people. Studies of the corn-supply of Rome during the late empire*. Stockholm.

Teodor, D. Gh. (1981) *Romanitatea Carpato Dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI e.n.* Iaşi.

Teodorescu, V. (1984) "Cireşanu. Un aspect cultural daco-roman din sec. IV-V e.n. la sud de Carpaţi", în *Anuarul Muzeului de Istorie şi Arheologie Prahova*, Ploieşti, 51-99.

Thompson, E. A. (1966) *The Visigoths in the time of Ulfila*. Oxford.

Tomber, R. (1990) "Roman pottery studies in the Mediterranean: past research and future prospects", *JRA 3*, 217-24.

------- (1993) "Quantitative approaches to the investigation of long-distance exchange", *JRA 6*, 142-65.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

------- (1995) "Provisioning the desert: pottery supply to Mons Claudianus", sub tipar.

Toropu, O. (1976) *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (sec. III-XI).* Craiova.

Tudor, D. (1945-47) "Sucidava III", *Dacia XI-XII.*

------- (1965) *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie.* Coll. Latomus, Bruxelles.

------- (1968) "Importul de vin și de untdelemn în Provincia Dacia", *Apulum 7,* 391-99.

Vegas, M. (1973) *Cerámica común romana del Mediteráneo occidental.* Barcelona.

Velkov, V. (1977) *Cities în Thrace and Dacia în Late Antiquity.* Amsterdam.

------- (1980) *Roman cities în Bulgaria.* Amsterdam.

Vera, D. (1983) "Strutture agrarie e strutture patrimoniali nella tarda antichita: aristocrazia romana fra agricoltura e commercio", *Opus 2,* 489-533.

Viérin, J. & Léva, Ch. (1961) "Un puit à tonneau romain avec sigles et graffiti à Harelbeke", *Latomus 20,* 759-84.

Vîlceanu, D. & Barnea, Al.(1975) "Ceramica lucrată cu mâna din așezarea romano-bizantină de la Piatra Frecăței (secolul al VI-lea)", *SCIV 26,* 209-18

Whitehouse, D. *et al.*, (1982) "The Schola Praeconum I: the coins, pottery, lamps and fauna", *PBSR 50,* 53-101

------- (1985) "The Schola Praeconum II", *PBSR 53*, 162-210.

Whittaker, C. R. (1983) "Late Roman trade and traders", în P. Garnsey *et al.* (eds), *Trade in the Ancient Economy.* London, 163-80.

------- (1985) "Trade and the aristocracy in the Roman empire", *Opus IV,* 49-76.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Williams, C. (1989) *Anemurium: the Roman and early Byzantine pottery.* Toronto.

Williams, II Ch. & Zervos, O. H. (1982) "Corinth 1981: east of the theater", *Hesperia 51*, 115-63.

------- (1983) "Corinth 1982: east of the theater", *Hesperia 52*, 1-47.

Williams, D. F. (1982) 'The petrology of certain Byzantine amphorae: some suggestions as to origins", în *Colloque sur la ceramique antique. Carthage 1980.* (Dossier 1, Cedac, Carthage), 99-110.

·Yakobson, A. L. (1979) *Keramika i keramicheskoe proizvodstvo srednevekovoi Tavriki.* Leningrad.

Zeest, I. B. (1960) *Keramicheskaya Tara Bospora, MIA 83*

Zemer, A. (1977) *Storage jars în ancient sea trade.* Haifa.

Zevi, F. & Tchernia, A. (1969) "Amphores de Byzacene au Bas-Empire", *Ant. Afr. 3*, 173-21.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

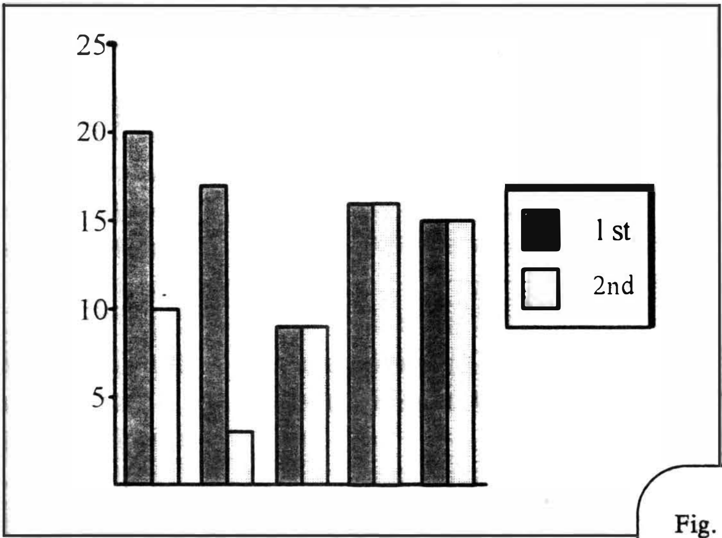

Fig. 1

Categorii ceramice	N I	N II	N III	N IV	N V
Amfore	11 (55%)	40 (46%)	70 (50%)	143 (53%)	168 (54%)
Veselă de masă	3 (15%)	28 (31%)	31 (22%)	58 (22%)	85 (27%)
Veselă de bucătarie	6 (30%)	21 (23%)	39 (28%)	69 (25%)	58 (19%)
Total	**20 (100%)**	**89 (100%)**	**140 (100%)**	**270 (100%)**	**311 (100%)**

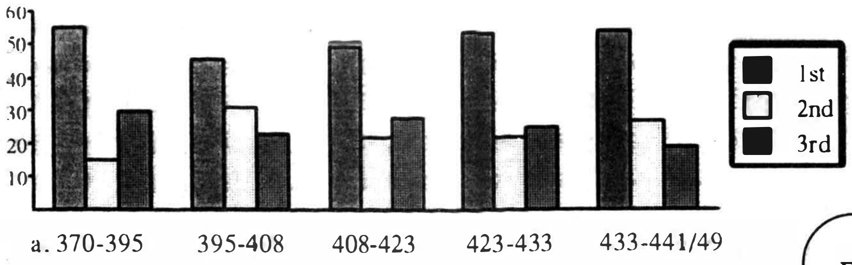

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Categorii	N 6	N 7	N 8	N 9	N 10	N 11	N 12	N 13
1. *Dolia*	9,4 %	-	0,6%	-	1,2%	0.5%	-	-
2. Amfore	56,6%	66%	57,6%	34,7%	33,7%	53,6%	52,9%	72,7%
3. Veselă bucătarie	15%	15,6%	7,6%	11,4%	31,6%	25%	31,6%	18%
4. Vasa escaria	9,4%	12%	30,5%	50%	25,5%	12%	9,6%	-
5. Vasa potoria	9,4%	6%	3,5%	3,8%	8,7%	8,7%	5,8%	6%
6. Miscael.	-	-	-	-	-	0,5%	-	1,5%
Total	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Fig. 3

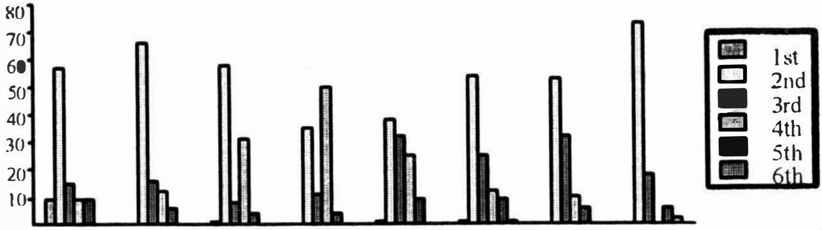

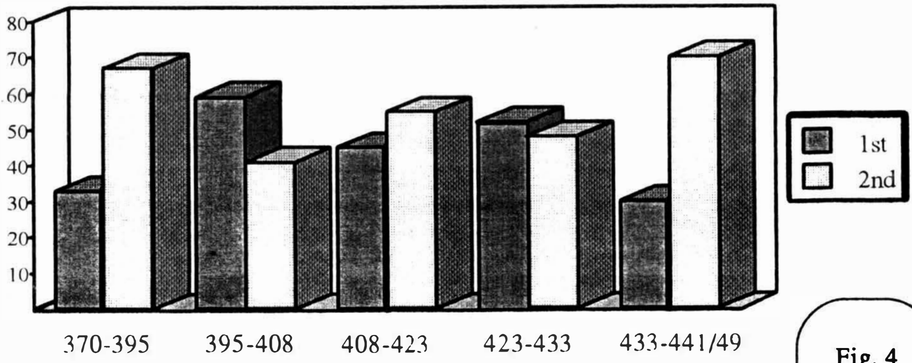

Fig. 4

Biblioteca Muzeului de Istorie
al

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Centre	N I	N II	N III	N IV	N V
1. Local	42,3%	32,2%	25,6%	17%	18%
2. Pontic	19,3%	26,1%	35,2%	22,5%	24,3%
3. Oriental	30,7%	38,1%	36,8%	57,4%	53,7%
4. African/Sp.	7,7%	3,6%	2,4%	3,1%	4%
Total	100%	100%	100%	100%	100%

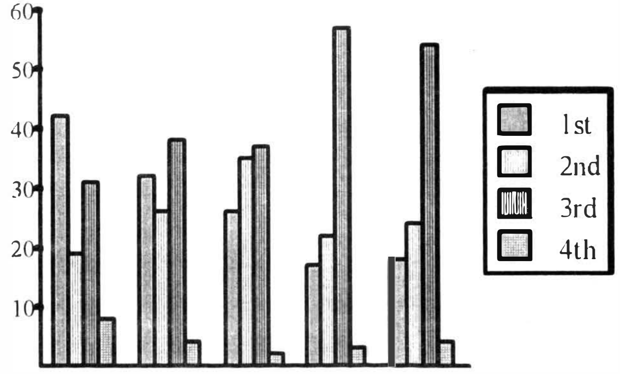

Fig. 5

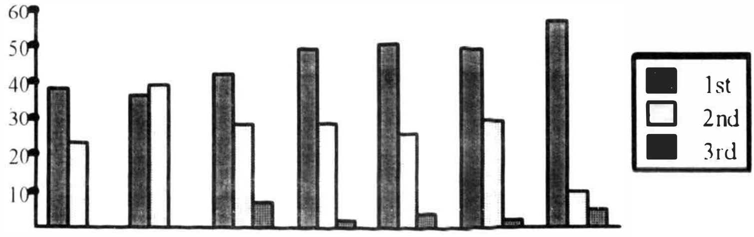

Murighiol-centre amforice
Fig. 6

Amfore	N 6	N 7	N 8	N 9	N 10	N 11	N 12
1. Orientale	38,3%	36,3%	41,8%	49,3%	50,3%	49,3%	57,4%
2. Pontice	23,2%	37,8%	27,9%	28,2%	25,1%	28,8%	9,6%
3. Afr./Sp	0%	0%	7,5%	1,4%	4%	1,8%	4.8%
Neidentificate	38,5%	25,9%	22,8%	21,2%	20,6%	20,1%	28,2%

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Economical Life's Aspects in the Scythia Minor Province (IVth - VIth c. A.D.) The Local and Import Ceramics Production

Summary

Introduction

This book offers a general view of the Late Roman and Early Byzantine ceramics which were found in Dobrudja, the ancient province of Scythia. Based on those typological studies which were made for the pottery discovered at Topraichioi and Murighiol, the author tries to extend these typologies for the whole province, using published or unpublished material discovered at Histria, Dinogetia, Tomi, Teliţa etc. The result of the quantification of the ceramics discovered at Topraichioi and Murighiol is used by author in the second part of this book to make some considerations regarding the role played by the local ceramic centres and the proportion in which some external centres are present in Scythia.

The main criterion followed by the author for dividing the pottery is a functional one, the ceramics of the Late Roman and Early Byzantine time being divided into:

- building materials: brick, tile, pipe etc.
- transport and storage vessels: amphorae
- storage vessels: *dolia*, large pots
- cooking wares: pots, casseroles, frying pans, *mortaria*
- fine wares: dishes, bowls, plates
- drinking vessels: jugs, pitchers, beakers

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

II

The consideration regarding the ceramic production in the province of Scythia are limited by the lack of exhaustive research of the Roman kilns, usually being excavated only kilns, some times their waste, but not the whole complex of the workshop. After a succinct presentation of those five steps of making pottery: digging, preparing, forming, drying and firing, it is analysed and completed Rădulescu's typology of kilns used for buildings materials. These kilns follow the same building principles as the kilns used for pottery, and sometimes they are even used for firing pottery. The kilns used for firing building materials are larger and have a rectangular form, differing from pottery kilns which are small and have a round plan. Sometimes both types of kilns were used in the same workshop. For this reason they will be discussed together.

Type I. This kiln was discovered at Dinogetia. It has a rectangular form with a central axial channel running from the flue, and its floor is supported by lateral cross wall supports which are perforated by small channels. In this way the potter got a uniform temperature in kiln (Pl.1). It was dated at the beginning of the fourth century A.D. (Ştefan 1957; Radulescu 1969, 336-37). This type of kiln has parallels in Italy (Cuomo di Caprio 1985, type IIb) and England (Cuomo di Caprio 1985, type IIb).

Type II. The kiln was found out at Neptun-Comorova. It is a semi-sunken kiln for, like the previous kiln, it was constructed against a bank. The oven floor is supported by seven arches made of bricks which run across the furnace chamber (Iconomu 1968, *Pontica* 2, 235; Radulescu 1969, 339) (Pl. 1).

A variant of this type was excavated at Teliţa-Amza. It differs from the previous kiln by its oven floor which is circular and is supported by arches with larger bases, which go deeper toward the centre of an oval furnace chamber. Remarkable are the dimensions of this kiln: the oven has 4.5 m diameter and a short flue (only 0.75 m long and 0.85 m wide). The kiln has two phases, the first in the third c.A.D. and the second in the fourth c. A.D. (Baumann 1995, 37-38, Pl.XV). This kiln has parallels in Italy (Cuomo di Caprio 1985, 142, type I/c).

Type III. This kiln has as a main characteristic a central free standing pillar supporting the oven floor (Pl. 1). Depending on the way in which this pillar is connected with the walls of the chamber room, we can establish some variants:

III-1. This kiln was discovered at Tomi. It has a rectangular form and the oven floor is supported by a central pillar and a ledge. Worth mentioning is the presence of a package of bricks found *in situ* on the oven floor (Rădulescu 1969, 340). This type also has parallels in Italy (Cuomo di Caprio 1985, type Ia) and England (Swan 1984, type VII-IX).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

III-2. These kilns were found at Teliţa-Mamia (Simion 1984; Baumann 1991) and Castelu (Information T. Cleante), the former being rectangular and the later circular, and make up the second variant (Pl. 2). The kiln from Teliţa-Mamia has a circular central pillar "sculpted" from a mass of clay. From this pillar multiple overplasted bars made of clay and straw or of fragments of *dolia* radiated. Worth mentioning is that in order to get a uniform temperature in the oven the pillar was perforated by vent-holes. Many of the vent-holes were intentionally blocked perhaps intending to fire pottery in addition to tiles, bricks and ceramic projectiles, which were found in the kiln's proximity (Simion 1984, 70). Castelu's kiln has smaller dimensions and a circular form but the structure of the oven floor is similar to the previous kiln. This type of kiln is found in England (Swan 1984, 62-63, type VII-IX) and Germany (Swan 1984, 63). It is not found in Cuomo di Caprio's typology made for the Italian kilns which seems to indicate an eventual east Mediterranean origin since this kind of kiln is found today at Asomatos in Crete (Hampe-Winter 1962, 16-22, fig.17, Pl. 2-3).

III-3. This variant has a circular form with a tronconic or bitronconic pillar which has the lower part "sculpted" from a mass of clay and it is continued with sun-dried bricks. The ledge is not continuous as for the previous variants but it has a laced and radial form. From these advanced ledges start a series of arches made of clay and straw and fortified with hollow tiles. This variant is dated in the fourth c.A.D. in the Roman farm from Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 296-99). When these kilns were used for firing pottery they had small diameters (1.10/1.20 m; 1.65 m and 2.60 m) but for building materials they developed bigger dimensions and an ovoid form (3.20/3.52 m) (Baumann 1995, 199). In this farm for bricks and tiles was also used a large rectangular kiln. There are not perfect parallels for this variant. In England as well as in Italy and France were found ovoid kilns but their pillar is either rectangular or it is replaced by a tongue projecting from the rear wall (Swan 1984, Fig. XIV-XV; Cuomo di Caprio 1985, 142, type Ib; Duhamel 151, Fig. 4).

Type IV. It was discovered at Constanţa, Oltina (Irimia, *Pontica 2* 1968) and Ulmetum (Panaitescu, *Pontica 14*, 1981). The kiln is rectangular, with its oven floor sitting on a free standing rectangular pedestal from which start arches towards the lateral walls. This type has parallels in Italy (Cuomo di Caprio 1985, type c) (Pl. 1).

A case apart is that of the kilns which produced those large *dolia*, so frequently found in all late roman sites. As the ethnoarcheological studies have suggested, this kind of pottery seems to be fired in free-standing kilns by itinerant or local craftsmen. This kind of kiln and activity usually did not leave any visible traces (London 1989, 73-79).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

III

The ceramic typology which is proposed in the third chapter by the author is based on the previous typology elaborated for the pottery from Topraichioi and Murighiol. This typology was enriched with new ceramic discoveries made at Tomi, Histria, Tropaeum Traiani etc.

A) Storage pottery

Dolia. There are two types which can be distinguished after dimensions, form and texture:

Type I

The fabric is brick-brown, hard; a scatter of rounded and sub-rounded quartz grains are the main inclusions used as temper. The walls are thick (ca. 3-4 cm). Here are high variants of ca. 1.80-2 m with diameter of 1.50-160 m and low variants with heights of ca. 1 m and diameter of ca. 0.70 (Pl. 3.1). The rim and the knob base seem to be shaped in a mould. These *dolia* were sunk to their necks in the ground.

Type II

The fabric is gray, rarely brown, and by comparison with the previous type is much finer and more compact. On its shoulder can appear sometimes geometrical motives (Pl. 3.2-5). The height can vary between 0.90 to 0.50 m. Unlike the type I, this storage jar was not sunk but moveable; perhaps this kind of jar was mentioned by Columella as *seria*.

"Table" amphora

The body of this amphora is globular being quite similar to that of transport amphorae, but its base is wide flat or concave. Their height is ca. 0.40-0.45 m. The fabric varies from red-orange to brown and gray, is fine, soft and quite compact. On the exterior, three quarters of the body is covered by a red-brown or black paint. It is one of the most frequent vessels made by the local workshops. This type is common at the Lower Danube from the 2nd century to the 6th century.

The form of this amphora is similar to those Gallic amphorae "Gauloise 1", "Gauloise 5", and "Gauloise 6" (Laubenheimer 1985). A Gallic influence in production of these amphorae is not excluded, since in the early Roman period some Gallic troops had their camps in Moesia Inferior. In the 1st century A.D., due to the same Gallic influence, amphorae with a flat base were made in northern Africa and central and northern Italy. Appearance of these amphorae at the Lower Danube could be connected with the local pro-

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

duction of wine, perhaps of a mediocre quality, which was consumed by the local farms, villages or was sent to the local garrisons.

Some morphological features helped the author divide them into two types:

Type I has a vertical collar rim, sometimes with marked flanges or ribbed, and a bulging neck (Pl.4.1-3; 5.1-5).

Type II has a thickened rim which is often bevelled on the inner edge and a conical neck (Pl.4.4, 5).

Pots

Also these pots do not differ too much from cooking pots, their large dimensions, thick walls, the lack of a secondary firing or soot indicate that these vessels were used for storage. There were identified as three types (Pl. 6).

B) Transport Containers

Imported amphorae

After a short survey of the main achievements of the amphora studies, the author presents the amphorae discovered in Dobrudja according to the main areas of productions: Oriental (East Mediterranean), Pontic, North African, West Mediterranean and Unassigned types. The amphorae are named after the most used typologies in the archaeological literature, and where some types are missing in this literature, the code set in the typologies elaborated for Topraichioi and Murighiol is used.

Oriental (East Mediterranean) amphorae

Carthage LR Amphora 1

This type evolves from an amphora with a thickened or slightly rounded rim, an ovoid body covered with ridges and a basal knob - at the beginning of the 5th century - towards an amphora with a larger mouth with a thickened rim slightly concave outer face, a quite cylindrical body without a basal knob; on the middle of the body the ridges become widely spaced to the end of the 5th c.A.D. and beginning of the 6th c.A.D. There are known different sizes of this type (Pl. 7).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Carthage LR Amphora 2

The fabric has colours which vary from brown-beige to brick and pinkish red which seems to suggest a large variety of workshops. The evolution of this type begins in the Early Roman times. Some authors (Riley 1979, 219) deny a date so early for the beginning of this amphora, stressing on the different colour of the paste. But these variations in colour are present also in the Early Roman epoch. At the beginning of the 4th c.A.D. the body has a deep horizontal grooving set on the shoulder and the lower part, while the middle is decorated with broad ribs; it ends in a basal knob. This variant is present at Torone, Thasos and Novae, the last one dating from 316/17. Towards the end of the 4th c.A.D. the body is decorated only with grooves on the shoulder, which will become undulated by the end of the 6th c.A.D. and the basal knob will disappear (Pl. 8). It continues to be produced at least until the middle of the 7th c.A.D., as the discoveries from Bodrum and Samos have showed. The capacity of this type was quite high in the 4th c.A.D., the Novae's amphora having ca. 64.5 l, while in the next centuries its volume is reduced to half, but sometimes can be also found amphorae of 40, 48 or 55 l. A sketch of the evolution of this type was earlier published by the author (Opaiţ 1984). A production of this type on the southern coasts of Asia Minor is not excluded. This amphora is very frequent at Topraichioi (15%) by the end of the 4th and the first half of the 5th c.A.D., while at Murighiol it varies between 19-29% in the second half of the 5th and beginning of the 7th c.A.D. The content of this amphora seems to indicate both wine and olive oil. On the one hand, we have to take into account the lack of pitch on the inner side of the walls, and on the other hand, at Torone this amphora has traces of resin. Also, there were found olive stones and grape seeds at Bodrun (Doorninck 1989). Both types, LR 1 and LR 2, are found in all Late Roman and Early Byzantine farms, villages and cities of the province Scythia.

Carthage LR 3

The long evolution of this type has been described by many scholars (Lang 1955; Robinson 1959; Hautumm 1981). It appears in Dobrudja from the 2nd century to the beginning of the 7th c.A.D. The discoveries from Topraichioi confirm the appearance of the second handle to the end of the 4th c.A.D. (Pl. 9.1-6). Three small amphorae discovered at Tomi, Beroe and Ibida prove that there are many fractionary amphorae. This type appears at Topraichioi in percentages which vary between 2,8 and 5,3% in the first half of the 5th c.A.D. At Murighiol its proportion is reduced from 3,8% in the 4th c. to 1,2% in the first half of the 5th c.A.D, a percentage which is preserved also in the 6th c.A.D. A similar pattern can be seen at Carthage (Riley 1981, 118; Peacock 1984, Fig. 33). It is notable that both in Dobrudja and in France (Bonifay 1986) these amphorae have pitch on the inner side of the walls. This amphora may originate in Asia Minor.

Carthage LR 4

Regarding the morphological evolution of this amphora, the discoveries made at Topraichioi and Murighiol show clearly that in the first half of the 5th c.A.D. the rim is

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

short, thickened or bevelled on the inner edge, and slightly differentiated from the shoulders. These discoveries are similar to those from Ampurias (Almagro 1955, 320, Fig. 305), Tarragona (Vegas 1973, 145, type 59, Fig. 56.2), Rome (Whitehouse 1982, Fig. 12.161-64) or Marseille (Bonifay 1986, 281, Fig. 7.240). In the 6th century the rim becomes fairly upright or slightly everted (Pl. 9.7, 9-10, 12). It is worth noting that some amphorae have pitch on the inner side of the walls and others do not. In the province Scythia this type occurs both in cities as Capidava, Troesmis, Noviodunum, Aegyssus, Murighiol, Ibida, Tropaeum Traiani, Histria, Tomi and Callatis, and in villages. At Murighiol its percentages oscillate between 2 and 4% in the second half of the 5th century and the 6th c.A.D. to reach 4,5% at the end of the 6th c.A.D. A Palestinian origin for this type seems to be very possible.

Zemer 53/Peacock & Williams Class 48

This type is considered by some scholars as the precursor of the previous type. In our opinion these two types could be contemporary, at least in the first half of the 5th c.A.D. It appears at Murighiol and Tomi, but it does not seem to be a frequent type of amphora in Scythia (Pl. 9.8, 11).

Carthage LR 5

This type seems to have also a Palestinian origin. Even if it occurs in many sites, at Histria, Capidava, Murighiol and Sacidava, it does not seem to be imported in high quantities in Scythia. The presence of pitch on the inner side of the walls seems to prove the presence of wine as the main product transported by these amphorae (Pl. 10.1-2)

Berenice LR 5

This type appears in Dobrudja only at Murighiol by the end of the 6th century A.D. (Pl. 10.4).

Berenice MRA 7/Robinson M237/Peacock & Williams Class 47

This amphora is quite frequent in Dobrudja from the 2nd to the 4th century. We do not know too much about the production of this type during the 5th c.A.D. It occurs at Topraichioi at the beginning of the 5th century but it is not excluded to represent a surviving piece. A fragment discovered at Tomi without a stratigraphic context, but in the Late Roman cemetery area, seems to represent one of the latest variants of this type (Pl. 10.5-8), similar to those discovered at Athens and Corinth.

Amphora of Cyprus/Anemurium type

This amphora is known during the 2nd and 4th c. in the Mediterranean area but is sporadic in the Pontic basin at Tomi, Tanais and Sozopol (Pl. 10.9). The buff fabric of the Tomitan exemplar suggests perhaps a Cypriote origin.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Conical amphora of Seleucia in Pieria type

It seems to be a well known type at the Lower Danube since this type occurs at Topraichioi between the end of the 4th c. and mid 5th c. in a percent which oscillates between 10 and 14% while at Murighiol, in the second half of the 4th c. reaches 7,6%, and at Iatrus grows from 3,4% in the first half of the 4th c. to 16% in the first half of the 5th c. An amphora workshop discovered at Seleucia in Pieria seems to indicate a Syrian origin for this type of amphora (Empereur & Picon 1989, 232). We do not believe that the end of production of this type coincide with the beginning of the production of Carthage LR 1, since these two types are contemporary at least during the first half of the 5th c. A marked degradation in the production of this type can be seen towards the mid of the 5th c. at Topraichioi (Pl. 11.1-3).

Torone VII/Opaiţ C-I

The fabric is beige-pale brown, soft, very fine dense clay with black and white impurities, white mica, rare dull red iron ore. A large, thick rounded rim is set on a quite cylindrical neck. The body is bag-shaped and ends in a spike (Pl. 11.4-7). At Topraichioi this amphora varies between 1,3-1,7% during the first half of the 5th c. It occurs at some other sites like Murighiol, Dinogetia, Iatrus and Odessos. Some exemplars are present at Marseille (Bonifay & Villedieu 1989, 36, Fig. 14.16.17)

An early variant occurs at Torone, perhaps in the second half of the 4th c. (Papadopoulos 1989, 98-100, Fig. 17). The capacity of Dinogetia's amphora is ca. 52 l. while the Torone's amphora has ca. 17 l. The traces of pitch from the inner side of the walls suggest wine as a possible content. The fabric and the bag-shaped body are surprisingly similar to that of Dressel 6, but only detailed laboratory analyses can confirm such hypothesis. On the other hand, there are not known discoveries of these Torone VII/Opaiţ C-I amphorae in Apulia or Istrian peninsula.

Torone III/Opaiţ CII-2

The fabric is brick-pinkish or gray with piroxen, rare gold mica, iron inclusions and thin-walled. The rim is either slightly thickened outside and inside or only bevelled outside; the neck is short and the body is ridged and ends in a short spike. It is ovoid at the beginning of the 4th c. at Novae (Gacuta & Sarnowski 1981, Fig. 54.2), Shikmona (Zemer 1977, Pl. 15.42), Torone (Papadopoulos 1989, Fig. 13a), and becomes beg-shaped (Pl. 12; 13). This amphora is quite frequent in Dobrudja at Teliţa-Valea Morilor, Topraichioi, Murighiol, Tomi, Noviodunum; in the North it occurs at Tyras, in Bulgaria at Iatrus and Odessos and in Mediterranean at Chios (Garnet & Boardman, *BSA 56*, 1961, Fig. 2) and Thasos (M. Picon & J.-P. Sodini *BCH 96*, 1972, 941-49).

It appears quite frequently with *graffiti* and *dipinti* with Greek characters indicating capacities between 22-32 l. An exemplar discovered at Topraichioi bears on its handle the stamp ΕΥΤ (*yche*). An amphora discovered at Tomi has an oval stamp which seems to represent a human head.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

All these elements send us towards an East Mediterranean area. An amphora fragment discovered at Elé e seems to belong to this type, but the authors do not describe the texture of this fragment (Empereur & Picon, Figlina 6, 1986, 14, Fig. 2). The traces of pitch on the inner side of the walls suggest wine as content.

Robinson M273/Opaiţ C III-1

The fabric is brown-dull red or beige-brown, sandish, and quite soft. This type of amphora suffers the same transformations as the previous two types, respectively, an ovoid body in the 4th c. modified to a bag-shaped form in the 5th c.A.D. It occurs in the second half of the 4th c. and beginning of the 5th c. at Callatis (Preda 1980, Pl. 73.M208.2), Tomi (Radulescu 1976, Pl. VII.2), Topraichioi (Opaiţ 1991c, PL. 19.4, 5) and Murighiol (Opaiţ 1991b, Pl. 16.97, 98). In the exterior of the province it appears at Chersones (Belov, KS, 116, 1969, Fig. 24), Athens (Robinson 1959 Pl. 29. M273), Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971, Pl. 2.8), Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1989. Fig. 26, CC344-346) and Marseille (Bonifay 1986, 284, Fig. 9.36). Towards the second half of the 5th c. the pronounced offset at junction of body and shoulder disappears as the discoveries from Tomi (Scorpan 1977, Fig. 5.4), Iatrus (Bottger 1982, Pl. 19.114), Athens (Robinson 1959, Pl. 32.M328) and Chios (Boardman 1989, Fig. 38. no. 228) show. Surprisingly, this amphora is found at the North of Danube at Cireşanu (Teodorescu 1984, Fig. 19.30). Some *graffiti* indicate capacities of 19.20 and 25.5 l. At Marseille (Bonifay 1986) these amphorae have pitch on the inner side of the walls which seems to indicate wine as the main content.

Opaiţ F X

This type is represented by two fragments discovered at Topraichioi and Murighiol. While the former has beige-yellowish fabric, with many lime inclusions, soft, the later has iron oxide and gold mica which gives it much more hardness. It has a large mouth, a thickened bevelled rim on the outer edge and a bag-shaped body (Pl. 14.6-8). Taking into account its fabric, it seems to be made in at least two workshops. It appears at Topraichioi and Murighiol at the end of the 4th c. and the second quarter of the 5th. c. Good parallels can be found at Tyras (*Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya* 1984, Pl. III.4), Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971, 34, type II, Pl. 2.9) and Marseille (Bonifay 1986, 284, Fig. 9.36). The traces of pitch from the inside of this amphora suggest wine as the main content.

Keay LXVII

The fabric is beige, quite sandish, white inclusions, sometimes with a whitish-greyish slip. The rim is thickened only on the inner side and the body seems to have a bag-shape form. It occurs at Topraichioi in the second quarter of the 5th c. (Pl.16.2-3), and seems to represent an early variant of an amphora well know especially to the end of the 6th - beginning of the 7th c. at Sucidava (Tudor 1945-47, Fig.24.7), Carthagina (Peacock 1984, 128, forma 40, Fig. 37.40 - dated 475-500), Spain (Keay 1984, 358-59, Fig. 166.13 -

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

dated mid or the second half of the 6th c.), Naples (Arthur 1985, Pl. 16.1, 2; Arthur 1989, 83, Fig. 4) and Samos (Schneider 1929, 127, nr. 2, Pl. XLVIII.1, left; Isler 1969, Pl. 86-87; Jantzen, Felsch & Kienast 1973, 30, Fig. 11). Due to the discoveries of many examples in Samos, a possible Samian origin is not excluded. The content of this amphora is not known.

Opaiţ C III-2

The fabric is brown-brick, iron oxide, quartz, rare gold mica, hard, fine ((Pl. 15.4). The special care shown at fixing the upper side of the handle and the thickness of the walls, seems to suggest a large amphora with a capacity of ca. 35 l. It was discovered at Topraichioi and it is dated at the beginning of the 5th c. (Opaiţ 1991c, 217, Pl. 20.2). We do not know parallels for this amphora and its content is unknown.

Opaiţ F II

The fabric is beige-brown, with a gray core, extremely sandy, white mica, rare gold mica, hard, compact, white-yellowish slip. It has a wide mouth, large thick rim with a threshold on the inner side. The body seems to be also bag-shaped ended in a conical base (Pl. 15.5,6).

At Topraichioi, it is dated in the second quarter of the 5th c. (Opaiţ 1991c, 222, Pl. 29). It has excellent parallels at Varna, where many fragments of this type were found in its ancient harbour (Info. G.Tonceva). In theWest this type occurs at Marseille and it is dated in the first half of the 5th c. (Bonifay 1986, 282, no. 28. Fig. 7.28).

The traces of pitch on the inner side of the walls attest to the wine or a fish product as the main contents.

Opaiţ E-III

The fabric is beige or pinkish, black inclusions (piroxen?), iron oxide, limestone which occasionally left small holes in the texture, rare gold mica, soft when the fabric is beige but hard when the fabric is pinkish, yellowish slip outside. The mouth diameter varies between 8.5 and 10.5/11 cm (Pl. 16.1, 4-7).

It occurs in Scythia at Murighiol, especially during the second half of the 4th c. (9.6%), but it diminishes in the first half of the 5th c. (5,6%) (Opaiţ 1991b, 148, type E-III, Pl. 20.120). The same pattern is observed at Topraichioi where, in the first quarter of the 5th. c. it has 8,5% but falls in the second quarter of the 5th c. to 4.7% (Opaiţ 1991c, 220, type E-III, Pl. 26.1-3, 5).

This type occurs also at Niculiţel on a level which was destroyed in 378 (Baumann, *Peuce X*, 1991, 123, Pl. 4). and at Chios (Boardman 1989, 109, no. 239, Fig. 38)

On the shoulders of some examples from Topraichioi and Murighiol appear diverse *dipinti* which indicate variable capacities (between 16 and 24 *sextarii*). It is not excluded an east Mediterranean origin.

The traces of pitch on the inner side of the walls suggest wine as the main content.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Riley LRA 14

The fabric is cream, a few white inclusions, slightly micaceous, soft, fine, beige-whitish slip. Slightly everted rim and a conic body ended in a small knob characterise this type (Pl. 17.1-3).

It occurs in Scythia at Murighiol (Opaiţ 1991b, 150, type E-VIII, Pl. 22.125-26, 132), Histria (Condurachi 1954, 461, Fig. 387) and Argamum at the beginning of the 7th c. In South this amphora appears at Constantinople (Hayes 1992, 104, type 22, Fig. 49.195-196; dated in the second half of the 7th c.) and Berenice (Riley 1979, 232, type LRA 14, Pl. 94.376).

Its texture and also some morphological particularities suggest a possible Cretan origin. These amphorae could be a possible late variant of *amphore* crétoise *1a* type (Markulaki, Empereur & Marangou 1989; Empereur, Kritzas & Marangou 1991, Fig. 17). If the Cretan origin of this 7th c. amphora is confirmed by other discoveries, we will have proof that the Cretan wine lasted a very long period.

Zeest 99/ Sazanov 11

The texture is beige-gray, fine quartz, hard, compact, self slip (Pl. 17.4-7). It occurs in Dobrudja at Murighiol (Opaiţ 1991b, 150, type E IX, Pl. 22.127-128; 23.136), Histria (Condurachi *et al.*, *Materiale VI*, 1959, 278, Fig. 4.2), Tomi (MINAC, inv. no. 28384) and Argamum. It is dated in the last quarter of the 6th c. in all these sites. In the northern Black Sea it is frequent at Chersones, Tyritake, Ilichevscki, Panticapeum (Sazanov 1989; Savostina 1984, Pl. 74.29).

Also this type by its texture and morphological characteristics recalls an earlier Roman type, namely *amphore crétoise 1b* (Markoulaki, Empereur & Marangou 1989, Fig. 16; Empereur, Kritzas & Marangou 1991, Fig. 43; Frend & Johnston, *BSA 57*, 1962, 228, Fig. 19.101- dated in the 6th c.). The content of this amphora seems to be also the Cretan wine .

Pontic Amphorae

Zeest 80/Riley MRA 5

The fabric is orange or brown, sometimes with a gray core, abundant quartz and iron oxide, rare gold mica, very hard. It is an amphora with a long evolution from at least the 1st c. A.D. to the 6th c. The body has kept its form more or less ovoid; the mouth is large; the neck is high, conic; massive handles covered with fine ridging on outside. Its evolution was described by author in a recent paper (Opaiţ 1987, 247-50, type II). The earlier variants appear not only in the Pontic basin but also in Mediterranean at Athens (Robinson 1959, 69, K 15), Corinth (Williams & Zervos 1983, 15, Pl.7.27), Demetrias (Eiwanger 1982), Knossos (Hayes 1983, 155. Fig. 25.90), Ostia (Panella 1968, p. 97-116), Berenice and Apollonia (Riley 1979, 188, Fig. 83.240; 84.241).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

The last variant, of the second half of the 4th c. to the 6th c. is documented for the moment only in the Pontic basin (Pl. 18.4-6). This type occurs in the province of Scythia at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 212, Pl. 13.1-3), Murighiol (Opaiţ 1991b, 139, type I, Pl. 8.51), Histria (Opaiţ 1987, 248, Fig. 3.4), Sacidava (Scorpan 1973, 288, Fig. 36.4), Dinogetia (Barnea 1966, 244, 257, Fig. 8.6;13.1; 15.6-7), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 168.3.7). In south identical examples appear at Varna (Info. G. Tonceva), Odarci (Donceva-Petkova 1989, Pl. III.11) and Constantinople (Hayes 1992, 63, type 4, Fig. 47.158-60).

The capacity of this amphora is big, between 60-80 l sometimes even over 100 l.

Antonova 9/Zemer 67

The fabric is light brown, yellowish or brick, white inclusions, hard, yellowish slip outside. This type seems to imitate the type LR 2. It still differs from LR 2 by its mouth and neck which are particularly large, and the body is ridged and ended in a "umbo" (Pl. 18.1-3). Zemer indicates a volume of 4.7 l for an amphora discovered in Palestine (Zemer 1977, 79, Pl. 23.67), but the dimensions of some amphorae discovered in Scythia seem to indicate superior capacities.

In the province of Scythia, it appears at Aegyssus, Histria, Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 167.3.3), as well as at Murighiol (Opaiţ 1991b, 140, type II.1), on a level destroyed in 586. Some complete examples occur at Chersones on a level dated at the beginning of the 7th c. (Antonova 1971, 86, Fig. 9; Yakobson 1979, Fig. 3.10).

The fact that this type seems to be frequent only in the Pontic basin could indicate an eventual Pontic origin. The content of this amphora is not known.

Opaiţ B-I

It is also a type with a long evolution from the 3th to the 6th c. Many of the variants identified by the author for this type were considered by some scholars as being independent types. Without denying there could be sometimes a temporary overlapping of the new variant over the old one, finally the new variant is imposed. The main criteria taken into account for grouping these variants were on the one hand the fabric, which is red-brick with abundant iron oxide and limestone and a white-yellowish slip outside; on the other hand there is some morphological likeness.

Variant Böttger I-5/Opaiţ B-Ia

This variant could originate in so called Mirmekian type (Zeest 1960, 111-12, Pl. XXX.72), which is dated from the end of the 2nd c. to mid 3rd c. These amphorae are large with rounded rim, cylindrical neck, and a long cylindrical body ended in a knob (Pl. 19.1,3). It appears in Dobrudja at Callatis (Preda 1980, 29, Pl. 73.M208.1), Greci (Opaiţ 1991b, Pl. 24. 40669) and Sarichioi (Info. V. Baumann), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 213, Pl. 15.1), Aegyssus (on a level destroyed in 295), Murighiol (Opaiţ 1991b, 141, type B-Ia). Towards

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

the West it is met at Iatrus (Böttger 1982, 44, type I-5). In the northern part of the Pontic basin it occurs at Mirmekion (O. Langovaija, *SA VII,* 1941, 19-21) and Tyras (Kravchenko & Korpusova 1975, 23, Fig. 3.1), the last amphora having a capacity of ca. 85 l.

This type is dated at Topraichioi, Murighiol and Iatrus in the 4th c., but some survival can be found until the mid 5th c. This dating is supported and by the frequency of the discoveries: 8% in the first half of the 4th c. at Murighiol and 2,5% in the first half of the 5th c.; it has 18% at Topraichioi to the end of the 4th c. and only 1,7% at the middle of the 5th c.

Variant Opaiţ B-Ib

The dimensions of this variant are noticeably diminished in comparison with the first one. The rim is rounded, the neck is slightly conic (Pl. 19.4).

Some examples from Topraichioi bear *graffiti:* one indicates a capacity of ca. 30 *sextarii ad vinum,* with diameter of the mouth of 10 cm, while another fragment, which has a mouth diameter of 10.7 cm has *graffiti* which seem to indicate a capacity of 40 *sextarii.* We do not know parallels for this variant.

Variant Böttger III-1/Kuzmanov XVOpaiţ B-Ic

The dimensions of this variant are even more decreased. The mouth diameter varies between 8 and 10 cm, the body is cylindrical, sometimes even slightly conic, ended in a small knob (Pl. 19.2,7).

It is a variant well spread in the Black Sea in the 5th c. and even the first half of the 6th c. In Dobrudja it is discovered in many sites as (Opaiţ 1991b, 141, Pl. 11.67-70), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 213, Pl. 15.2), Aegyssus, Dinogetia (Barnea 1966, 245, 248, Fig. 8.1, 3; 10.1), Capidava, Sacidava, Tomi (Rădulescu 1976, 109-10, Pl. XII.2, 3), Slava Rusă-Kurt Bair. This amphora seems to be also frequent at Iatrus (Böttger 1982, 50, Pl. 12.d), Odessos, Voivoda, Akra, Balcic (Kuzmanov 1985, 20-21, type XV, Pl. 10-11) and in the northern Pontic basin (Yakobson 1979, 9, Fig.1.2, 5).

This variant is quite frequent at Topraichioi, particularly in the second quarter of the 5th c. (7,7%). It has already this percentage at Murighiol to the end of the 4th c. (7,6%), it reaches 10% in the second half of the 5th c., and it goes down to 6,6% in the first half of the 6th c. (Opaiţ 1991b, 141).

The volume of this amphora oscillates between 3 and 11 litres. It is worth noticing that these amphorae have traces of pitch on the inner side of the walls.

Variant Opaiţ B-Id/Antonova V/Kuzmanov XVI

The dimensions of this variant are the smallest of all these variants (Pl. 19.5, 8). In Dobrudja this amphora occurs at Beroe (Vâlceanu & Barnea 1975, Fig. 1.1), Histria (Condurachi 1954, Fig. 379 a, b; Suceveanu 1982b, Pl. 16.5-7), Axiopolis (Barnea (1960, Pl.1.3), Tomi (MINAC inv. nr. 15045), and it is found on the Upper Danube as far as Aquis (Jankovic 981, Pl. 64.A). It is frequent at Murighiol in the second half of the 6th c. when to the end of the century it reaches 17% (Opaiţ 1991b, 141, Pl. 11.71, 76; 12.72-74).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

It is possible that a small amphora is a fractional container (Pl. 19.6). It occurs at Murighiol on a level destroyed in 586 (Opaiţ 1991b, 141, Pl. 11.76), at Histria (Condurachi 1954, Fig. 381) and Constantinople (Hayes 1992, 66, type 11, Fig. 22.7; 49.183-85; 51.35).

Opaiţ B V

The fabric is brick, hard, abundant iron oxide, rare limestone, whitish slip (Pl. 20.1). It seems to be an imitation of the previous type. In the province of Scythia it occurs at Troesmis (V. Baumann, *Peuce 8,* 1980, 185, Pl. 17.1), Histria (Suceveanu 1982b, 117, Pl. 16.4) and Murighiol (Opaiţ 1991b, 144, Pl. 15.92). Rather surprisingly is its presence in Pannonia (S.Tettamanti, *Acta. Arch. 32,* 1980, 155, Fig.4). It is frequent at Murighiol in the third quarter of the 6th c. (5,3%), and falls to 2,7% at the beginning of the 7th c.A.D.

The traces of pitch on the inner side of the walls suggest wine as the main content of this amphora.

Böttger II-/ Opaiţ D-II

The fabric is redbrick, rare limestone, iron oxide, whitish slip. A short, cylindrical neck and an ovoid body, heavy ridged are the main characteristics of this type (Pl. 20.2-3).

If we take into account its main area of spreading: Tomi (info. C. Chera),Teliţa (info. V. Baumann), Argamum (info. M. Mănucu-Adameşteanu), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 217, Pl. 22.1,2), Murighiol (Opaiţ 1991b, 146-47, Pl. 19.111-12), Iatrus (Böttger 1982, 48, type II-4), Odessos, Dionysopolis (Kuzmanov 1985, 18, type 13? Pl. 7.68), Pytius *apud* Böttger 1982, note 149), Tyritake, Kitee, Chersones, Ilichevki, Pantikapeum, Phanagorea (Sazanov 1989, 45, Fig. 1.6), we can suppose a Pontic origin.

This type occurs at Iatrus in a low percentage (1,5%) in the first half of the 4th c. and it can represent purely intrusions. From the second half of the 4th c. this type becomes quite frequent both at Iatrus (6%) and at Murighiol (5,7%). The percentage is maintained constant also in the first half of the 5th c.: 4,6% at Iatrus, 4% at Topraichioi and 8,7% at Murighiol, and in the second half of the 5th c. at Murighiol (7%).

The content of this amphora is not known.

Böttger I-/Opaiţ E-I

This type is frequent especially in the Black Sea where it probably originates. In a recent paper the author has established four evolutionary phases of this type dated in the 4th-5th c.A.D.

All these variants have a brick or beige fabric, fine quartz, very little piroxen at the beginning of their evolution (type Ia), but later the quantity of pyroxene increases concomitantly with the degree of negligence in manufacturing. There is also observed a gradual diminution of its capacity.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Opaiţ E-Ia Variant

The mouth is quite large with diameter varying between 10-12 cm; the rim has a groove on the outer, sometimes upper face. The body is conic ended in a knobbed base (Pl. 20.4-5).

In the province of Scythia it appears at Murighiol (Opaiţ 1991b, 147, Pl. 20.115-16) and Topraichioi (Opaiţ 1991c, 218, Pl. 21.4; 23.1-3). In the northern Pontic area it occurs at Tyras (Kravchenko & Korpusova 1975, Fig. 4.3; 5.3), Delakeu (Rikman, *MIA 139*, 1967, Fig. 18.1), Chersones (Yakobson 1951, Fig. 2.3; Antonova 1971, 83-84, Fig. 3), Pantikapeum and Tanais (Zeest 1960, 120, type 100, Pl. 39.100). In West this type occurs at Iatrus (Böttger 1982,44-45, type I-6) and Sirmium (Bruckner 1981, 125, type 19, Pl. 16.4).

This type is dated only in the 4th c. when it is present at Murighiol in a percentage of 4-6%, as well as at Iatrus (4%).

Opaiţ E-Ib Variant

The mouth has medium dimensions (ca. 10 cm) (Pl. 20.7).

This variant occurs only at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 218, Pl. 24.2) and Tyras (T. L. Samoilova, *Arheologicheskie Issledovanija Severozapadno Prichernomorya*, Kiev 1978, 263-65, Fig. 4.1-3). It seems to be specific only for the beginning of the 5th.c.

Opaiţ E-Ic Variant

The mouth becomes narrower (Pl.20.9). In the province Scythia it is known only at Aegyssus, Topraichioi (Opaiţ 1991c, 218, Pl. 24.3), and Murighiol (Opaiţ 1991b, 148, Pl. 20.117). In West it is found at Iatrus (Böttger 1982, 44-45, Pl. 21.250) and Gornea (N. Gudea, "Aşezari din epoca romană şi romana tîrzie", *Banatica 1977-78*, Fig .23.2; 35.a).

At Topraichioi it occurs in the first half of the 5th.c. when it reaches a percentage of 2-3%.

Opaiţ E-Id/ Kuzmanov 11 Variant

The dimensions of the body are diminished in comparison with the previous variant. The mouth is narrower (6-8 cm) (Pl. 20.6, 8). This variant is met in Dobrudja at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 219, Pl. 23.5; 25.2), Murighiol (Opaiţ 1991b, 148) and Tomi (Radulescu 1976, 107-108, Pl.X.4). In West it appears at Iatrus (Böttger 1982, 44-45, Pl. 21.249), and in North at Chersones (Yakobson 1979, 9, Fig. 1.1) and Gubinski (E. A. Simonovic *SA 4*, 1971, 232).

The mathematical calculation made for an amphora discovered at Topraichioi (Opaiţ 1991c, Pl. 23.5) has indicated a capacity of ca. 7.6 l, then at least 12 *sextarii* (6.523 l); a second calculus made for an amphora discovered at Gubinski, has indicated ca. 15.5 l, therefore at least 24 *sextarii* (13.046 l).

From the presentation of these variants we can conclude that the first variant of the 4th c. was very carefully made, the capacity of this variant being quite high (between

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

30-60 l). Towards the end of the 4th c. occur the variant Ib and Ic, which seem to have a short life and without encompassing a large area of distribution. The fabric and the execution of these variants do not have the same quality as the first variant. The last variant seems to be a creation of the 5th century and its texture and way of modelling is very negligent. If we take into account the constant diminishing of its capacities, we have the imagine of a productive centre in a continuous decline. The frequent discoveries of this type in the northern Pontic area persuaded Böttger to suppose that the productive centre of this type should be in the Bosporan kingdom (Böttger 1982, 45).

Zeest 94/Opaiţ E-VI

The fabric is beige or pinkish, with abundant piroxen (Pl. 21.1-2).

It is an amphora very frequently met in the Black Sea area between the 1st and 4th c.A.D. During this time the type has also known a gradual reduction of its capacity, having in the second half of the 4th c. only 1.8 l, as is indicated by an amphora discovered at Beroe (Opaiţ 1980a, 302-4, Pl. VII.6).

During the 3rd and 4th c. this type is found not only in cities but also in countryside, as is indicated by discoveries made at Teliţa-Amza (Baumann 1995, Pl. LVII.8; LVIII.2-4; LXIX.4-6), Slava Rusă-Coşari and Caugagia. It was also discovered in the fortress from Mihai Bravu (unpublished) or in *horreum* from Topraichioi (Opaiţ 1991c, 221, Pl. 27.3).

It is worth noting an amphora discovered at Tomi, but the archaeological context is not known (info. C. Chera), which by its texture and morphological characteristics (Pl. 21.3) suggests a possible late variant of this type, perhaps dated to the end of the 5th c. and 6th c. (Pl. 21.4-5). This late variant occurs in province Scythia at Murighiol (Opaiţ 1991b, 149, Pl. 149. 121-22) and its dimensions are more enlarged as the previous variants. This late variant is known at Chersones (Yakobson 1979, 10-11, type 4, Fig. 1.6), Batareika, Panticapeion, Phanagoria and Tyritake (Sazanov 1989, 45, Fig. 1.7).

The origin of this amphorae may be Pontic, and its content was probably olive oil, as indicated by some residues found in an early variant of this amphora (M.Brudiu, "O amforă cu ulei de măsline din sec. II-III e.n. descoperită la Scheia, jud. Galaţi" în *Muzeul Naţional III*, 1976, 159-63).

Zeest 103/Kuzmanov IX

The fabric is brown reddish, scattered iron oxide, fine quartz, gold mica, hard, self slip. The mouth is narrow and its rim is slightly inturned at the top with tapering body (Pl. 22.4).

In Dobrudja this type appears at Histria (Condurachi 1954, 458, Fig. 386), Tomi (Scorpan 1977, Fig. 12.4-6) and Murighiol (Opaiţ 1991b, 150, type X, Pl. 22.127-128), and in the South at Odessos and Sozopol (Kuzmanov 1985, 15-16, type IX, Pl. 6). It is particularly spread in the northern Black Sea occurring between the 4th and 7th c. being even named "type Tyritake"(Zeest 1960, 121, type 103, Pl. 40).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

It is particularly interesting to note the discovery of petroleum in one of these amphorae at Tyritake (Gajdukevic 1952, 62, Fig. 70; 1971, 500, Fig. 147). If we take into account that many fragments of this type discovered at Murighiol show on the inner side of the walls massive black traces, we can assume that at least some of them had petroleum as the main content. Another hypothesis suggests Heraklea's wine as the main content of this type (Vinogradov & Onaiko, *SA 1975*, 86-93).

Opaiţ type D III

The fabric is pinkish, rarely brick-brown, micaceous, rare iron oxide, rare gold mica, fine quartz and self slip (Pl. 22.1-3, 5, 6). The evolution of this type was sketched by the author in a recent paper (Opaiţ 1987, 250-51, type III). Its beginning seems to be in the Hellenistic times until the 5th c. A.D. In the province of Scythia it is found at Murighiol where, in the second half of the 4th c., it occurs in a percentage of 3,8%, rises to 5% in the first half of the 5th c. and diminishes to 4,2% in the second half of the 5th c. (Opaiţ 1991b, 147, type D-III, Pl. 20. 13-14). It also appears at Topraichioi, but only in the second quarter of the 5th c. reaches 2% (Opaiţ 1991c, 217-18, type D III, Pl. 22.3; 30.1, 2). In the northern Pontic area it occurs in the second half of the 5th c. and in the 6th c. at Panticapeum, Tyritake, Chersones, Ilichevski (Sazanov 1989, 47, type 9, Fig. 2.8). Somehow surprising is its appearance at Carthage between 425-50 and 500, where it is characterised as "common form of imported amphora" (Peacock 1984, 128, forma 39, Fig. 38.48, 48 bis). In the same period two examples belonging to this type are met at Marseilles (Bonifay 1986, 284, nr.38, Fig. 9.38). Perhaps an example of this type occurs also at Berenice, but in a context dated to the mid 3rd.c. (Riley 1979, 234, no. 390, Fig. 95.390). If the Sinopean origin of this type, advanced previously by the author, will be proved to be correct, then, this amphora can shed light on a trade route between North Africa and Pontus Euxinus. The traces of pitch on the inner side of the walls seem to indicate wine as the main content. This wine should be of a quite high quality to be imported so far as North Africa.

North African Amphorae

Keay type IV/Africana II-A

The fabric is red to light brown, limestone, grey quartz; light buff to yellow skin (Pl. 23.1)

It was discovered at Tomi. The archaeological context is unknown. The best parallels are in Spain (Almagro 1955, 319, Fig. 304; Keay 1984, 110-14, Fig. 19.6), Italy (Manacorda 1981, 1087, Pl. II.PM 78.58/60), and Tunisia (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1990, 64, Fig. 3.6).

It is dated late 4th - mid 5th c. A.D

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Africana II A- variant

The fabric is brick-red, white specks, quartz, white outer skin (Pl. 23.2).

It was discovered at Tomi and its archaeological context is unknown (Rădulescu 1976, 104, Pl. V.1). There are good parallels at Carthage (Peacock 1984, 130, form 45, Fig. 39.56-7; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, 191, Fig. 13.14) where is dated ca. 450 A.D.

Keay XXV-P

The fabric is pinkish red, quartz crystals, white lime fragments, hard, orange skin outside (Pl.24.1). This fragment was discovered at Murighiol on a level dated in the first half of the 5th c. It has parallels at Rome (Whitehouse 1982, fig. 10.130) and Spain (Keay 1984, 187-88, type XXV-P, Fig. 82.2).

Keay XXV-Q

The fabric is pinkish red, hard, quartz crystals, white lime fragments, whitish-green skin outside (Pl. 24.2-3). It was discovered in a Late Roman village at Fântâna lui Bujor. It has good parallels in Spain (Keay 1984, 188, Fig. 82.7), and is dated between 440-450.

Other examples were also discovered in a Late Roman villages at Ostrov-Tulcea. The last one has good parallels at Iatrus (Böttger 1982, 109, type III-3, PL. 28.169), in Spain (Keay 1984, 188, type XXV?) and France (Bonifay 1986, 275, Fig.4.4). It is dated in the first half of the 5th c.

Keay LXII R

The fabric is purple red, quite hard, grey quartz crystal, limestone, whitish to yellow skin (Pl. 24.5). Even if the archaeological context does not offer too many hints for dating this amphora, taking in account the dating from Carthage and Spain, a date between c. 425-450 seems reasonable. It was discovered at Tomi, in the Late Roman cemetery (Bucovală &Paşca 1988-89, 141, Pl. 6c). Good parallels can be found in Spain (Almagro 1955, 320, Fig. 306; Beltran 1970, 572, form 67, Fig. 235/2.3; Keay 1984, 334, Fig. 156.1) and at Carthage (Peacock 1984, 334, Fig. 156.1). It is dated between ca. 425-450.

Keay LXII Q

The fabric is buff to orange, transparent quartz crystals, rare limestone and what appears to be muscovite mica, whitish skin (Pl. 24.4). The amphora was found at Tomi in a Late Roman cemetery (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, M 102, Pl. 6a). It has parallels at Rome (Whitehouse 1982, Fig. 10.129), Spain (Keay 1984, 334, Fig.33.7), Tunisia (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1990, 62-64, Fig. 3.3, 4), and France (Bonifay & Piéri 1995, 102, Fig. 3.21,22).

It is dated between 425-450.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Keay XL

The fabric is red orange, transparent quartz crystals, limestone; the white skin is poorly preserved (Pl. 25). Some examples were discovered at Tomi (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 6d; 7.5). They have good parallels in Samos (Hautumm 1981, Fig. 301-302), France (Liou & Marichal 1978, 171-73, no. 78, Fig. 29), Spain (Keay 1984, 250-52, type XL, Fig. 108.3) and Tunisia (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1990, 64, Fig. 3.11.). The earlier variant is dated ca. 425-450 and the latest variant in the second half of the 5th c., perhaps later.

Keay XXXVI B

The fabric is red, sandy, limestone, quartz, whitish yellow skin (Pl.26.1-2). This type occurs in province Scythia at Tomi (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 6e) and Topraichioi (Opaiţ 1991c, 215, Pl. 16.5). Good parallels can be found in Spain (Almagro 1955, 316-17, Fig. 298; Beltran 1970, 567, form 63, Fig. 233.3; Keay 1984, 240-41, type XXXVI B, Fig. 104.3), France (Bonifay 1986, 278, Fig. 6.15, 16), at Rome (Whitehouse 1982, Fig. 10.128) and Carthage (Riley 1981, 96, Fig. 3.55). It is dated ca. 440-450.

Keay XXVII B

The fabric is red, transparent quartz crystals, white skin outside (Pl. 26.3). It was discovered at Tomi in a late roman burial (Info. C. Chera). This type has parallels in Spain (Almagro 1955, 314, Fig.294; Beltran 1970, 567-69, form 64, Fig.234.1; Keay 1984, 219-24, Type XXVII B, Fig.93.4), and at Carthage (Hayes 1978, 88, F 22, Fig. 29.22; Peacock 1984, 130, form 44, Fig. 39.53). It is dated ca. 450 or later.

Keay XI A (?)

The fabric is pink, limestone, opaque quartz crystals, buff skin (Pl. 27.1, 4). In Scythia it occurs at Tomi and Topraichioi (Opaiţ 1991c, 214, Pl. 16.8). It has parallels in Spain (Keay 1984, 133-36, Fig. 51.3), Tunisia (Peacock 1984, 135, form 61, Fig. 41.90; Peacock 1989, 192-93, Fig. 16.11) and Libya (Arthur 1982, 64, Fig. 5.7, 6). All these parallels differ from our examples having a rim with a pronounced "doppio gradino". These amphorae are dated ca. 425-450.

Riley ER Amphora 14

The fabric is pink, fine, hard, white mica is very common, rare limestone, white yellowish skin outside (Pl. 27.7). Discovered at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 218, type D-IV, Pl. 20.1).

It has parallels in Libya (Riley 1979-80, 56, Fig. 3). Between this example from Tocra and that from Romania, there are some differences which seem to indicate a later variant. Usually this type is dated ca. 400-425.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Keay V

The fabric is grey with purple core, white particle, fine quartz crystals, whitish grey skin (Pl. 27.3). The fragment was discovered at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 214-15, Pl. 16.7).

It has parallels at Ostia (Panella 1968, Fig. 522), in Spain (Keay 1984, 114-15) and is dated between 450-470.

Keay VII/ Africana II D

The fabric is purple, hard, iron oxide, fine quartz, grey skin (Pl. 27.2). The fragment is discovered at Topraichioi (Opaiţ 1991b, 214, Pl. 16.4). Good parallels can be found at Ostia (Panella 1968, Fig. 522), in Spain (Keay 1984, 121-23, Fig. 46.7) and Leptis Minor (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, Fig. 23.5). It is dated at Topraichioi to the end of the 4th c. A.D.

Keay VII

Even if the fabric of this fragment is not described by the author (Baumann 1991b, 121-25, Pl. 5.10), the morphological characters seem to indicate a North African origin (Pl. 17.5927.2, 6).

Parallels can be found in Spain (Keay 1984, 121-23, Fig. 46.6, 7) and at Ostia (Panella 1968, Fig. 522). The last quarter of the 4th or the first half of the 5th century seem to be an appropriate dating for this fragment.

Keay XXXIII

The fabric is grey with purple core, hard, white particle, grey skin (Pl. 27.5). The fragment was discovered at Topraichioi (Opaiţ 1991b, 214-15, Pl. 16). There are parallels in Spain (Keay 1984, 231, Fig. 97) and at Constantinople (Hayes 1992, 61-62, type 1, Fig. 22.1). It is dated at Topraichioi between 425-440.

Keay XLII

The fabric is light brown, limestone, greyish off-white skin (Pl. 28.3). The fragment was discovered at Teliţa-Tulcea; the level on which this fragment was discovered is not indicated (Baumann, 1983, 191, Fig. 53.8). It has parallels in Spain (Keay 1984, 255, Fig. 109.6) and is dated between ca. 350- 450.

Keay LXII A

The fabric is purple, hard, limestone, yellowish skin (Pl. 28.1, 2). This type occurs in the Tomitan cemetery (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 7.3; 7.7), and it has good parallels in Spain (Almagro 1955, 315-16, Fig. 296; Pascual 1963, Fig. 1.1-3; Keay 1984, 309-19, Fig. 139.5; 142.1-3), at Rome (Whitehouse 1985, Fig. 7.54), in Tunisia (Peacock 1984, 133, form 52, Fig. 40.70; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, 186-87, Fig. 9.1-3) and Libya (Riley 1979, Fig. 87.281; 95.388). It is dated ca. 450-525.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Keay LXII J (?)

The fabric is bright orange, limestone, fine opaque quartz crystals, white skin (Pl. 29.1).

The exemplar was discovered in the Tomitan necropolis (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 7.6). It has parallels in Spain (Keay 1984, 325-31, Fig. 152.10) and Italy (Pallares 1987, 284, no. 12, Fig. 19), being dated between ca. 450-525.

Keay LV A

The fabric is pink, rare large limestone, white skin (Pl. 29.2). Many examples were found in the Tomitan necropolis (Cheluţă-Georgescu 1974, 363-76, Pl. IV.1,2; Rădulescu 1976, 105, Pl. VI.1,3; Bucovală & Paşca 1988-89, 141-42, Pl. 8f). It has good parallels in Spain (Almagro 1955, 41, type 52,; Keay 1984, 289-93, type LV A, Fig. 125) and Carthage (Hayes 1978, 87, Fig. 29.22; Peacock 1984, 133, form 51, Fig. 40.66-670). This type is dated between 475-550.

Keay VIII B

The fabric is pinkish orange, rare limestone, fine quartz crystals, yellow cream skin (Pl. 30.2). There were discovered many examples of this type at Tomi, in the ancient necropolis (Bucovală & Paşca 1988-89, 141-42, Pl. 7.4, 8; 8.a-e). There are parallels in Spain (Keay 1984, 126, type VII B, Fig. 48.2) and Carthage (Peacock 1984, 135, form 61, Fig. 41.90-91). It is also dated between 475-550.

Keay VIII A

The fabric is dark red, limestone, fine quartz crystals, white skin (Pl. 30.3). This piece occurs also in the Tomitan necropolis (Bucovală & Paşca 1988-89, 141-42, M 105). It has parallels in Spain (Keay 1984, 126, type VIII A, Fig. 47.3-4) and Italy (Lavagna & Varaldo 1988, 196, Fig. 16.2), where it is dated 475-55, but does not exclude an earlier dating.

Keay LVII B

The fabric is pink, rare limestone, grey quartz crystals, white yellowish skin (Pl. 30.1).

This type was discovered at Tomi in the Late Roman cemetery (Rădulescu 1976, 105, Pl. 5.4a). The best parallels are in Spain (Keay 1984, 298, type LVII B, Fig. 128.3, 9) and Tunis (Peacock 1984, 130, form 46, Fig. 39.60; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, 189, Fig. 12.8; Peacock, Bejaoui & Lazreg 1990, 64, Fig. 3.26). It is dated between 450-525.

Keay LVI B

The fabric is bright orange, large lime fragments, white skin (Pl. 31.1, 2). Some exemplars were discovered at Tomi in necropolis (info. C. Chera; Bucovală & Paşca, 1988-89, 141, Pl. 7.2). We know parallels for these amphorae in Spain (Keay 1984, 293-94, type

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

LVI B, Fig. 127.7, 8) and Tunisia (Peacock 1984, forma 46, Fig. 39.58). It is dated between 450-525.

Keay LXI - Variant (?)

The fabric is dark purple, rare white calcite, fine quartz crystals, poor white skin. The morphology is similar to Keay LXI, but there are some characteristic features which distinguish it from Keay's type: the rim is vertical, a little bit concave on the outer side and bevelled inside; a ridge separates the rim from the high, cylindrical neck. The body is ribbed, narrowed to the lower side, and is terminated in a conical base with a hollow spike (Pl. 31.3).

It was discovered at Tomi in the Late Roman cemetery and it has good parallels in Samos (Hautumm, 1981, Kat. nr. 97-98, Fig. 301-2) and Spain (Keay 1984, 303-5). This type is dated between 450-550 (?).

Keay XXXIV

The fabric is dark purple, limestone, white greyish skin (Pl. 32.2). This type was discovered in the Tomitan necropolis (info. C. Chera). Good parallels can be found at Carthage (Peacock 1984, 133, form 53, Fig. 40.71-3) and in Spain (Keay 1984, 231-33, Fig.98.1,3). It can be dated between ca. 450-475.

Keay XXXV A

The fabric is orange red, rare specks of muscovite mica, limestone, grey quartz, rare iron oxide, yellowish skin (Pl. 32.1, 3). This amphora was discovered at Tomi in the Late Roman cemetery (Bucovală & Paşca 1988-89, 141, Pl. 7.1). Parallels can be found in Spain (Keay 1984, 234, type XXXV A, Fig. 99.8, 13), Italy (Pallarés 1987, 283, no. 5, Fig. 13) and at Carthage (Peacock 1984, 135, form 63, Fig. 41.93). It is dated ca. 450-500, perhaps even later.

Keay LVIII

The fabric is pink, limestone, grey quartz, white skin (Pl. 33.2). This amphora was also discovered at Tomi and the best parallels are in Spain (Keay 1984, 300, type LVIII, Fig. 31.73), where is dated ca. 475-500.

Keay LVIII - variant (?)

The fabric is whitish cream, sandy, rare augite, pale surface (Pl. 33.1). It was discovered at Tomi in the ancient cemetery. This type has good parallels in Spain (Almagro 1955, 325, Fig. 309) and is dated between ca. 425-475.

Peacock 81

The fabric is yellowish brown, hard, limestone, rare muscovite mica, rare iron oxide, fine bits of shell, whitish skin (Pl. 34.8). This fragment was discovered at Murighiol on a

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

level dated ca. 525-585 (Opaiţ 1991b, 151, no. 134, Fig. 23.134). It has parallels at Carthage (Peacock 1984, 137, form 81, Fig. 43.115). Since at Carthage this amphora is dated between 475-500, it is possibly a surviving piece at Murighiol or it was reused for a long period.

Keay VII (Africana II D)

The fabric is pink, plenty of white mica, white yellowish skin (Pl. 34.3). There were discovered only two fragments of this type at Murighiol dated ca. 525-585. They have parallels in Spain (Keay 1984, 121-26, Fig. 46.8-10) and Tunisia (Peacock, Bejaoui & Lazreg 1989, 190-91, Fig. 13.13). Although Keay dates this type in the 4th - middle of the 5th century, the morphology of our type, slightly modified from the earlier type, with an accentuated flanged rim, and the archaeological context, seem to confirm a date between ca. 500/525-586.

Spatheia

Variant Opaiţ B-IV

The fabric is light brown with purple core, hard, very finely levigated, fine white particle, greyish skin. Expanded, rounded rim, near vertical, concave internally; narrow and constricted neck; the handles are attached just under the rim; the body, which seems to be cylindrical, is missing (Pl. 34.4). The fragment was discovered at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 215, type B-IV, Pl. 16.11) and is dated between 425-450. We do not know parallels for this variant.

Variant Riley LR Amphora 8a

The fabric is cream whitish, grey core, sandy, hard and rough, augite, cream greenish skin (Pl. 34.5-7). In the province of Scythia it appears at Histria (Condurachi 1954, 460, Fig. 388), Argamum (info. M. Mănucu-Adameşteanu), Murighiol (Opaiţ 1991b, 144, Pl. 15.89, 91). Towards the West it occurs at Sucidava (Tudor 1965, 119, Pl. IV.4), Aquis (Jankovic 1981, 150, Fig. 63.B), Ajdovski (Knific, *Arh. Vestnik*, Ljubljana, 1979, 735, nos. 52-54; 746, no. 159). In the South this type is well known at Sadovec (Mackensen 1992, 245-52), Odarti, Odessos, Voivoda, Bizone (Kuzmanov 1985, 14-15, no. 48-54), Constantinople (Hayes 1992, 104, Fig. 49.186, 187). In the Mediterranean it appears at Samos (Hautumm 1981, 215-17), Yassi Ada (Bass & Doominck 1982, 181, Fig. 8-18. P.66-67), Berenice (Riley 1979, 226-27, Fig. 92.362-64), Carthage (Peacock 1984, 135, form 69, Fig. 42, nr. 103). In Italy this type is present in many sites (Arthur 1989, 82, Fig. 2.3).

This amphora is present at Murighiol ever since the end of the 6th c. in a percentage of 1,8%, growing in the first decade of the 7th c. at 4,8% (Opaiţ 1991b, 144). The content of this amphora seems to be the olive oil as is suggested by an inscription depicted on an amphora discovered at Sucidava (Tudor 1965, 119, Pl. IV.4).

The term of "spatheion" is analysed by Manacorda (1977, 219-21) and Hautumm (1981, 216). According to some authors (Hautumm 1981, 115-128; Kuzmanov 1985, 14-15;

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Riley 1979, 226-27), this amphora represents the final variant of the Keay XXV amphorae. But the apparition of the variant Opaiţ B-IV at Topraichioi in the 5th c. seems to indicate the existence of a different type which differs considerably from Keay XXV, the last one keeping more or less its unchanged morphological characters during its life.

Spanish amphorae

Keay XIII D/Dressel 23/ Beltran 23 B

The fabric has a grey-buff colour, another a yellow one, hard, grey quartz crystals, mica, limestone (Pl. 34.2). Two examples were discovered at Topraichioi and are dated between 440-450 (Opaiţ 1991c, Pl. 16.10). There are parallels in Spain (Pascual 1963, 225, Fig. I.4; Keay 1984, 140-42, type XIII D, Fig. 56.5) and Germany (Martin-Kilcher 1987, 243, no. 924, Pl. 28.8; 61.924)

Keay XIII A/ Dresssel 23/ Beltran 23 A

The fabric is varied, from pinkish orange to grey (towards the outside); very hard, white mica, iron ore (Pl. 34.1). Two examples were discovered at Murighiol, (Opaiţ 1991b, 144 Pl. 16.94-95). There are parallels in Spain (Keay 1984, 140, Fig. 4.3), Italy (Lamboglia "La necropoli romana di Pietri (Finale)", *Rivista Ingaunna et Intemelia XII*, 1957, 41, Fig. 25, *apud* Beltran 1970, 514), and Germany (Martin-Kilcher 1987, 243, no. 923, Pl. 28.7; 61.923). It is dated between the second half of the 4th - beginning of the 5th c.A.D.

Unassigned amphorae

Hayes type 13/Opaiţ type A-III

The fabric is beige-orange with many white and brown inclusions, hard and self slip (Pl. 15.1). The evolution of this type was already sketched by the author in a paper therefore will be presented only the late variants (Opaiţ 1987, 251-53, type IV). Enough to say that its development seems to start in the 2nd c. A.D. when it is found at Noviodunum and Knossos (Hayes 1983, 147, type 13, Fig. 20a.37); in the first half of the 3rd c. it appears at Nufaru-Tulcea, Demetrias and Berenice, to reach a large area of spreading in the second half of the 3rd c.: Tomi, Tyras, Mirmekion, Olbia, Tarsus. During this period it seems to reach maximum of capacity (60 l). For the 4th c. there are many examples discovered at Murighiol (Opaiţ 1991b, 141, type A-III, Pl. 10.66), and in the 5th c. it occurs at Rome (Whitehouse 1982, 69, Fig. 11.154). During the last phase its capacity is diminished.

The origin of this amphora is not known. After Riley (1979, 208, nos.298-99), "The form may be a very late Dressel 20 shape", its fabric being quite similar to the famous Dressel 20. But Riley did not know the exact form of this amphora, and the fact that this

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

type evolves in the same time with Dr.20 shows that it is a distinct type from the famous Spanish amphora. This type seems to be quite frequent in the Pontic basin and the eastern part of the Mediterranean.

Opaiţ E IV/Böttger II-2

The fabric is beige brick, very much fine limestone, hard, relatively compact (Pl. 15.2, 3).

It occurs in Dobrudja at Topraichioi and Troesmis (Opaiţ 1991c, 220, type E IV, Pl. 26.4). There are perfect parallels at Iatrus (Böttger 1982, 47-48, type II-2, Pl. 23.276).

The origin and content of this amphora are not known.

Opaiţ F IX

The fabric is gray with a pinkish core, or light brown, white inclusions, white mica, very hard, and a greyish slip outside at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 223, Pl. 33.1), or brown reddish at Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 423, type III, Pl. IX.1) (Pl. 35.1,2).

This type is dated at Topraichioi in the second quarter of the 5th c., meanwhile at Teliţa-Valea Morilor it occurs during the second half of the 4th c. Good parallel provides an amphora discovered at Athens, dated in the last quarter of the 3rd. c. and beginning of the 4th c. (Böttger 1992, 344, 372, no. 69, Fig. 3.4; Pl. 100.2).

These unassigned amphorae benefited by a quite extensive presentation because their morphology is more or less well known. Other 18 amphora's types less known since they are in a fragmentary condition, and without good parallels, were not introduced in this presentation. Principally, these amphorae were discovered at Topraichioi and Murighiol (Opaiţ 1991b, 151; 1991c, 222-24). Many of them bear *dipinti* and *graffiti* in Greek characters, proving that they perhaps belong to the Greek area of the eastern Mediterranean or the South of the Pontic basin.

Local amphora of Teliţa type

The production of this amphora in the province of Scythia was until recently quite obscure. The recent discovery of a Late Roman farm at Teliţa-Valea Morilor, which specialised in ceramics production, comes to shed new light over the economy of the province of Scythia (Baumann 1995, 269-437). This centre specialised not only in production of kitchen and table ceramic, but also it made an amphora which, by its morphologic characters, seems to indicate that it was used to transport products at great distance.

The fabric is brick brown, with fine bits of ceramic used as temper and a beige brown slip. The mouth is quite large (ca. 12 cm), the rim is slightly rounded, thick, a cylindrical neck with slightly concavity, and an ovoid body ending in a hollow basal knob. The zone of handles attachment is marked on the neck and the shoulder by two horizontal grooving sets (Pl. 35.3-5) (Baumann 1995, 421, type III, Pl. IX.2-5). Parallels for this type are still not known.

The transport of some products, like wine, vinegar, salt or fruits should have been

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

made by barrels inside the province of Scythia. This type of container was well known at the Lower Danube, at least from the Early Roman time, since they occur on the Trajan's Column (Lepper F. & Frere S. 1988, 49-50, Pls.V-VI), on a funerary stele of an wine merchant from Novae, or an architectural fragment discovered at Nicopolis ad Istrum (Kolendo 1965). This frequent utilisation of the barrels could offer an explanation for the limited number of amphorae which were discovered in Dacia. We have to bear in mind that the Dacian population had an extended contact with the Celtic tribes long time before the Roman arrival in Dacia. Also, the 3rd and the 4th c. seem to represent an epoch when these containers were well spread throughout all the Roman Empire (Tchernia 1986, 285-92). For the local transport of the wine did not exclude the utilisation of the skins, *cullei* being a well known unit of measurement (20 de amphorae or 526 l) in antiquity (Tchernia 1986, 39).

C) Cooking wares

It is the ceramic category which after amphorae is the most present in the Roman sites from Dobrudja. Mainly, it is locally produced, even if imports from other provinces or brought by the migratory populations are present. The vast majority are wheel-thrown pottery; the hand-made pottery is rare and seems to belong only to the migratory populations who penetrate into the province of Scythia during the turbulent times.

Local Pots

Type I

This is a brick-brown fabric with a lot of iron oxyde and quartz. It has two handles at Iatrus but in Dobrudja these handles seem to be missing. The body is globular ending in a plane, rarely concave base (Pl. 36.1-3).

It is a type frequently found in the Babadag plateau, at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 233, type V, Pl. 47.4), Slava Cercheză, Slava Rusă, Caugagia and Mihai Bravu. It occurs in other sites, at Niculiţel (Baumann 1991b, Pl. 5.11), Histria (Suceveanu 1982a, 87, Fig.7.12) and Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 162.5, 11). It is also made in the workshop from Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 401-405, type I, Pl. I.1,2). In the West it appears at Iatrus (Böttger 1982, 66, type I, Pl. 45.84, 85), and in the South at Sadovec (Kuzmanov 1992, 215, type 4, variant 3, Pl. 96.2).

This type of pot seems to be specific only for the 4th c. A.D., occasionally it can be also found at the beginning of the 5th c. It represents perhaps the last variant from the evolution of a well known Early Roman pot (Opaiţ 1980b, 330, type I, Pl. I.1,2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Type II

The fabric is whitish-cream or gray, with brown inclusions, fine quartz, self slip (Pl. 36.4-7). It also occurs more during the 4th c. and less in the first half of the 5th c. This type occurs at Slava Cercheză, M.Bravu, Topraichioi, Aegyssus, Murighiol (Opaiţ 1991b, 152-52, Pl. 26.154, 155), Castelu (info. T. Cleante), Tropaeum Traiani and Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 405, Pl. I.7, 8). In the West it appers a Iatrus (Böttger 1982, 66, tip II, Pl. 45. 207,475) si Nova (Gacuta & Sarnovski 1981, 124, Fig. 56.2, 5, 7, 8). Towards the South this pot occurs at Sadovec (Kuzmanov 1992, 214-15, type 4).

Type III

This is a brick, rarely gray or beige fabric, fine quartz, iron oxyde and limestone, self slip or a brown patina particularly on the pottery with brick fabric; sometimes with a brown paint as it occurs at Castelu. The body is globular; the base is plane but from the 5th c. it becomes concave (Pl. 37.1-6). It is the main type of pot at Murighiol during the 4th and 5th c., its percentage oscillating about 50%, but it diminishes in the 6th c. to ca. 20% (Opaiţ 1991b, 153, Pl. 26. 156-159). This pot appears in many sites from Dobrudja: Aegyssus, Topraichioi (Opaiţ 1991c, 231, Pl. 46.1,2), Niculiţel (Baumann 1977, Pl. I.2), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 405, type II, Pl. I.4), Histria (Suceveanu 1982a, Fig. 6.7), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 162.5.6), Dinogetia (Barnea 1966, 253, Fig. 14.1-3). In the West it appears at Iatrus (Böttger 1982, 67-68, type VI, Pl. 47.213, 215), and towards the South at Sadovec (Kuzmanov 1992, 215, type 4, variant 3, Pl. 96.8), and Constantinople (Hayes 1992, 93, Ware 2, deposit 10, Fig. 31.10, 7).

It is not excluded that this type represents a continuation of the type I, even if for a brief period these two types could overlap.

Type IV

This type has a quite similar body to the previous type, but its rim is slightly everted towards the exterior and its upper side is bevelled towards the interior (Pl. 37.7). It occurs for the moment only at Ibida (Opaiţ 1991d, 35, Fig. 8.58) and is not excluded to represent an imitation of a pot found at Chios (Boardman 1989, 105, Fig. 35.221) and Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971, 35, Pl. 2.23).

Type V

The fabric is generally gray, sometimes brown-brick, fine sand, fine quartz, and white mica (Pl. 36.8-11). It appears at Murighiol in the first half of the 4th c. (Opaiţ 1991b, 153, Pl. 27.160), and at Topraichioi by the end of the 4th and the first half of the 5th c. (Opaiţ 1991c, 232, type II, Pl. 46.3-7, 47.1-3). The same dating has this type at Histria (Suceveanu 1982a, 84, Fig. 7.10), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 188, Fig. 162.5.9; 5.13), Iatrus (Böttger 1982, 66-67. Pl. 46.94), Demetrias (Eiwanger 1981, 64-65 Pl. 56, Beil 5), Constantinople (Hayes 1992, 53-54, Ware 1, deposit 8, Fig. 31.8.2), Thassos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 40. CC40-41, Fig. 17,18), Crete (Hayes 1983,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

126, Fig. 8.98) and Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1971, 35, Pl. 2.24).

This type seems to have a long life being found at Ibida until the end of the 5th and 6th c. (Opaiţ 1991d, 28, Fig. 5.19), and at Murighiol by the end of the 6th c., but this time it seems to be imported from the South (Opaiţ 1991b, 157, type XVIII, Pl. 33.197). This pot seems to be also abundant at Sadovec (Kuzmanov 1992, 213-14, type 2) in the 6th c. It occurs also at Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1982, 177, Fig. 8-15/P46) and Knossos (Frend & Johnston, *BSA 57*, 1962, 226, Fig. 16.40,42).

Type VI

The fabric is gray with a black core, white intrusions, and quite abundant quartz (Pl. 39.10-11). It appears in the second half of the 4th c. at Aegyssus, in the pottery workshop from Castelu (info. T. Cleante), and in Moesia Secunda at Odarci, on a level destroyed at the end of the 4th c. (Donceva-Petkova 1989, Pl. II.12). Probably a late variant occurs at Marcianopolis, having a gray-blackish fabric and gold mica (Museum Varna, Inv. nr. II-88) (Pl. 39.11).

Type VII

The fabric is brick-brown, a lot of quartz, white mica, limestone and iron oxide (Pl. 38.1-2). This pot seems to be typical especially for the 6th c. and beginning of the 7th c., when it rises from 7% to 13% at Murighiol. In the province of Scythia this type also appears at Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 162.5.7), and probably at Histria (Suceveanu 1982a, 89, Fig. 9.19). Since it occurs neither at Iatrus nor at Sadovec, it is possibly a local creation.

Type VIII-1

The fabric is cream-brick, a lot of iron oxide, limestone, and is hard (Pl. 38.3). It is a type frequently found in the province of Scythia at Topraichioi and Murighiol (Opaiţ 1991b, 154, nr. 168) but also at Iatrus (Böttger 1982, Pl. 45.88; 46.472). This type belongs to the end of the 4th c. and beginning of the 5th c.

Type VIII-2

The fabric is predominantly gray, but there are also pots made of a brown or brick fabric. Noticeable in this late variant is the presence of a neck (Pl. 38.4, 6). It was found at Murighiol (Opaiţ 1991b, 154, type VIII-B, Fig. 28), Capidava (info. Z. Covacef), Beroe (Vâlceanu & Barnea, 1975, 210, Fig. 2.1), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 168.5.3; 5.9; 169.5.10; 172.5.4), Histria (Condurachi 1954, 463, Fig. 395), Axiopolis (Barnea 1960, 73-76, Fig. 2.2). In the South it is met at Sadovec (Kuzmanov 1992, 215, type 5, Pl. 98.1,2). A dating in the second half of the 6th c. seems to be generally admitted.

Type VIII-3

The fabric is generally brown-brick, fine quartz, ocasionally white mica (Pl. 38.5, 7-10). This sub-type seems to be also well spread in the province of Scythia, at Murighiol,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Beroe, Argamum (Opaiţ 1991b, 154, Pl. 29.172-174, 847, 1035), Ibida (Opaiţ 1991d, 35, Fig. 9.67, 68), Tomi (unpublished, inv. 11380), and in the South it occurs at Marcianopolis (Museum Varna, inv. II-88), Samos (Schneider 1929, Fig. 22.1; U. Jantzen & W.-R. Megaw, *Ath. Mitt. 92*, 1977, 177. Fig. 4). It has the same dating as the previous sub-type.

Type IX

The fabric is orange, brick or brown, a lot of white mica, rare gold mica, limestone and rare quartz. An exemplar found at Marcianopolis (Museum Varna, inv. nr. II-5893) seems to indicate a flate base for this type type (Pl. 39.4-6). It has a high frequence at Murighiol in the second half of the 6th c. when it reaches 21.7%, but it diminishes to 13% by the beginning of the 7th c. (Opaiţ 1991b, 154-55, Pl. 30-31.175-77). It is found also in Dobrudja at Ibida (Opaiţ 1991d, 23, Fig. 5.14-17), and Histria (Suceveanu 1982a, 94, Fig. 11.39).

Type X

The fabric is orange-brownish, rarely gray, hard, a lot of quartz, white mica and limestone (Pl. 39.1-3). It seems to be a typical pot for the beginning of the 7th c. at Murighiol (30,4%) (Opaiţ 1991b, 155, Pl. 32.184-86). The body is globular and the base is flat (Pl. 39.3). This type seems to be well spread, being found at Histria (Suceveanu 1982a, Fig. 9.13; 11.31), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 168.5.8), Kaliakra (Kuzmanov 1985, 54, Pl. 32.61, 62), and Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1982, 165-66. Fig. 8-9/P2)

Type XI

The fabric is pinkish rarely brick or cream, fine limestone and white mica (Pl. 39.7-9). It is common at Murighiol by the end of the 6th c. when it reaches a percentage of 14% (Opaiţ 1991b, 156, type XII, Pl. 32.188). This type of pot is also found at Argamum, Histria (Suceveanu 1982a, 94, Fig. 11.36) and Knossos (Frend & Johnston, *BSA* 57, 1962, Fig. 17.67)

Type XII

The fabric is beige-orange, iron oxide, large bits of quartz which give a rough appearance (Pl. 40.3, 6). It is found in the province of Scythia only at Murighiol (Opaiţ 1991b, 155, type X. Pl. 30.178-79), therefore it could be either a local product or an import.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Imported pots

Type XIII

The fabric is black, rare white intrusions and white mica, very fine quartz (Pl. 40.14). It was discovered at Tomi, on a level dated in the 4th c. A.D. (MINAC, inv. nr. 31.524). Being a singular piece among the discoveries from Dobrudja and taking into account that it was discovered at Tomi, the city with the largest number of imported products from Scythia, the author considered that it can be also an imported pot.

Type XIV

The fabric of this type seems to indicate the existence of two production centres. It is whitish-pinkish, with black inclusions and fine quartz, hard and quite fine at Murighiol, meanwhile at Histria and Tomi it has a dull gray, coarse fabric (Pl. 40.8-9,12-13). This type occurs in modest quantities at Murighiol (ca. 4,3%) but constant (Opaiţ 1991b, 156, type XIV, Pl. 32.189, 191; 33.190, 192). It is imported perhaps from Asia Minor, being abundant at Constantinople (Hayes 1992, 54, "Ware 3", Fig. 33.27-32; 37.13; 45.130-31). This pot is also found at Kaliakra (Kuzmanov 1985, 53, type VII, Pl. 32.63-64), Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1982, 175, Fig. 8-15/P43), Cyprus (Hayes 1980a, 378), Carthage, (Hayes 1978, 43, 50, Fig.8.11; 11.4; Hayes 1980, Fig. 8.2), Rome (Vermaseren & Van Essen, *Santa Prisca. The excavations in the Mithreum of the church of Santa Prisca in Rome*, Leiden 1965, Pl. 125.6) and Naples (Arthur 1985, Fig. 16.2/3). It is noticeable that this type does not occur in the central Dobrudja, at Ibida and Tropaeum Traiani, but only on the litoral zone at Tomi (MINAC, inv. nr. 25876) and Histria (Condurachi 1954; fig. 393; Suceveanu 1982a, fig. 12.48,49; 15.39; 17.12,13) as well as on the Danube at Murighiol.

Type XV

The fabric is gray-beige, with quartz, and limestone (Pl. 40.4-5). This type is slightly represented at Murighiol in the second half of the 6th c. (Opaiţ 1991b, 156, type XV, Pl. 33.193-94). It occurs also at Histria (Suceveanu 1982b, Pl 12.52, 17.27) and Kaliakra (Kuzmanov 1985, 53, type VI, Pl. 31.58, 59).

Type XVI

This is a cream-brick fabric with iron oxide, fine quartz, sometimes gold mica (Pl. 40.1-2,7). For the moment, it occurs only at Murighiol (Opaiţ 1991b, 155, type XI, Pl. 31. 180-83), where it reaches a high percentage in the third quarter of the 6th c. (14,5%). There are no known parallels in other parts of Dobrudja, therefore it can be either an imported pot or a local product. Similar pots appear at Constantinople, dated in the first half of the 6th c., but their fabric is gray (Hayes 1992, 95, deposit 14, Fig. 33.27-32). This type occurs also at Olbia where it is wrongly dated in the 2nd and 3rd c. (Krapivina 1993, 102, tip1. Fig. 33.15, 16).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Type XVII

A fine, brick-pinkish fabric with iron oxide, and brown-reddish slip outside characterised this type (Pl. 40.10). Only one piece was discovered at Murighiol, and it is dated at the beginning of the 7th c. (Opaiț 1991b, 156-57, Pl. 33.196). It was included in this typology for it represents an early variant of a pot discovered at Constantinople, where it is dated in the second half of the 7th c. at that time being already glazed (Hayes 1992, Fig. 38.1-3).

Type XVIII

This fabric is gray, compact, with white mica, rare limestone (Pl. 40.11). Only one pot was discovered at Murighiol (Opaiț 1991b, 157, type XVIII, Pl. 33.197). The type is hard to parallel, but a similar pot has also been found at Yasi Ada (Bass & Doorninck 1982, 177, Fig. 8-15/P46).

Pots belonging to the migratory populations

The author includes into this category some pottery which by its fabric and morphology suggest an ethnic origin different from that existent in the province of Scythia. These vessels have good parallels in the exterior of the Roman Empire, perhaps north of the Danube, being brought by the migratory populations in their exodus towards the South. The author makes only a summary presentation of this category since this pottery did not have a real importance in the economic life of the province of Scythia during the 4th and 5th c. That pottery which is dated by the end of the 6th and beginning of the 7th c. evolves especially after the province was abandoned by the Byzantine Empire.

The pots of this category occur at Topraichioi especially during the first half of the 5th c. They are handmade, with a coarse cream or brown fabric, using rounded quartz grains, grained sherds, and grains of iron oxide (Pl. 41.1-4). The pots have small dimensions . and are decorated with alveoli and notches (Opaiț 1991c, 232-34, Pl. 48.3, 5; 49.1). Some pots may have been made on the hand wheel which has a slow speed (Opaiț 1991c, Pl. 50.30177). Excellent parallels for this ware can be found in Muntenia at Spanțov (Mitrea & Preda 1966, Fig. 5.2; 33.4; 70.3; 79.13) and Târgșor (Diaconu 1965, Pl. 142.2; 143.3) and in Moldavia at Lețcani (Bloșiu 1975, 225, Fig. 15.7; 42.1).

Another category of ware was made on a fast wheel. The predominant fabric is gray, fine, sandish, somehow hard and burnished. Even if these pots lack the traces of soot, or fire, their morphology seems to indicate also a utilization in kitchen for food preparation or storage (Pl. 39.5-6). These pots frequently appear at Beroe (P. Aurelian, *Materiale VIII*, 1962, 575; Opaiț 1991a, 129, Pl. III.1-4). They have parallels across the Danube, at Târgșor (Diaconu 1965, Pl. 20.1; 30.2; 43.1; 60.5; 129.1), Independența and Spanțov (Mitrea & Preda 1966, Fig. 68.5; 146.6). Probably this ceramic belongs to a Gothic population.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

The pots which occur by the end of the 6th c. belong generally to a Slavic population (Sedov 1980, 29; Rusanova 1978, 114-18), the Penkovka culture, and, occasionally, the Praga culture (Pl. 39.7-10). In Dobrudja it appears generally on the Danube line at Murighiol (Opaiţ 1991b, 157, Pl. 34), Aegyssus and Cerna (unpublished), Dinogetia (Barnea 1966, 253, Fig. 12.6), Beroe (Vâlceanu & Barnea 1975, 211-17, Fig.4.1), Histria (Condurachi *et al.*, Materia*le VII*, 1961, 232, Fig. 4.1).

Casseroles

The author includes in this class that vessel which has a smaller height than the pots even if their mouths have the same opening. The fabric has abundant quartz and iron oxide; the hardness and the traces of soot indicate that this vessel was used in food preparation in contact with fire.

Local Casserole

Type I-A

It is one of the most frequently found casseroles either in the province of Scythia or in the province Moesia Secunda. As a result its fabric varies widely: it is beige-brown at Topraichioi, brown-brick at Aegyssus, whitish-cream at Castelu and cream-brownish at Marcianopolis (Pl. 42.5-7, 12). It was found at Aegyssus, Slava Rusă-Kurt Bair, Mihai Bravu (unpublished), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 408, Pl. IV.1,4), Niculiţel (Baumann 1991b, Pl. 5.8), Castelu (Info. T. Cleante), and Tropaeum Traiani (Cătaniciu & Barnea 1979, 186, Fig. 158.2.7). In the exterior of the province of Scythia, it occurs at Iatrus (Böttger 1982, 65, type IV, Pl. 42), Sadovec (Kuzmanov 1992, 210, Pl. 61-62) and at Olbia (Krapivina 1993, 101-102, type 2, Fig. 32.13-16).

This type is dated in the last quarter of the 4th c. at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 235, type III, Pl. 50.2), and the second quarter of the 5th c. at Aegyssus. This casserole represents an imitation of an early Roman type of casserole (Opaiţ 1980 b, 330, Pl. III.1, 2), when it was imported, probably, from an Aegean area.

Type I-B.

The Fabric of this sub-type is similar to the previous sub-type, but its hight is reduced to one half (Pl. 42.1-4). It appears at Castelu (info. T. Cleante), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 235, type VI, Pl. 49.7), Histria (Suceveanu 1982, 118, Pl. 17.15), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, Pl. IV.2, 3), and Slava Rusă-Coşari (unpublished).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Imported Casseroles

Type II

The Fabric is dull brown or gray, fine-grained quartz, limestone and white mica (Pl. 42.8-11, 13). It occurs at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 234, type I, Pl. 49.3,4,6,8), Murighiol (Opaiţ 1991b, 158, Pl. 35.204), Caugagia and it is dated by the end of the 4th c. and the first half of the 5th c.

Type III

This is a dull cream with a gray core fabric, coarse quartz, and white mica (Opaiţ 1991b, 158, Pl. 35.205). The origin of this type could be found in the Early Roman epoch when it was in vogue in the province Moesia Inferior (Opaiţ 1980b, 330, Pl. III.1, 2). It was imported perhaps from an East Mediterranean area since it is frequently found during the 2nd and 3rd c. at Athens (Robinson 1959, G-194-5, J-57, K-93), Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 38, Fig. 15.CC15, 17, Fig. 16.CC21,40), Crete (Hayes 1983, 105, Fig. 7) or Asia Minor (Loeschcke 1912, 394, Fig. 10.2). The first type of casserole seems to imitate this type.

Type IV-A

The Fabric is cream-brown, sometimes brick, with a grayish patina on the exterior, but, rarely, on the inner side of the walls (Pl. 43.7-8). It was found at Murighiol (Opaiţ 1991b, 158, type II.1), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 234, type II.1, Pl. 50.1), Histria (Suceveanu 1982a, Fig. 7.5) and is dated by the end of the 4th and the first half of the 5th c.

Type IV-B

The Fabric is similar to the previous sub-type (Pl. 43.9-10). It occurs at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 235, Pl. 50.4), Murighiol (Opaiţ 1991b, 158, Pl. 35.206), and is dated mainly during the 5th c. Perhaps these casseroles were imported since a similar form occurs at Knossos in the 6th c. (Frend & Johnston, *BSA* 57, 1962, Fig. 18.75, 77). A local imitation appears at Murighiol made of a cream fabric (Opaiţ 1991b, 158, type III, Pl. 35.207). These casseroles seem to represent a last variant of a type frequently imported at the Lower Danube during the 2nd and 3rd c. (Suceveanu 1982b, Pl. 11.224, 26).

Frying Pans

This category includes a vessel which is smaller than the casseroles, and has conic walls and a plane base. Sometimes, this vessel can have handles. All this ware shows traces of soot, being used in contact with fire.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Type I

A hard brown-blackish or brick fabric, grained quartz, limestone, characterises this type (Pl. 43.1-4). It appears at Cogealac by the mid 4th c. (V. Lungu, O. Bounegru & Al. Avram, *Pontica* 23, 1990, 172, Fig. 8.7) and at Topraichioi in the second quarter of the 5th c. (Opaiţ 1991c. 235, type V, Pl. 50.5, 6). It also seems to imitate an East Mediterranean type since this ware is found at Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 40, Fig. 16. CC34, 36).

Type II

This type has a hard. yellowish-whitish fabric at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 235-36, Pl. 49.5) (Pl. 43.5), where it is dated in the second quarter of the 5th c. The local potters have imitated a frying pan used in Asia Minor, as is indicated by some discoveries made at Sardis (Crawford 1990, 27-28, Fig. 77; 94-95; 535).

Type III

A hard, gray fabric containing iron oxide, fine quartz is characteristic of this type (Pl. 43.6). It appears at Topraichioi in the second quarter of the 5th c. (Opaiţ 1991c, 236, type I, Pl. 50.3), and at Iatrus (Böttger 1982, 64, type I, Pl. 41.69), where it is dated in the 4th c. This type is perhaps imported; it could represent a last variant of a frying pan well attested during the Early Roman epoch, and it originates also in Asia Minor (Jones 1950, 269, nr. 723, Fig. 201; (Opaiţ 1980b, 330, Fig. IV.3).

Lids

These lids were used in kitchen, therefore their fabric is very similar to that of the other kitchen vessels. Their color is brown-brick, gray, or whitish-pinkish depending on the workshop.

Their fabric is still finer than that of the containers since they are not directly exposed to fire (Pl. 43.11-12). These lids occur in every Late Roman site, at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 236, Pl. 49.11,13), Ibida (Opaiţ 1991d, 28, Fig. 5.20, 21), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 410, Pl. III.2, 3), Tropaeum Traiani (Cătaniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 169.7.2), Histria (Suceveanu 1982b, 117, Pl. 16.1), Iatrus (Böttger 1982, Pl. 49), Atena (Robinson 1959, Pl. 14, K 86, K 107), Sardis (Crawford, 1990, Fig. 293-94), Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 52-53, Fig. 22.CC192, 193, 196, 199).

Mortaria

The classical *mortarium*, which was so frequent in the Roman Dobrudja during the 2nd and 3rd c. (Opaiţ 1980b, 330, Pl. III.4; V.1), seems to disappear during the 4th to 6th c.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

In exchange, there seem to be many *mortaria* made of marble (Pl. 41.14), as the discoveries from Aegyssus, Argamum, Slava Rusă-Coşari (unpublished), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 189, Fig. 166.10.40), and Tomi (Popescu 1976, nr. 60) indicate. This type of *mortaria* made of stone or marble is well spread during this time in Asia Minor at Sardis (Crawford 1990, Fig. 59, 66, 180, 266, 276, 280, 298-99, 308-10, 316, 333, 458), or at Athens (Robinson 1959, Pl. 52, M 287).

In the 6th c. the ceramic *mortaria* seem to come back, but their spreading is limited, and they are certainly imported products. A fragment of ceramic *mortarium* was discovered at Murighiol (Opaiţ 1991b, 159, Pl. 36. 212).The fabric is yellowish-cream, with a pinkish core, iron ore and very hard; on the exterior it has brown paint and on the interior a brownish glaze (Pl. 43.13). Excellent parallels can be found at Constantinople (Hayes 1992, 96 - deposit 15, nr. 3, Fig. 34; 97 - deposit 21, nr. 10, Fig, 35; 99 -deposit 24, nr. 5; 101 - deposit 30, nr. 23-24, Fig.39). Another interesting vessel which was discovered at Murighiol (Opaiţ 1991b, 167, Pl. 46.325), seems to be also a *mortarium* (Pl. 43.15).

D. Fine wares. Vessels for drinking *(Vasa po(ta)toria)*

This category includes those containers used at table for serving drinks (carafe, jug, pitcher), or for drinking (cup, bowl, beaker).

The fabric of this vessel is fine, usually red or cream, occasionally gray, according to the characteristics of the workshop

Pitchers

These are containers of medium dimensions (only ca.16-20 cm high), with only one handle, quite a wide mouth, sometimes with a spout, a globular body with the maximum diameter towards the inferior part, and a flat base.

Type I

This type includes a series of pitchers with pinched-out spouts. There are known large (Pl. 44.1-2) and small variants (Pl. 44.3). This type is dated at Topraichioi by the end of the 4th and beginning of the 5th c. (Opaiţ 1991c, 225, Pl. 37.2, 4, 6). It seems to become more frequent in the 5th and the 6th c. at Murighiol (Opaiţ 1991c, 160, Pl. 37. 221), Ibida (Opaiţ 1991d, 35, Fig.8.65), Iatrus (Böttger 1982, 56, Pl. 14b, c; 31.186, 389, 390), Sadovec (Kuzmanov 1992, 213, type 8, Pl. 72.8-10), Odarci, Voivoda, Pernik, Akra (Kuzmanov 1985, 35, type VII, Pl. 21.63-69), Yassi Ada (Bass & Doorninck 1982, 169, P-23).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Type II

It is characterised by a wide, everted mouth, and an ovoid body (Pl. 45.1-2). This type occurs for the moment only in the southern part of the province, at Callatis during the 4th c. (Preda 1980, 27, Pl. XI.M87, 228; LVII, 9; LXVI, M142), and Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 169.6.2). It is also found further south in the Rhodope area or at Tolbuhin (Kuzmanov 1985, 36-37, type VIII, Pl. 21, K70-75), as well as at Athens (Robinson 1959, M 358-62). The author supposes a southern influence in the creation of this type.

Unique pitchers

These pitchers are isolated among the discoveries of this kind in Dobrudja, being perhaps brought by a Germanic population who migrated into the province.

The fabric of the first pitcher is dull gray, fine, burnished outside (Pl. 44.4). The pitcher was discovered at Dinogetia and it is dated by the end of the 4th c. (I. Barnea, *Dacia*, N.S., XI, 1967, 251, Fig. 16.7; Opaiţ 1991a, 130, Pl. IV). This vessel seems to represent an imitation of a silver pitcher; the ancient potter was trying to imitate the faceted decor of a silver pitcher (Lang J. & Hugues M. J. "Soldering on Late Roman Silver" in *Baratte 1988*, 27-35, Pl. II.1).

The second pitcher was found at Tomi, but the archaeological context is unknown (info. C. Chera). The fabric is fine, yellowish, self slip. This vessel, by its handle with a ring on the upper side, also seems to imitate a silver pitcher. It is also noticeable that the vessel has a thick base (Pl. 44.5).

Carafes

The fabric is similar to that of the pitchers, but they differ in that their body is more globular, the mouth is quite wide (ca. 10-12 cm), they always have two handles, and the base is either flat or it has a small "umbo". This type of vessel seems to be characteristic only for the 6th c.

Type I

It occurs at by the end of the 6th c.A.D. (Opaiţ 1991c, 159, Pl. 36.213), and at Axiopolis (Barnea 1960, 72-74, Fig.2.4).

Type II

This type is very similar to the previous one, but its rim is bevelled, and it has a bulging neck (Pl. 45.4-5). This type appears for the moment only at Murighiol (Opaiţ 1991b, 159, Pl. 36. 214-15), and that seems to indicate either an imported or a local product.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

These two types are found also in Bulgaria, but, generally, all these vessels have one handle (Kuzmanov 1992, 37, type IX and X, Pl. 22.76-78), except for a carafe found at Odarci (Tolbuhin), therefore near to Dobrudja, which has two handles (Kuzmanov 1985, Pl. 22.K79).

Type III

The fabric is pink-brick and fine. On the body and the neck, two series of *dipinti* occur: one, with a red paint, seems to represent the letters *alpha* and *omega;* the other one, with a black paint, represents a cross flanked also by an *alpha* and *omega*, and under them the name of a person or a religious phrase (Pl. 45.3). This carafe seems to be an import since it is an isolated vessel at Tomi (info. C. Chera); its archaeological context is unknown. The vessel seems to have some similitudes at Carthage (Fulford 1984, Fig.82.39.1; 3.55).

Jugs

Type I

This type includes those jugs with a pitched mouth, usually known as *oinochoai*. In the 4th c. they have a flat base, but in the 6th c. this base seems to become slightly concave (Pl. 46.2-4). Even if they do not occur as frequently as in the Early Roman time (Rădulescu 1975, 341-43, Pl. VIII-IX), they seem to constantly appear in the province of Scythia at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 226, type I, Pl. 37.1), Castelu (info. T. Cleante), Beroe (Petre 1987, 17, A97, Pl. 27.37b), Callatis (Preda 1980, 28, Pl. XI.M 103), and in the exterior of the province at Iatrus (Böttger 1982, 56, type III, Pl. 31.36,391), Constantinople (Hayes 1992, 91, deposit 1, Fig. 30. I.1), and Yassi Ada (Bass & Doominck 1971, 35, Pl. 2.Fig. 21), during the 4th and 5th c.

By the end of the 5th and beginning of the 6th c. this type of jug seems to expand (Pl. 46.5-7). During the 6th c. it appears at Murighiol (Opaiţ 1991b, 160, Pl. 36. 222-24), Axiopolis (Barnea 1960, 72, Pl. I.1; II.1), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 190, Fig. 168.4.1), Histria (Suceveanu 1982b, 117, Pl. 17.2), and in the South at Athens (Robinson 1959, 114, Pl. 31.M321-22), Constantinople (Hayes 1992, 105-6, nr. 9, Fig. 50.9; nr. 28, Fig. 51.28), Corinth (Adamsheck 1979, Pl. 35.RC-73), and Thasos (Abadie-Reynal & Sodini 1992, 45, CC105, Fig. 18).

It is worth noting an *oinochoe* discovered at Murighiol (Opaiţ 1991b, 160, Pl. 36.225) which by its morphological characteristics seems to indicate a ceramic imitation of a metal vessel, which is quite frequently found in Asia Minor during the Late Roman and Early Byzantine time (Crawford 1990, 52, M67.15, M67.29, Fig. 211-14; 62, M67.16, Fig. 285) (Pl. 46.1). This jug seems to be an imported vessel.

It is worth noting that this type of jug seems to be absent in Bulgaria during the 6th c. Its presence in Dobrudja seems to be due to an active East Mediterranean trade with the province of Scythia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Type II-A

Usually the fabric of this type is beige-brick (Pl. 47;48.5). It is a very popular jug in the Roman Empire for it is found as far as Gaul (Cl. Raynaud "Ceramiques Languedociennes de l`antiquite tardive (IIIe-VIe s.)", in *Actes du Congres de Reims (16-19 Mai 1985)* Marseilles 1985, 39, tableau synoptique, A3), to Greece (Robinson 1959, 98, Pl. 24.M157). It is frequently found in the province of Scythia, in many sites, at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 226, Pl. 38.10), Murighiol (Opaiţ 1991b, 160), Troesmis-cemetery (MDDT, Inv. nr. 812), Beroe-cemetery (Petre 1987, 18, A134, Pl. 28.38b; 20, C95, Pl. 34.45e), Dinogetia (Barnea 1966. 244, 254, Fig. 5.6; 15.2), Callatis-cemetery (Preda 1980, 92, Pl. XI.M84), Histria-cemetery (Scorpan 1977, 287, Fig. 30.7), Slava Rusă-Coşari (Inedit, MDDT, Inv. nr. 41683), Slava Rusă-Kurt Bair, Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 411, type I, Pl. VI.1,2). In Bulgaria it appears at Novae (Gacuta & Sarnowski 1981, Fig. 57.3), Iatrus (Böttger 1982, 54, Pl. 13.c; 29.364), Odarci (Donceva-Petkova 1989, Pl. II.13) and Odessos (Muzeu Varna, Inv. nr. III-520, II-497, II-3360)).

As Robinson (1959, 98) suggested, this type of vase imitates a silver jug frequently found since the 3rd c.as far as Britannia (K.S.Painter, *The Water Newton Early Christian Silver*, London 1977, Cat.nr.5). to the Sassanid kingdom (P. O. Harper, "Sassanian Silver: Internal Developments and Foreign Influences", in Baratte 1988, 154, Fig. 1, Fase IIA). In Dobrudja this type of silver jug appears in the hoard discovered at Sucidava-Izvoarele (A. Radulescu & T. Cleante "Le trésor de Sucidava en Mésie Seconde" in *Revue Arché ologique* 1988, fasc. 2, 368, Fig. 10; 11/1). This type of jug was also imitated in glass (*Antichnye Gosudarstva Severno* Prichernomorya, Moscow 1984, Pl. LXX.141, 148).

Type II-B

This jug probably represents a late variant (Pl. 48.7, 11). It appears at Slava Rusă-Coşari (MDDT, Inv. nr. 41682), Murighiol (Opaiţ 1991b, 160, Pl. 39.226), and Histria (Suceveanu 1982a, 94, Fig. 12.56) during the first half of the 5th c.

Type III

This type occurs, especially in cemeteries, at Tomi (Bucovală & Paşca 1988-89, 139, Pl. 4.a, b), Callatis (Preda 1980, 84, M1, Pl. XI, XLIX,8), Aegyssus (unpublished) and Beroe (Petre 1987, 61, C121, Pl. 108bis, Fig.163g), during the second half of the 4th c.In the first half of the 5th c. it occurs slightly modified at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 226-27, type V, Pl. 38.8; type VI, Pl. 38.5) and Murighiol (Pl. 48.3). This type has parallels at Sadovec (Kuzmanov 1992, Pl. 68.3-7), at Iatrus (Böttger 1982, 55, Pl. 30.380, 573), and Sardis (Crawford 1990, 59, P68.176, Fig.260).

Type IV-A

Many variants of this type (Pl. 48.6, 8, 9, 12-13) occur at Topraichioi by the end of the 4th and the first half of the 5th c. (Opaiţ 1991c, 226, Pl. 37.5; 38.1-2). It occurs also at Beroe in the Roman cemetery (Petre 1987, 18, C130, Pl. 29. Fig. 39d; A409, Pl. 30. Fig. 41b).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

In Moesia Secunda it appears at Odarci (Donceva-Petkova 1989, Pl. II.10). This type seems to imitate the famous *terra sigillata* jars made at El-Aouja in North Africa (J. Garbsch, *Terra sigillata. Ein Weltreich im Spiegel seines Luksus*geschirrs, Mü nchen 1982, 97, no. 16). This jar occurs also at Sadovec (Kuzmanov 1992, Pl. 68.1-2).

Type IV-B

This sub-type occurs for the moment only at Castelu (info. T. Cleante). It is quite similar to the previous sub-type, but it has a bulging neck (Pl. 49.3, 6). This jug imitates an imported jug made of a fine, cream fabric, covered with a bright, rich in white mica slip; this imported jug was found at Aegyssus, and at Odessos in the Late Roman cemetery (Museum Varna, Inv.nr.II-6619). It has the same dating as the previous sub-type.

Type IV-C

Towards the second half of the 5th and in the 6th c. occurs the next variant. Now, the jug has two handles, and an upright rim (Pl. 49.1-2, 4-5, 7-11). It is found in many sites from Dobrudja: Murighiol (Opaiţ 1991b, 161, Pl. 39. 228-30), Argamum, Tropaeum Traiani (Cătaniciu & Barnea 1979, 187, Fig.162.4.1-4.3), Tomi (MINAC, inv. no. 1558, 25845; Rădulescu 1975, 349, nr.16b), Dinogetia (Barnea 1966, 245, Fig. 8.4), Ibida (Opaiţ 1991d, 33, Fig. 7.47), Histria (Suceveanu 1982a, 94, Fig. 12.55), Beroe (Vâlceanu & Barnea 1975, Fig. 1.2), Beroe-necropolis (Petre 1987,19-20, E24, E25, Pl. 33. Fig. 44b). In the exterior of the province, it occurs at Iatrus (Böttger 1982, 56, Pl. 31.388) and Sadovec (Kuzmanov 1992, 212, Pl. 69.1-4).

Type IV-D

This sub-type has an expanded rim, slightly concave on the inner side (Pl. 50.1-3). It occurs in the 4th c. at Teliţa-la Pod (Baumann 1984, 54, Pl. XII.1), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 412, Pl. VI.7), and Beroe (Petre 1987, 18, C28, Pl. 30-31. Fig. 41b).

Type V

For this type a discoidal rim, a narrow, sometimes bulging neck and two handles are typical (Pl. 50.7-9). In the province of Scythia it appears at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 227, type VII, Pl. 38.6, 7), and Dinogetia (Barnea 1966, 245, Fig.8.5). It seems to occur also at Iatrus (Böttger 1982, 56, Pl. 30.382- 385). This jug seems to imitate a metal vessel that was held in high esteem during the second half of the 5th c., as a jug discovered at Constantinople shows (Maria Mundell Mango, *Silver from early Byzantium.The Kaper Karaon and related Treasures*, Baltimore 1986, no.86. Fig. 86.1).

Type VI

By the beginning of the 4th c., the mouth is everted, but later it becomes narrower, as it is shown at Mihai Bravu (Pl. 50.4-5), or bevelled towards the interior, as it occurs at Sadovec (Kuzmanov 1992, Pl. 68.1, 2).This jug seems to be found also during the 6th c., at Iatrus

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

(Böttger 1982, 54, Pl. 29.570), and Pernik (Kuzmanov 1985, 32, nr.39, Pl. 18.39). A local variant seems to appear at Beroe (Petre 1987, 18-19, A 436, Pl. 30-31, Fig. 42b) (Pl. 50.6).

Type VII

This type seems to be used especially in cemeteries (Pl. 50.10-12). It appears in the province of Scythia, particularly in the western Pontic cities, where the Greek population was distinctively dominant. The jug is typical especially for the 4th c.

Beakers

Type I

The Fabric is red-brick, and fine. The rim is slightly everted, and the body is biconical (Pl. 50.13-15). It appears mainly in the necropolis from Callatis, (Preda 1980, 28, 102, M209, M211, M243, Pl. XII), where is dated in the 4th c.

Type II

A fine, soft, light cream fabric covered by a brown slip characterises this type of beaker (Pl. 50.16). An earlier variant, dated in the 3rd c., perhaps the beginning of the 4th c., occurs at Capaclia (Baumann 1983, 158, no.1, Fig. 56.6). It occurs at Topraichioi (Opait 1991c, 227, Pl. 39.9) in the second quarter of the 5th c. This beaker is an imported vessel, and its origin is perhaps Cnidean. This Cnidean (?) centre seems to continue an older tradition (Hayes 1985, 74, Form A 11, Pl. XVI.13).

Cups

Type I

During the second half of the 4th and the first half of the 5th c. the fabric is light cream, fine, compact and covered with a fine, brownish or orange paint. In the 6th c., the fabric of a beaker found at Murighiol is pinkish-beige (Pl. 51.14-17). In Dobrudja it appears in the 4th c. and the first half of the 5th c. at Telita-La Pod (Baumann 1984, Pl. XIII.6), Beroe (Petre 1987, 27, B117, Pl. 52.Fig.70d), Topraichioi (Opait 1991c, 227-28, Pl. 39.4, 6, 7) and in the northern Black Sea it occurs at Tyras, Chersones, Inkerman (*Antichnyie* Gosudarstva Severno *Prichernomorya*, Moscow, 1984, Pl. III.13; Sazanov 1989, 55, Fig. 5.21). By the end of the 6th c. it appears at Murighiol (Opait 1991b, 161-62, Pl. 40.235), and in the northern Pontic at Tyritaki and Chersones (Sazanov 1989, 55). The morphological characteristics suggest also a Cnidean origin (?) being named by Hayes "Asia Minor light coloured ware"(1972, 408-10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Type II

The fabric and slip are identical to the type I, but the body is conical, slightly faceted (Pl. 51.1). It appears at Topraichioi by the beginning of the 5th c. (Opaiţ 1991c, 227-28, Pl. 39.2). Certainly it is an imported vessel from the same center as the first type. It is known at Athens, but only by the middle of the 3rd c.(Robinson 1959, 64, K54, Pl. 13; 97, M143-44, Pl. 24, 70). This type of cup seems to be imitated by the local population, either in the 4th and 5th c. at Histria (Pl. 51.2) (Opaiţ 1991a, 130, Pl. V.2), or by the beginning of the 7th c. at (Opaiţ 1991b, 157, Pl. 34.199) (Pl. 51.3).

Mugs

These are small vessels, with a globular, seldom biconic body, a wide mouth, one or two handles, and, usually a flat base.The fabric is fine, predominantly red or brown, but can also be gray.

Type I

The base of this type is flat, and, in the first half of the 4th c. it is high, conic, quite distinct from the body, continuing an earlier tradition (Simion 1984b, Pl. XVI.4-11). Later on, it becomes flat (Pl. 51.4, 7-10). This type appers frequently in the 4th c. in many sites: Topraichioi (Opaiţ 1991c, 228, Pl. 39.5), Beroe (Petre 1987, 17, A144, Pl. 26. Fig. 36b; 20, C134, Pl. 36. Fig.48c; 38, C78, Pl. 73. Fig. 106c; C135, Pl. 73bis. Fig. 107c), Callatis, (Preda 1980, 28, Pl. XII, LXXIX, M295). For the end of the 3rd c. parallels can be found at Athens (Robinson 1959, 101, M190-94), and for the end of the 4th c at Constantinople (Hayes 1992, 91, deposit 3, no.3,4, Fig. 30.3/3,4). This variant is found until the first half of the 6th c. at Murighiol (Opaiţ 1991b, 161, Type I-1). By the third quarter of the 6th c. a new variant occurs. It is more solid, with one or two massive handles. This late variant can be found in the province of Scythia at Murighiol (Opaiţ 1991b, 161, type I-2, Pl. 40. 232-33). It has parallels in Bulgaria at Voivoda and Akra (Kuzmanov 1985,46, type V, Pl. 27.14,15), and in the South at Yassi-Ada (Bass & Doorninck 1982, 172, Fig. 8-14.P32), and Samos (Schneider 1929, 131, Fig. 23.5, 8, 9; W.Martini, in *AA 90,* 1975, Fig. 31.3).

Type II

The fabric is red-brick, fine (Pl. 51.11-12). For the moment it occurs only at Beroe in the cemetery, and it is dated by the beginning of the 4th c. (Petre 1987, 16-17, A.279, C14, E7, Pl. 24,25, Fig. 33c, 34b, 35b). This type continues an earlier tradition, being frequent in this part of Dobrudja at Troesmis in the 2nd and 3rd c. (Opaiţ 1984b, 336, Pl. VIII.3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Type III

The fabric is buff-orange, fine, hard, sometimes with a gray patina on the exterior (Pl. 51.5-6;52.9-10). This type also has strong roots in the Early Roman period, as many mugs found in the necropolis from Noviodunum indicate (Simion 1984b, Pl. XVI.1,2). In the province of Scythia it was found for the moment only at Murighiol (Opaiţ 1991b, 159-60, nr.217-20, Pl. 37), where it is dated in the last quarter of the 6th c. In the South it occurs at Samos (Schneider 1929, 129, Fig.23.1, 4). It is probably an imported vessel.

Type IV

The fabric is beige or brick, and covered with a fine red or brown paint (Pl. 52.7, 8, 11). This type occurs for the moment only at Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 413-14, Pl. VII.5, 7, 8). It is dated in the second half of the 4th c.

Mug of type Sântana de Mureş

The fabric is gray, hard, burnished (Pl. 51.13). It was discovered at Topraichoi, and is dated around 370-375 (Opaiţ 1991a, 130, Pl. V.1). Parallels can be found over the Danube, in the area of the culture Sântana de Mureş (R.Vulpe, "Izvoare", Bucharest 1957, 293, Fig. 312.6; Mitrea & Preda 1966, 28, Fig. 51.5).

Crateris (?)

Even if these vessels do not have the dimensions of the classical crateris, their fine fabric, and the lack of soot, determined the author to include them neither in the mugs, nor in the pots category. This vessel could be used for mixing drinks. The fabric is red, brown or gray, hard, compact, and covered with a self slip or a red paint (Pl. 52.13-16). A small variant occurs at Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 413-14, Pl. VII.1-4) (Pl. 52.13) during the 4th c. It is frequently found in Dobrudja at Topraichioi by the end of the 4th c. (Opaiţ 1991c, 228, Pl. 40.5), Beroe (Petre 1987, 27, B117, Pl. 52. Fig. 70c), and at Murighiol by the end of the 6th c. (Opaiţ 1991b, 159, nr. 216, Pl. 37). This type occurs also in Bulgaria at Iatrus, Voivoda and Sadovec (Böttger 1982, 58, type I, Pl. 34.409-10,574; Kuzmanov 1985, 45-46, type IV, Pl. 26.10, 12; Kuzmanov 1992, 211, type 2, Pl. 67.15, 16), but these examples have only one handle. Certainly they were a local product.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

E. Fine wares. Vessels for eating

Included in this category are vessels for table use as deep dishes, dishes, and plates.

All these vessels have a special surface treatment, being covered with a fine red or brown slip. The main types were grouped on productive areas: Local, Pontic, Asia Minor, Cnidean and North African. References to Late Roman Slip ware are to Hayes 1972 and 1980 unless otherwise stated. Some local wares have been paralleled to types at Topraichioi and Murighiol (Opaiţ 1991 b, c).

Local fine wares

Deep bowls

Included in this category are vessels which are higher than 7 cm, and which have a mouth of 15-25 cm wide. The constant appearance of these kind of bowls determined the author to separate them from the regular bowls which have a smaller capacity.

Type I

The fabric is either gray as at Topraichioi, or buff-brick as at Slava Rusă-Kurt Bair; white mica, brown inclusions, self slip (Pl. 52.4-5). They are dated at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 229, Pl. 40.9), and Slava Rusă-Kurt Bair (unpublished, MDDT, Inv. no. 38715), by the end of the 4th c., and at Tropaeum Traiani in the first half of the 5th c. (Cătăniciu & Barnea 1979, 186, Fig. 158.2.4). In the South it occurs at Karanovo, and in the villa from Madara (Kuzmanov 1985, 41, type 3, Pl. 24.27-29).This type of bowl is also found before the Roman conquest (Crişan 1969, Pl. 81.4; 82.6), and during the Early Roman period in "Sigillata Orientale A" at Paphos (*Atlante II, 1985,* 23, Forma 2.2A - varianta "a piede basso di grandi dimensioni" - Pl. III.11), and at Athens (Robinson 1957, 29, G 65-67, Pls. 5 and 66).

Type II

The fabric is dull brown, fine, self slip (Pl. 52.6). It occurs at Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. no. 38720), and at Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 185, Fig. 156.2.9) in the first half of the 4th c. In the South it is found at Sadovec (Kuzmanov 1992, 210-11, type 4, Pl. 65.13-18). In the 3rd c. this bowl is found in the village from Teliţa-Amza (Baumann 1995, 93, nr.40, Pl. LXII.4). This type seems to have also roots in the Early Roman time, in "Sigillata Orientale A" from the 1st c. B.C. to the 1st c. A.D.(*Atlante II, 1985*, 25, Form 24, Pl. IV.1-3).

Type III

A fine brick or gray fabric, compact, sometimes covered with a red paint (Pl. 52.1-3). It occurs at Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. nos. 38730, 38737), and Teliţa-Valea Morilor during the 4th c. A smaller example appears at Teliţa-Amza (Baumann 1995, 105, no.73, Pl. LXIV.13) during the second half of the 3rd c. or perhaps later.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Bowls of Sântana de Mureş type

They have a typical fine, gray fabric and occur at Topraichioi and Murighiol where they are dated by the end of the 4th c., the time when the Germanic populations penetrated into the Roman Empire (Opaiţ 1991a, 139, Pl. V.3,6) (Pl. 53.1-2). Parallels can be found over the Danube, in Moldavia, at Leţcani (C. Bloşiu 1975, 237, Fig.30.13).

Deep dishes

This is a vessel with a hight of around 5-7 cm, and a mouth diameter of ca. 20-30 cm. It seems to be characteristic especially of the first three quarters of the 4th c. It represents a last apparition of a category very common during the Early Roman time in Dobrudja. Probably this vessel was replaced by a wooden type of deep dish during the 5th and 6th c.

Type I

It seems to represent an imitation of a form made at Çandarli (Hayes 1972, 321, Form 4) (Pl. 53.1-4), frequently found in Dobrudja during the Early Roman epoch at Histria (Suceveanu 1982b, 112, Pl. 13.3-5), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 183, Fig. 149.2.9), and Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. nos. 41697, 41808). In the 4th c. it appears at Castelu (info. T. Cleante), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, Pl. V.8), Teliţa-Amza (Baumann 1995, Pl. LXX.3), Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. no. 1726), Slava Rusă-Coşari (MDDT, inv. no. 41716), Histria (Suceveanu 1982b, 114, Pl. 14.2), and Tyras (Kravchenko & Korpusova 1975, 34, Fig.8.2).

Type II

The fabric is beige-brick, fine, covered with a brown-reddish paint (Pl. 53.5, 6). It appears especially in the first three quarters of the 4th c. at Teliţa-Amza (Baumann 1995, 94, no. 44, Pl. LVII.5), Niculiţel (Baumann 1991, Pl. 5.7), and Slava Rusă-Kurt Bair (MDDT, inv. nos. 38718, 38722). These deep dishes represent a last variant of a type freqently found in Dobrudja at Troesmis (Opaiţ 1980b, 336, Pl. IX.1), Histria (Suceveanu 1982b, 112, Pl. 13.1,2), Sarichioi (Baumann 1995, 205, nr. 70, Pl. XVIII.4,5), and Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 144.22.5) during the Early Roman time. This type disappears by the second half of the 4th c.

Type III

The fabric is similar to the previous types (Pl. 53.9-12). This vessel is also typical for the Early Roman time, having perhaps a Pontic origin (Gajdukevic 1952b, Fig. 27; Krapivina 1993, 112, type 15, Fig. 51.22, 23; type 17, Fig. 52.9). It is still found at Teliţa-Amza (Baumann 1995, 95, Pl. LVII.6), Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 95, Pl. V.6), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 185, Fig. 156. 2.3), and Histria (Suceveanu 1982b, 114, Pl. 14.1) during the first half of the 4th c.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Type IV

A fine, beige or brick fabric, covered with a orange-brown reddish slip (Pl. 53.13-15). It is frequent during the Early Roman epoch at Troesmis (Opaiţ 1980b, 336, Pl. IX.3), Tropaeum Traiani (Cataniciu & Barnea 1979, 183, Fig.151.2.12; 214), Sarichioi-Sărătura (Baumann 1995, 205, Pl. XVIII.4,5), and in the northern coasts of the Black Sea (Krapivina 1993, 108, type 8, 9, Fig. 47.1-9). In the 4th c. it occurs at Tropaeum Traiani, where it is described as one of the "numerous examples" found in this ancient city (Cataniciu & Barnea 1979, 185, 186, Fig. 156.2.4, 2.5; Fig. 158.2.2), and at Teliţa-Amza (Baumann 1985, Pl. LXX.5). The origin of this type could be either on the southern coasts of Asia Minor where it is found by the end of the 1st c.B.C. (Gunneweg 1983, 102, ETS II, Fig. 24.2), or in the Syro-Palestinian area (Hayes 1985, 42, Pl. VIII.5).

Dishes

These vessels have a height of ca. 5 cm, and a mouth of ca. 25 cm wide. From a morphological point of view they do not differ too much from the deep dishes category, but they are not so shallow. This was considered by the author an important characteristic to determine a separation of these dishes into distinct categories.

Type I

Perhaps this type (Pl. 53.7,8), which occurs in Dobrudja from the second half of the 3rd to the first half of the 4th c., represents an imitation of a North African product well spread in the Mediterranean basin from the second half of the 2nd to the end of the 3rd c. (Carandini 1982, 32, Pl. XVI.10-14). It is discovered in Dobrudja at Aegyssus, Slava Rusă -Kurt Bair (MDDT, inv. no. 38728), and Slava Rusă-Coşari (MDDT, inv. no. 41696).

Type II

Even if this type occurs frequently during the 2nd and the 3rd c., being an imitation of a type made at Çandarli (Hayes 1972, 321-2, Fig.64; Hayes 198,78, Pl. XVIII.4), it continues to be made during the 4th c., as is indicated by the discoveries made at Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 417, Pl. V.2, 4, 7) (Pl. 1-3).

Bowls

This category has a hemispheric body and a broad, horizontal rim.

Type I

The fabric is brick or beige, fine, hard, and covered with a red paint inside and outside of the walls (Pl. 54.5, 8). It occurs at Teliţa-Amza (Baumann 1995, 102,- Pl. LXI.4.5), and in the pottery workshop from Teliţa-Valea Morilor (Baumann 1995, 408, Pl. IV.6, 9-10), where they are dated in the second half of the 4th and the first quarter of the 5th c.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Type II

The fabric and morphologic characteristics are similar to the previous type (Pl. 54.4, 6-7). This bowl tries to imitate a silver bowl very well-known in Scythia in the second half of the 4th and 5th c. This type of silver bowl occurs in the Late Roman hoard discovered at Sucidava- Izvoarele (Rădulescu & Cleante 1988364-65, Pl. 5-8). The discoveries made in the ceramic workshop from Teliţa-Valea Morilor indicate a local production of this type (Baumann 1995, 408-409, Pl. IV.5-10).

Pontic fine wares

Opaiţ II (the end of the 4th c.- the first half of the 5th c. (Pl. 55.1-2)

It occurs at Topraichioi, Aegyssus (Opaiţ 1985, 154, Fig.1.4, 5), and Murighiol (Opaiţ 1991b, 165, Pl. 44.300). This type has parallels at Ilurat (Silanceva, *MIA 58*, 1958, 301, Fig. 15.4) and Odessos (Al. Mincev, *Izvestija*, Varna, 18, 1982, 28, Pl. I.25).

Opaiţ IV (the first half of the 5th c.) (Pl. 55.3-4)

This type appears at Topraichioi, Argamum (Opaiţ 1985, 155, Fig. 1.7, 9-11), Murighiol (Opaiţ 1991b, 165, Pl. 44.302), and it has parallels at Tyritake (Knipowitsch, *MIA 25,* 1952, Fig. 12.1; Gaidukevic, *MIA 25,* 1952, Fig. 153), Abkhazia (Voronov-Iusin, *SA*, Moscow, 1973, 1, Fig. 1.3), Ilurat (Silanceva, *MIA 58,* 1958, Fig. 15.3), and Yassi Ada (Bass & Doorninck 1971, 1, Pl. 2.15).

Opaiţ X (c.350-435) (Pl. 55.5-6)

It occurs at Topraichioi (Opaiţ 1985, 157, Fig.4.2-6), Teliţa-La Pod (Baumann 1983, 192, no. 12, Fig. 53.1), and Murighiol (Opaiţ 1991b, 165, Pl. 44.305). The type has parallels at Tyritake (Knipowitsch 1952, 517, Fig. 11, 5).

Asia Minor fine wares (Phocaean/Late Roman C Ware)

Böttger II (the first half of the 4th c.) (Pl. 56.1)

This type occurs at Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.255) and Iatrus (Böttger 1982, 63, Pl. 38.58). It is possible that this type makes a transition from an earlier Çandarli form (Hayes 1972, 321, form 4) to a late, Phocaean form (Hayes form 1 LRP).

Opaiţ VI (the last quarter of the 4th to mid 5th century) (Pl. 56.6-8)

This type was found at Topraichioi (Opaiţ 1985, 156, Fig.3.1-6), Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.252), and Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 185, Fig. 156.2.1).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Opaiţ IX (c.425-450) (Pl. 56.4, 9-10)

It ocurs at Topraichioi (Opaiţ 1985, 157; Fig. 3.15-17), Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.253), Constantinople (Hayes 1992, 91, deposit nr. 2, Fig. 30.2.2). This type could be imitated at Histria (Suceveanu 1982b, 114, Pl. 14.4-5).

Opaiţ XI (440/450-550 ?) (Pl. 56.2-3)

The type is present at Topraichioi (Opaiţ 1985, 157-58, Fig. 4.7, 12, 13), Murighiol (Opaiţ 1991b, 169, no. 254), and Constantinople (Hayes 1992, 92, deposit 7, no. 2, Fig. 31) where it is identified with Phocaean RS form 1D/3; but the author considers it as a type different from the type I.

Hayes 1 (the end of the 4th c.- mid 5th c.) (Pl. 56.5, 11-13)

This type occurs at Topraichioi, Aegyssus (Opaiţ 1985, 154, Fig. 1.1-3), Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, no. 256), and Histria (Suceveanu 1982a, 84, Fig. 7.2; 87, Fig. 8.1).

Hayes 2 (the end of the 4th c.- mid 5th c.) (Pl. 57.3)

It occurs at Topraichioi (Opaiţ 1985, 154, Fig. 1.6, 8), and Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.257).

Hayes 3 (A: ante 450; B, C: 460-500; D: the end of the 5th; E: the end of the 5th - the first quarter of the 6th; F: the 6th c.; G: the 6th c.; H: the 6th c.) (Pl. 57. 1-2, 4-9)

This type appears at Topraichioi, Argamum, Aegyssus, (Opaiţ 1985, 155-56, Fig. 2.7-13), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 187, Fig. 161.2.11), Murighiol (Opaiţ 1991b, 163-64, Pl. 41.258, 260; 42), Ibida (Opaiţ 1991d, 26, Fig. 4.4-6;8.64), and Histria (Suceveanu 1982a, 89, Fig. 9.3; 10.12-19). This is a very common type in the province of Scythia. There are still problems regarding the dating of the beginning and end of this type. If for the beginning of the production of this type a date around 450 is generally admitted, the end of it is very obscure. As it is indicated by the discoveries from Murighiol, the form Hayes 3G seems to date in the third quarter of the 6th c.The same opinion is held by M.Mackensen (1984, 43). In this way the hiatus between the mid of the 6th c. and the year 580 proposed by Hayes for the form 10 disappears. Carandini, which accepts a continuation of the form 3 by the form 10, suggests for the last form the year 570 as the beginning of its production (Carandini 1982, 232).

Hayes 5 (A: 460-500; B: 500-550) (Pl. 58.1-2)

It occurs at Murighiol (Opaiţ 1991b, 164, Pl. 43.274-76), and eventually Histria (Suceveanu 1982a, 89, nr. 5, Fig. 9.5).

Hayes 6 (the beginning of the 6th c.) (Pl. 58.3-4)

This type appears at Murighiol (Opaiţ 1991b,164, Pl. 43.277-78), and Ibida (Opaiţ 1990, Pl. VIII.31).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Hayes 8 (the second half of the 5th c. or perhaps later) (Pl. 58.5)
It occurs at Murighiol (Opaiţ 1991b, 164, Pl. 43.279).

Hayes 10 (A,B: 570- to the beginning of the 7th c.; C: 600-650. Mackensen (1984, 44-45) dates the type C in the 6thc.) (Pl. 58.6-7)
This type occurs at Murighiol (Opaiţ 1991b, 164-65, Pl. 43.280-86), Histria (Suceveanu 1982a, 99, Fig. 14.11, 12, 15; 101, Fig. 17.1-3), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 189, Fig. 167.2.1), and Ibida (Opaiţ 1991d, 26, Fig. 4.7).

North African fine wares

This ware is modestly found in the sites of Dobrudja. It is not impossible that some pieces are locally made copies.

Hayes 58 (?) (290/300-375), Variant ? (Pl. 59.2)
It appears at Murighiol (Opaiţ 1991b, 162, Pl. 40.236).

Hayes 61 (A: 325-400; B: 400-450) (Pl. 59.1,3-4)
This type occurs at Topraichioi (Opaiţ 1985, 156, Fig. 3.7-9), and Murighiol (Opaiţ 1991b, 162, Pl. 40. 237).

Hayes 67 (c.360-470) (Pl. 59.5-6)
It is a type that appers at Topraichioi (Opaiţ 1985, 157, Fig. 3.11-14), Murighiol (Opaiţ 1991b, 162, Pl. 40.238.), and Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 186, Fig. 158.2.9).

Hayes 76 (ca. 425-475) (Pl. 59.11)
This type occurs only at Aegyssus (Opaiţ 1985, 158, Fig. 4.11).

Hayes 80 (the 5th c.) (Pl. 59.7)
It appears at Murighiol (Opaiţ 1991b, 162, Pl. 40.239). This discovery confirms the earlier dating made for this type at Carthage.

Hayes 87 (A: the second half of the 5th c.; B, C: the beginning of the 6th c.) (Pl. 59.12)
It appears at Aegyssus (Opaiţ 1985, 158, Fig.4.9), and Murighiol (Opaiţ1991b, 162, Pl. 40. 240-241).

Hayes 94 (the end of the 5th c.; Fulford 1984, 69, form 51, c.500) (Pl. 59.8)
It appears only at Murighiol (Opaiţ 1991b, 162, Pl. 40.242).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Hayes 99 (A: 510-540; B: 530-580; C: 560/580-620; later Hayes 1980b, 516, admits lowering the date of apparition before 500, since he takes into account the discoveries made at Conimbriga-Delgado 1975, 266, 270, nos. 111-15) (Pl. 59.9-10)

It appears at Murighiol (Opaiţ 1991b, 162-63, Pl. 40.243-46), Histria (Suceveanu 1982a, 97, Fig. 14.8), and Beroe (unpublished).

Hayes 104 (530-625) (Pl. 59.13)

This type occurs at Murighiol (Opaiţ 1991b, 163, Pl. 41.248-51), and Tropaeum Traiani (Cataniciu & Barnea 1979, 189, Fig. 167.2.2).

Cnidean (?) fine wares /"Asia Minor light coloured ware"

This is the term used by Hayes (1972, 408-10), to define a fine buff-brown or orange ware covered with a thin slip. Frequently, the inner side of the base, and the outer side of the rim are decorated with a roller. This kind of ware is surprisingly found in many sites of the Roman Dobrudja.

Dishes

Type I

It appears at Topraichioi, where it is dated in the second quarter of the 5th c. (Opaiţ 1991c, 230, type XIX, Pl. 41.2), and Murighiol (Opaiţ 1991b, Pl. 45.308-12), where is dated between the mid 4th to the beginning of the 6th c. (Pl. 60.2-4).

Type II

This type strives to imitate, as Hayes has shown (1972, 409), the Phocaea form 3B-C (Pl. 60.5-7). It occurs at Topraichioi (Opaiţ 1991c, 230, type XXI, Pl. 41.4,5), Aegyssus (Opaiţ 1985, 155-56, Fig. 2.10), and Murighiol (Opaiţ 1991b, 166, Pl. 45.312-13). Some fragments discovered at Tomi have a cross stamped on their base (Papuc 1973, Fig. 25.3-6).

Type III

This type appears at Tropaeum Traiani (Cătaniciu & Barnea, 185, Fig. 156.2.2; 187, Fig. 161.2.12) during the 4th and by the beginning of the 5th c. Even if it is hard to parallel this type, its fabric and slip seem to indicate that it belongs to this Cnidean (?) centre (Pl. 61.3-4).

Type IV

The fabric is similar to the previous types, but its slip is dull brown (Pl. 60.1). It appears at Topraichioi in the first quarter of the 5th c.(Opaiţ 1991c, 230, Pl. 41.3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Bowls

This vessel has the same fabric and slip as the dishes. They occur at Topraichioi, both in a large variant - richly decorated - and in a small variant without decoration (Pl. 61.1-2). They are dated by the end of the 4th and in the first half of the 5th c. (Opaiţ 1991c, 229, Pl. 40.1,3). They seem to appear also at Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 187, Fig. 161.2.15).There are some parallels at Sucidava (D. Tudor, *Dacia VII-VIII*, 1937-1940, 383, Fig.13.b) and Constantinople (Hayes 1992, 7, Fig. 1.6,9). These bowls also try to imitate the silver bowls.

"Local Red Slip Ware"

This is the term used by Hayes for a series of vessels discovered at Constantinople, and dated between the second half of the 6th and by the beginning of the 7th c. This vessel has a soft reddish fabric, covered with a brown-reddish slip, which recall the Pontic sigillata. Hayes suggests an origin in the Bosphor/Marmara Sea, or even the Black Sea (Hayes 1992, 7-8). This centre is represented in the province of Scythia by a large dish with a high, ring base (Pl. 61.5-6). This vessel appears at Murighiol (Opaiţ 1991b, 166, Pl. 45.306-307) and Histria (Condurachi *et alii MCA VI*, 1959, Fig. 3.1; Suceveanu 1982a, 92, Fig. 10.6).

Lids

These lids differ from those lids which were used in the kitchen. Their fabric is soft and fine, generally having a brown-reddish colour and covered with slip (Pl. 62.1-8). They were found at Topraichioi (Opaiţ 1992c, 236, Pl. 41.1,7), Slava Rusă-Kurt Bair and Caugagia (MDDT. inv.nr.38708; 41695), being local products.

Some examples found at Murighiol differ from the other lids (Opaiţ 1991b, 158, Pl. 36. 38397, 38652). They do not have traces of soot or fire, and the author considers that they were used for covering the amphorae, carafes or storage pots. They were perhaps imported from the South since they are isolated discoveries in Dobrudja (Pl. 62.9).

Some lids made in moulds seem to have a similar use. They have a discoidal shape and a massive, central knob. Usually, these lids are decorated with geometrical or vegetal motifs; sometimes inscriptions can appear in relief (Pl. 62.10). For the moment these lids occur only in the ancient cities at Ulmetum, Tomi, Callatis, Dinogetia (Barnea 1968, Fig.53), Tropaeum Traiani (Cătăniciu & Barnea 1979, 191, Fig. 169.7.3), Sacidava (Scorpan 1973, Fig. 38.1) and Ibida (Opaiţ 1991d, 37, Fig.11.810). They have parallels in the Greek centres from the South, such as Sardis (Crawford 1990, Fig. 295-97; 498) and Chios (Boardman 1989, 110, no. 265-76, Fig.41). All of them are dated in the 6th c.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

IV

Considerations regarding the production of the local ceramics

One of the most common ceramic categories by the local potters was cooking ware, followed by table ware, especially drinking vessels, and less so, the vessels used for eating. The same local potters produced storage vessels, namely *dolia*, pots used for storage, and those "table amphorae". Worth noting is also that amphora made at Teliţa which, even if it were not very wide-spread, it seems to point out the existence of some products available for export.

Among the vessels used for cooking, worth noting is the presence of some pots which have roots in the Early Roman time (types Opaiţ I and II), and the appearance of a new type -Opaiţ III- which flourished from the 4th until the 6th c. From the 6th c. the local potters supplied the market needs creating new pots such as the types VII, VIII and IX. All these types, even if they are local creations, imitate forms in vogue in the western part of the Balkan Peninsula and at Constantinople. This is an indication of the complete integration of the province of Scythia in the political, economic and cultural structure of the Empire.

The statistics of the local ceramics from Topraichioi indicate a gradual diminishing between the last quarter of the 4th c. (42,3%) and the middle of the 5th c. (17-18%), an epoch of great difficulties for the province and for the whole Empire. For the 6th c. the statistics from Murighiol have shown a constant presence of the local pots during the whole period, but by the end of the century, their number diminished, and the local market was supplied with imported pots.

The domanial production seems to be represented by the workshop discovered in the Late Roman farm from Teliţa. This workshop made not only table and kitchen wares, but also amphorae, perhaps for exporting the local wine. Maybe these ceramic products were sold at Noviodunum or much farther away, since there are different ceramics in the village discovered at Teliţa-Amza, which lies only ca. 3 km from the Teliţa-Valea Morilor farm. This situation does not seem to be isolated, but the lack of the discoveries of other workshops does not suggest a strong correlation between the cities and their territories. It can only be supposed that at Murighiol (Halmyris ?) there were workshops which made hard, gray ceramics. Red-orange ceramics, very rich in iron oxides obtained from the Altî n Tepe zone were favoured at Ibida. Towards the north western part of the province, in the Beroe-Troesmis-Arrubium zone, close to the Măcin mountains, or in the central area of Dobrudja at Axiopolis - which was close to Carasu Valley (Rădulescu 1975, 343)- the ceramics were very rich in kaolin, and have a whitish-yellowish colour.

The constructive and military activity were very active in a frontier province like Scythia. This is attested both by the literary sources and by the archaeological excavations.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Taking into account this context, the production of the local workshops should be very intense. They have to supply the fortress either with building materials (tiles, bricks, aqueduct pipes) or war materials (catapults, projectiles).

It is worth concluding that the local ceramic production was able to supply the main necessities of the Scythian market with cooking and storage wares, and less with the table ware. The strong local ceramic activity restricted the import of ceramic vessels to only some luxury products requested by a wealthy category of people. The same people benefited perhaps of some expensive oil, *garum*, and wine or exotic seasonings. To what extent this was a real import and not a redistribution of goods made by the central authorities and the church is difficult to say, at least for the 6th c.

V

The ceramic centres from the Black Sea and Mediterranean and their relations with the province of Scythia

The Pontic centres

The paucity of archaeological research on the southern shore of the Black Sea, and the archaeological excavations without a firm control stratigraphic on the northern coasts, make it difficult to identify the ceramic centres of the Pontus Euxinus. The only modality to determine a Pontic origin of these vessels is the abundance of certain types, their fabric, and their morphological characteristics. These Pontic centres exported only two ceramic categories: amphorae and table wares.

For the moment there are only 9 Pontic types of amphorae identified. It is worth noting that it was possible to establish the evolution of some types of amphorae as Zeest 80/Riley MRA 5, Opaiţ B-I, Opaiţ E-I, and Opaiţ E-VI. Among them only one type, Zeest 80/Riley MRA 5, has large dimensions. The other types have medium dimensions during the first half of the 4th c., and by the end of the 4th - the first half of the 5th c., their capacities are seriously diminished, disappearing after the mid 5th c. The general impression left by these centres is that of decadence. This is the period when the northern Pontic area suffered from the attacks of the Huns (Gajdukevic 1971, 492-96). The only type which is present until the beginning of the 7th c. is the amphora of type Opaiţ B-I. Perhaps the Byzantine conquest made a contribution to the maintaining of the activity of this amphora centre.

Regarding the contents of these amphorae, perhaps many of them were used for transporting wine or fish products. Some amphorae as Opaiţ E-VII/Zeest 95, perhaps contained olive oil. Also, it seems probable that one type was used to transport petroleum.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

The Pontic table vessel is represented by three types of dishes, quite frequently found from the second half of the 4th to the first half of the 5th c. Their climax is reached at Topraichioi by the beginning of the 5th c. (Opaiţ 1991c, Pl. 65).

In conclusion it can be stated with confidence that the Pontic centres were active on the Scythian market, either with ceramic or food products especially during the 4th and the first half of the 5th c.

East Mediterranean centres

These were the most represented centres in the province of Scythia, in all ceramic categories.

For the moment only 20 amphora types have been identified in Dobrudja. The archaeological research from Topraichioi and Murighiol has indicated a clear preponderance of two amphora types: LR 1 and LR 2. If we consider the situation from Topraichioi (Opaiţ 1991c, Pl. 62B) (Fig.1), it is obvious that these two types of amphorae existed in similar amounts, except at the end of the 4th c. when LR2 is predominant. We can therefore suppose that the content of these amphorae was not identical, but complementary (oil and wine probably,) and their areas of origin were close. These two types were discovered also North of the Danube at Cireşanu (Teodorescu 1984).

Compared to these types, the rest of the amphora types are less common. Still, some types such as the conical amphora (type Seleucia in Pieria) made at Antioch, and the type Opaiţ E-III, of the eastern Mediterranean origin, appear quite frequently between the middle of the 4th to the middle of the 5th century.

It is also worth noting that the types LRA 3 and LRA 4 are constantly present during the Late Roman period in Scythia, but their percentages are quite modest.

The recent research undertaken in Dobrudja made it possible to better know the morphological evolution of some types such as LRA 1, LRA 2, or LRA 4, the latter one being frequently mistaken by specialists. Also, the discoveries made in Dobrudja have shown a large variety of amphorae which have a skin form.

The kitchen vessels, even if the vast majority was locally made, begin to be imported from the eastern Mediterranean centres, especially after the middle of the 6th c., as is indicated by some pots (types Opaiţ XI-XVI) from Murighiol (Opaiţ 1991b, Tab.no.2). These pots were brought with some singular products, such as *mortaria* covered with paint and glaze. The import of these kitchen vessels represents an indication of the economic crisis undergone by the province of Scythia by the end of the 6th c.

The table wares, made especially on the western coasts of Asia Minor, are overwhelmingly abundant on the Scythian market. For the moment, there have been identified 11 types of dishes. The statistics from Murighiol indicate that Hayes form 1 seems to be prevalent between the 4th to mid 5th c when it is replaced for one century by Hayes Form 3. The end of the 6th - beginning of the 7th c. belongs to the dishes in Hayes Form 10.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

The same category should include the vessel of a supposed Cnidean origin, named *Asia Minor Light Coloured Ware* by Hayes. These vessels occur either in the urban centres which lay on the banks of the Danube, such as Aegyssus and Murighiol, or in the central Dobrudja such as Tropaeum Traiani. It is worth stressing that these vessels flourished at Murighiol (Opaiţ 1991b, 175, Table no. 5), Topraichioi (Opaiţ 1991c, 252, Table no. 6), and perhaps Tropaeum Traiani, by the end of the 4th c., and especially by the middle of the 5th c.

In conclusion, we can say that the eastern Mediterranean products dominated the market of the province of Scythia during the Late Roman and Early Byzantine period.

West Mediterranean centres

Included in this category are North African and Spanish products which arrived on the Scythian market.

Even if these vessels occur in a smaller percentage than the vessels from the other centres, they are important from two points of view: the typological variety and the epoch of their appearance on the market in the province of Scythia.

The North African centres were especially present in the province of Scythia with a large variety of amphorae (ca. 30 types). These amphorae were discovered especially at Tomi; it was possible to better know the morphology of some amphorae such as types Keay LXII Q, R, J, Keay XL, Keay VIII A and B. It is worth noting the earlier variant of the famous *spatheia* discovered at Topraichioi, which shows a separate evolution of this type from the type Keay XXV. The appearance of the Spanish amphorae in the fortifications of the province of Scythia also represents a novelty.

There are grounds for suggesting that the capacities of the North African amphorae was increased with ca. 0.3-0.5 l per kg during the 5 and 6th c.

Regarding the frequency of these North African products in the province of Scythia the abundance and the variety of these products at Tomi and their rarity in other centres of the province should be pointed out. Also, worth noting is the epoch of their appearance in Dobrudja: from the second quarter of the 5th until the end of the 6th c.

The main contents of these amphorae have been olive oil or wine. *Garum* seems to be less imported from Africa since the province of Scythia had strong connections with the northern coasts of the Black Sea, a region which had old traditions in producing this fish-product (Gajdukevic 1981; Sazanov 1989).

The table wares are represented by 8 types of dishes. According to the discoveries from Topraichioi and Murighiol, their import started during the second half of the 4th c. with modest quantities of dishes Hayes form 58 and 61, increasing a little bit in the first half of the 5th c. when the types Hayes 67, 76 and 80 occur, and decreasing in the second half of the 5th and the first half of the 6th c. when only type Hayes form 87 occurs. But

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

these vessels increase (20% at Murighiol cf. Opaiţ 1991b, 175, Table no. 5) in the second half of the 6th c. when Hayes form 104 and especially form 99 are quite frequent at Murighiol, Histria and Tropaeum Traiani.

It is worth concluding therefore that the western Mediterranean products, without being imported in huge quantities, had a constant presence, especially on the Tomitan market, where they were bought perhaps by the rich population of the capital.

VI

The economic relations of the province of Scythia with the ceramic centres of the Late Roman Empire

As was pointed out above, an analysis of Roman ceramics discovered in Dobrudja is difficult for the moment, because not all ceramic material, discovered at Histria, Tropaeum Traiani, Tomi or Dinogetia was adequately published. A lot of ceramic materials are still waiting to be published.

The recent statistics made for Topraichioi (Opaiţ 1991c) and Murighiol (Opaiţ 1991b) throw a new light on the economic life of the province of Scythia. The Topraichioi statistics

show a clear predomination of the amphorae category. The table and the kitchen vessels have the same proportions (Fig.1). It was possible to identify a moment of difficulty in its supply by the end of the 4th c. and beginning of the 5th c. This situation is entirely consistent with the military situation of the Empire, when the Hunnish attacks became frequent. Perhaps this situation made a contribution to the promulgation of two imperial decrees in the years 395 (*CTh* 13.8.1) and 408 (*CTh* 13 5.33), which tried to prevent *naviculari* from transporting private merchandise, and to come as soon as possible to Constantinople.

The statistics from Murighiol are also interesting. Here, also, the amphorae predominate, their percentage scarcely diminishing only between 450-586. But by the end of the 6th c. their percentage increases rapidly (Fig. 2). The diminishing number of table vessels by the end of the 6th c. is an indication that the economic power of the people of this province was also decreasing, the central government supplying the province only with the essentials of life carried by amphorae.

When the specialists analyse the drinking vessel, they frequently forget that there were not only ceramic vessels, but also ones made of glass, wood or horn. At the Lower Danube there was a secular tradition in processing these materials. It is valuable to know,

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

for example, that at Topraichioi the diminution of the number of ceramic beakers and mugs was compensated for by an increase in the number of glass bowls and beakers (Fig. 4). At Murighiol the drinking vessels, after a serious diminution during the second half of the 4th and the 5th c. doubled their percentage in the 6th c.

Before concluding, it is perhaps worth discussing the presence of the main trading centres which were active in the market of the province of Scythia between the 4th and the beginning of the 7th c.

As is shown by the statistics of the ceramics discovered at Topraichioi, there is a constant diminution of local production (Fig. 5). The Pontic wares slightly increased in the third decade of the 5th c., at the moment when the East Mediterranean products knew a decline, but the situation is reversed during the next decade. The western Mediterranean centres are very modestly represented at Topraichioi during the 4th and the mid 5th c. The most numerous are the Oriental centres which reached a climax by the mid 5th c.

The same trade tendency can be seen at Murighiol. There is a predomination of the Oriental (East Mediterranean) amphorae. This merchandise predominated especially after the middle of the 5th c. until the beginning of the 7th c. (49-50%) (Fig. 6).

The Pontic wares slightly dominated during the second half of the 4th c. when they represented 38% of the total of the imported ceramics, but during the 5th and 6th c. they represented only a quarter of these imports. It is particularly interesting to note the date of the appearance of the North African amphorae at Murighiol, sometime during the first half of the 5th c. During the second half of the 5th c. their number is diminished but then slightly increased in the second half of the 6th c.

The local production, represented especially by pots, knows a constant diminishing by the end of the 6th c., but it is compensated for by an increase of imported kitchen ware (Opait 1991c, 173, table no.2).

VII

Conclusions

The strategic importance of the province of Scythia grew significantly once Constantinople became the new capital of the Roman Empire. The trade between the province of Scythia and the rich southern provinces continued during this period, either by virtue of a secular trading traditions, the goods being exchanged for profit, or by the system of redistribution and mobilisation of some goods of subsistence under the direct control of the central power.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

By considering the ceramic material one can notice that the province of Scythia had trading relationships not only with economic centres from the Empire, but also with the tribes beyond the Danube.

Generally, two types of ... arrived on the Scythian market:

- subsistence goods which were carried in the most frequently discovered types of amphorae (e.g. LRA 1, LRA 2, Opaiţ B-I.)

- luxury goods transported in the less frequently discovered types of amphorae (e.g. LRA 3. LRA 4, LRA 5, North African amphorae, and most of the table wares and lamps).

According to the ceramic material that has been discovered, the province of Scythia had a very active trading life. The scale of this trade can be seen very well at Tomi, the capital of the province. Here arrived amphorae from the Syro-Palestinian zone to Carthage and Spain. Many amphorae discovered in an elegant building (so called "Edificiul cu mozaic"), dated by the end of the 6th c. contained a variety of vegetal resins which were brought from Asia Minor, Somalia and Arabia (Radulescu 1976, 197-98; Barnea 1991, 242, 245).

Regarding the *nature* of this trade, the archaeological discoveries made in the province of Scythia testify to the existence of three main types of economic relationships: reciprocity, redistribution and marketing.

The first type, reciprocity, is not easy to be identified because the literary information is missing. Perhaps some of the LRA 1, with Christian inscriptions might represent gifts from the Syrian bishops to the bishops of Tomi; some of them were even transported on the Danube as far as Sucidava. This kind of exchange seems to be much in use especially during the periods of starvation (Whittaker 1983, 168). In exchange Scythia was probably sending local products, or products originally from beyond of Danube, such as amber, salt, wood, wax, fur, leather and honey.

The second type of exchange, redistribution, was perhaps the most frequently used in the province of Scythia, a province full of soldiers who needed to be well equipped, at least during the 4th and the first three quarters of the 5th c. It is well detected by the archaeological discoveries. As was pointed out above, the best represented trading centres on the Scythia market were those from the eastern Mediterranean. By the mid 5th c., their products represent ca. 60% of the imported amphorae at Topraichioi. The situation is similar at Murighiol where, by the end of the 6th c., their percentage is also of 60%. The eastern Mediterranean table wares increase from 52% - at the mid 5th c. to 89% by the end of the 6th c.

If these imports of vessels and amphorae are more or less distinguishable, other categories of goods (e.g. clothing) are much more difficult to identify. A series of trading lead seals discovered at Tomi, Sucidava-Izvoarele, Noviodunum or Durostorum give us some hints regarding the existence of a flourishing trade of perishable goods. Many of these seals bear the name of some famous cities of the western coasts of Asia Minor such as Smyrna, Ephesus, Koloe etc. (Barnea 1991, 240-41).

The monetary circulation indicates also a massive presence on the market of the province of Scythia of coins minted at Constantinople, Nicomedia, Thessalonic and Cyzic.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Even if it is well known that the fortresses needed to be supplied with food stuffs from neighbouring farms and villages, sometimes by compulsory purchase (Jones 1964, 458-60), some *species annonariae*, especially olive oil, must be brought from other provinces. Perhaps this is one of the explanations of the massive presence of some amphora types as LRA 1 and LRA 2 in Dobrudja, those southern centres paying their tax in kind by feeding the northern frontier. How long time this system was used is difficult to say, but in 536 Justinian tried probably to solve this difficult logistic problem by creating a new office - *quaestura exercitus* - which included Scythia, Moesia Secunda, Cyclades, Caria and Cyprus, the last three regions having to feed the first two frontier provinces (Jones 1964, 280, 482-3). It is worth emphasising that the last three provinces coincide generally with the area where LRA 1 and LRA 2 were made.

Market trading seems to be also indicated by the archaeological discoveries made in Dobrudja. Perhaps in this way the western Mediterranean amphorae arrived in Scythia. Their presence on the Tomitan market, at a moment when the Empire was already divided, and especially after the mid 5th c., when the Western Empire is replaced by barbarian kingdoms, represents an important indication which can support the idea of a strong private trade. Maybe along with these amphorae arrived in Dobrudja some coins minted at Carthage by the Vandals. The origin of these private merchants is also difficult to establish. It is known that from the 5th c., the Oriental traders were frequently met on the western markets. They are attested either by the literary sources (Jones 1964, 865; Rougé 1966a, 420-21; Keay 1984, 426), or the archaeological discoveries made at Rome (Whitehouse 1982, 60), Carthage (Fulford 1980), Marseilles (Bonifay & Villedieu 1989). There is only one inscription discovered in Dobrudja, at Tomi, which mentions a wine merchant - Seppon - who came from Alexandria (Velkov 1977, 182; Popescu 1976, 63, note 28).

The economic relations of the province of Scythia with trans-Danubian populations were more complex than it seems at the first sight. These relations were dictated by the political, military and economic necessities of the Roman state. It was customary for Romans to create a buffer zone across the border, a zone which became more important especially after abandoning some territories as Dacia or Agri Decumates. The period of relative calm known by the Lower Danube during the first three quarters of the 4th c. led to a growing population on the banks of the Danube. The numerous bronze coins discovered across the Danube show the existence into this forward-zone of a limited monetary economy (Toropu 1976, 96-97; Butnaru 1987, 7, Pl. 1; Bîrliba & Ursachi 1988). The fact that the gold and silver coins are infrequently found (Preda 1975, 448), represents an argument for the existence of a market economy. The Huns' arrival, together with the monetary crisis from the Roman empire, changed the monetary spectrum of this region. The bronze coins became rare, and those made of gold increased not only in the 5th c. , but also during the 6th c. (Preda 1975, 451-52). Of course, the largest number of coins were found in the Roman fortifications on the Danube banks.

That this trade with the populations across the Danube was important for the Roman government can be eloquently seen in *Notitia Dignitatum*, which indicate the presence of

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

a *commes commerciorum per Moesiam, Scythiam et Pontum.* The discovery of a pair of scales bearing the name of Gerontius - the prefect of Constantinople in 561 - as well as many weights made of stone, bronze or glass at Dinogetia, or only of glass at Păcuiul lu Soare or Sucidava-Celeiu (Barnea 1991, 238 and note 402), seems to indicate the activity of some customhouse authorities. These discoveries could also be correlated with the activity of some functionaries who collected taxes as is indicated in a decree issued in 386 (*CTh* 12.6.21): every *civitas* and *mansio* which collects taxes must have *modii* of bronze or stone (Tengström 1974, 22).

The Empire was interested especially in leather products, meat, fur and salt. Given the restrictive policy of the Roman government, the export of the southern products across the Danube does not seem to be very high. Basically, there were clothing articles, prestige articles of glass or ceramics and only rarely wine and oil. These objects were not made of precious metals (Ioniţă 1982, 107; Teodor 1981, 33-37), and certainly they were created by the frontier workshops. Their number seems to be higher in the buffer zone, as the cemetery from Barcea shows, decreasing towards the northern Moldavia. Some eastern Mediterranean amphorae as LRA 1, LRA 2 and Opaiţ C-III, occur in the settlement at Cireşanu, and a LRA 3 amphora at Barcea, but these amphorae are quite isolated discoveries across the Danube. At the same time this restrictive imperial policy stimulated the development of the local workshops, North-Danubian (Ioniţă 1982, 105; Teodor 1981, 31-32).

Before concluding, it is worth stressing some ideas. From a typological point of view there is a great variety of amphorae, at the moment ca. 80 types being identified. These amphorae arrived in the province of Scythia from many productive centres, situated especially on the eastern coasts of Mediterranean and northern coasts of Africa. From this point of view, the situation differs from that existing during the Early Roman period, when the number of these centres seems to be much more reduced. From a quantitative point of view, the situation differs also, since the most abundant are only some East Mediterranean types (LR1 and LR2). Probably, this is an explanation for the presence of a high percentage of Phocaean table wares, which came together with those amphorae, their price being subsidised by the value of commodities carried by amphorae. The table wares, from a typological point of view, show a different trend than the amphorae. During the Late Roman epoch the typological variety and artistic quality disappear, as was customary during the Early Roman time. A process of standardisation occurred, the decor was reduced only at some geometric or vegetal motifs and some rudimentary animals or human motifs were stamped on the inner side of the vessels' bases. The table vessels are a reflection of the artistic crisis of the Late Roman epoch, which was not even remedied by the imperial stimulation (*CTh* XIII, 4). The local production is quite insignificant during this time, the Phocaean vessel being perhaps quite cheap. The Scythian production was rather centred on producing storage, kitchen and drinking wares. These vessels show a typological variety, but they copy some types in vogue in the Balkan Peninsula. When, by the end of the 6th c., this local production is affected by the economic crisis of the province, the

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

kitchen vessels will be imported from the South. Significant is the fact that the handmade vessels are almost totally absent during this time. When we talk of a local production, what should not be forgotten is the existence of a wood industry which was perhaps flourishing in the countryside, since the table and drinking vessels are not abundantly found in remote areas.

The author will conclude with a few comments on the pattern of distribution of these vessels at the Lower Danube. As we can see, the ceramics come from four distinct areas: the capital of the province (Tomi); the frontier (Murighiol, Noviodunum, Troesmis, Dinogetia, and Topraichioi, which is a fortified *horreum*), the big cities from the central Dobrudja (Ibida, Ulmetum, Tropaeum Traiani).

Tomi, the capital of the province, is significant by the typological variety of the vessels (amphorae, table wares and lamps). Remarkably is the abundance of the North African amphorae. Perhaps, many of these wares came from the government subsidies paid for by imperial functionary, or from Episcopal revenues, but an important role had also the commercial activities of a rich stratum of merchants. Perhaps, they were intermediaries between the northern regions and the southern world from the Mediterranean.

The second category of sites is represented by the fortified cities on the Danube frontier such as Murighiol (Halmyris ?), Aegyssus, Noviodunum, Dinogetia, Troesmis, Beroe, Sacidava and Capidava. There is also an abundance of imported goods, the first place being occupied by the amphorae of types LR 1 and LR 2 and the Phocaean table vessels. In addition, by the end of the 6th c. some types of kitchen wares are also imported. In spite of this abundance, North African vessels are less frequently found. This paucity of North African products is a symptom of the social and economic differences between the capital and the other cities of the province.

The central cities of the province differ from the ceramic point of view from the previous cities. For example, Tropaeum Traiani does not have the same typological variety. It possesses only the main categories of the East Mediterranean amphorae (LRA 1, LRA2, and LRA 4) or some Pontic amphorae (Zeest 80 and Opaiţ B-1). It seems to be confirmed for Scythia the same observations made in Africa for the large harbour-cities as Sabratha and Carthage, have a multitude of imported goods, while in the interior of the provinces there is a lack of such products (Tomber 1995, under print).

A last category is represented by the countryside, about which the information are scarce. Many of these sites date only by the middle of the 5th c. The most frequently found amphorae seem to be an East Mediterranean amphora (LRA 2), or some Pontic amphorae (Opaiţ E I, E-VI, B-I). Incidentally, even North African amphorae can be found; such is the case at Teliţa-"La pod" (Keay XLII), Niculiţel (Keay VII) or Slava Rusă-Fântâna lui Bujor (Keay XXV), or Palestinian at Teliţa. These amphorae suggest a lively exchange of goods between the cities and villages.

From this picture of the ceramic situation follows that the imperial authorities, perhaps also the religious authorities, had a concern for supplying subsistence goods, and as far as possible luxury products with, the province of Scythia, a very important bulwark of

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

the Late Roman and Early Byzantine Empire. The central government used all the methods to fulfil this task: redistribution of taxes, compulsory purchases or administrative reorganisation. By these methods, the central government was able to support its army and to preserve this region as an imperial province until the second decade of the 7th century.

Even if for the moment it is difficult to draw a general conclusion, still it is possible to foresee the main commercial trends which affected the economic life of Scythia.

To the extent that the next archaeological excavations will be accompanied by diachronic analyses and quantitative statistics of the ceramic types, they will be able to improve the picture of the economic life of the province of Scythia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Plates

Pl. 1. Types of kilns: type I (Dinogetia); II (Neptun); III (Tomis); IV (Ostrov).

Pl. 2. Kiln of type III - variant Teliţa.

Pl. 3. Dolia: 1 (Tomi: 1:17); 2 (Topraichioi: a: 1:30; b: 1:3); 3-5 (Topraichioi: 1:3).

Pl. 4. "Table" amphorae type I: 1 (Tomi: a: 1:10; b: 1:3); 2-3 (Topraichioi); 5 (Teliţa-V. Morilor, after Baumann 1995, Pl. X.3); type II: 4 (Topraichioi), (1:3).

Pl. 5. "Table" amphorae: 1-3, 5 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. VIII), 4 (Frecăţei, after Baumann 1991c, Pl. VIII.15), 6 (Niculiţel, after Baumann 1991, Pl. 5.6), 7 (Gallia, after Laubenheimer 1985, Fig. 112) (sc. 1:3 excepts no. 3 and 7 - sc. 1:5).

Pl. 6. Storage pots: 1, 3 (Topraichioi), 2 (Murighiol), 4 (6 Martie), 5 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. III.5) (1-3 sc. 1:3; 4-5 sc. 1:6).

Pl. 7. LRA 1: 1 (Topraichioi); 2 (Dinogetia); 3-4 (Tomi).

Pl. 8. LRA 2: 1 (Aegyssus), 2, 3, 5-8 (Murighiol: 1:3), 4 (Topraichioi), 7 (Novae) (1, 2, 5-7 sc. 1:10; 3, 4, 8 sc. 1:3).

Pl. 9. LRA 3: 1 (Ibida), 2 (Noviodunum), 3 (Tomi), 4 (Beroe), 5, 6 (Topraichioi); LRA 4: 7, 12 (Murighiol), 9-10 (Topraichioi); Amphora of type Zemer 53: 8 (Murighiol), 11(Tomi); (1, 5-6, 8-10, 7B, 12B, sc. 1:3; 2-4 sc. 1:5; 7A, 11, 12 A sc. 1:10).

Pl. 10. LRA 5: 1 (Capidava), 2 (Murighiol); Berenice LRA 5: 3 Berenice (*apud* Riley 1979), 4 (Murighiol); Robinson M237: 5 (Athens: 1:7), 6 (Tomi), 7, 8 (Topraichioi); Cipru : 9 (Tomi) (1:3, except 1, 3, 9B: 1:10).

Pl. 11. Seleucia: 1-3 (Topraichioi); Opaiţ C-I: 4 (Dinogetia), 5 (Murighiol), 6, 7 (Topraichioi) (1:10, except 5-7: 1:3).

Pl. 12. Opaiţ C-II: 1-3 (Topraichioi); 4 (Tomi); (1:3, except 2B: 1:10).

Pl. 13. Opaiţ C-II: 1-2 (Tomi); 3 (Murighiol); (1:3, except 1B, 2B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Pl. 14. Opaiţ C III-1: 1, 3 (Topraichioi); 2, 4 (Tomi), 5 (Callatis); Opaiţ F-X: 6 (Tyras, after "Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya", Moskow 1984, Pl. 3.4), 7 (Murighiol), 8 (Topraichioi) (1:10, except 1, 3, 7, 8: 1:3).

Pl. 15. Opaiţ A III: 1 (Murighiol); Opaiţ E-IV: 2 (Topraichioi), 3 (Iatrus, after Böttger 1982, Pl. 23.276); Opaiţ C III-2: 4 (Topraichioi); Opaiţ F-II: 5, 6 (Topraichioi) (1:3).

Pl. 16. Keay LXVII: 2 (Topraichioi), 3 (Sucidava, after Tudor 1945-47, Fig. 24.7); Opaiţ E-III: 1, 4-7 (Topraichioi); (1:3, except 1: 1:10).

Pl. 17. Opaiţ E-VIII: 1-3 (Murighiol); Opaiţ E-IX: 4 (Panticapeum, after "Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya", Moskow 1984, Pl. 74.29), 5-6 (Murighiol). 7 (Tomi) (1:3, except 1: 1:5; 7B: 1:10).

Pl. 18. Antonova 9: 1 (Murighiol), 2 (Aegyssus), 3 (Chersones- after Yakobson 1979, Fig. 3.10); Zeest 80/Riley MRA 5: 4 (Histria), 5 (Teliţa-Amza, after Baumann 1995, Pl. LXX.8), 6 (Topraichioi) (1:3, except 3-5: 1:10).

Pl. 19. Opaiţ B: 1 (Tyras, after Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya, Moskow 1984, Pl. 3.1), 2, 8 (Tomi), 3, 4, 7 (Topraichioi), 5, 6 (Murighiol) (1:3, except 1: 1:10).

Pl. 20. Opaiţ B-V: 1 (Murighiol); Opaiţ D-II: 2, 3 (Tomi); Opaiţ E-I: 4 (Tyras, after "Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya", Moskow 1984, Pl. 3.6), 5-9 (Topraichioi) (1:3, except 4: 1:10 and 2-3: 1:6).

Pl. 21. Opaiţ E-VI: 1 (Topraichioi), 2 (Beroe), 3 (Tomi), 4 (Murighiol), 5 (Chersones, after Yakbson 1979, Fig. 1.6).

Pl.22. Opaiţ E-X: 4 (Gorgypia, after "Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya", Moskow 1984, Pl. 73.2); Opaiţ D-III: 1 (Murighiol), 2, 5, 6 (Topraichioi), 3 (Tanais, after "Antichnye...", Pl. 74.11) (sc. 1:3 except 3-4: 1:10).

Pl. 23. Keay IV: 1 (Tomi); Africana II A-variant: 2 (Tomi).

Pl. 24. Keay XXV: 1 (Murighiol), 2 (Sl. Rusă-Fântâna lui Bujor), 3 (Ostrov); Keay LXII: 4, 5 (Tomi).

Pl. 25. Keay XL: 1-2 (Tomi) (A: 1:3; B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Pl. 26. Keay XXXVI B: 1 (Tomi), 2 (Topraichioi); Keay XXVII B: 3 (Tomi) (1A, 2, 3A: 1:3; 3B: 1:10).

Pl. 27. Keay XI: 1 (Tomi), 4 (Topraichioi); Riley ERA 14: 7 (Topraichioi); Keay V: 3 (Topraichioi); Keay VII: 2 (Topraichioi), 6 (Niculiţel); Keay XXXIII: 5 (Topraichioi); (1:3, except 1B: 1:10).

Pl. 28. Keay LXII A: 1, 2 (Tomi); Keay XLII: 3 (Teliţa) (1A, 2A, 3: 1:3; 1B, 2B: 1:10).

Pl. 29. Keay LXII J (?): 1 (Tomi); Keay LV: 2 (Tomi) (A: 1:3; B: 1:10).

Pl. 30. Keay LVII B: 1 (Tomi); Keay VIII B: 2(Tomi); Keay VIII A: 3 (Tomi) (A: 1:3; B: 1:10).

Pl. 31. Keay LVI B: 1, 2 (Tomi); Keay LXI-variant (?): 3 (Tomi) (1A, 2, 3A: 1:3; 1B, 3B: 1:10).

Pl. 32. Keay XXXIV: 2 (Tomi); Keay XXXV A: 1, 3 (Tomi) (1A, 2, 3A: 1:3; 1B, 3B: 1:10).

Pl. 33. Keay LVIII-variant (?): 1 (Tomi); Keay LVIII: 2 (Tomi) (A: 1:3; B: 1:10).

Pl. 34. Keay XIII A/Dressel 23: 1 (Murighiol); Keay XIII D/ Dressel 23: 2 (Topraichioi); Keay VII: 3 (Murighiol); Spatheia: 4 (Topraichioi), 5-7 (Murighiol); Peacock 81: 8 (Murighiol) (1:3).

Pl. 35. Type Opaiţ F IX: 1 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. IX.1), 2 (Topraichioi); type Teliţa: 3-5 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. IX.3-5) (1: sc. 1:5; 3: sc. 1:10; 2, 4-5: sc. 1:3).

Pl. 36. Pots type I: 1 (Topraichioi), 2-3 (Slava Rusă-K. Bair); type II: 4 (Camena), 5-6 (Castelu), 7 (M. Bravu); type V: 8, 10-11 (Topraichioi), 9 (Murighiol) (1:3).

Pl. 37. Pots type III: 1 (Histria), 2-3 (Murighiol), 4-5 (Dinogetia),6 (Topraichioi); type IV: 7(Ibida) (1:3).

Pl. 38. Pots type VII: 1-2 (Murighiol); type VIII: 3-4,6,8-9 (Murighiol), 5 (Tomi), 7 (Argamum), 10 (Beroe) (1:3).

Pl. 39. Pots type X: 1-2 (Murighiol), 3 (Capidava); type IX: 4-5 (Murighiol), 6 (Varna); type XI: 7 (Murighiol), 8-9 (Tomi); type VI: 10 (Castelu), 11 (Varna) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Pl. 40. Pots type XII: 3, 6 (Murighiol); type XIV: 8-9, 12 (Murighiol), 13 (Tomi); type XV: 4-5 (Murighiol); type XVI: 1-2, 7 (Murighiol); type XVII: 10 (Murighiol); type XVIII: 11 (Murighiol); type XIII: 14 (Tomi) (1:3).

Pl. 41. Pots belonging to the migratory population: 1-4 (Topraichioi), 5-8 (Murighiol) (1:3).

Pl. 42. Casseroles type I: 1, 7 (Castelu), 2 (Sl. Rusă-Coşari), 3-4 (Topraichioi), 5 (Marcianopolis), 6 (Varna), 12 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. V.1); type II: 8-11 (Topraichioi), 13 (Murighiol); type III: 14 (Murighiol) (1:3).

Pl. 43. Casseroles type IV: 7-8, 10 (Topraichioi), 9 (Murighiol); Frying pans type I: 1-2 (Topraichioi), 3 (Sl. Rusă-K.Bair), 4 (Cogealac); type II: 5 (Topraichioi); type III: 6 (Topraichioi); Lids: 11 (Tropaeum Traiani, after Cătăniciu & Barnea 1979, fig. 169/7.2), 12 (Topraichioi); *Mortaria:* 13 (Murighiol), 14 (Tomi, after Popescu 1976, nr. 60); 15 (Murighiol) (1:3).

Pl. 44. Pitchers type I: 1,3 (Topraichioi), 2 (Murighiol); Unique pitchers: 4 (Dinogetia), 5 (Tomi).

Pl. 45. Pitchers type II: 1-2 (Callatis, after Preda 1980, Pl. XI.M 87, 228); Carafe type I: 6 (Murighiol); type II: 4-5 (Murighiol); type III: 3 (Tomi) (1:3).

Pl. 46. Jugs type I: 1, 5-7 (Murighiol), 2 (Castelu), 3 (Topraichioi), 4 (Callatis, after Preda 1980, Pl. XI. M 103) (1:3).

Pl. 47. Jugs type II: 1 (Topraichioi), 2-3 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. VI.1-2), 4 (Beroe, after Petre 1987, Pl. 28), 5, 8 (Varna), 6 (Callatis, after Preda 1980, Pl. XI.M 84), 7 (Troesmis), 9 (Histria) (Sc. 1:3).

Pl. 48. Jugs type II: 5, 11 (Sl. Rusă-Coşari), 7 (Murighiol); type III: 1 (Tomi), 2 (Callatis, after Preda 1980, Pl. XI.M1), 3 (Murighiol), 4, 10 (Beroe, after Petre 1987, Pl. 29-30); type IV A: 6, 8-9, 12-13 (Topraichioi) (1:3).

Pl. 49. Jugs type IVB: 3 (Castelu), 6 (Varna); type IVC: 1-2 (Tomi), 4, 8, 10 (Murighiol), 5 (Dinogetia), 9 (Argamum),; 7, 11 (Beroe) (1:3).

Pl. 50. Jugs type IVD: 1 (Beroe), 2 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. VI.6), 3 (Varna); type V: 7 (Dinogetia, after Barnea 1966, Fig. 8.5), 8-9 (Topraichioi); type VI: 4-5 (M. Bravu), 6 (Beroe); type VII: 10 (Histria), 11 (Callatis, after Preda 1980, Pl. IX.M335), 12 (Tomi, after Popescu 1976, 93. no. 57); Beakers type I: 13-15 (Callatis, after Preda 1980, Pl. XII.M211, M243, M209); type II: 16 (Topraichioi) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Pl. 51. Cups type II: 1 (Topraichioi), 2 (Histria), 3 (Murighiol); Cups type I: 14-16 (Topraichioi), 17, (Murighiol); Mugs type I: 4, 18-19 (Murighiol), 7, 9 (Beroe), 8 (Topraichioi), 10 (Callatis, after Preda 1980, Pl. XII.M295); Mugs type II: 11-12 (Beroe); Mugs type III: 5, 6 (Murighiol); Mug of type Sântana de Mureş: 13 (Topraichioi).

Pl. 52. Deep bowls type III: 1 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. VII.6), 2, 3 (Sl. Rusă-Kurt Bair); type I: 4 (Topraichioi), 5 (Sl. Rusă-Kurt Bair); type II: 6 (Sl. Rusă-Kurt Bair); Mugs type IV: 7, 8, 11 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. VII.5, 7, 8); Mugs type III: 9, 10 (Murighiol); Crateris: 13 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. VII.1), 14 (Topraichioi), 15 (Beroe, after Petre 1987, Pl. 52.70c),16 (Murighiol); Deep bowl of type Sântana de Mureş: 12 (Topraichioi) (1:3).

Pl. 53. Deep dishes type I: 1-2 (Sl. Rusă-Coşari); 3 (Castelu); 4 (Histria, after Suceveanu 1982b, Pl. 14.2); type II: 5 (Teliţa-Amza, after Baumann 1995, Pl. LVII.5), 6 (Sl. Rusă-K. Bair); type III: 9 (Teliţa- Amza, after Baumann 1995, Pl. LVII.6), 10 (Tropaeum Traiani, after Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 156.2.3), 11 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. V.6), 12 (Sl. Rusă-K. Bair); type IV: 13-14 (Tropaeum Traiani, after Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 156.2.4-2.5), 15 (Teliţa-Amza, after Baumann 1995, Pl. LXX.5); Dishes type I: 7 (Sl. Rusă-Coşari), 8 (Aegyssus) (1:3).

Pl. 54. Dishes type II: 1, 3 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. V.2, 3), 2 (Teliţa-Amza, after Baumann 1995, Pl. LXX.3); Bowls type I: 5 (Teliţa-Amza, after Baumann 1995, Pl. LXI.4), 8 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl. IV.10); type II: 4 (Teliţa-Amza, after Baumann 1995, Pl. LXI.2), 6-7 (Teliţa-Valea Morilor, after Baumann 1995, Pl.IV.5,7) (1:3).

Pl. 55. Pontic fine wares: Opaiţ II: 1 (Murighiol), 2 (Topraichioi); Opaiţ IV: 3-4 (Topraichioi); Opaiţ X: 5-6 (Topraichioi) (1:3).

Pl. 56. Asia Minor fine wares: Böttger II: 1 (Murighiol); Opaiţ VI: 6-8 (Topraichioi); Opaiţ IX: 4, 9-10 (Topraichioi); Opaiţ XI: 2-3 (Topraichioi); Hayes 1: 5 (Aegyssus), 11 (Sl. Rusă-K. Bair), 12-13 (Topraichioi) (1:3).

Pl. 57. Hayes 2: 3 (Topraichioi); Hayes 3: 1, 4-9 (Murighiol), 2 (Topraichioi) (1:3).

Pl. 58. Hayes 5: 1-2 (Murighiol); Hayes 6: 3-4 (Murighiol); Hayes 8: 5 (Murighiol); Hayes 10: 6-7 (Murighiol) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Pl. 59. North African fine wares: Hayes 58: 2 (Murighiol); Hayes 61: 1 (Murighiol), 3-4 (Topraichioi); Hayes 67: 5-6 (Topraichioi); Hayes 76: 11 (Aegyssus); Hayes 80: 7 (Murighiol); Hayes 87: 12 (Aegyssus); Hayes 94: 8 (Murighiol); Hayes 99: 9 (Beroe), 10 (Murighiol); Hăyes 104: 13 (Murighiol) (1:3).

Pl. 60. Cnidean (?) fine wares: Dishes type I: 2 (Topraichioi), 3-4 (Murighiol); type II: 5 (Murighiol), 6-7 (Topraichioi); type IV: 1 (Topraichioi) (1:3).

Pl. 61. Cnidean (?) fine wares: Dishes type III: 3-4 (Tropaeum Traiani, after Cătăniciu & Barnea 1979, Fig. 156/2.2; 161/2.12); Bowls: 1-2 (Topraichioi); "Local Red Slip Ware": 5-6 (Murighiol) (1:3).

Pl. 62. Lids: 1-4 (Topraichioi), 5 (Sl. Rusă-F. lui Bujor), 6 (Sl. Rusă-K. Bair), 7 (Teliţa-V. Morilor, after Baumann 1995, Pl. III.1), 8 (Caugagia). 9 (Murighiol), 10 (Tomi, after Popescu 1976, no. 63)

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

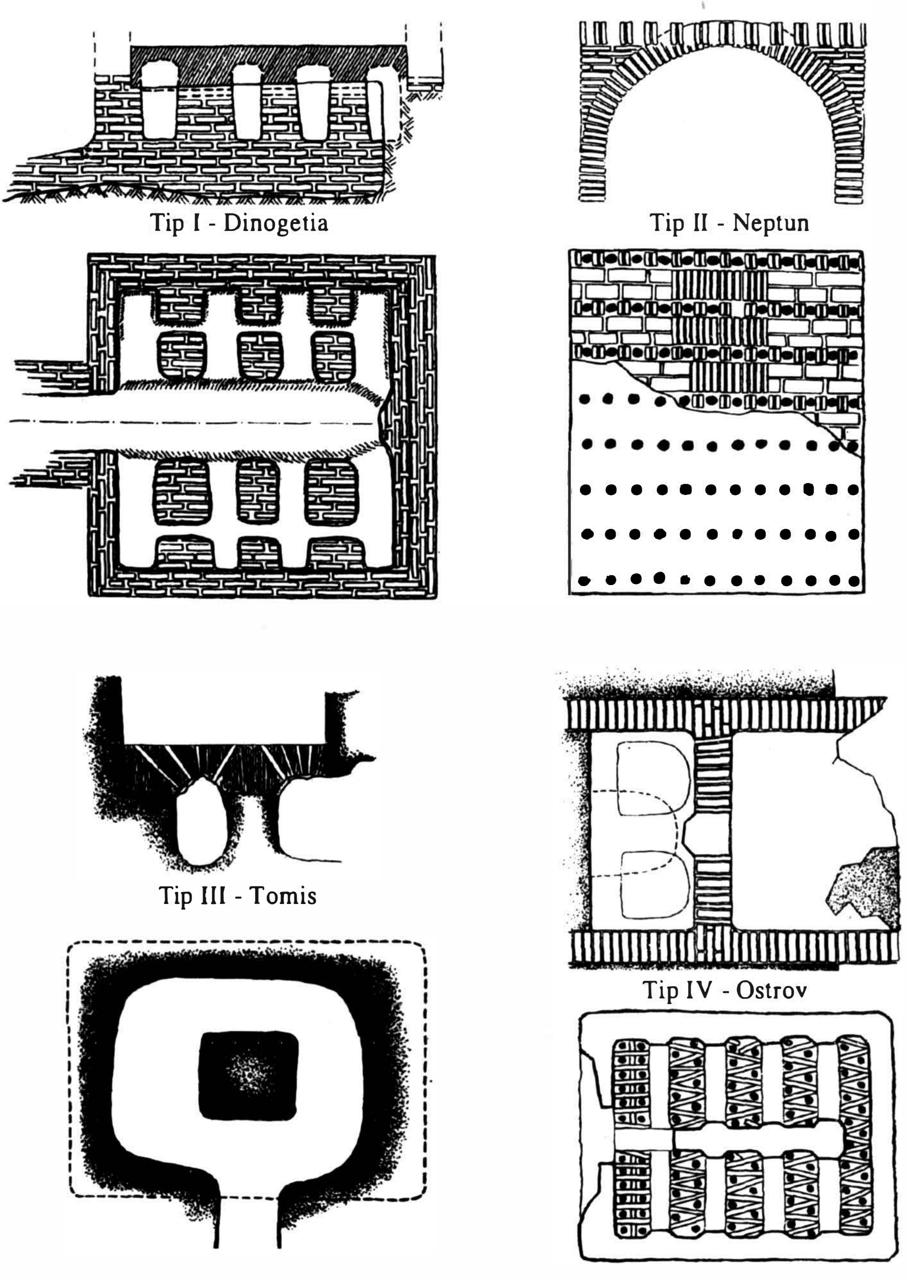

Planșa 1. Tipuri de cuptoare: tip 1 (Dinogeția); 2 (Neptun); 3 (Tomis); 4 (Ostrov).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

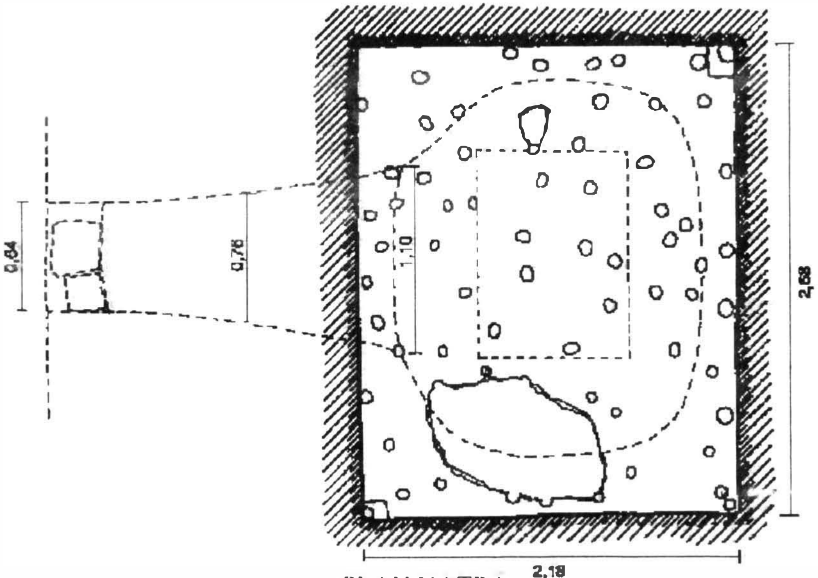

PLAN VATRA

-------- CAMERA DE ARDERE SUBTERANA ŞI GURA CUPTORULUI

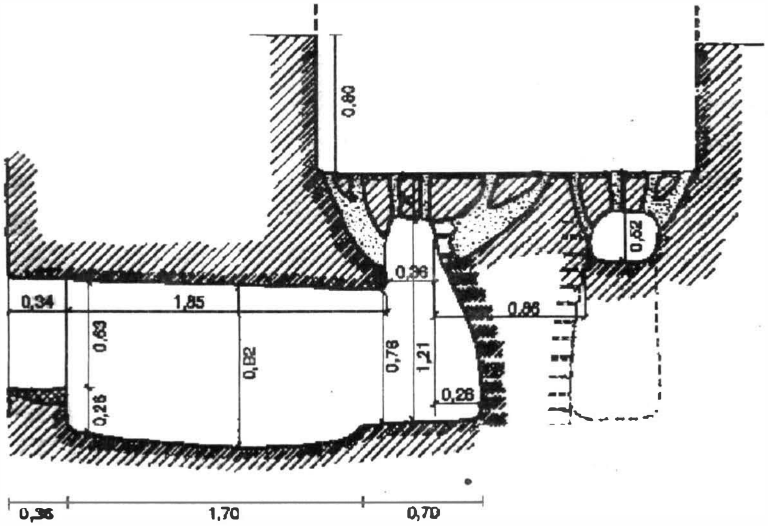

Planşa 2. Tip III - Varianta Teliţa.

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

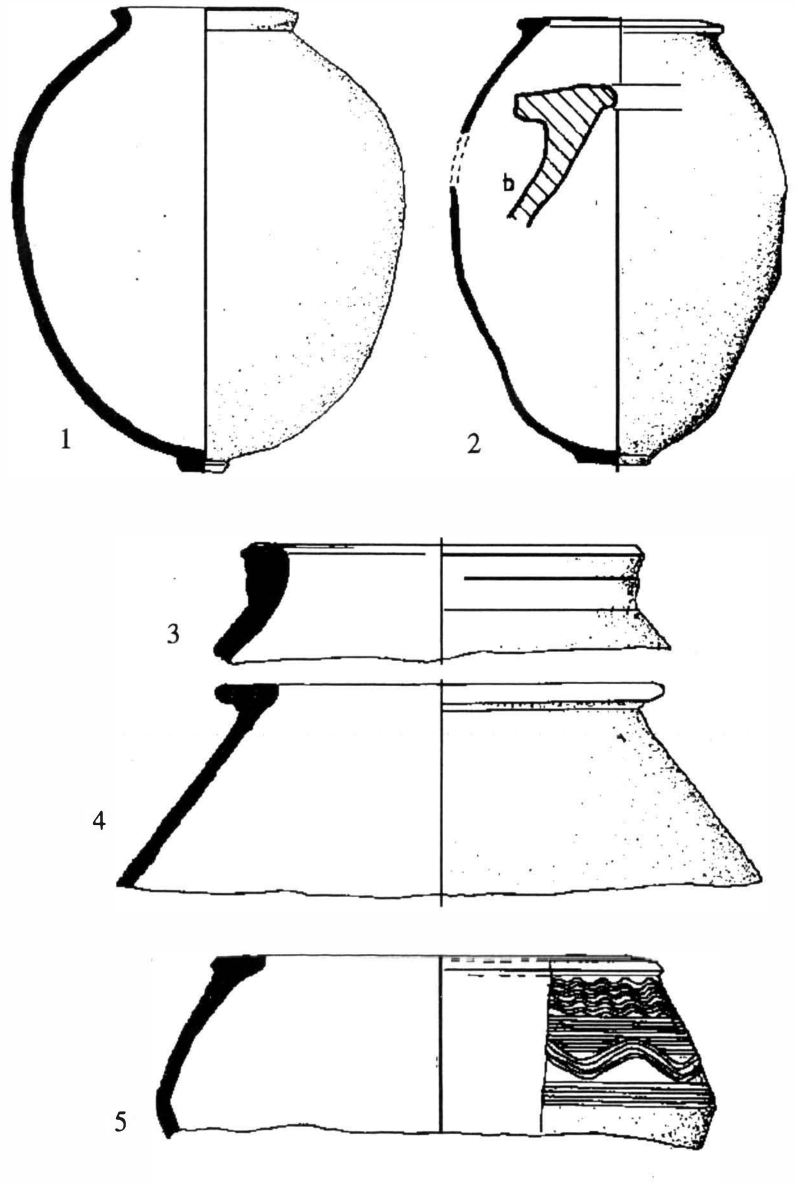

Planșa 3. 1 (Tomis 1:17); 2 (Topraichioi: a: 1:30; b: 1:3); 3-5 (Topraichioi: 1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

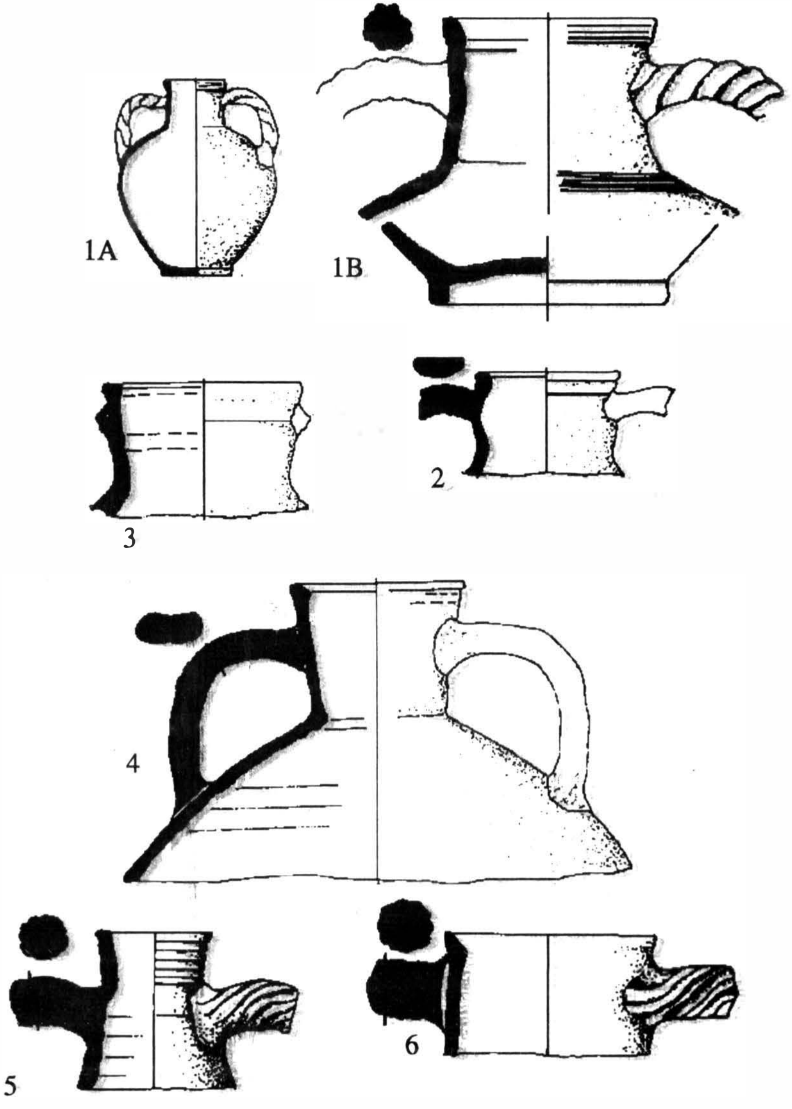

Planşa 4. Amfore de masa: 1 (Tomis), 2-4 (Topraichioi);
5 (Telita-V. Morilor), 6 (Teliţa-Amza) (1:3 cu excepţia 1A).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

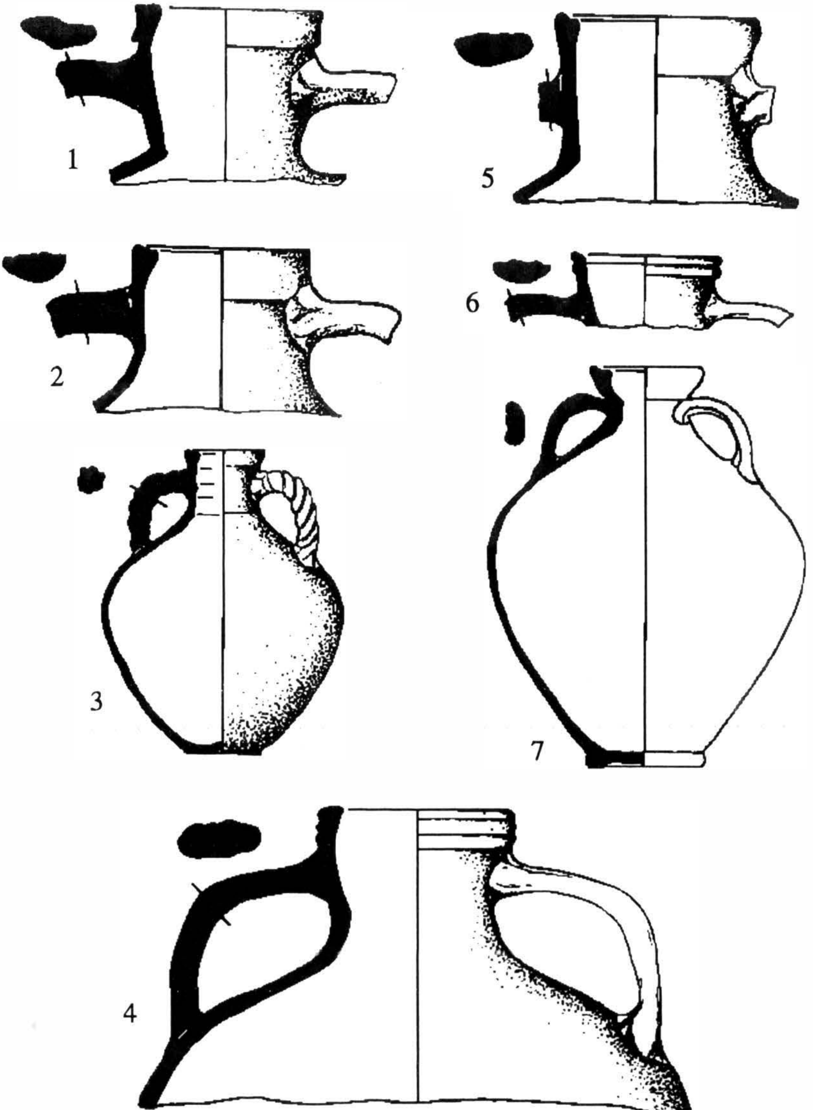

Planşa 5. Amfore de masă: 1-3, 5 (Teliţa-Valea Morilor, după Baumann 1995, Pl. VIII), 4 (Frecăţei, după Baumann 1991c, Pl. VIII.15), 6 (Niculiţel, după Baumann 1991, Pl. 5.6), 7 (Gallia, după Laubenheimer 1985, Fig. 112) (sc. 1:3 cu excepţia nr. 3 şi 7 - sc. 1:5).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

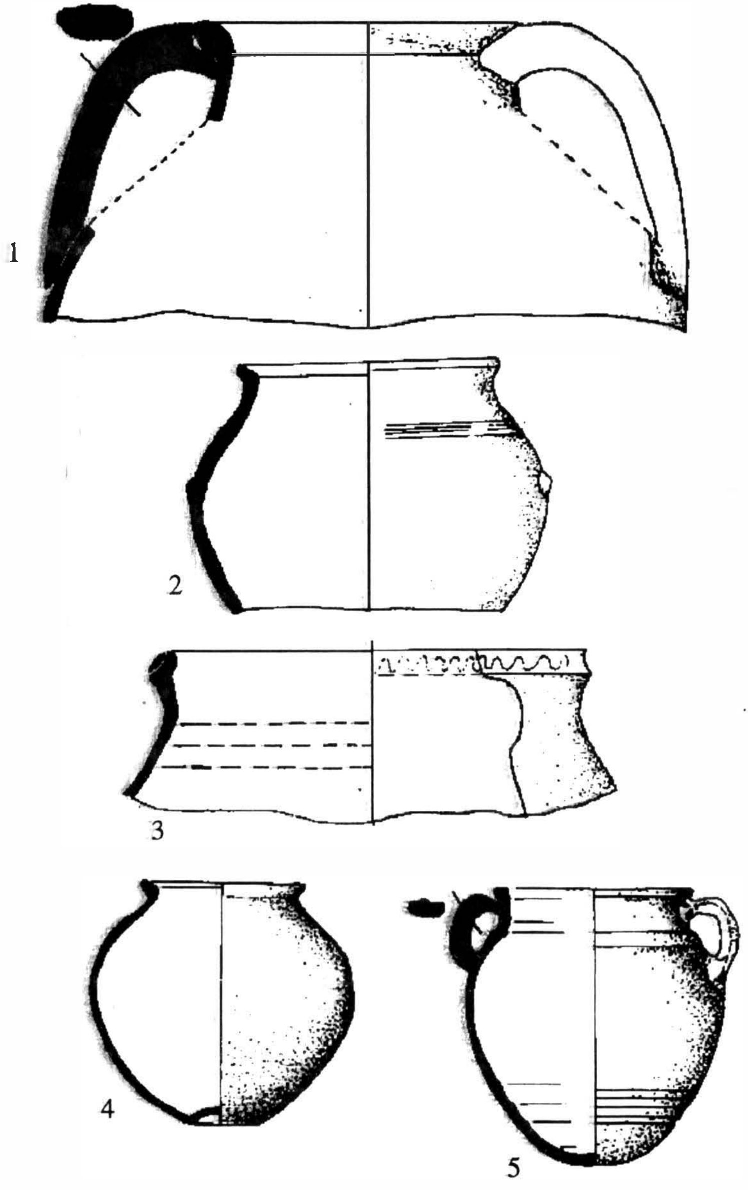

Planşa 6. Oale de depozitare: 1, 3 (Topraichioi), 2 (Murighiol), 4 (6 Martie), 5 (Teliţa-Valea Morilor, dupa Baumann 1995, Pl. III.5) (1-3 sc. 1:3; 4-5 sc. 1:6).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

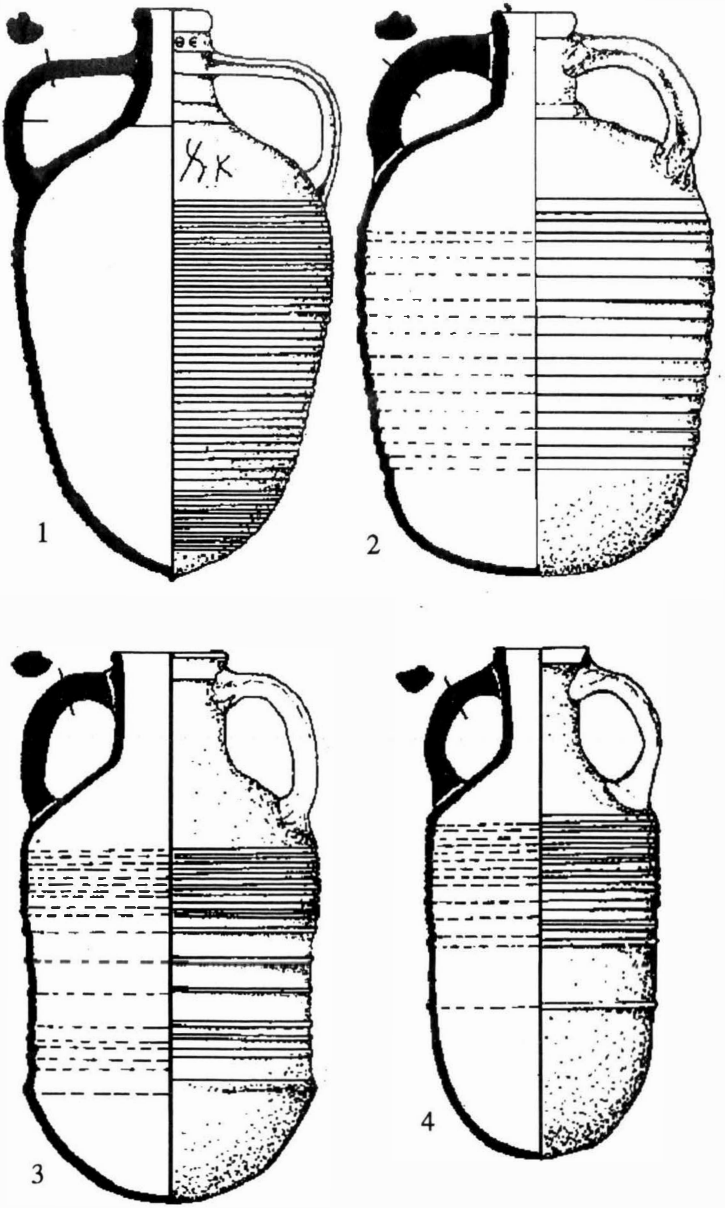

Planşa 7. LRA 1: 1 (Topraichioi); 2 (Dinogetia); 3-4 (Tomis).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

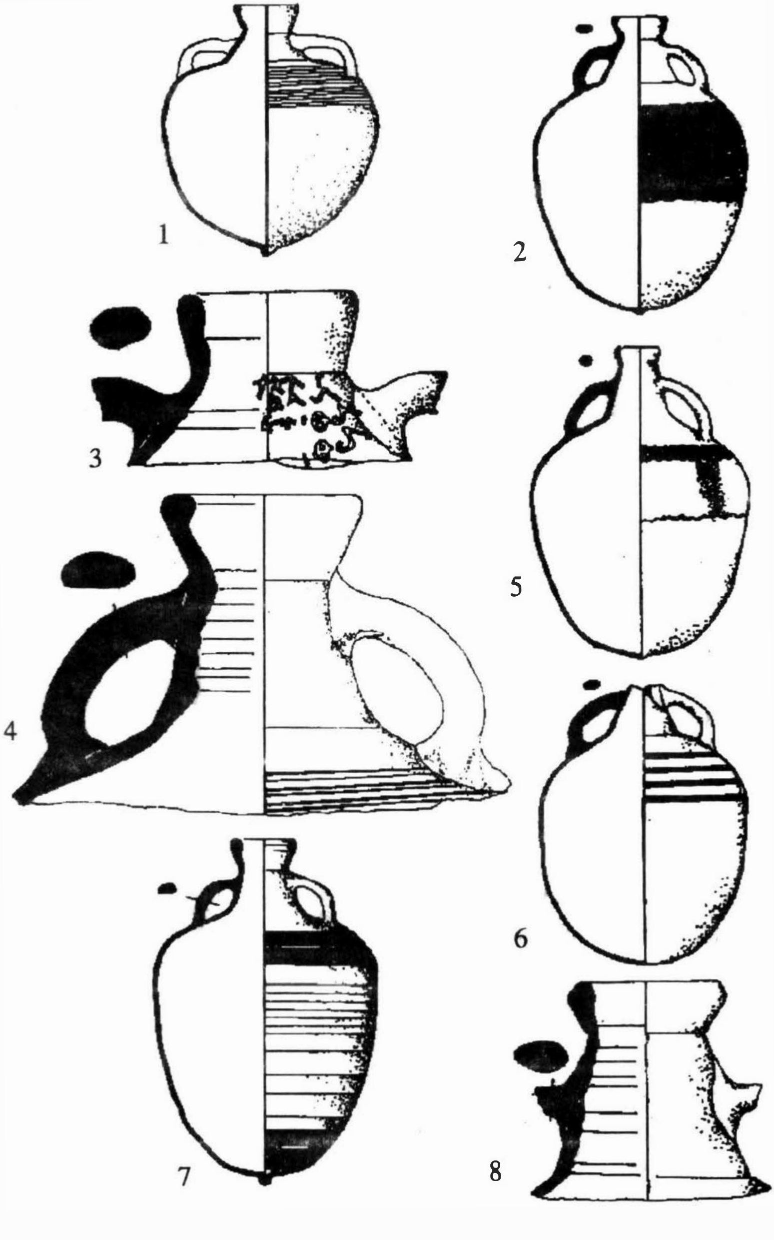

Planşa 8. LRA 2: 1 (Aegyssus); 2, 3, 5-8 (Murighiol 1:3), 4 (Topraichioi), 7 (Novae) (1, 2, 5-7 sc. 1:10; 3, 4, 8 sc. 1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

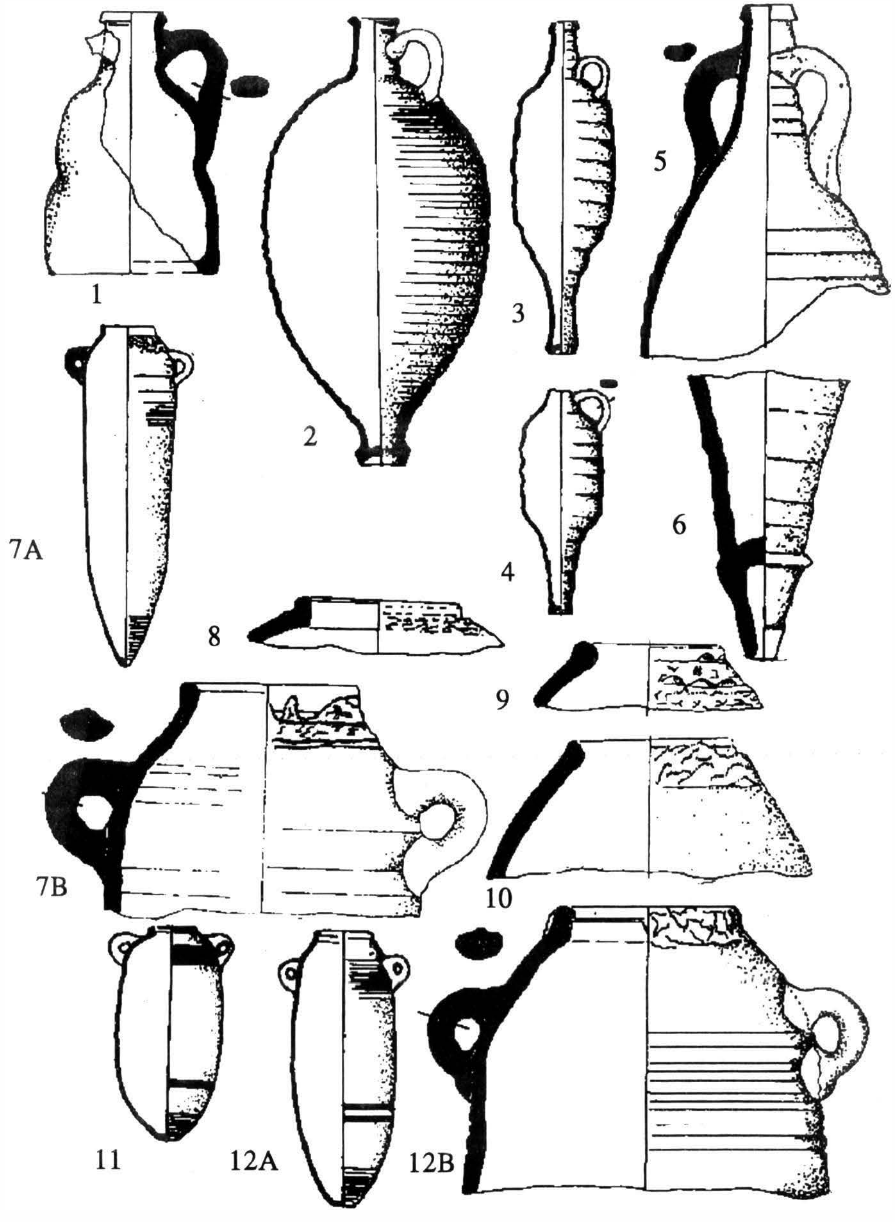

Planşa 9. LRA 3: 1 (Ibida); 2 (Noviodunum), 3 (Tomis), 4 (Beroe), 5-6 (Topraichioi); LRA 4: 7, 12 (Murighiol), 9-10 (Topraichioi); Amfora tip Zemer 53: 8 (Murighiol), 11 (Tomis) (1, 5-6, 8-10, 7B, 12B, sc. 1:3; 2-4, sc. 1:5; 7A, 11, 12A, sc. 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Planșa 10. Amfore tip LRA 5: 1 (Capidava), 2 (Murighiol); Berenice LRA 5: 3 Berenice (*apud* Riley 1979), 4 (Murighiol); Robinson M237: 5 (Atena: 1:7), 6 (Tomis), 7, 8 (Topraichioi); Cipru: 9 (Tomis) (1:3, cu excepția 1, 3, 9B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

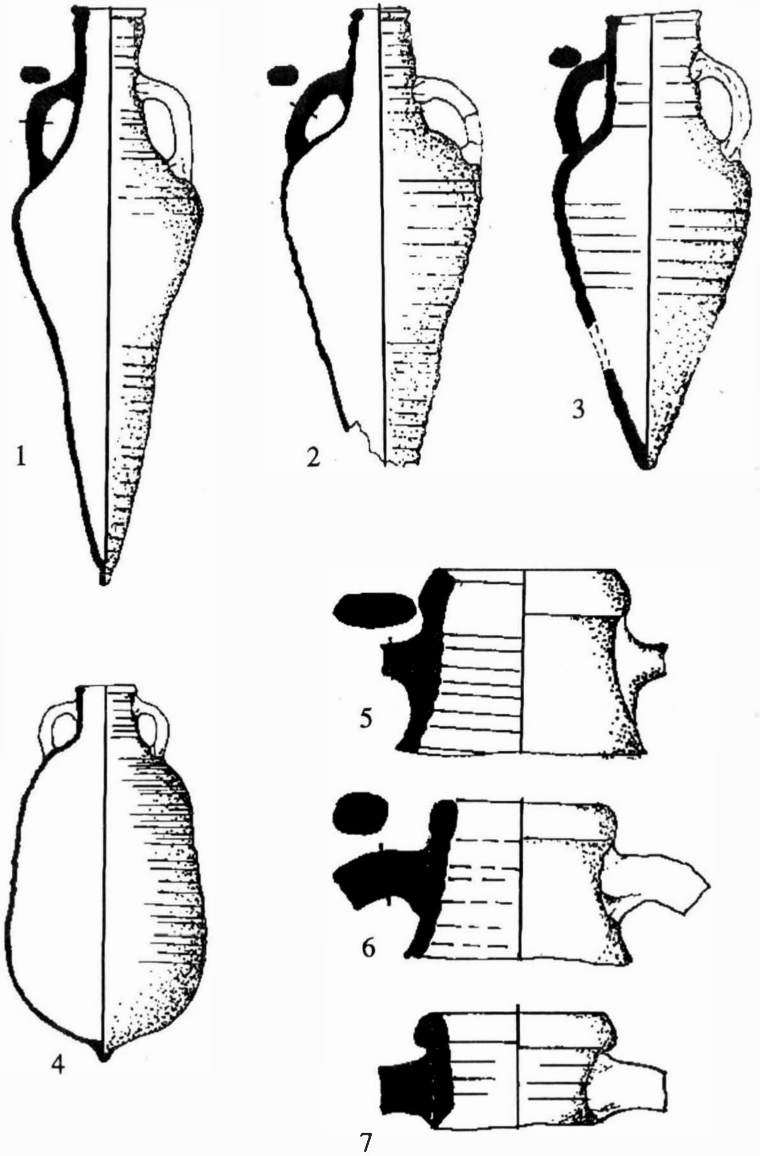

Planşa 11. Amfore tip Seleucia: 1-3 (Topraichioi); Opaiţ C-I: 4 (Dinogeţia), 5 (Murighiol), 6, 7 (Topraichioi) (1:10, cu excepţia 5-7: 1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

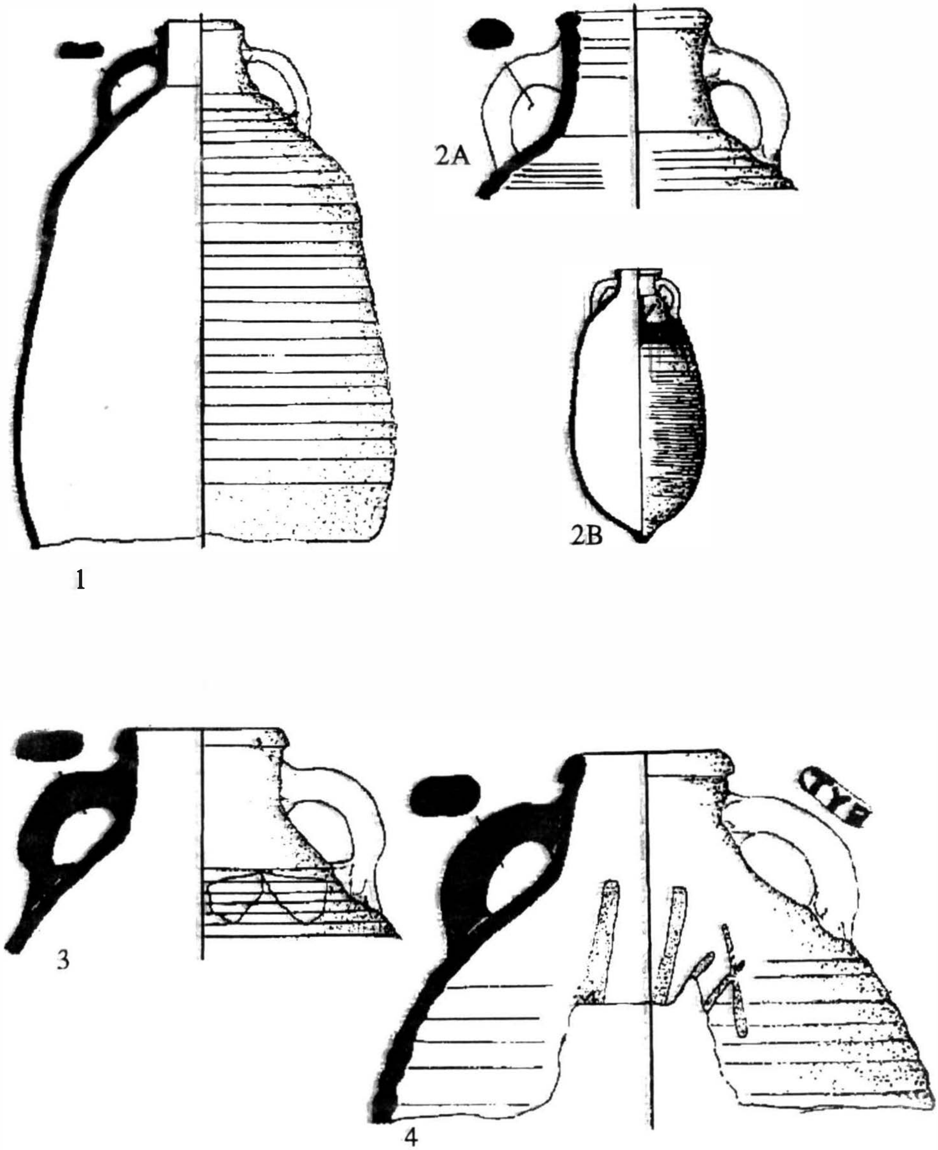

Planşa 12. Amfore tip Opaiţ C-II: 1-3 (Topraichioi); 4 (Tomis); (1:3, cu excepţia 2B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

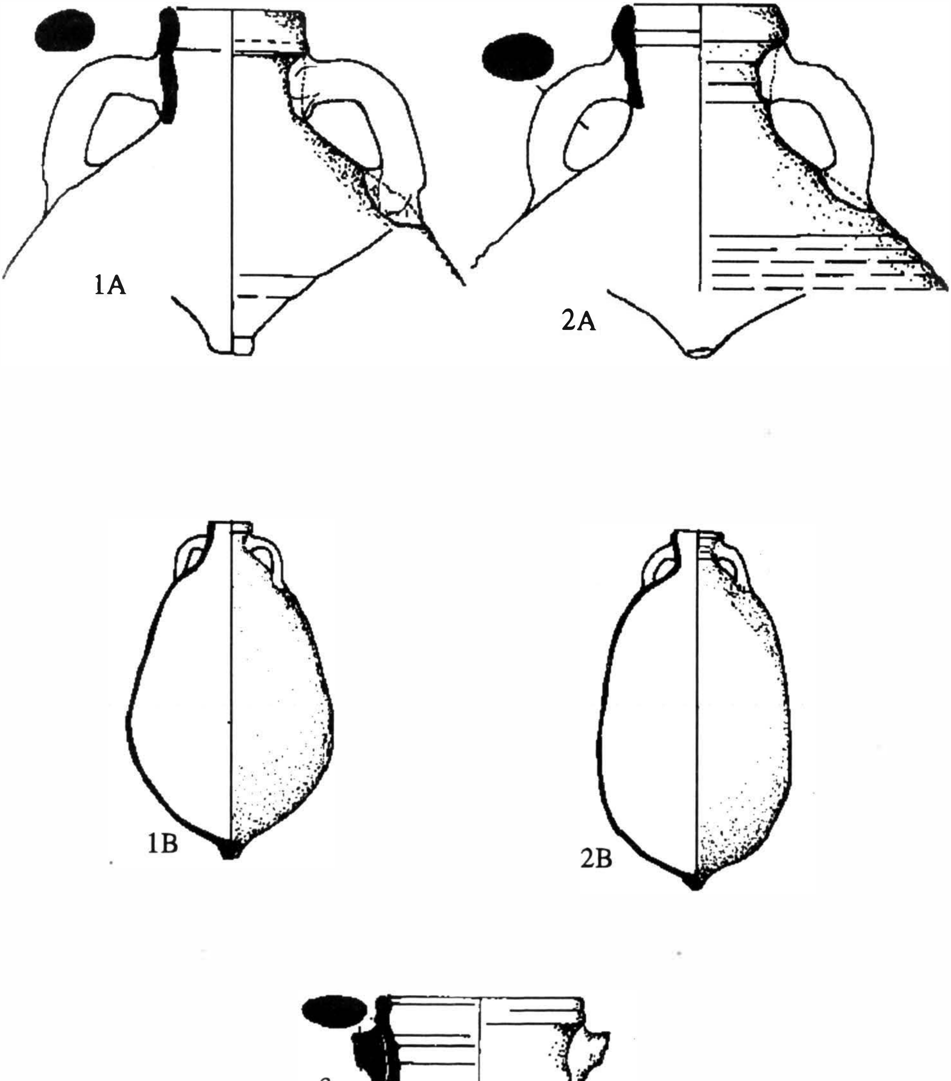

Planşa 13. Amfore tip Opaiţ C-II: 1-2 (Tomis); 3 (Murighiol);
(1:3, cu excepţia 1B, 2B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

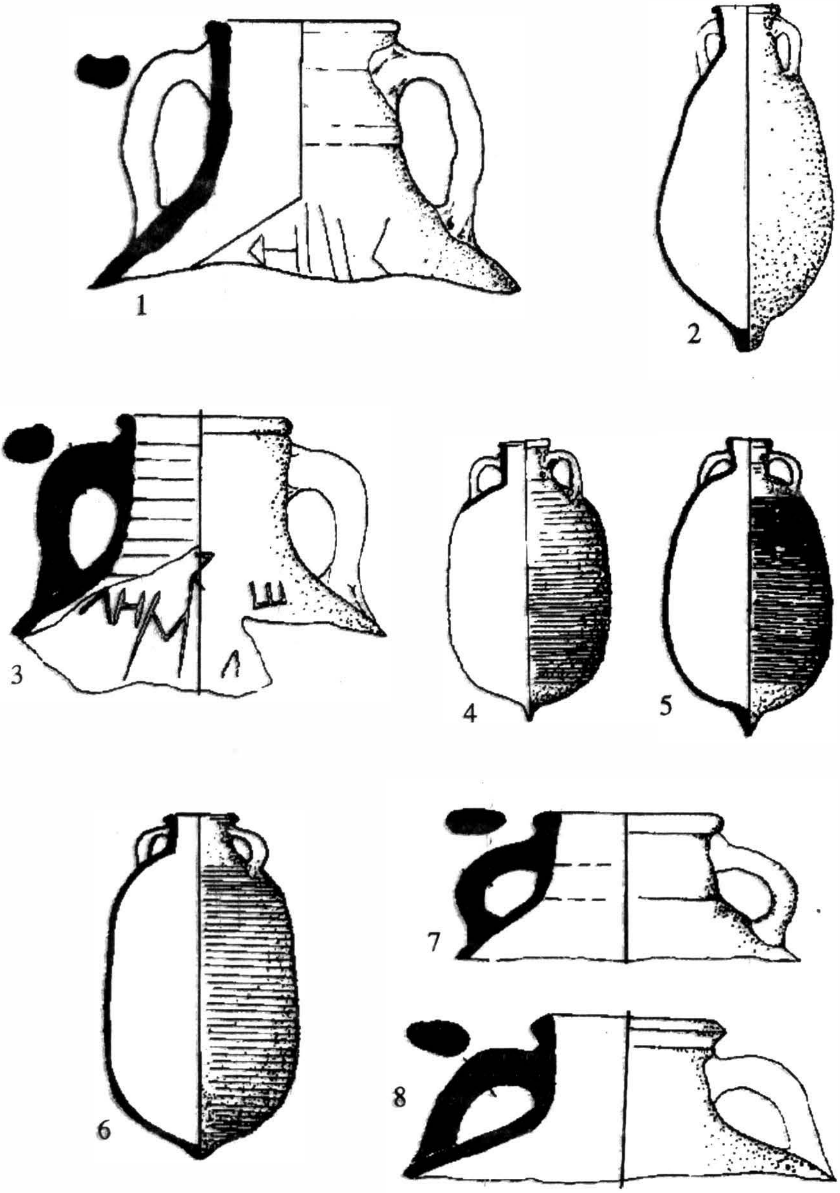

Planşa 14. Amfore tip Opaiţ C-III-1: 1, 3 (Topraichioi); 2, 4 (Tomis), 5 (Callatis); Opaiţ F-X: 6 (Tyras, după Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya, Moskva 1984, Pl. 3.4), 7(Murighiol), 8 (Topraichioi) (1:10, cu excepţia 1, 3, 7, 8: 1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

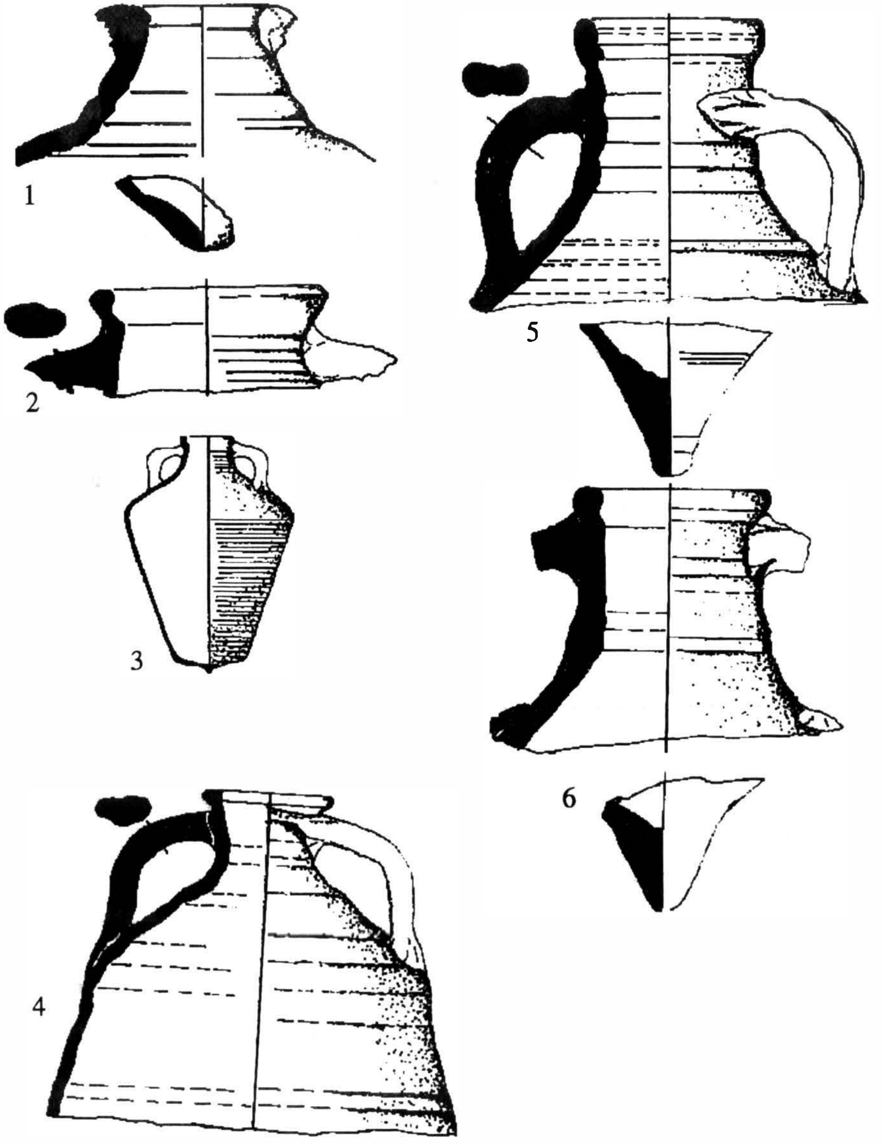

Planşa 15. Amfore tip Opaiţ A III: 1 (Murighiol); Opaiţ E-IV: 2 (Topraichioi), 3 (Iatrus, după Böttger 1982, Pl. 23.276); Opaiţ C-III-2: 4 (Topraichioi); Opaiţ F-II: 5, 6 (Topraichioi) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

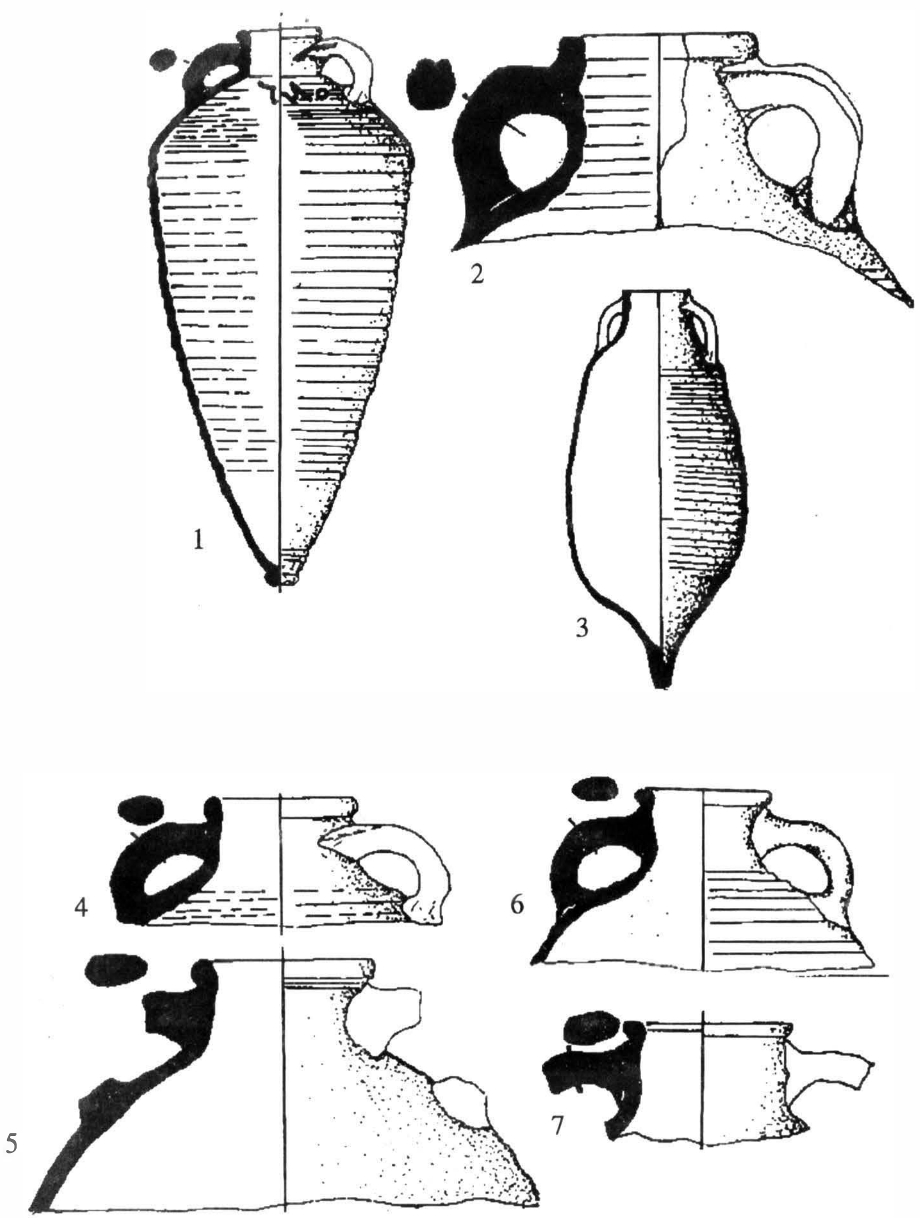

Planşa 16. Amfore tip Keay LXVII: 2 (Topraichioi), 3 (Sucidava, dupa Tudor 1945-47, Fig. 24.7); Opaiţ E-III: 1, 4-7 (Topraichioi); (1:3, cu excepţia 1: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

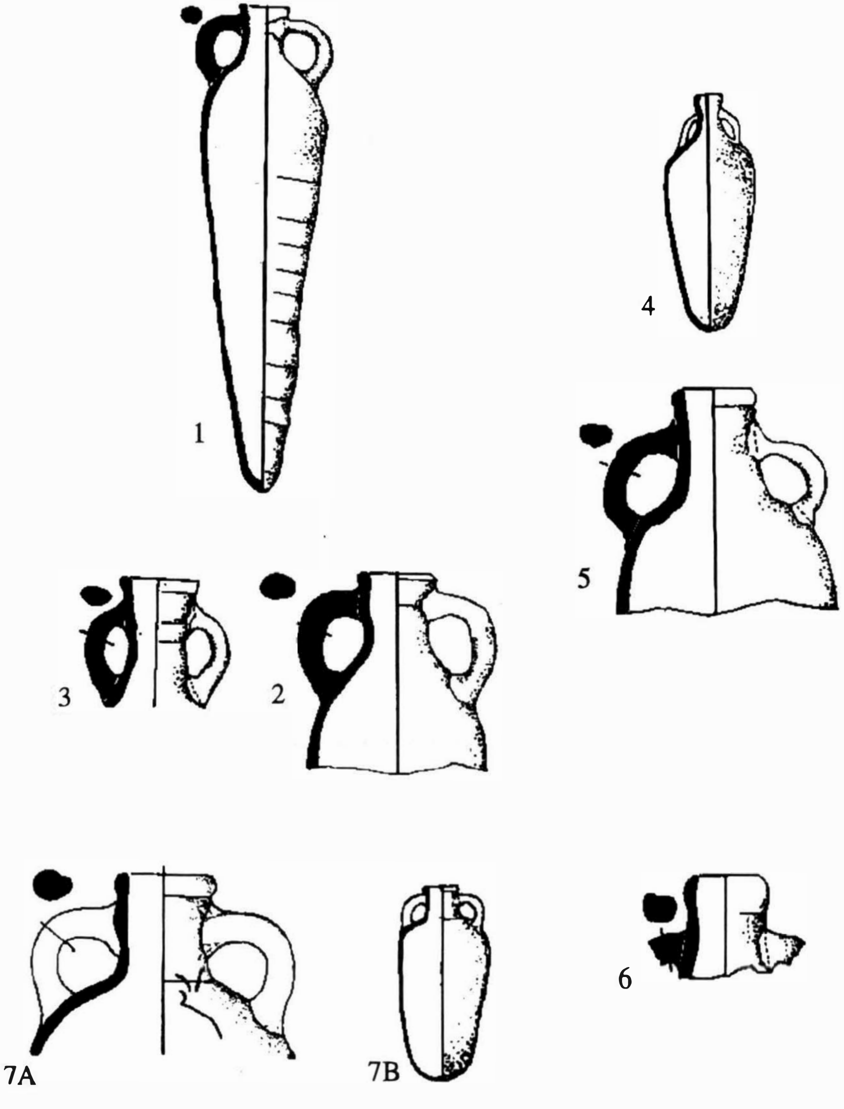

Planşa 17. Amfore tip Opaiţ E-VIII: 1-3 (Murighiol); Opaiţ E-IX: 4 (Panticapeum, după "Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya", Moskva 1984, Pl. 74.29), 5-6 (Murighiol), 7 (Tomis) (1:3, cu excepţia 1: 1:5; 7B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

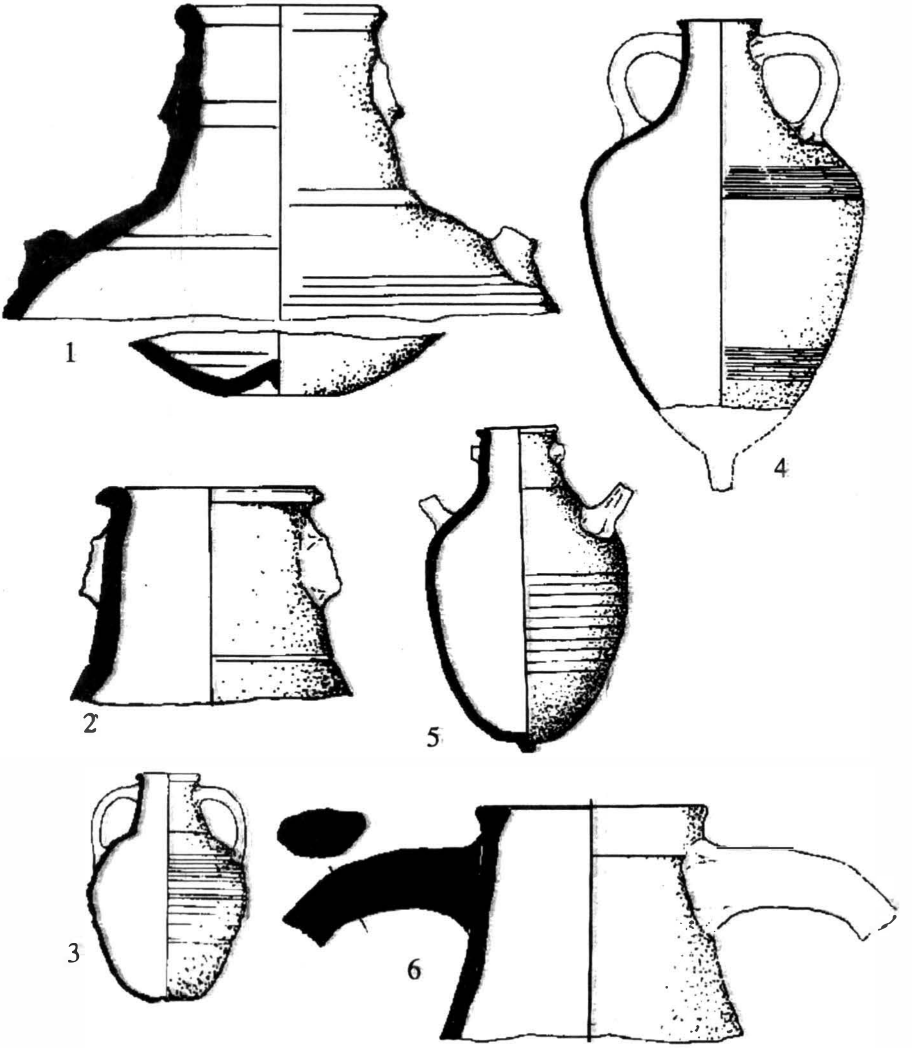

Planșa 18. Amfore tip Antonova 9: 1 (Murighiol), 2 (Aegyssus), 3 (Chersones- dupa Yakobson 1979, Fig. 3.10); Zeest 80/Riley MRA 5: 4 (Histria), 5 (Telița-Amza, dupa Baumann 1995, Pl. LXX.8), 6 (Topraichioi) (1:3, cu excepția 3-5: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

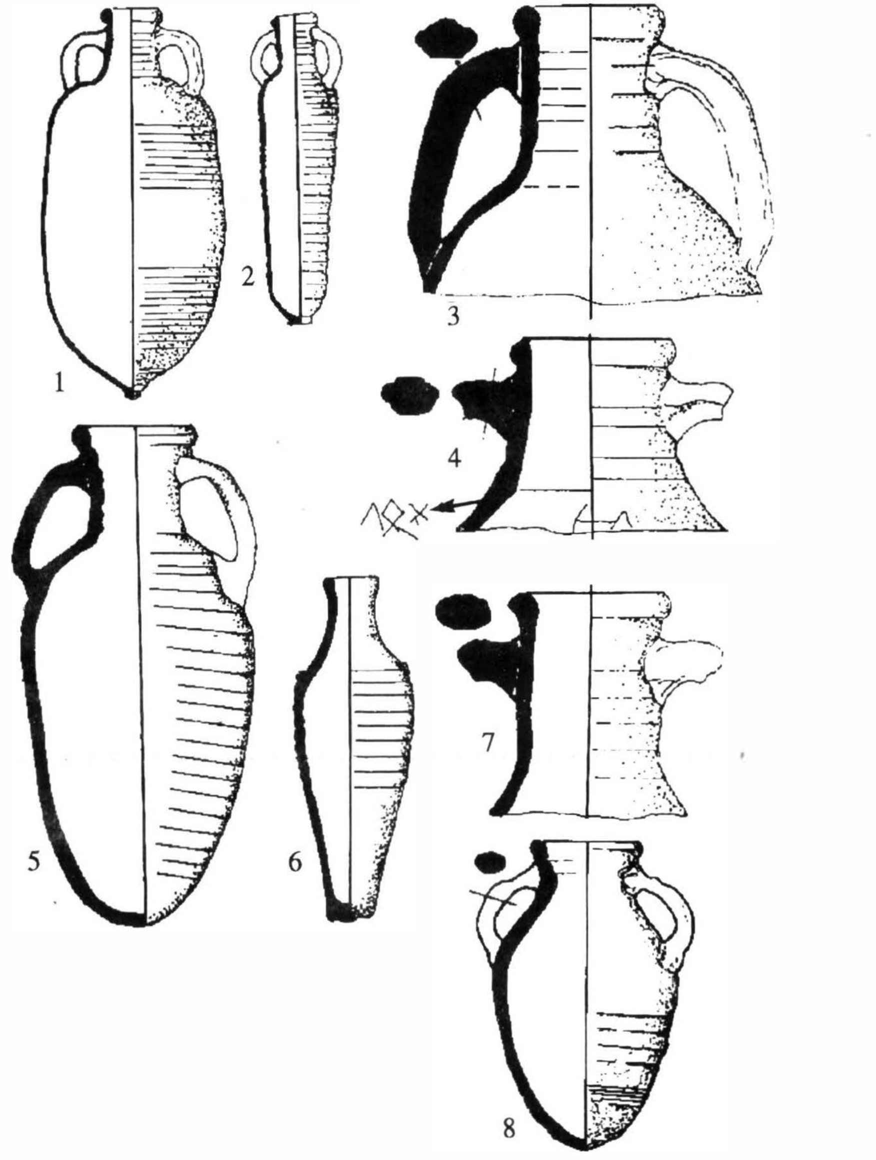

Planşa 19. Amfore tip Opaiţ B: 1 (Tyras - dupa Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya, Moskva 1984, Pl. 3.1), 2, 8 (Tomis), 3, 4, 7 (Topraichioi), 5, 6 (Murighiol) (1:3, cu excepţia 1: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

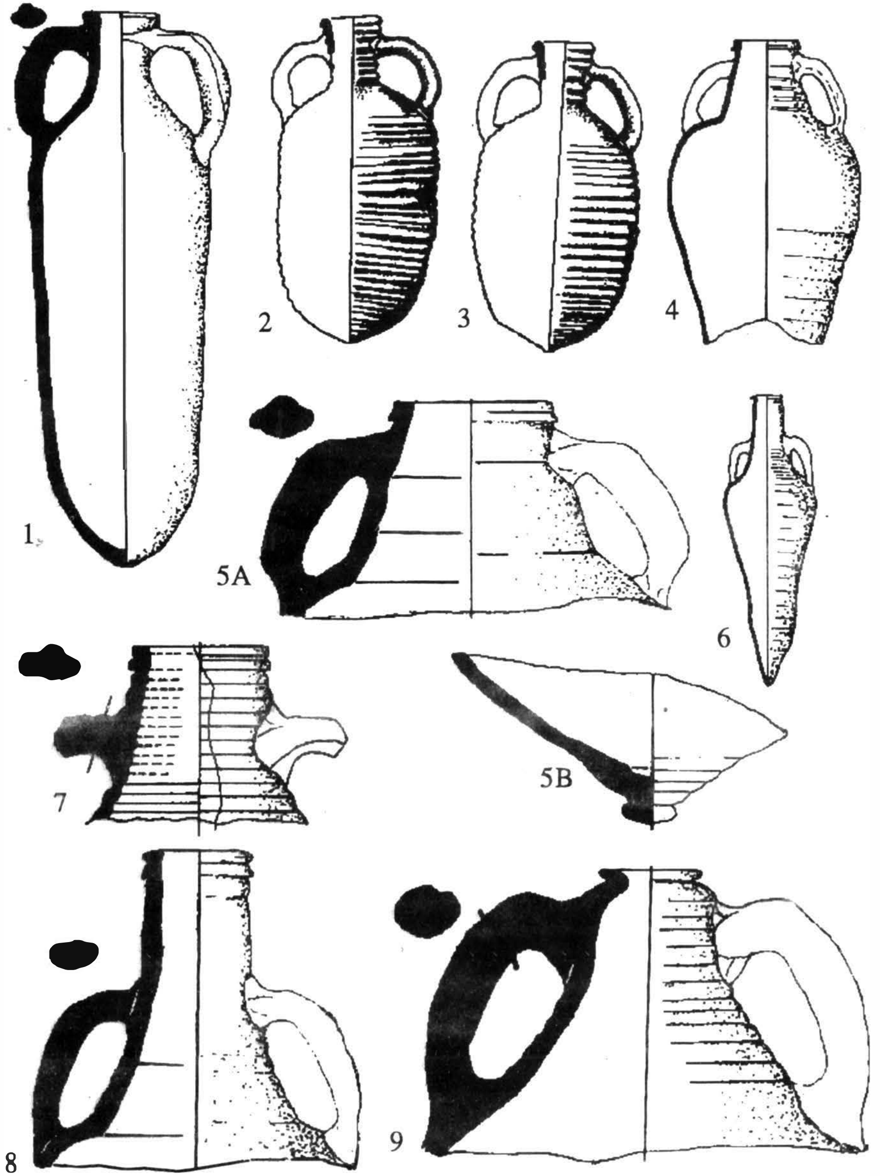

Planşa 20. Amfore tip Opaiţ B-V: 1 (Murighiol); Opaiţ D-II: 2, 3 (Tomis); Opaiţ E-I: 4 (Tyras - după Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya, Moskva 1984, Pl. 3.6), 5-9 (Topraichioi) (1:3, cu excepţia 4: 1:10 şi 2-3: 1:6).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

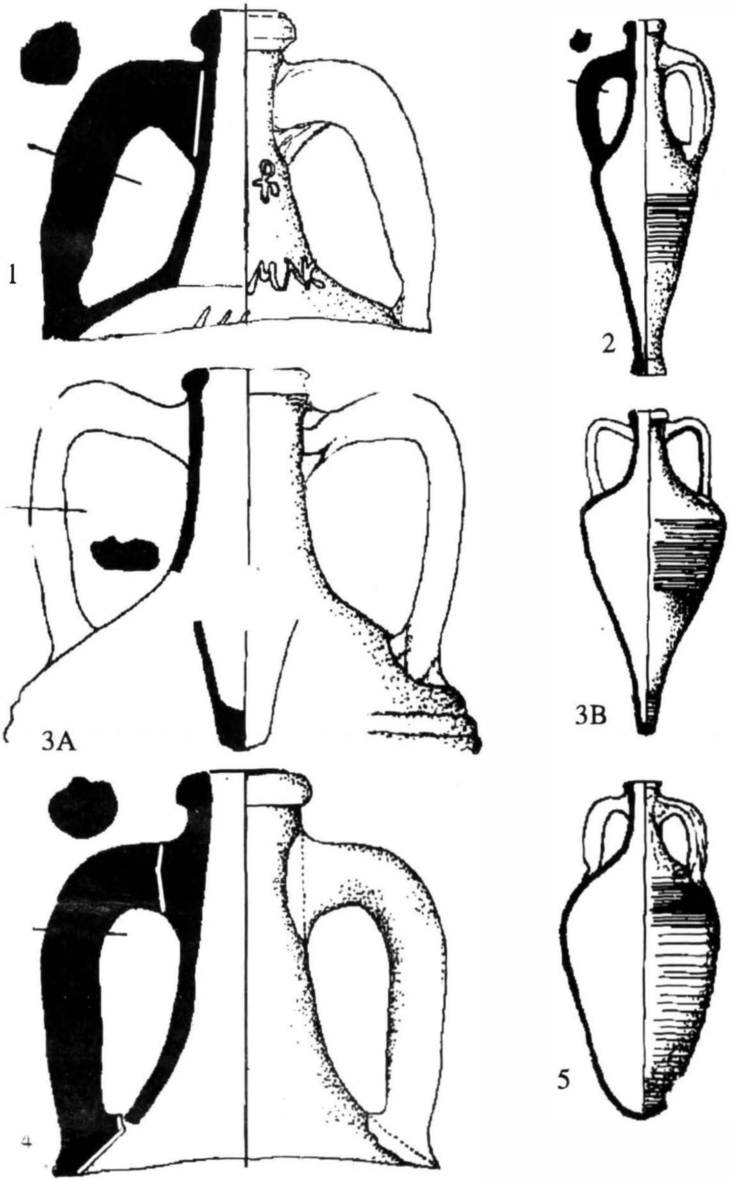

Planşa 21. Amfore tip Opaiţ E-VI: 1 (Topraichioi), 2 (Beroe), 3 (Tomis), 4 (Murighiol), 5 (Chersones, dupa Yakobson 1979, Fig. 1.6).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

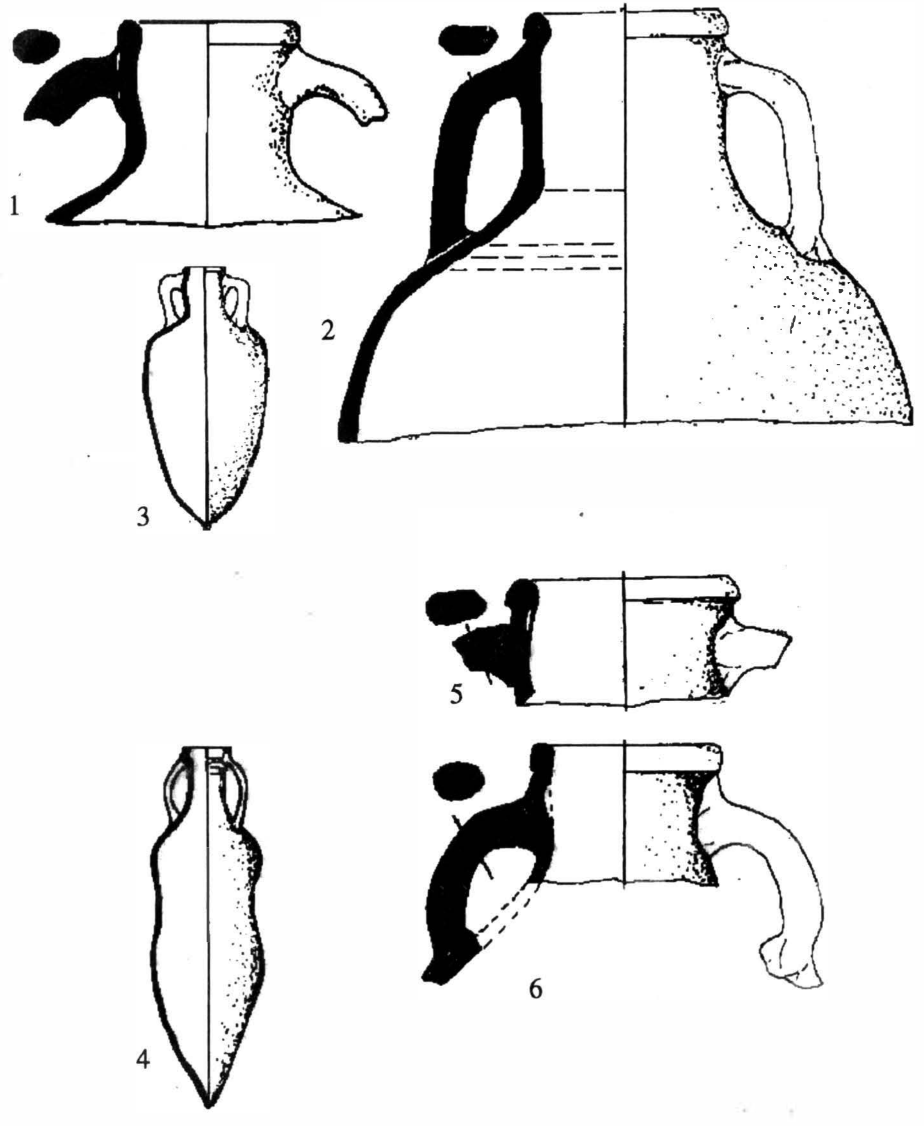

Planşa 22. Amfore tip Opaiţ E-X: 4 (Gorgypia, dupa Antichnye Gosudarstva Severnogo Prichernomorya, Moskva 1984, Pl. 73.2); Opaiţ D-III: 1 (Murighiol), 2, 5, 6 (Topraichioi), 3 (Tanais, dupa Antichnye..., Pl. 74.11) (sc. 1:3 cu excepţia 3-4: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

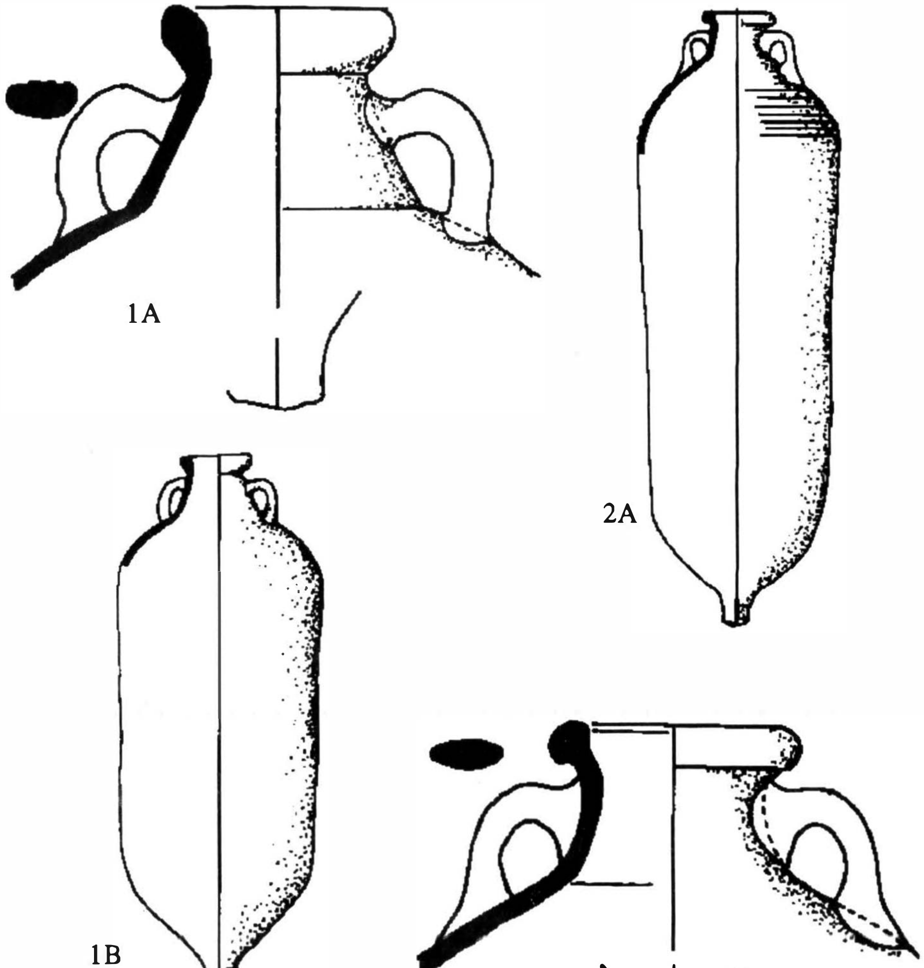

Planşa 23. Amfore tip Keay IV: 1 (Tomis); Africana II A-variantă: 2 (Tomis).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

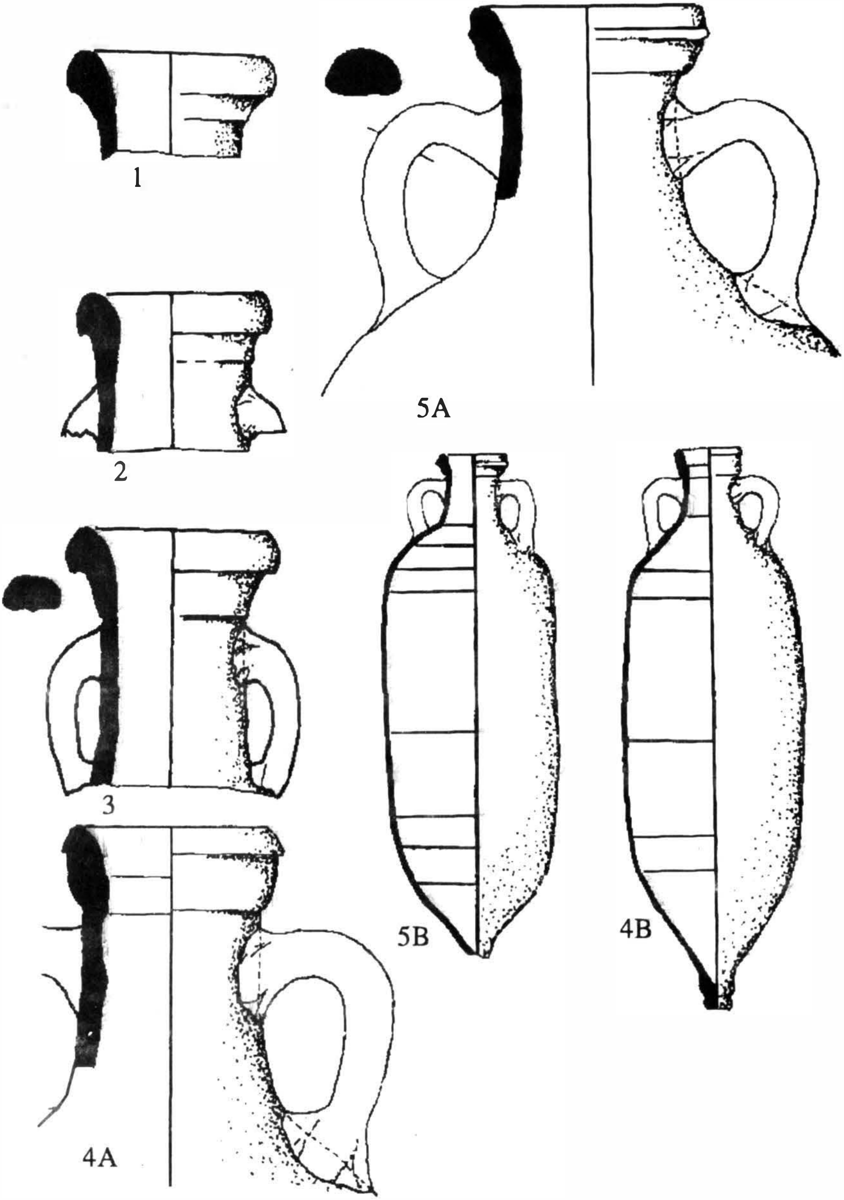

Planşa 24. Amfore tip Keay XXV: 1 (Murighiol), 2 (Sl.Rusa-Fântâna lui Bujor), 3 (Ostrov); Keay LXII: 4, 5 (Tomis).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

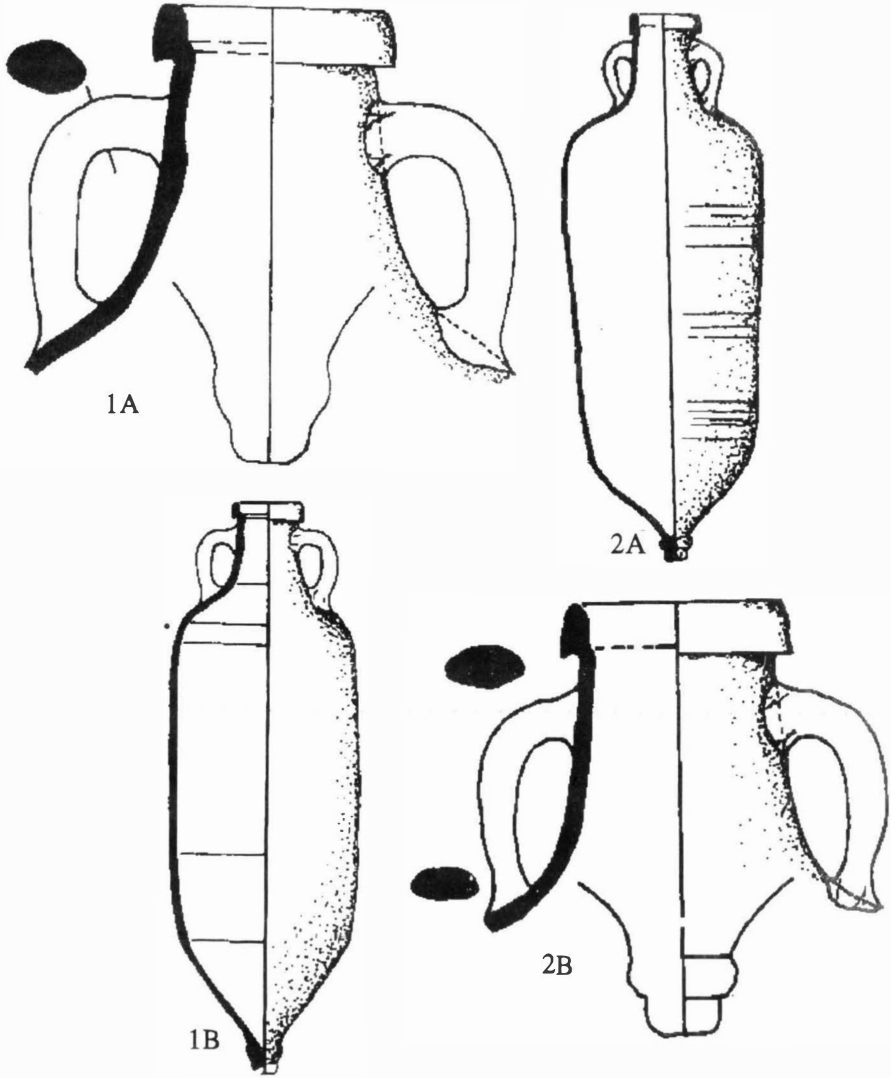

Planșa 25. Amfore tip Keay XL: 1-2 (Tomis) (A: 1:3; B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

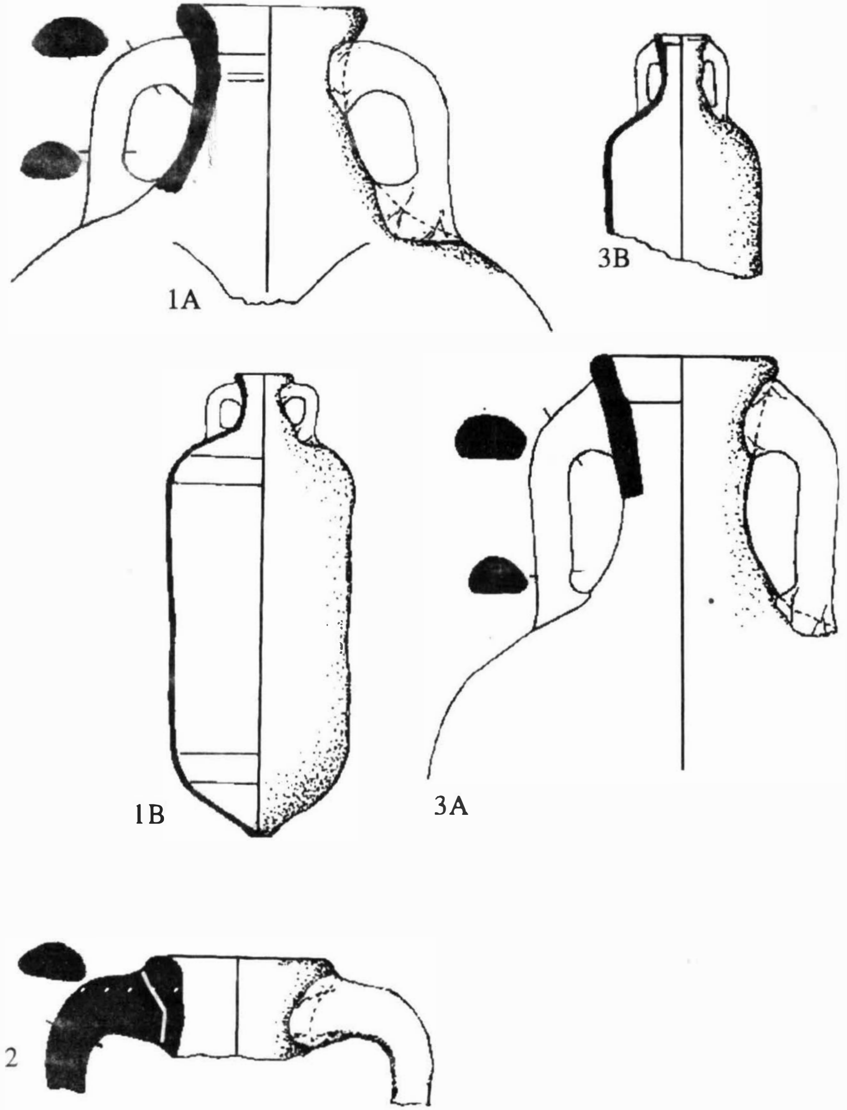

Planşa 26. Amfore tip Keay XXXVI B: 1 (Tomis), 2 (Topraichioi); Keay XXVII B: 3 (Tomis) (1A, 2, 3A: 1:3; 3B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

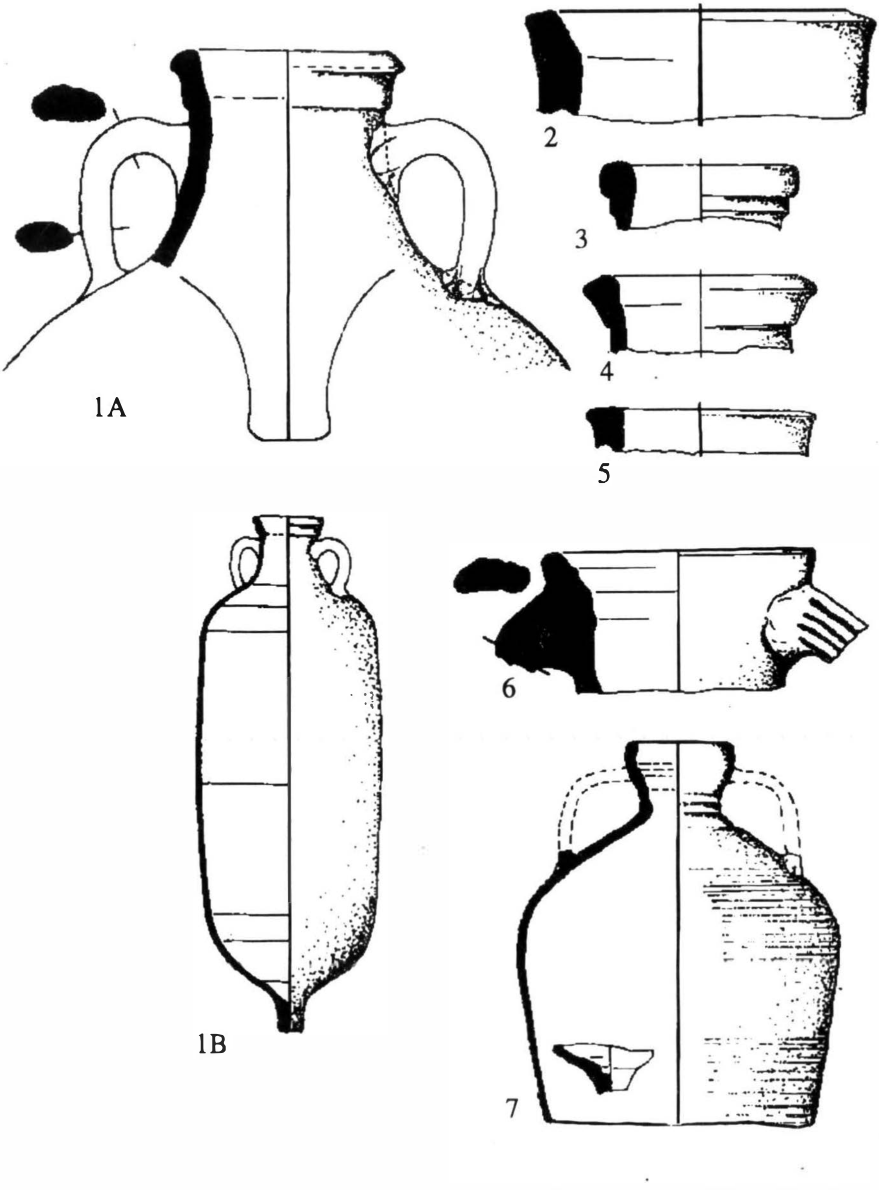

Planșa 27. Amfore tip Keay XI: 1 (Tomis), 4 (Topraichioi); Riley ERA 14: 7 (Topraichioi); Keay V: 3 (Topraichioi); Keay VII: 2 (Topraichioi), 6 (Niculițel); Keay XXXIII: 5 (Topraichioi) (1:3 cu excepția 1B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

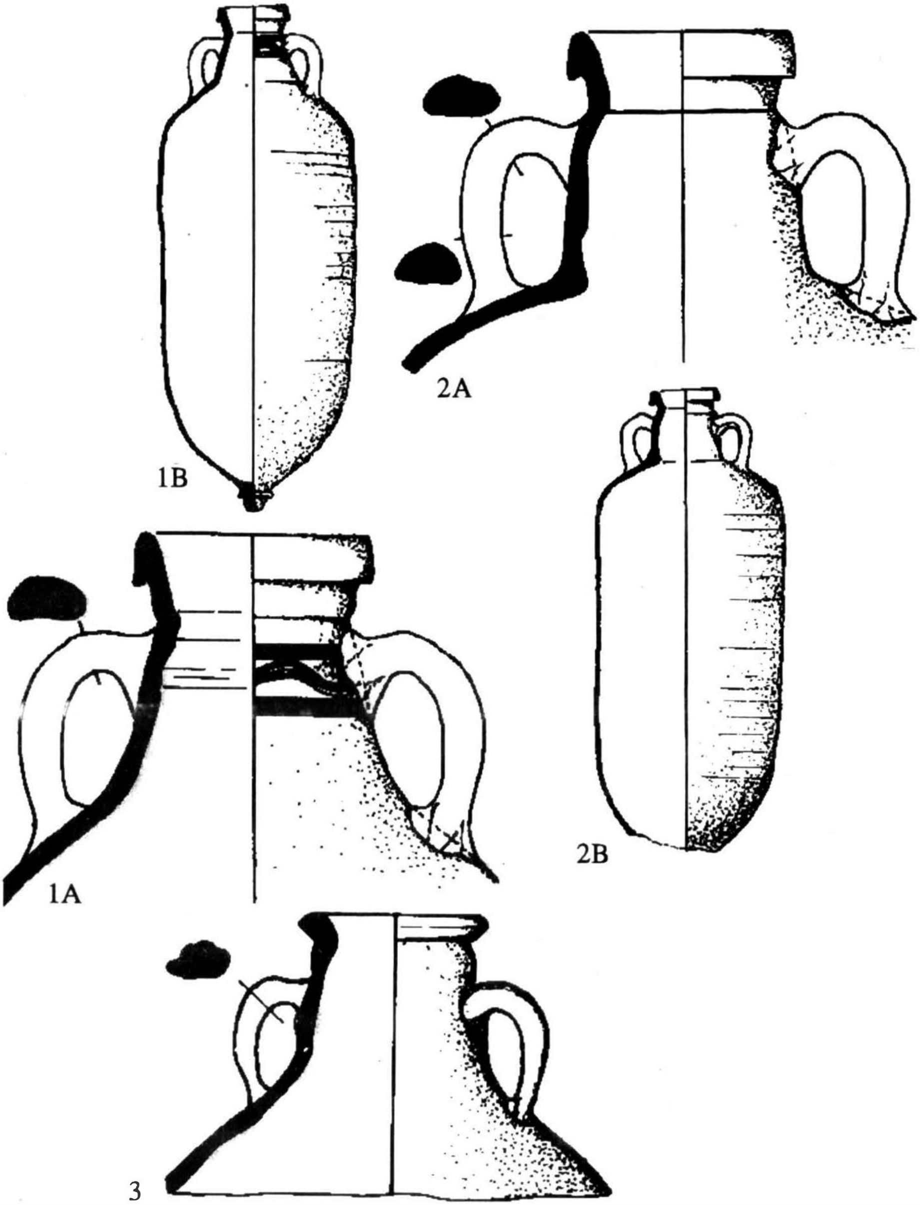

Planşa 28. Amfore tip Keay LXII A: 1, 2 (Tomis); Keay XLII: 3 (Teliţa)
(1A, 2A, 3: 1:3; 1B, 2B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

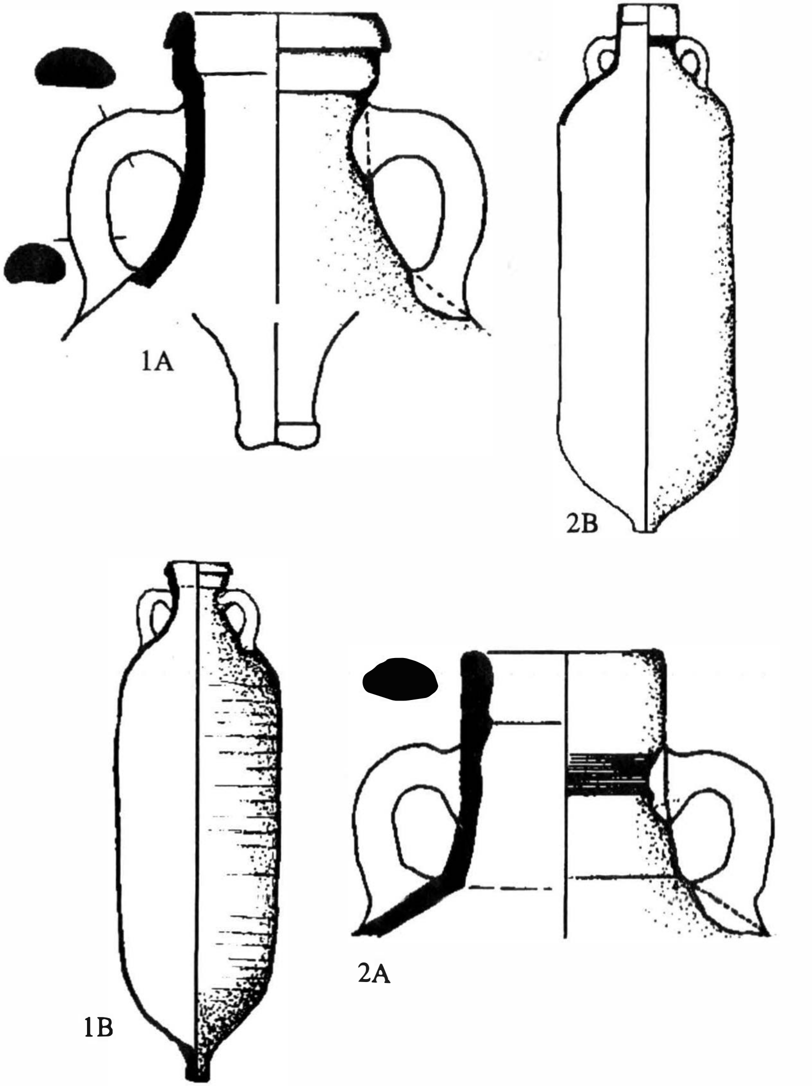

Planşa 29. Amfore tip Keay LXII J (?): 1 (Tomis); Keay LV A : 2 (Tomis) (A: 1:3; B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

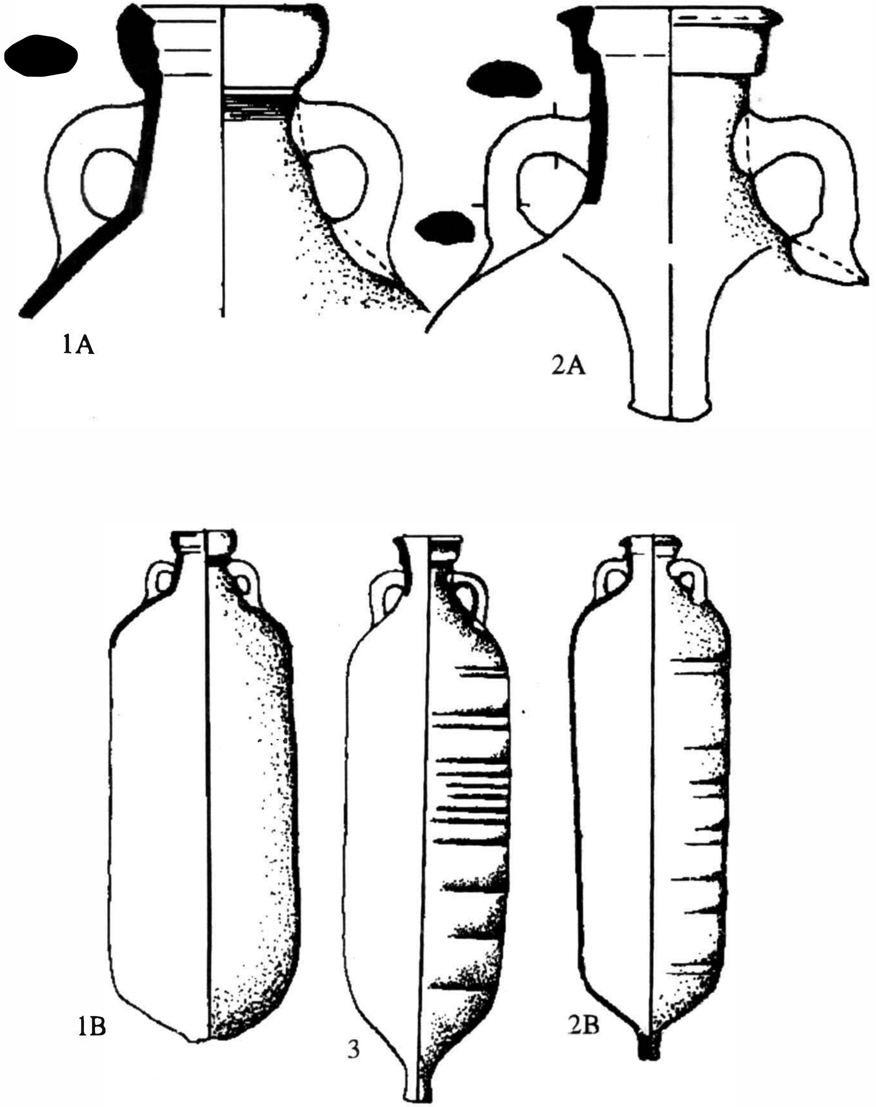

Planșa 30. Amfore tip Keay LVII B: 1 (Tomis); Keay VIII B: 2 (Tomis);
Keay VIII A: 3 (Tomis) (A: 1:3; B: 1:10).

Biblioteca Muzeului de Is

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

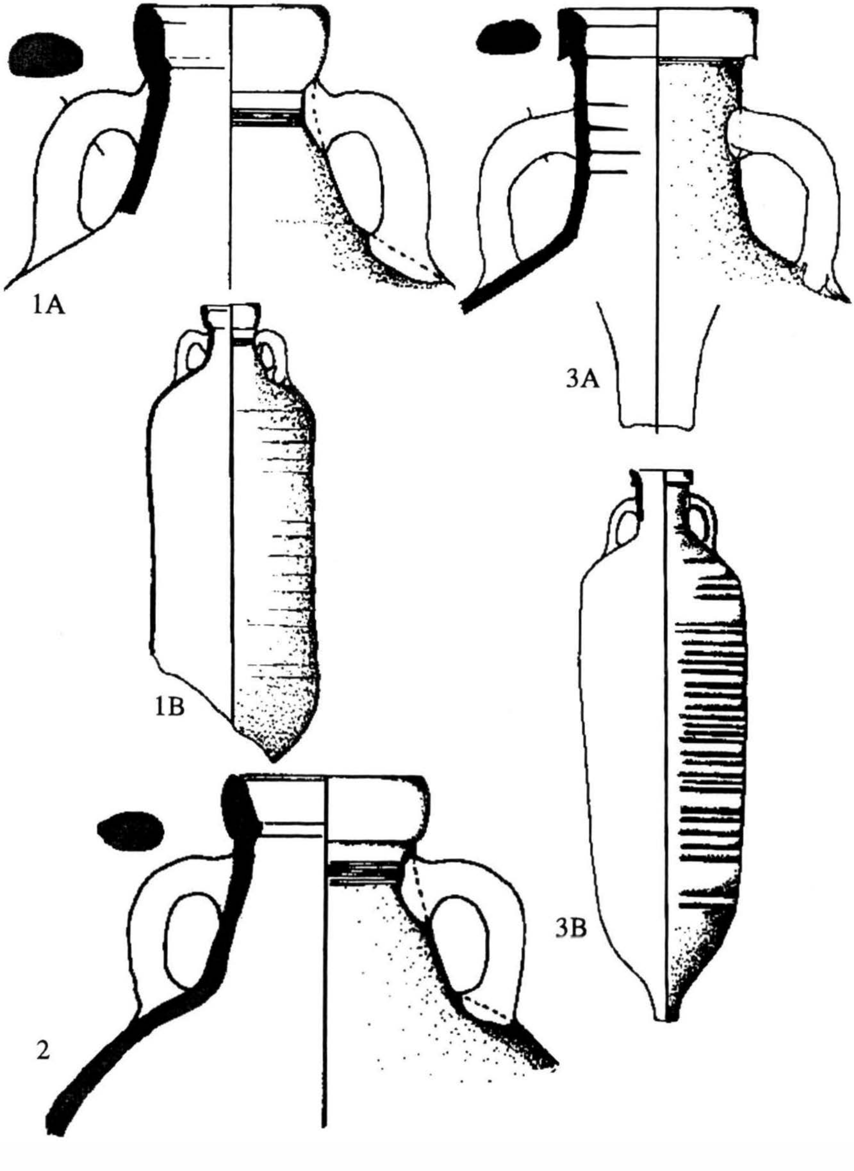

Planşa 31. Amfore tip Keay LVI B: 1, 2 (Tomis); Keay LXI-variantă (?): 3 (Tomis) (1A, 2, 3A: 1:3; 1B, 3B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

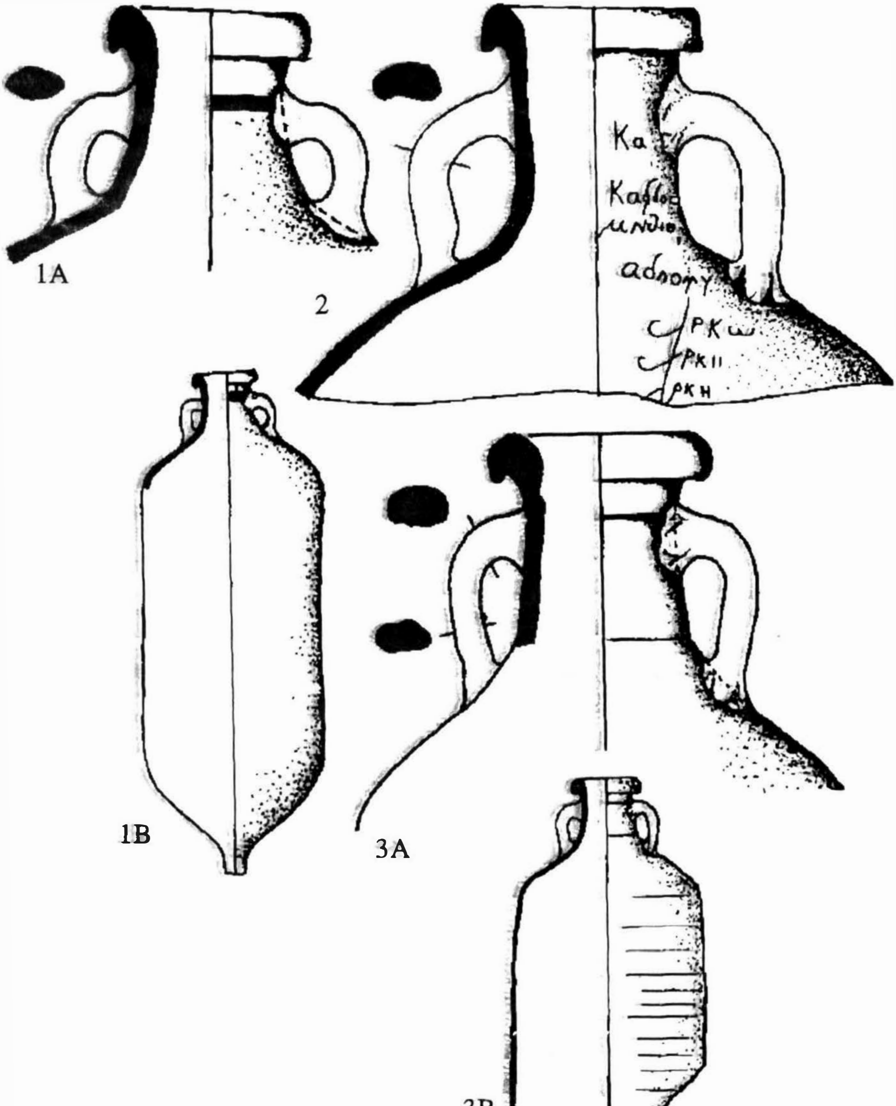

Planşa 32. Amfore tip Keay XXXIV: 2 (Tomis); Keay XXXV A: 1, 3 (Tomis)
(1A, 2, 3A: 1:3; 1B, 3B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

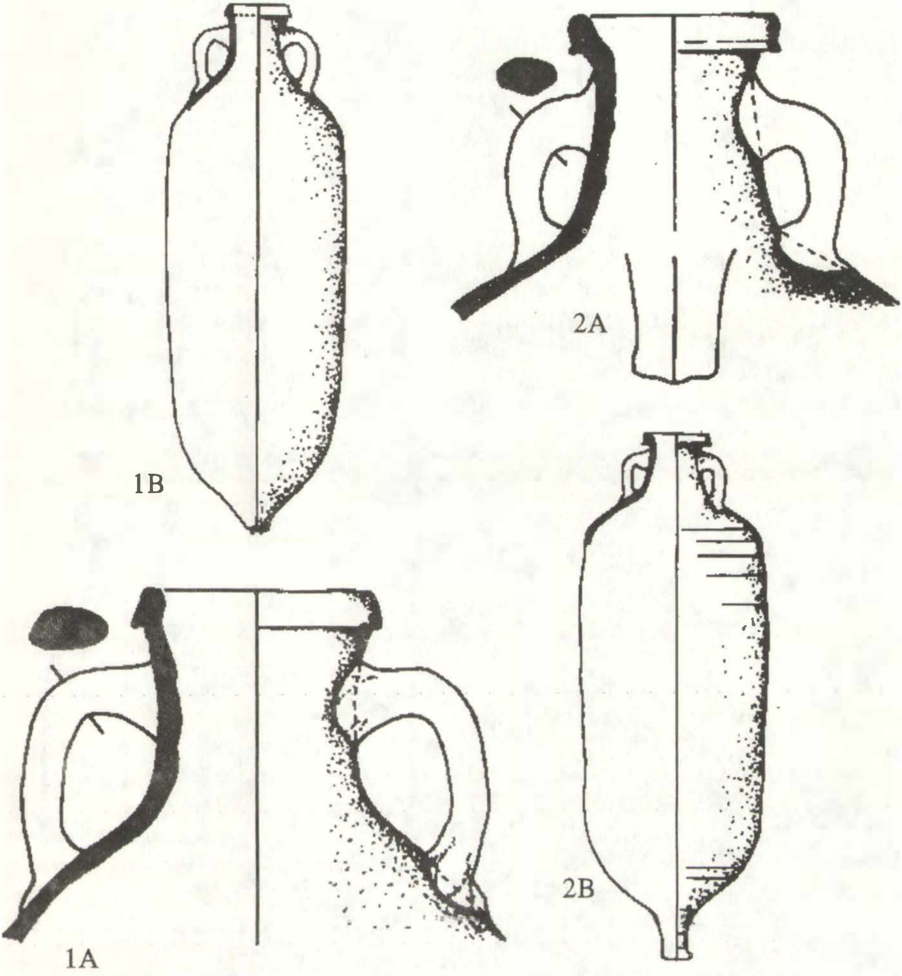

Planșa 33. Amfore tip Keay LVIII-varianta (?): 1 (Tomis); Keay LVIII: 2 (Tomis)
(A: 1:3; B: 1:10).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

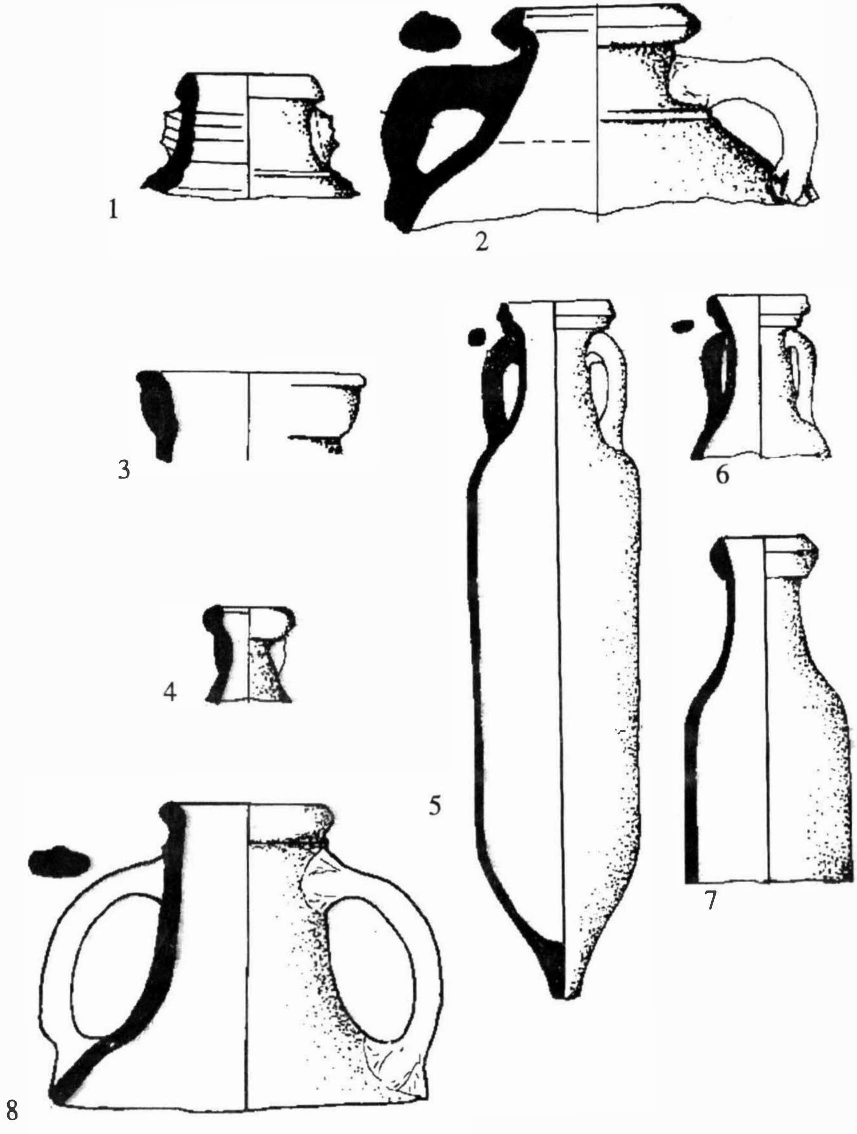

Planșa 34. Amfore tip Keay XIII A/Dressel 23: 1 (Murighiol); Keay XIII D/Dressel 23: 2 (Topraichioi); Keay VII: 3 (Murighiol); *Spatheia:* 4 (Topraichioi), 5-7 (Murighiol); Peacock 81: 8 (Murighiol) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

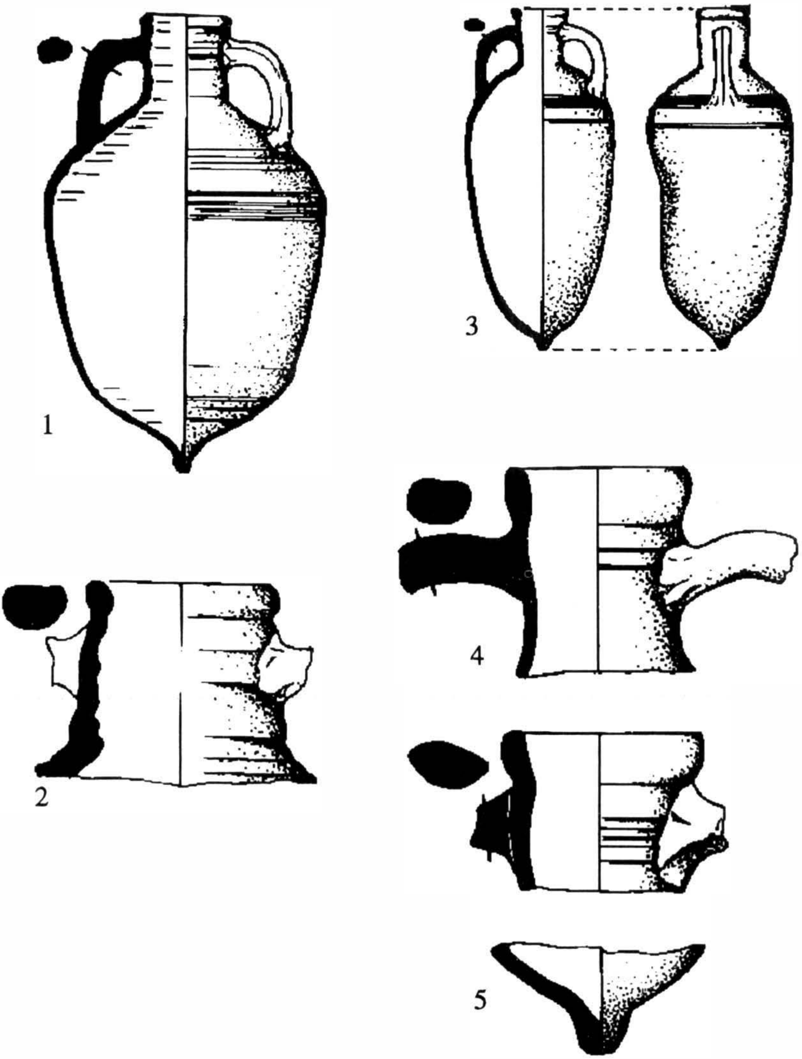

Planşa 35. Amfore tip Opaiţ F IX: 1 (Teliţa-Valea Morilor, după Baumann 1995, Pl. IX.1), 2 (Topraichioi); tip Teliţa: 3-5 (Teliţa-Valea Morilor, după Baumann 1995, Pl. IX.3-5) (1: sc. 1:5; 3: sc. 1:10; 2, 4-5: sc. 1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

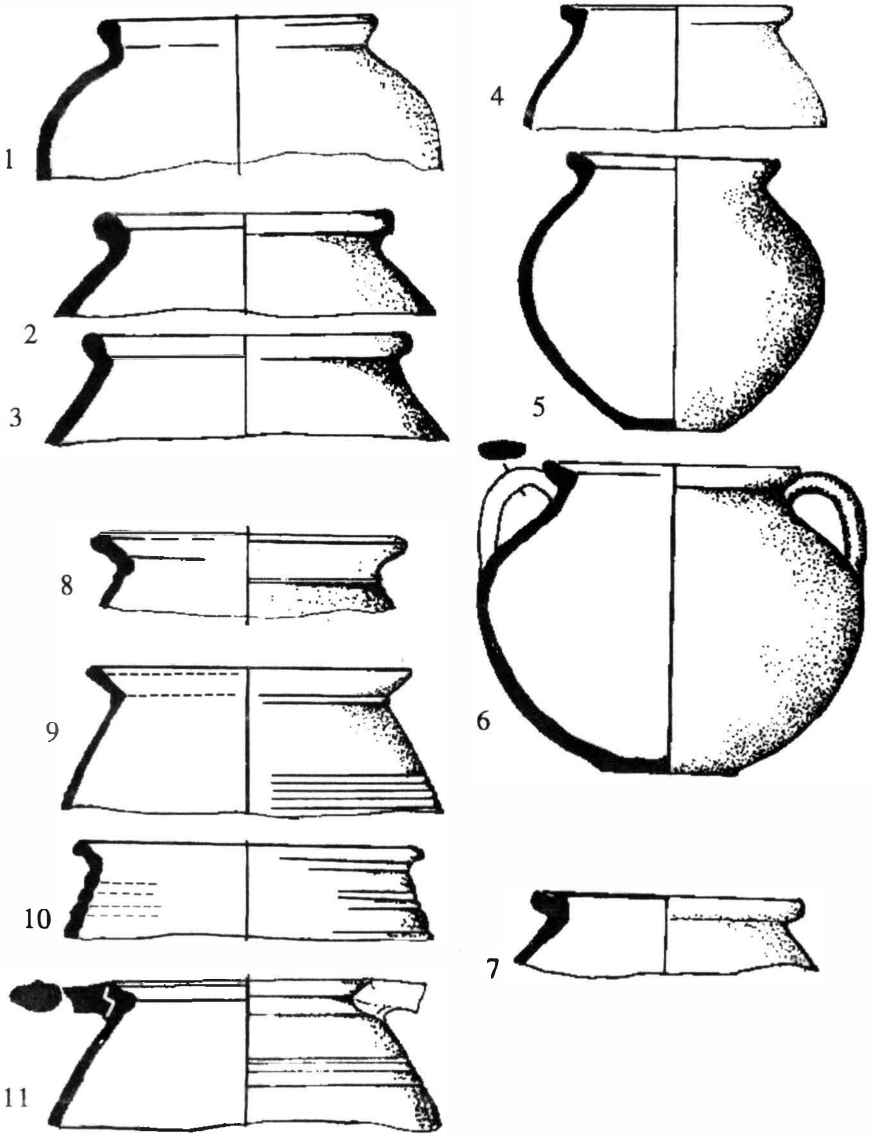

Planşa 36. Oale tip I: 1 (Topraichioi), 2-3 (Slava Rusa-K. Bair); tip II: 4 (Camena), 5-6 (Castelu), 7 (M. Bravu); tip V: 8, 10-11 (Topraichioi), 9 (Murighiol) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

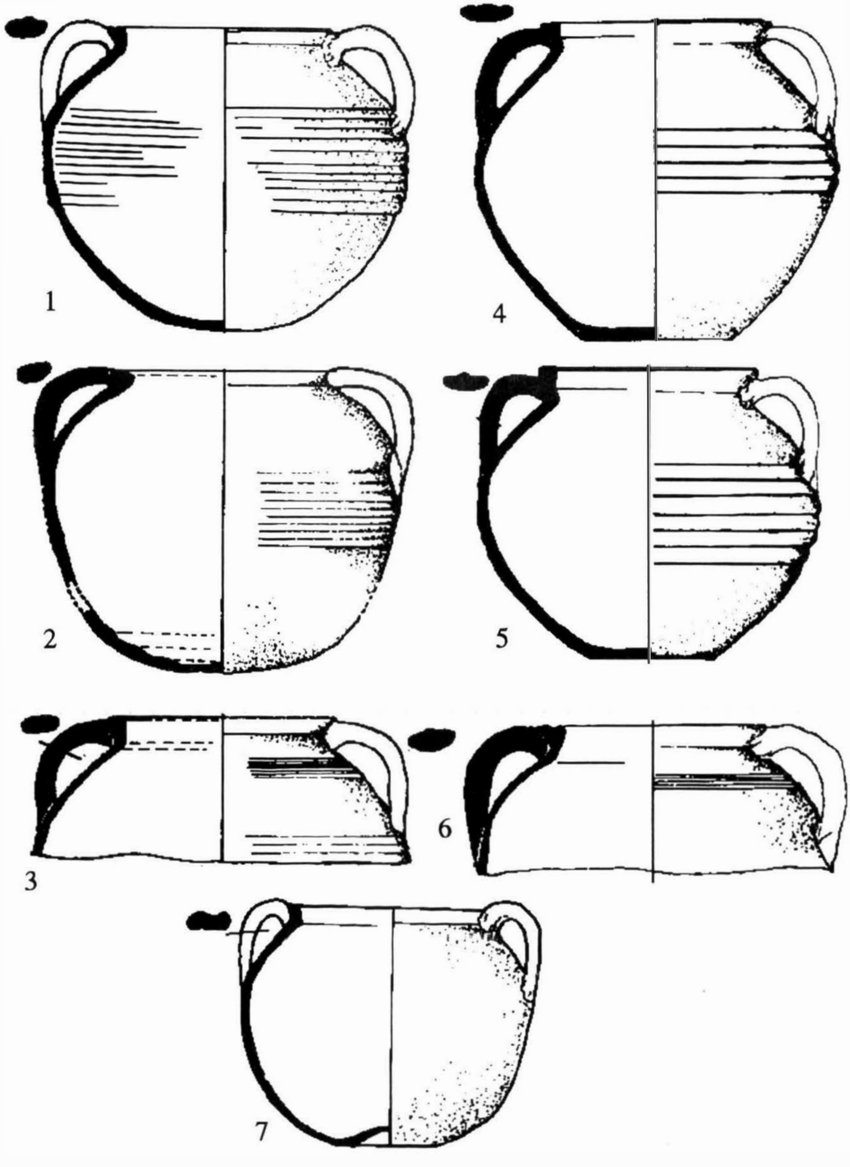

Planşa 37. Oale tip III: 1 (Histria), 2-3 (Murighiol), 4-5 (Dinogeţia), 6 (Topraichioi), 7 (Ibida) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

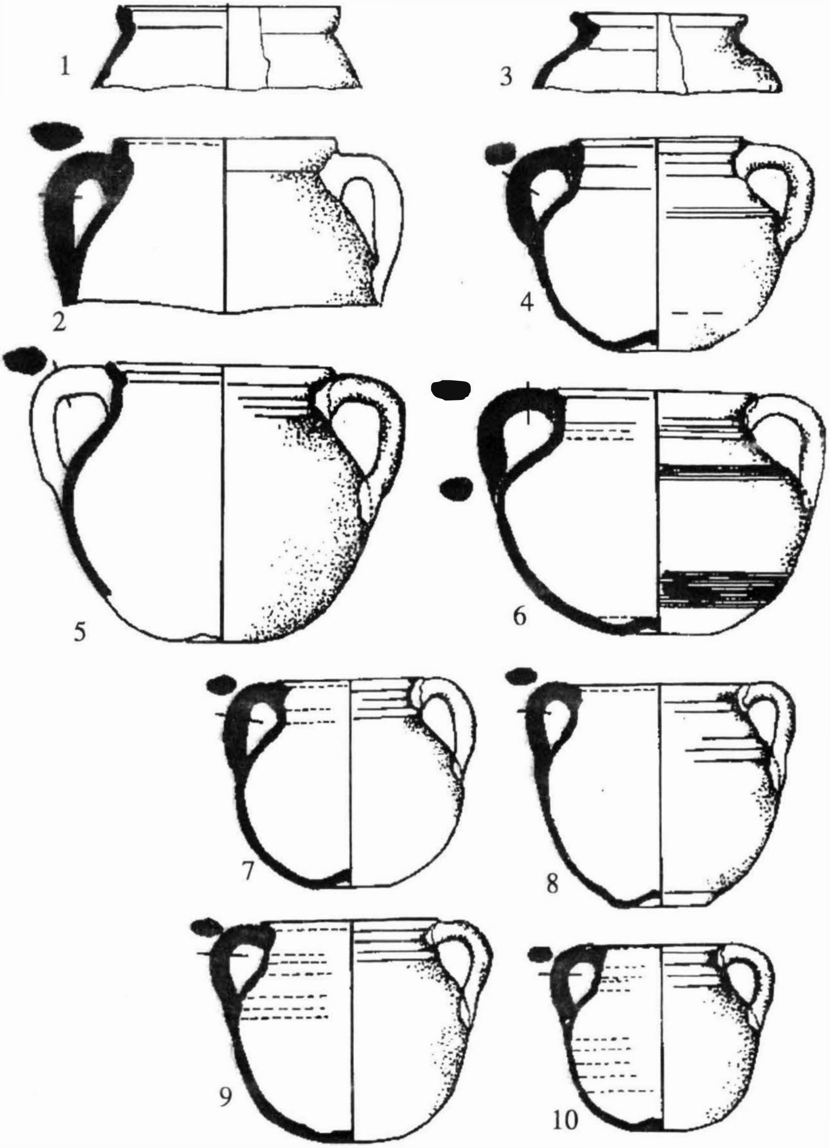

Planșa 38. Oale tip VII: 1-2 (Murighiol); tip VIII: 3-4, 6, 8-9 (Murighiol), 5 (Tomis), 7 (Argamum), 10 (Beroe) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

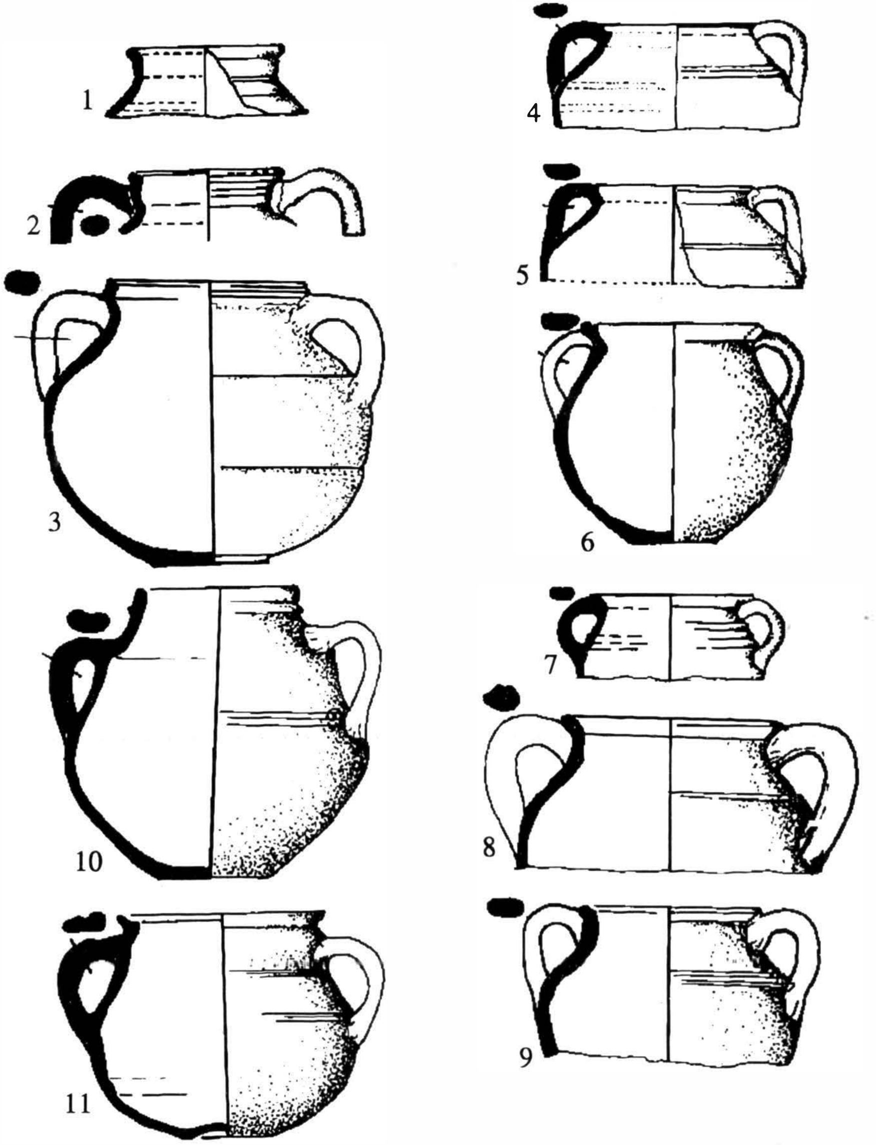

Planşa 39. Oale tip X: 1-2 (Murighiol), 3 (Capidava); tip IX: 4-5 (Murighiol), 6 (Varna); tip XI: 7 (Murighiol), 8-9 (Tomis); tip VI: 10 (Castelu), 11 (Varna) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

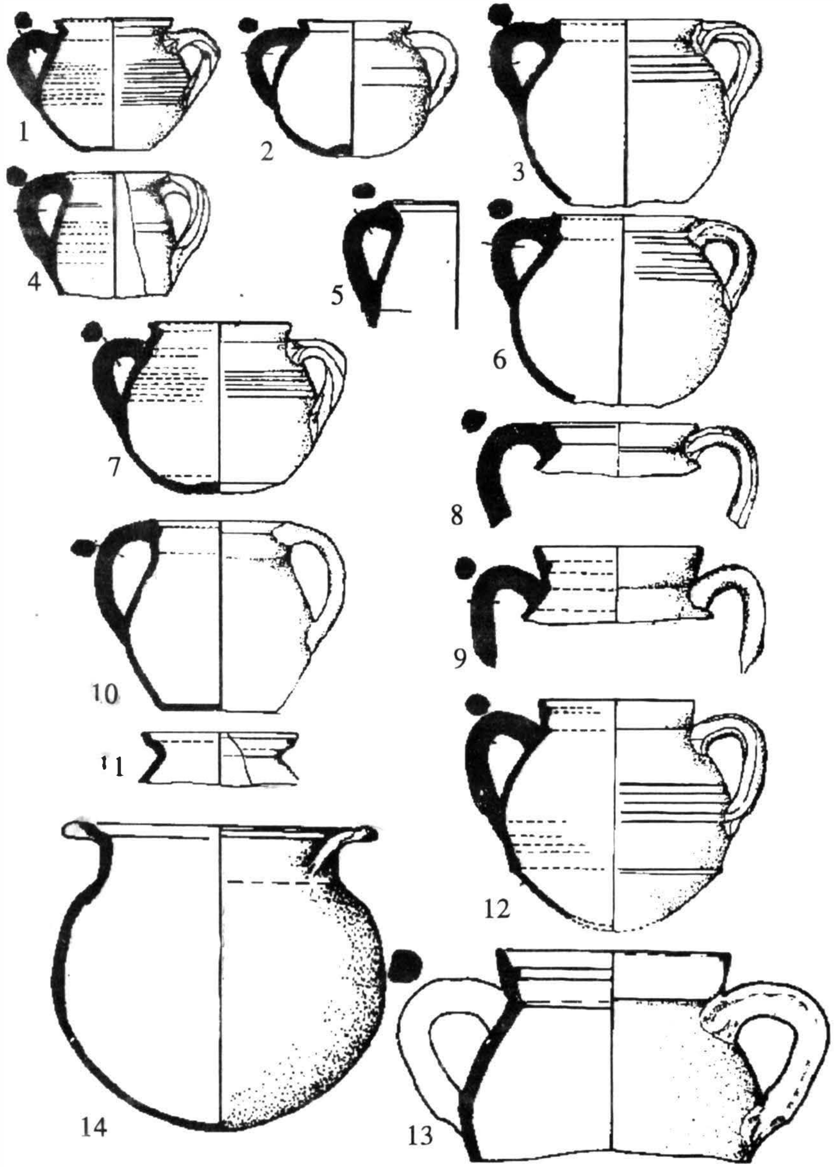

Planşa 40. Oale tip XII: 3, 6 (Murighiol); tip XIV: 8-9, 12 (Murighiol), 13 (Tomis); tip XV: 4-5 (Murighiol); tip XVI: 1-2, 7 (Murighiol); tip XVII: 10 (Murighiol); tip XVIII: 11 (Murighiol); tip XIII: 14 (Tomis) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

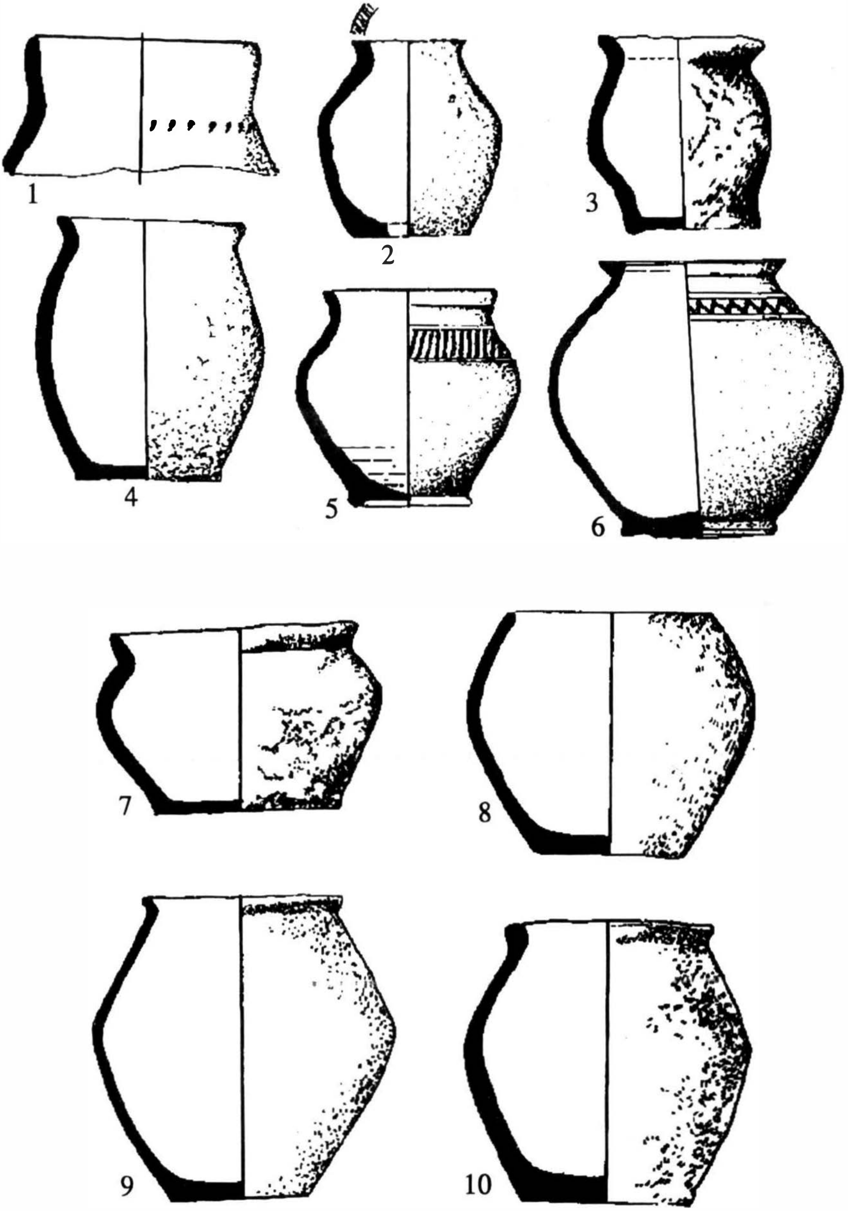

Planşa 41. Oale aparţinând populaţiilor migratoare: 1-4 (Topraichioi), 5-8 (Murighiol) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

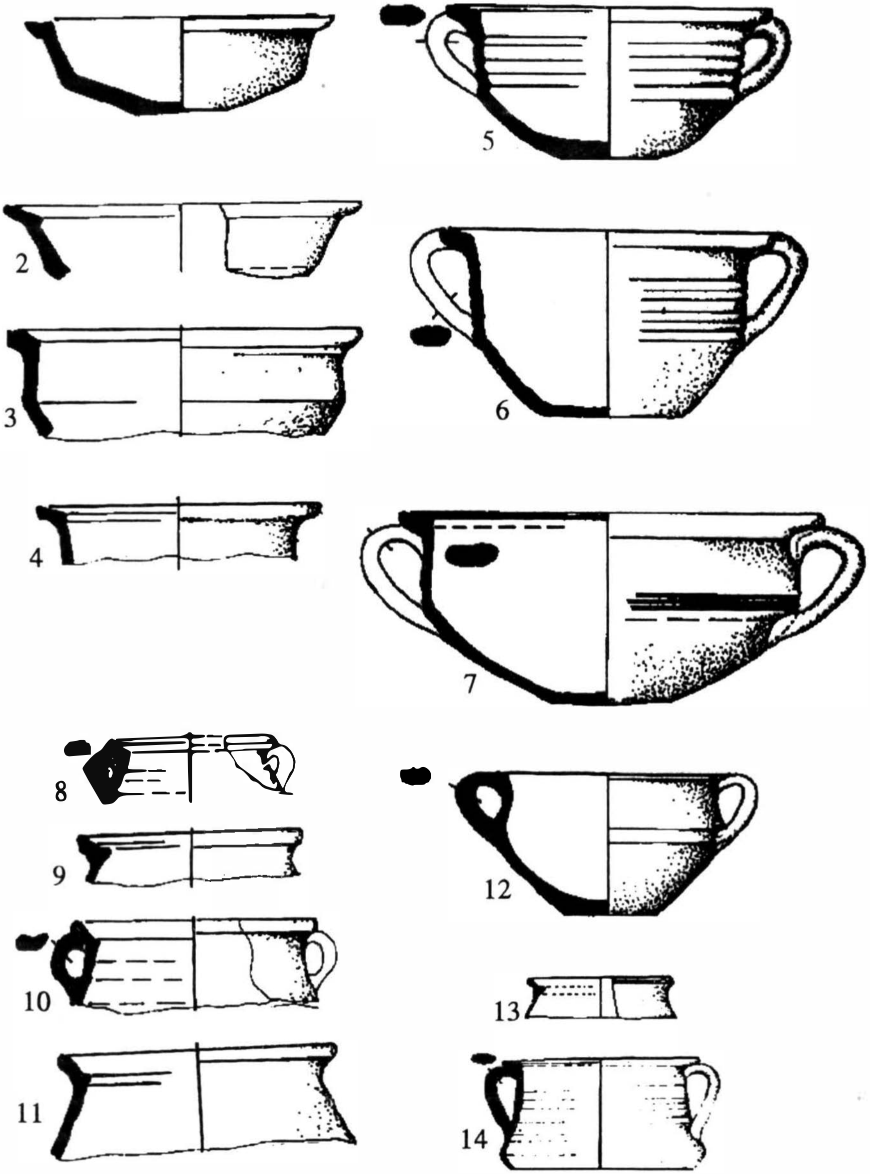

Planşa 42. Cratiţe tip I: 1, 7(Castelu), 2 (Sl. Rusă-Coşari), 3-4 (Topraichioi), 5 (Marcianopolis), 6 (Varna), 12 (Teliţa-Valea Morilor, după Baumann 1995, Pl. V.1); tip II: 8-11 (Topraichioi), 13 (Murighiol); tip III: 14 (Murighiol) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

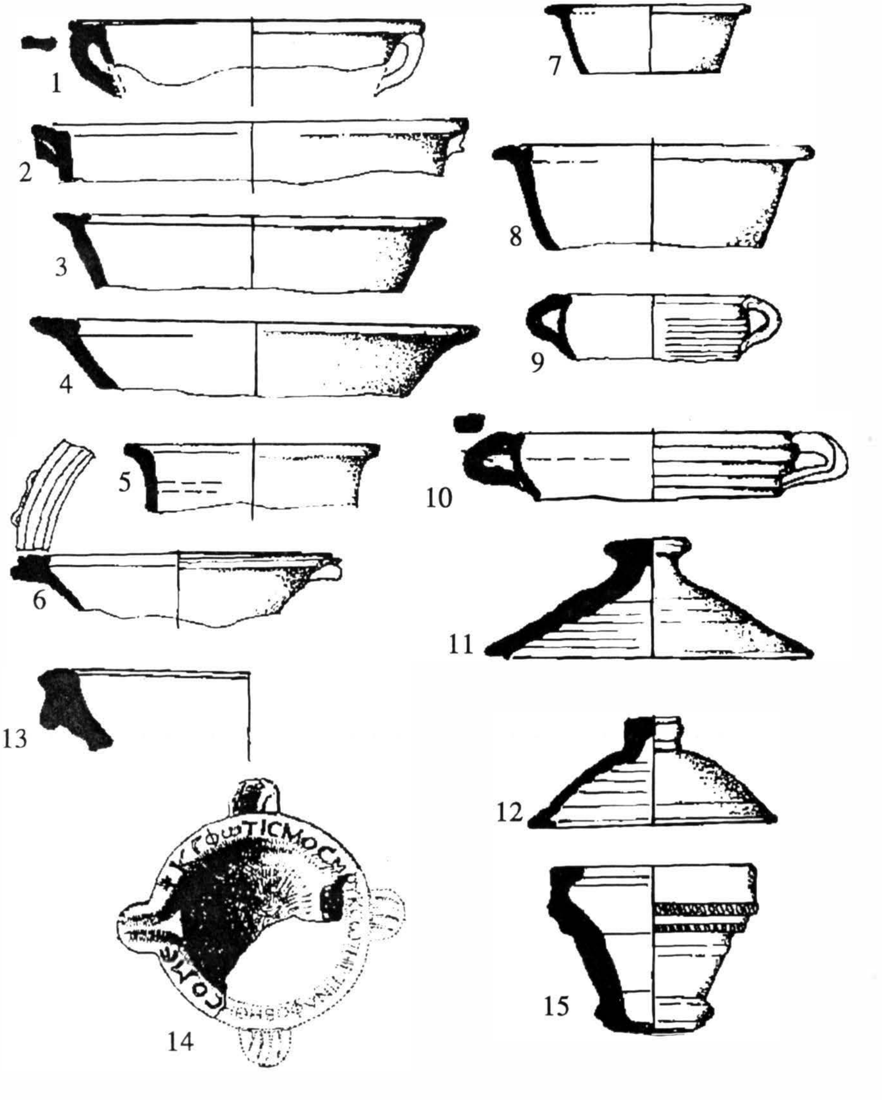

Planşa 43. Cratiţe tip IV: 7-8, 10 (Topraichioi), 9 (Murighiol); Tigăi tip I: 1-2 (Topraichioi), 3 (Sl. Rusă-K. Bair), 4 (Cogealac); tip II: 5 (Topraichioi); tip III: 6 (Topraichioi); Capace: 11 (Tropaeum Traiani, după Cătăniciu & Barnea 1979, fig. 169/7.2), 12 (Topraichioi); *Mortaria:* 13 (Murighiol), 14 (Tomis, după Popescu 1976, nr. 60); Mojar (?): 15 (Murighiol) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

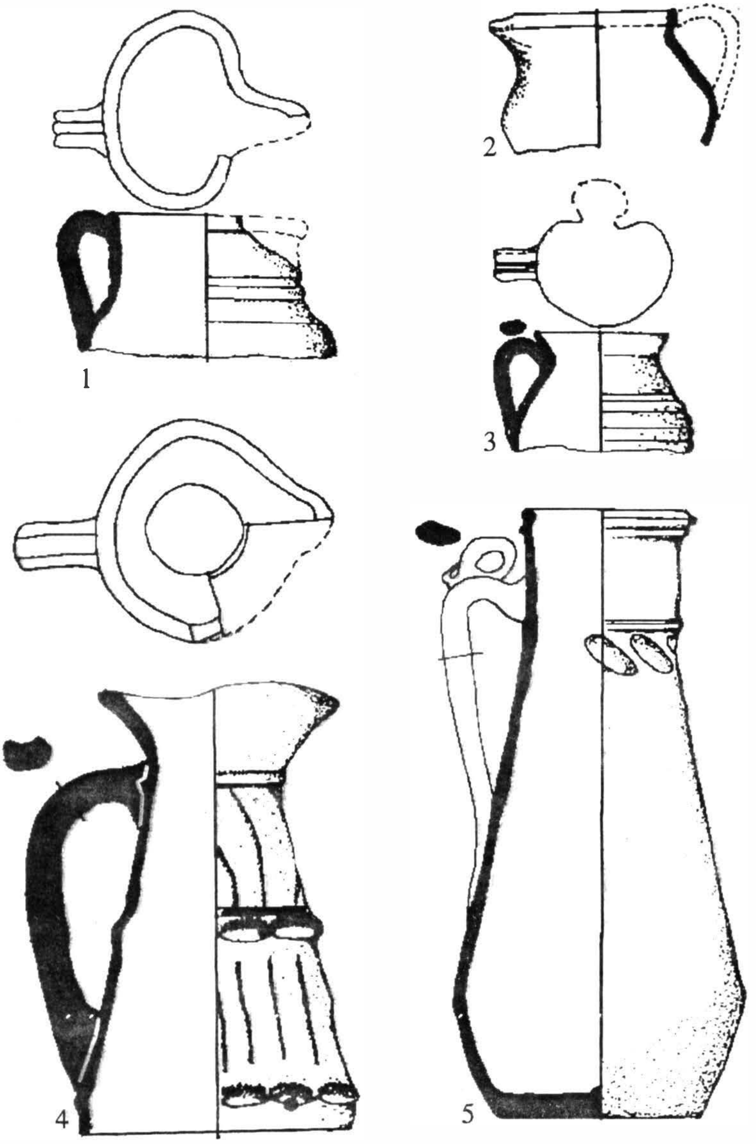

Planşa 44. Cani tip I: 1, 3 (Topraichioi), 2 (Murighiol); Cani unicat: 4 (Dinogeția), 5 (Tomis).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

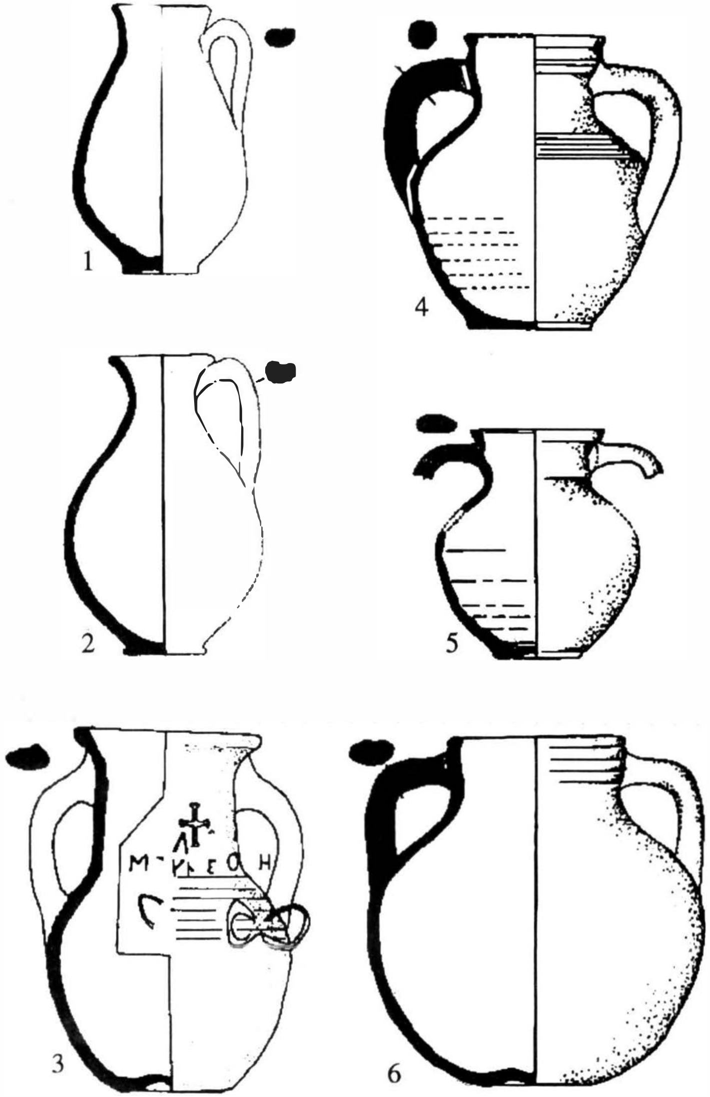

Planşa 45. Căni tip II: 1-2 (Callatis, dupa Preda 1980, Pl. XI.M 87,228); Carafe tip I: 6 (Murighiol); tip II: 4-5 (Murighiol); tip III: 3 (Tomis) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

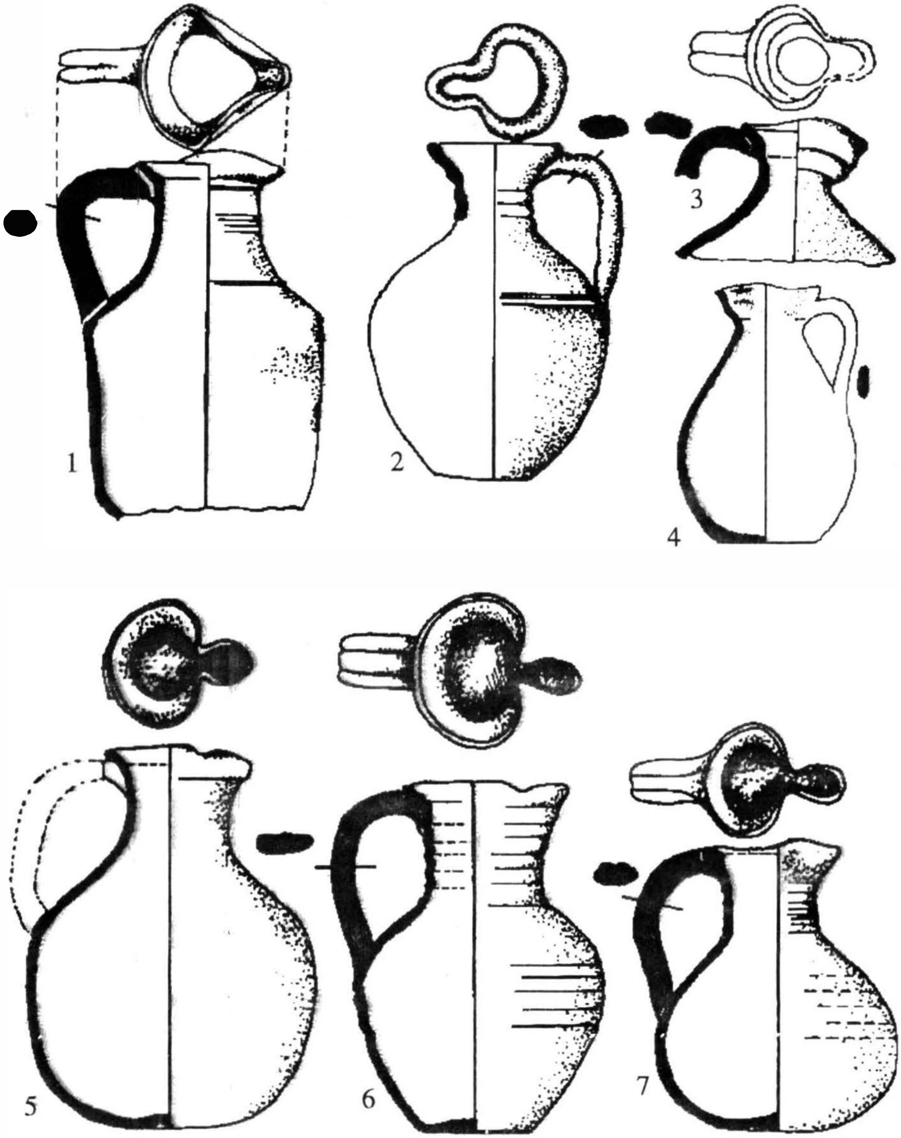

Planşa 46. Ulcioare tip I: 1, 5-7 (Murighiol), 2 (Castelu), 3 (Topraichioi), 4 (Callatis, dupa Preda 1980, Pl. XI, M 103) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

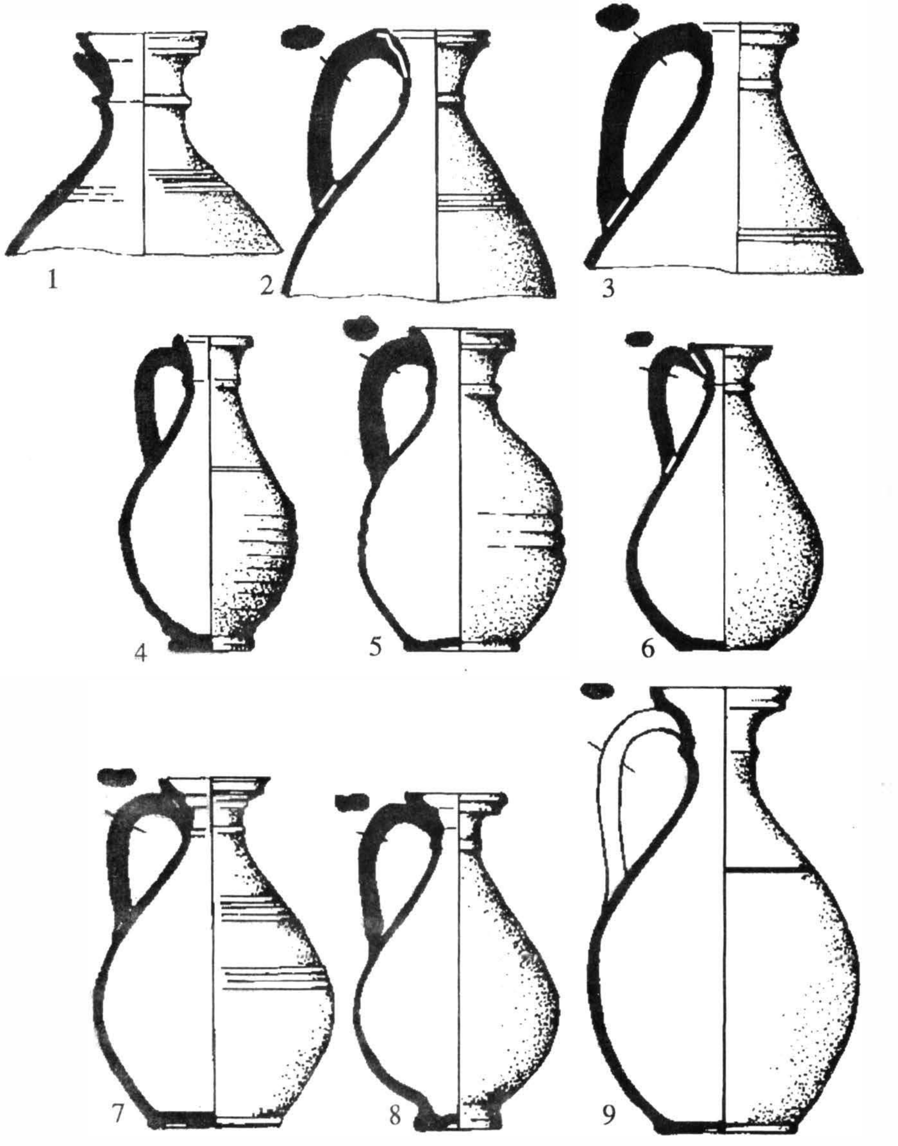

Planșa 47. Ulcioare tip II: 1 (Topraichioi), 2-3 (Telița-Valea Morilor, dupa Baumann 1995, Pl. VI.1-2), 4 (Beroe, dupa Petre 1987, Pl. 28), 5, 8 (Varna), 6 (Callatis, dupa Preda 1980, Pl. XI.M84), 7 (Troesmis), 9 (Histria) (sc. 1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

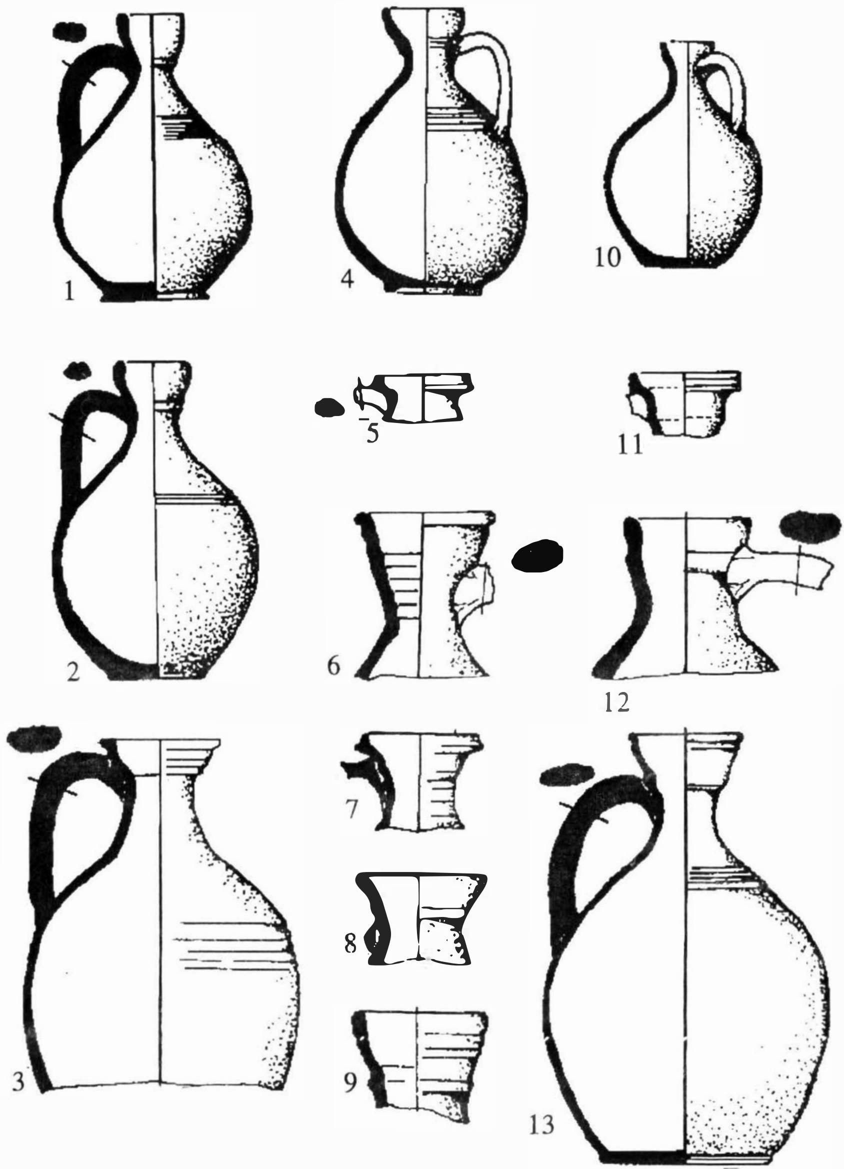

Planșa 48. Ulcioare tip II: 5, 11 (Sl. Rusă-Coșari), 7 (Murighiol); tip III: 1 (Tomis), 2 (Callatis, dupa Preda 1980, Pl. XLMI), 3 (Murighiol), 4, 10 (Beroe, dupa Petre 1987, Pl. 29-30); tip IV A: 6, 8-9, 12-13 (Topraichioi) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

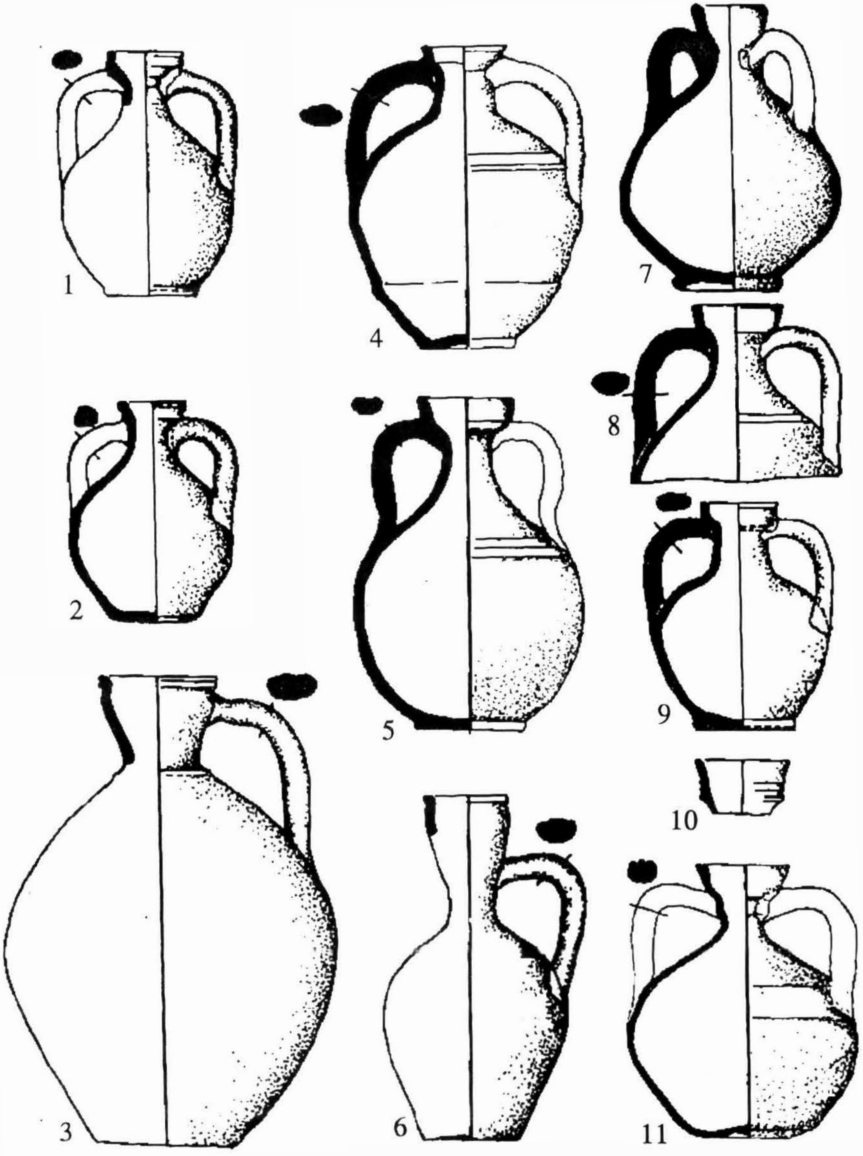

Planşa 49. Ulcior tip IVB: 3 (Castelu), 6 (Varna); tip IVC: 1-2 (Tomis), 4, 8, 10 (Murighiol), 5 (Dinogetia), 9 (Argamum), 7, 11 (Beroe) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

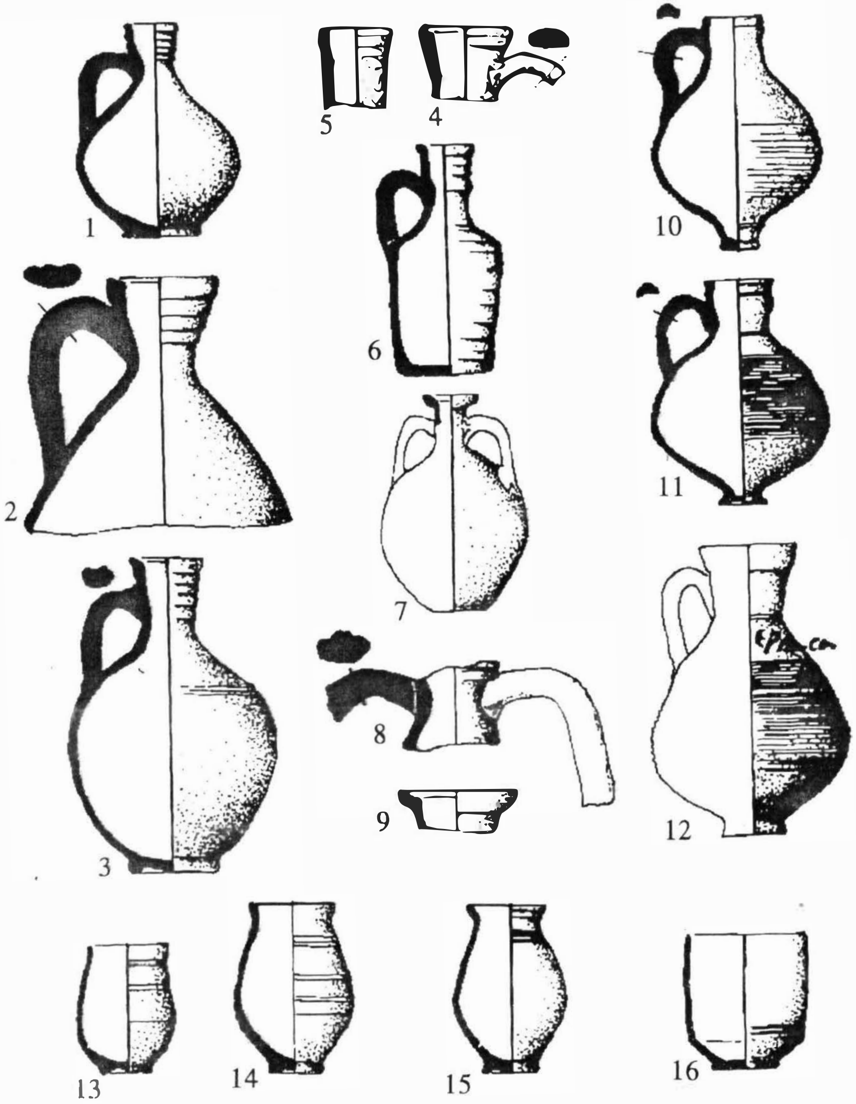

Planşa 50. Ulcior tip IVD: 1 (Beroe), 2 (Teliţa-Valea Morilor, după Baumann 1995, Pl. VI.6), 3 (Varna); tip V: 7 (Dinogeţia, după Barnea 1966, Fig. 8.5), 8-9 (Topraichioi); tip VI: 4-5 (M. Bravu), 6 (Beroe); tip VII: 10 (Histria), 11 (Callatis, după Preda 1980, Pl. IX.M335), 12 (Tomis, după Popescu 1976, 93, nr. 57); Pahare tip I: 13-15 (Callatis, după Preda 1980, Pl. XII.M211, M243, M209); tip II: 16 (Topraichioi) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

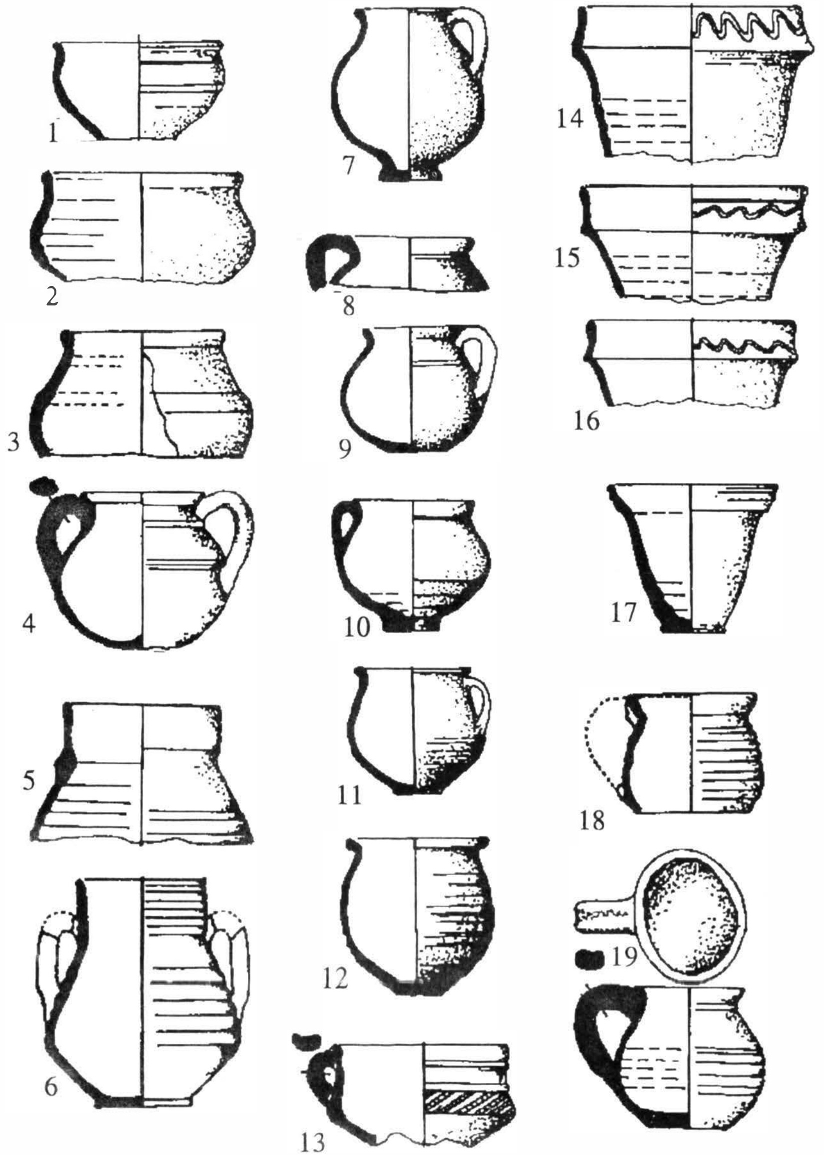

Planşa 51. Cupe tip II: 1 (Topraichioi), 2 (Histria), 3 (Murighiol); Cupe tip I: 14-16 (Topraichioi), 17 (Murighiol); Cesti tip I: 4, 18-19 (Murighiol), 7, 9 (Beroe), 8 (Topraichioi), 10 (Callatis, dupa Preda 1980, Pl. XII.M295); Cești tip II: 11-12 (Beroe); Cești tip III: 5,6 (Murighiol); Ceaşca de tip Sântana de Mureş: 13 (Topraichioi).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

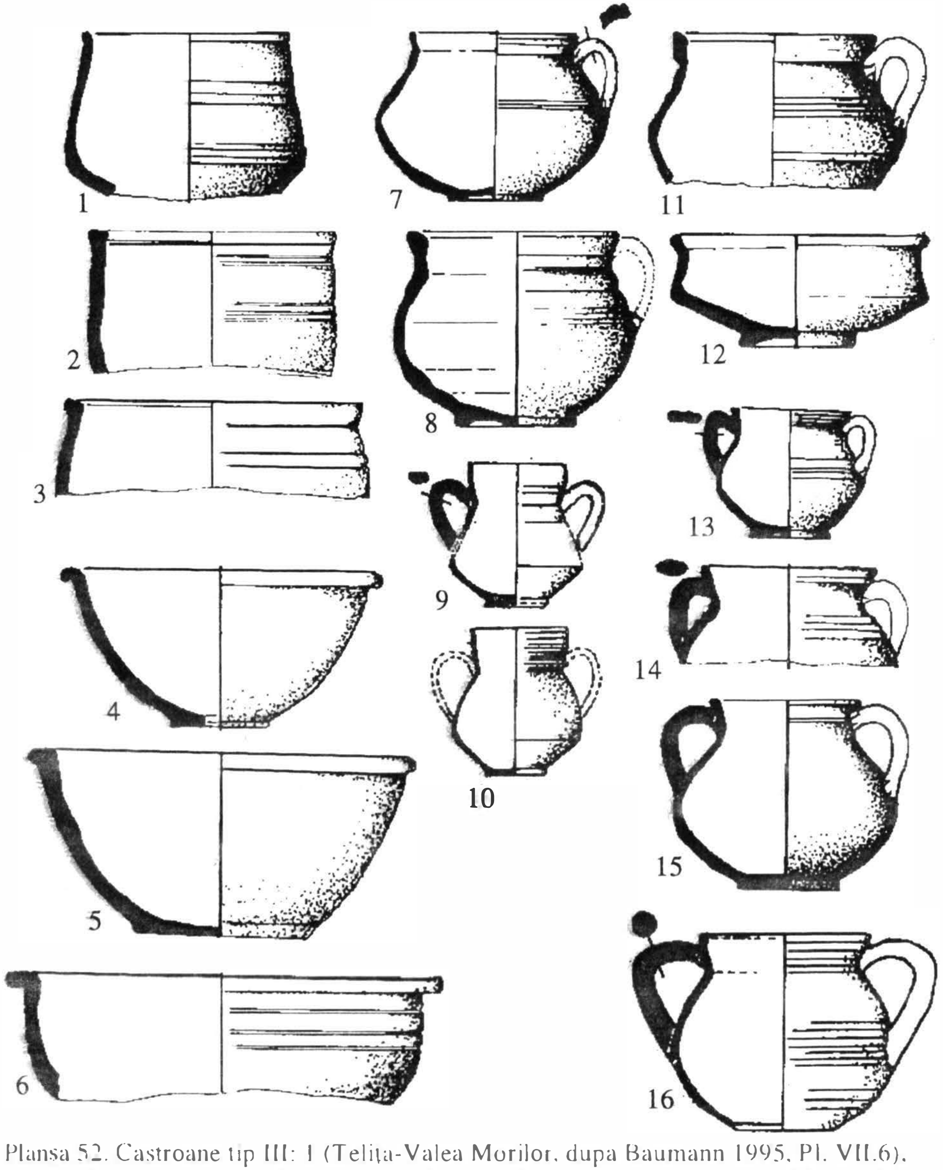

Plansa 52. Castroane tip III: 1 (Teliţa-Valea Morilor, dupa Baumann 1995, Pl. VII.6), 2, 3 (Sl. Rusa-K. Bair); tip I: 4 (Topraichioi), 5 (Sl. Rusa-K. Bair); tip II: 6 (Sl. Rusa-K. Bair); Cesti tip IV: 7, 8, 11 (Teliţa-Valea Morilor, dupa Baumann 1995, Pl. VII.5, 7, 8); Cesti tip III: 9, 10 (Murighiol); Cratere: 13 (Teliţa-Valea Morilor, dupa Baumann 1995, Pl. VII.1), 14 (Topraichioi), 15 (Beroe, dupa Petre 1987, Pl. 52.70c); 16 (Murighiol); Castron de tip Sântana de Mureş: 12 (Topraichioi) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

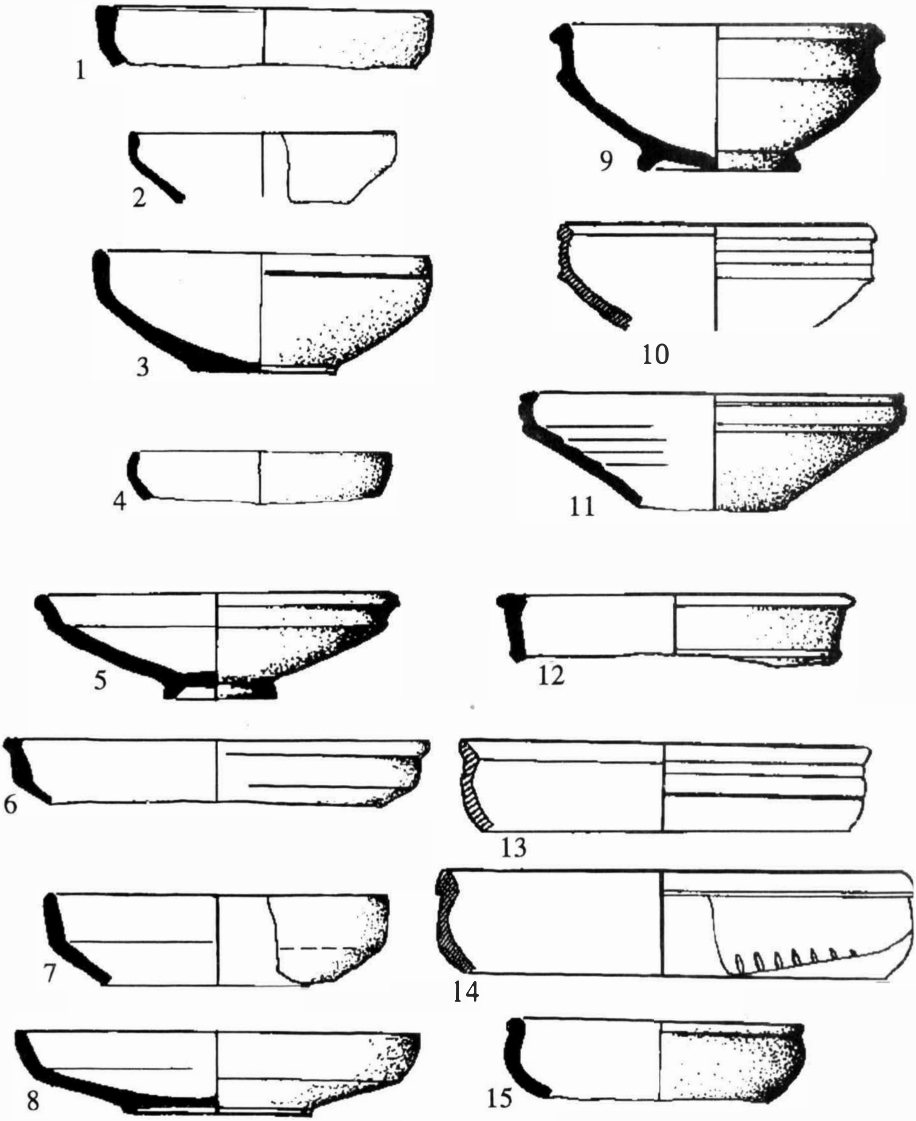

Planşa 53. Strachini tip I: 1-2 (Sl. Rusa-Coşari); 3 (Castelu); 4 (Histria, dupa Suceveanu 1982b, Pl. 14.2); tip II: 5 (Teliţa-Amza, dupa Baumann 1995, Pl. LVII.5), 6 (Sl. Rusa-K. Bair); tip III: 9 (Teliţa-Amza, dupa Baumann 1995, Pl. LVII.6), 10 (Tropaeum Traiani, dupa Cataniciu & Barnea 1979, Fig. 156.2.3), 11 (Teliţa-Valea Morilor, dupa Baumann 1995, Pl. V.6), 12 (Sl. Rusa-K. Bair); tip IV: 13-14 (Tropaeum Traiani, dupa Cataniciu & Barnea 1979, Fig. 156.2.4-2.5), 15 (Teliţa-Amza, dupa Baumann 1995, Pl. LXX.5); Farfurii tip I: 7 (Sl. Rusa-Coşari), 8 (Aegyssus) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

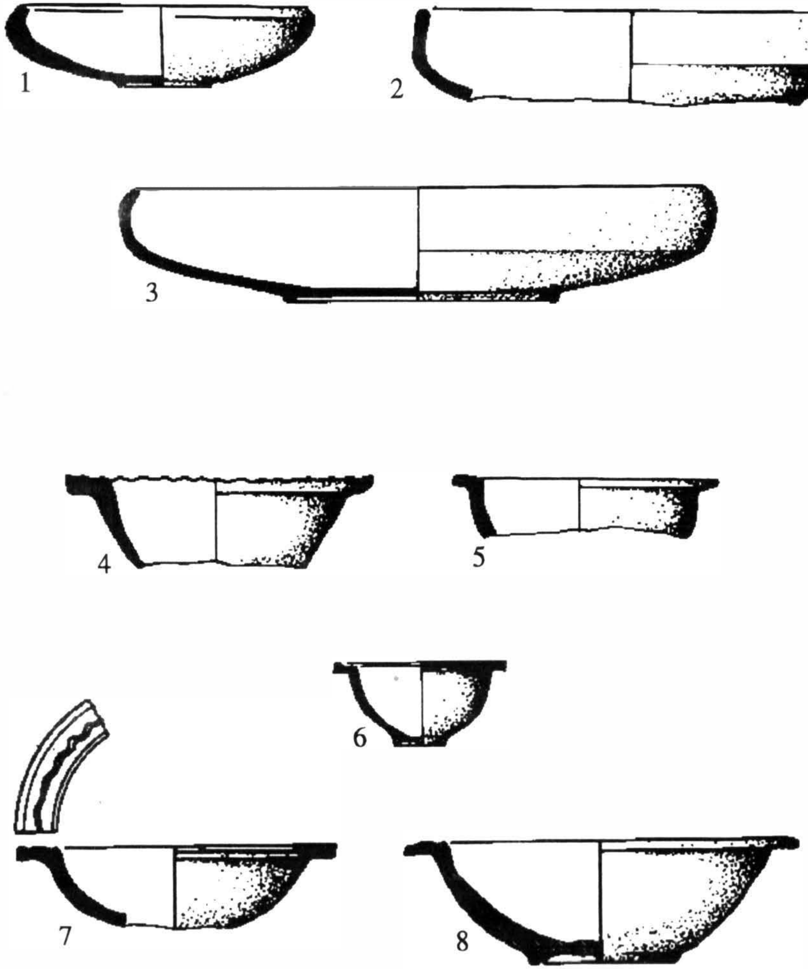

Planșa 54. Farfurii tip II: 1, 3 (Telița-Valea Morilor, după Baumann 1995, Pl. V.2,3), 2 (Telița-Amza, după Baumann 1995, Pl. LXX.3); Boluri tip I: 5 (Telița-Amza, după Baumann 1995, Pl. LXI.4), 8 (Telița-Valea Morilor, după Baumann 1995, Pl. IV.10); tip II: 4 (Telița-Amza, după Baumann 1995, Pl. LXI.2), 6-7 (Telița-Valea Morilor, după Baumann 1995, Pl. IV.5,7) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

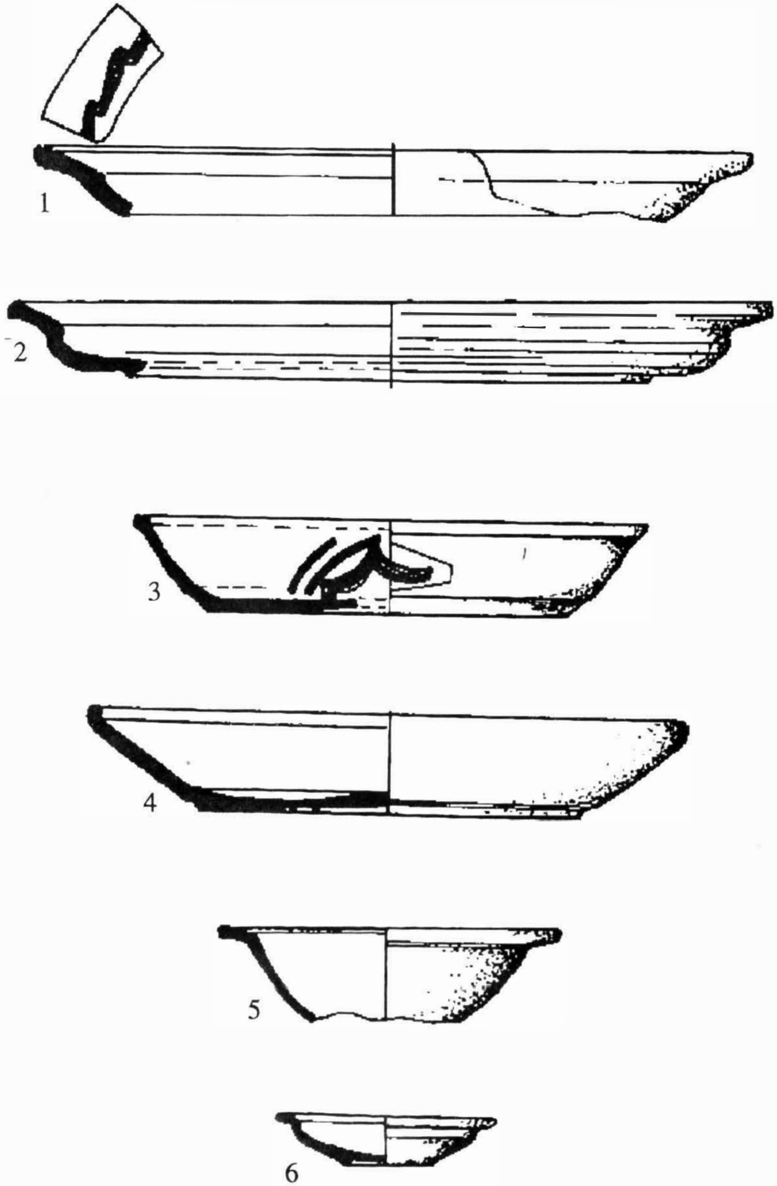

Planșa 55. Vesela de masa pontica - Opaiț II: 1 (Murighiol), 2 (Topraichioi); Opaiț IV: 3-4 (Topraichioi); Opaiț X: 5-6 (Topraichioi) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

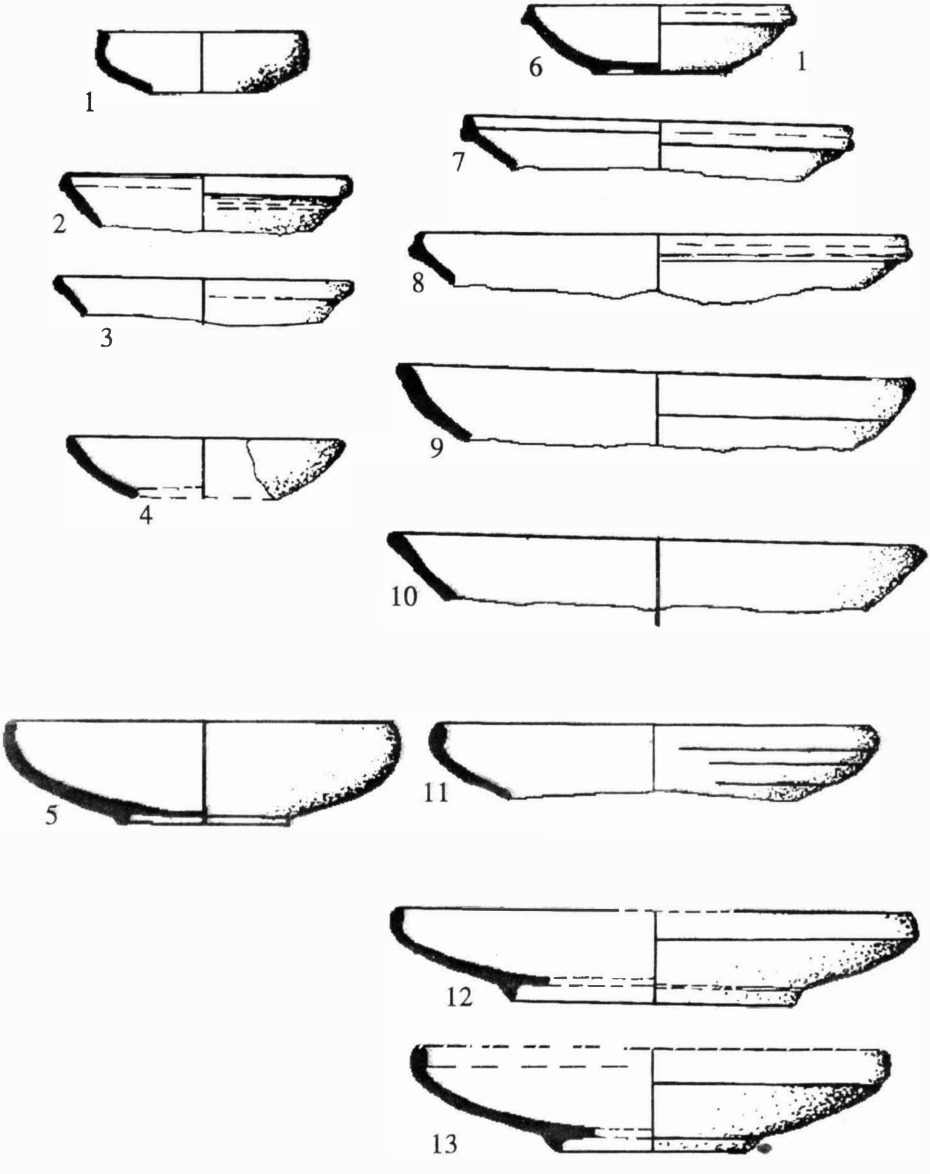

Planșa 56. Vesela de masa microasiatica - Böttger II: 1 (Murighiol); Opaiț VI: 6-8 (Topraichioi); Opaiț IX: 4, 9-10 (Topraichioi); Opait XI: 2-3 (Topraichioi); Hayes 1: 5 (Aegyssus), 11 (Sl. Rusa-K. Bair), 12-13 (Topraichioi) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

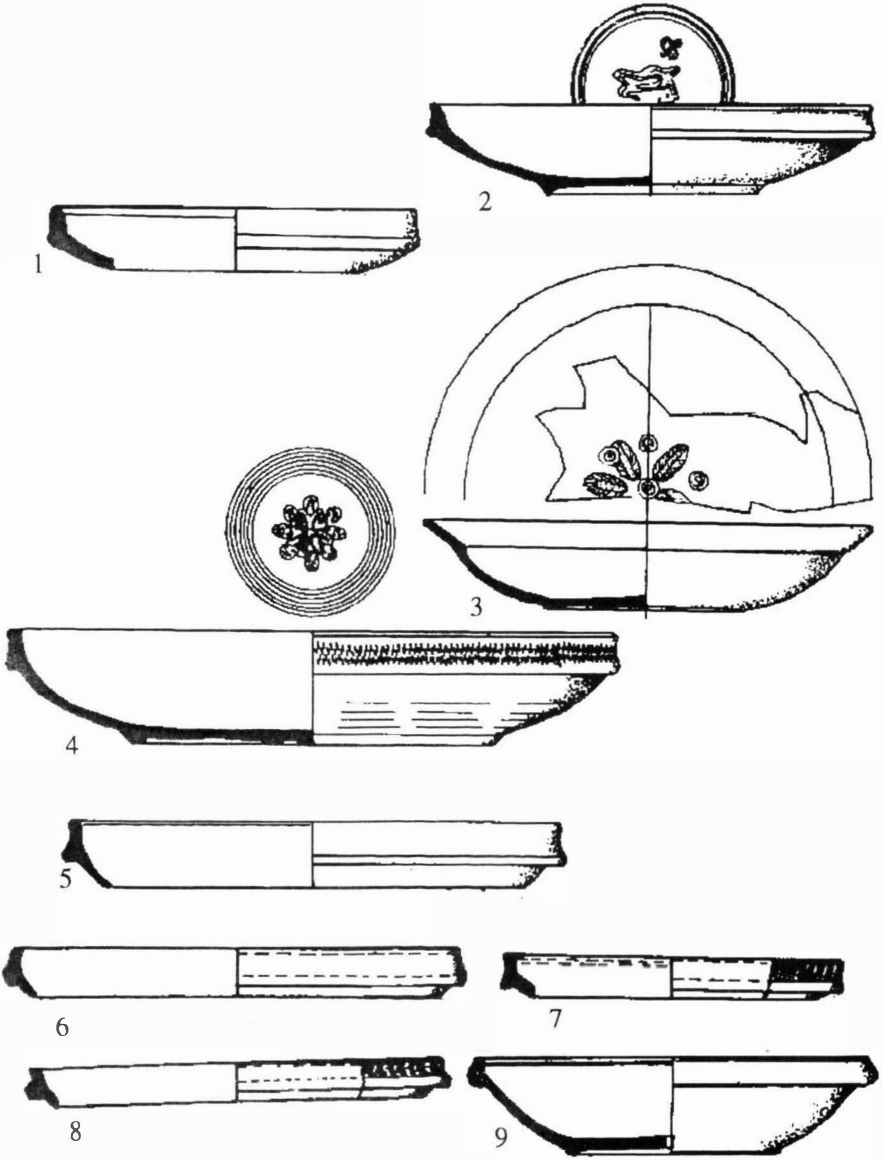

Plansa 57. Hayes 2: 3 (Topraichioi); Hayes 3: 1, 4-9 (Murighiol), 2 (Topraichioi) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

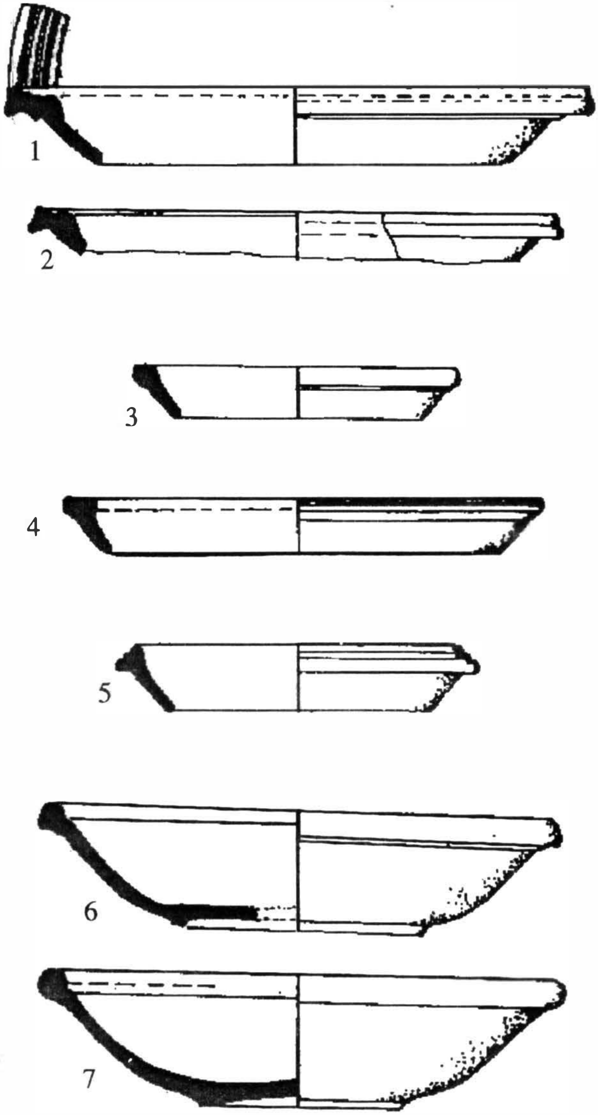

Planşa 58. Hayes 5: 1-2 (Murighiol); Hayes 6: 3-4 (Murighiol); Hayes 8: 5 (Murighiol); Hayes 10: 6-7 (Murighiol) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

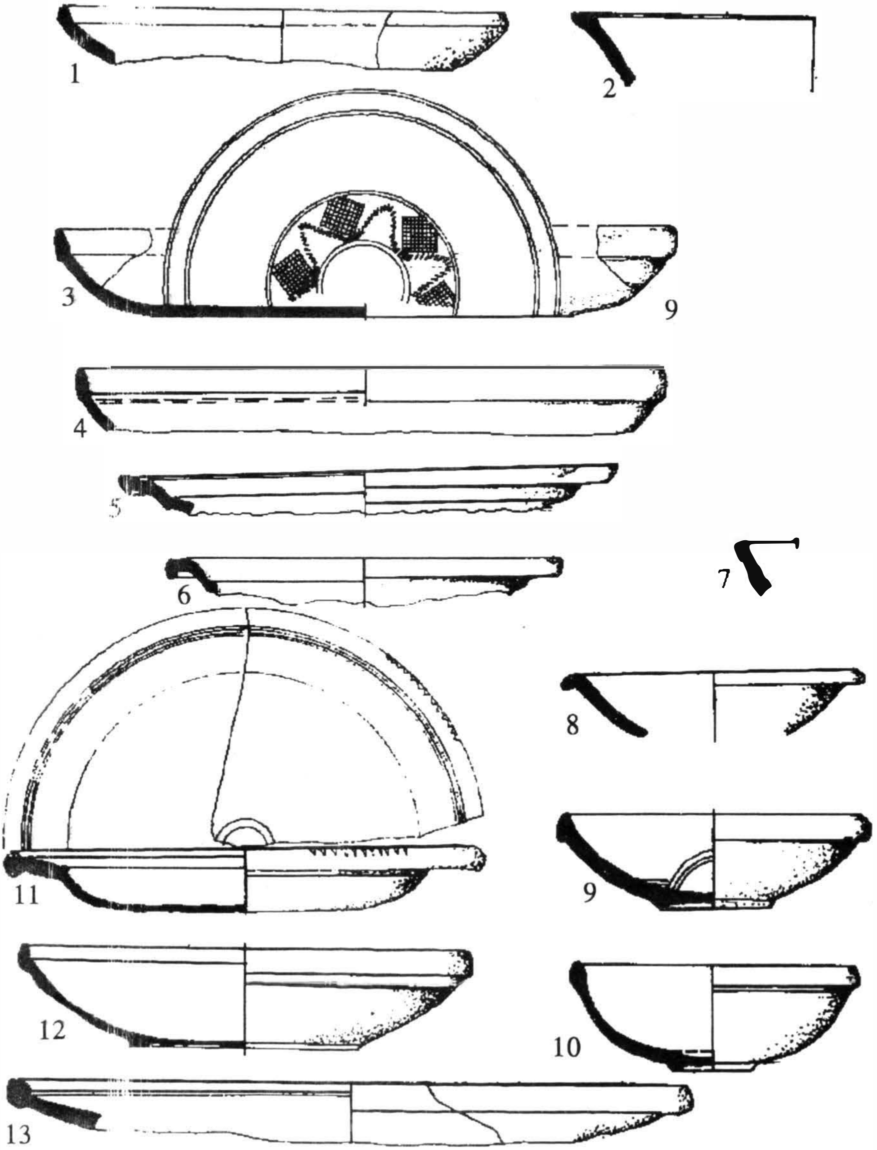

Planşa 59. Vesela de masa nord africana - Hayes 58: 2 (Murighiol); Hayes 61: 1 (Murighiol), 3-4 (Topraichioi); Hayes 67: 5-6 (Topraichioi); Hayes 76: 11 (Aegyssus); Hayes 80: 7(Murighiol); Hayes 87: 12 (Aegyssus); Hayes 94: 8 (Murighiol); Hayes 99: 9 (Beroe), 10 (Murighiol); Hayes 104: 13 (Murighiol) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

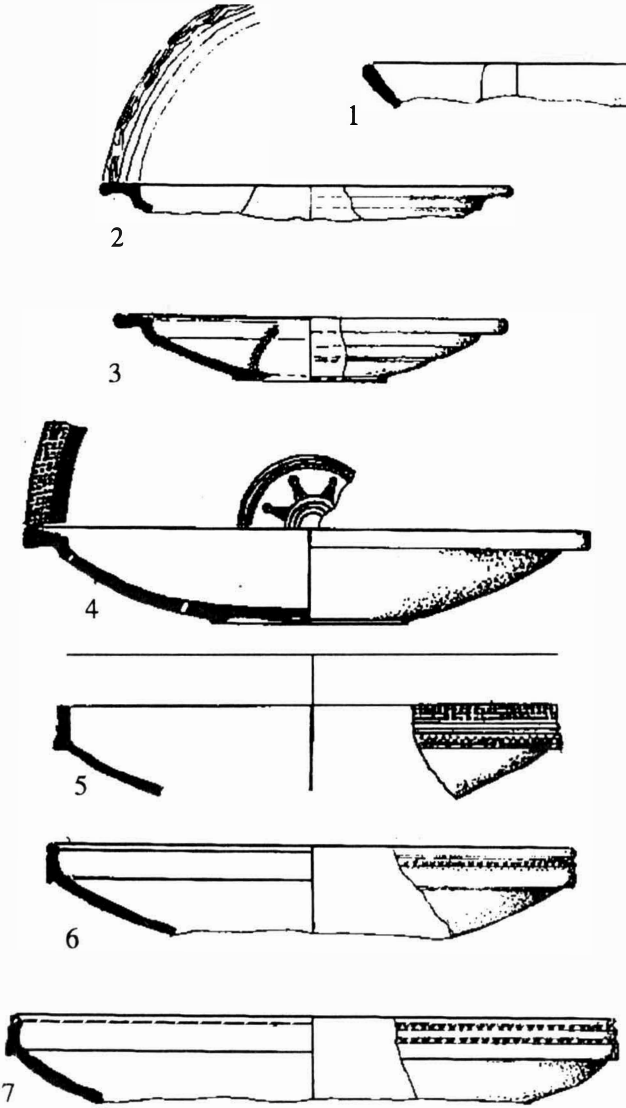

Planşa 60. Vesela de masă cnidiana (?)- Farfurii tip I: 2 (Topraichioi), 3-4 (Murighiol); tip II: 5 (Murighiol), 6-7 (Topraichioi); tip IV: 1 (Topraichioi) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

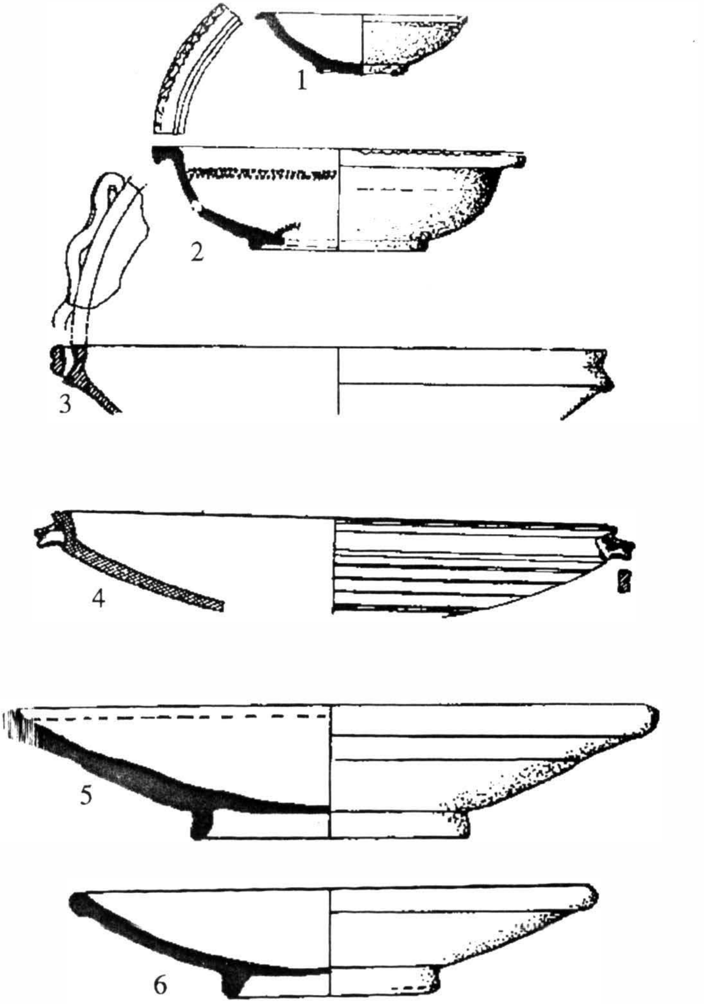

Plansa 61. Vesela de masa cnidiana (?) - Farfurii tip III: 3-4 (Tropaeum Traiani, după Cataniciu & Barnea 1979, Fig. 156/2.2; 161/2.12); Boluri: 1-2 (Topraichioi); "Local Red Slip Ware": 5-6 (Murighiol) (1:3).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

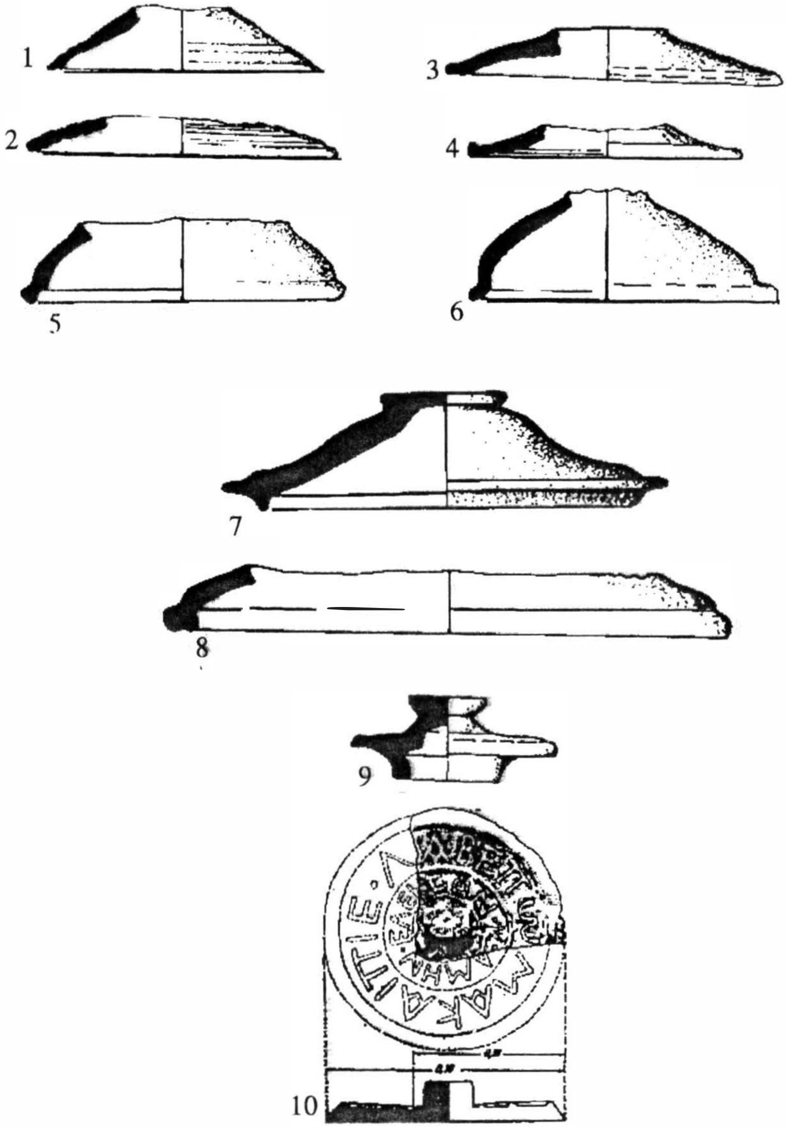

Planșa 62. Capace: 1-4 (Topraichioi), 5 (Sl. Rusa-F. lui Bujor), 6 (Sl. Rusa-K.Bair), 7 (Telita-V.Morilor, dupa Baumann 1995, Pl. III.1), 8(Caugagia), 9 (Murighiol), 10 (Tomis, dupa Popescu 1976, nr. 63).

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

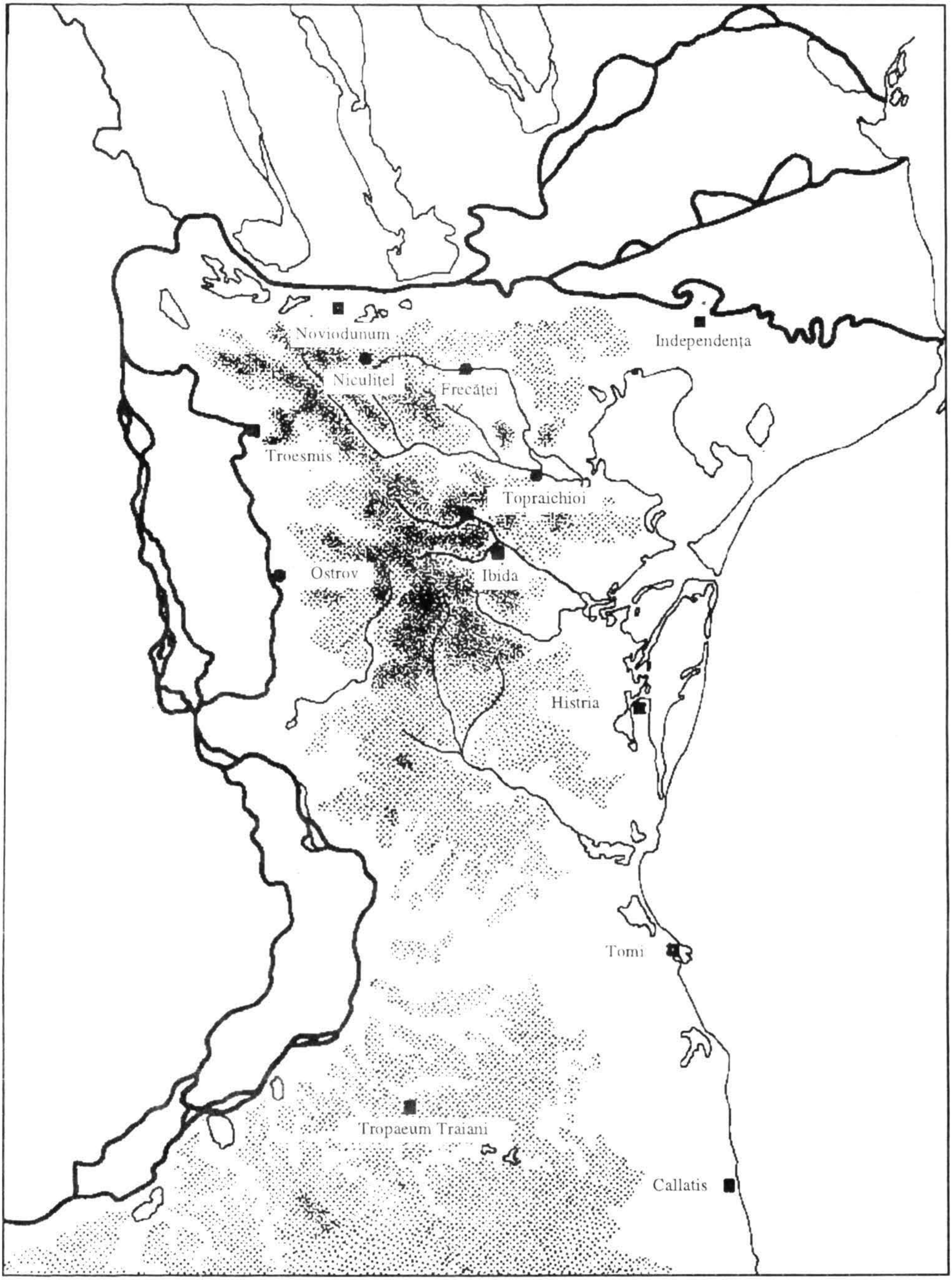

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

ERATĂ

La pagina 65 în loc de *a dipinti* a se citi *a dipinto.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Monografii apărute în Seria Bibliotheca Thracologica

I Adrian FLORESCU, *Repertoriul culturii Noua*, Călărași 1991.
II Ioan ANDRIŢOIU, *Civilizaţia tracă în sud-vestul Transilvaniei*, București 1992.
III Eugen COMŞA, *Bibliografia celei de-a doua epoci a fierului*, București 1993.
IV Marian GUMĂ, *Prima epocă a fierului în SV României*, București 1993.
V Mihai SÂMPETRU, *Orașe și cetăți romane târzii*, București 1994.
VI Attila LÁSZLÓ, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, București 1994.
VII Oleg LEVIŢKI (Chișinău), *Cultura hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, București 1994.
VIII Grigore BRÂNCUŞ, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București 1995.
XI Adrian PORUCIUC, *Archaeolinguistica*, București 1995.
X Vasile URSACHI, *Zargidava - Cetatea Dacică de la Brad*, București 1995.
XI Viačeslav KOTIGOROŠKO, *Zona Tisei Superioare în perioadele La Tène și romană*, București 1995.
XII Valentin VASILIEV, *Fortifications de refuge et établissements fortifiés du premier âge du fer en Transylvanie*, București 1995.
XIII Horia CIUGUDEAN, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, București 1996.
XIV Serghei AGULNIKOV - *Necropola culturii Belozerka de la Cazaclia, Bucureşti 1996.*
XV Aurel RUSTOIU - *Metalurgia bronzului la daci, Bucureşti 1996*

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro

Editat de: Vavila Edinf SRL
Tiparit la: Krok Service SRL
ISBN: 973-97996-0-4

https://biblioteca-digitala.ro / https://iabvp.ro